

genootschap
voor 134 1997
geschiedenis
handelingen

ARTIKELS

- L. DEVLIEGHER, *Enkele nota's over de burcht en de oudste stadsomwalling van Brugge.* 5-24
- J. SABBE, *Ridder Goswin de Wilde (?-1394) uit Sint-Andries-Brugge en Varsenare, de eerste soeverein baljuw van Vlaanderen.* 25-47
- J. MERTENS, *De laat-middeleeuwse visserij te Slepeldamme en te Coxide.* 48-64
- A. JANSSENS, *De schilder Hans Memling. Als Brugs poorter financieel, sociaal en politiek doorgelicht.* 65-89
- P. VANDEWALLE, *Enkele gegevens betreffende de bevolking van Hondshoote (2e helft 16e-1e helft 17e eeuw).* 90-101
- S. CORBELLINI, *Cronache de signori di Fiandra: een Italiaanse kroniek van Vlaanderen.* 102-111
- A. DEWITTE, *Jacob de Meyere historiograaf, met een vertaling van de boeken IX en X van zijn "Flandricarum Rerum Libri X" uit 1531.* 112-143
- S. SLOS, *Karel van Croij en de reconciliatie van Brugge, 1583-1584.* 144-155
- M. VANDERMAESEN, *De "trriage des titres" in het Leiedepartement (1796-1802). Tussen wet en werkelijkheid.* 156-171
- B. VAN OOSTVELD, *Jacob T. Neyts en de Vlaemsche Opera.* 172-202
- CHR. VANDENBROEKE, *Demografie en Vlaamse Beweging. Kenmerken van het demografisch gebeuren in Vlaanderen: gisteren, vandaag en morgen.* 203-238

BOEKBESPREKINGEN

- A. JAMEES, *De oorkonden van Pitsenburg commanderie van de Duitse Ridderorde te Mechelen (1190-1794).* (M. Nuytens). 239
- J. PAVIOT, *Philippe de Clèves, seigneur de Ravestein. L'instruction de toutes manières de guerroyer...sur mer...* (A. Van den Abeele). 239-244
- H. DENEWETH, J. D'HONDT, L. VANDAMME, *De Oude Steen. Bouw- en bewoningsgeschiedenis van huis nummer 29 aan de Wollestraat in Brugge (D. Lievois).* 245-253
- J. MONBALLYU, *Filips Wielant verzameld werk, dl. I: Corte instructie in materie criminele,* (R. Opsommer). 254-257
- G. SCHRANS, *Vrijmetselaars te Gent in de XVIIIde eeuw* (A. Van den Abeele). 258

KRONIEK

HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

gesticht onder de benaming
«Société d'Emulation» te Brugge

Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de
geschiedenis en oudheden van Vlaanderen

JAARGANG 134

1997

Handelingen van het
Genootschap voor
Geschiedenis

Uitgegeven door
de redactie van
de Handelingen van het
Genootschap voor
Geschiedenis te Brugge

Deel 10
1911

Deel 10
1911

BRUGGE 1911

Redactioneel

Zoals u ziet, verschijnt de jaargang 134 (1997) van de Handelingen ditmaal in één boekdeel. En vanaf deze jaargang vervalt ook de Boekenschouw, de “lopende bibliografie van de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen” die elk jaar onder redactie van Marc Ryckaert in ons tijdschrift verscheen.

Zoals vermeld in “redactioneel” van de vorige jaargang, wordt het alsmoer moeilijker bekwame historici te vinden die voldoende vrije tijd hebben om mee te werken aan een bibliografische rubriek. Er is echter goede hoop dat onder impuls van het West-Vlaamse provinciebestuur en met de hulp van enkele historische kringen – w.o. ons Genootschap voor Geschiedenis en De Leiegouw – een afzonderlijk één- of tweejaarlijks West-Vlaams bibliografisch repertorium zal verschijnen. Op die manier blijft het bestaan van een nuttige en veel gebruikte historische bibliografie – zij het in een andere vorm – verzekerd.

Intussen hebt U nog recht op de laatste Boekenschouw, zijnde afl. 4 van jg. 133, die U, na verschijnen zal worden toegestuurd.

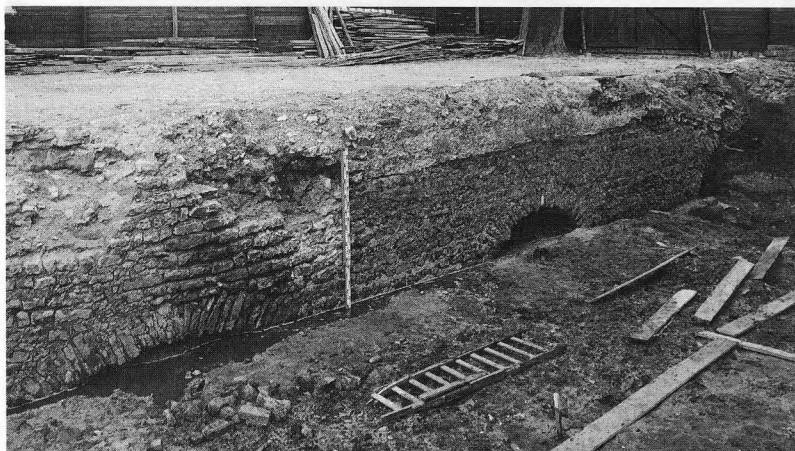
Luc Devliegher.

Enkele nota's over de burcht en de oudste stadsomwalling van Brugge

L. Devlieghe

Burcht

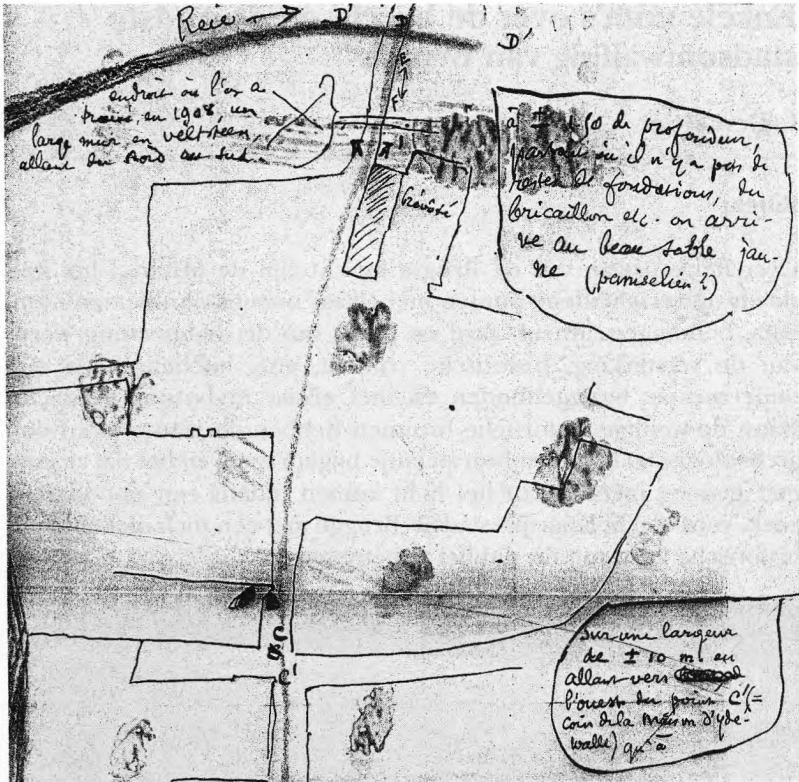
Over het ontstaan van de Brugse burcht zijn de historici het nog steeds op verscheidene punten met elkaar oneens. Problemen i.v.m. data, bodemgesteldheid, aard en plaats van de nederzetting, vorm van de versterking, historische context, enz. hebben reeds vele onderzoekers beziggehouden en met elkaar in botsing gebracht. Naast de weinige historische bronnen hebben de laatste jaren ook archeologische bronnen hun steentje bijgedragen, zij het dat ze jammer genoeg meestal aan het licht komen tijdens een noodonderzoek. Voor een belangrijke stad als Brugge met een toch niet zo grote historische kern valt dit dubbel te betreuren.

1963
Veldstenen oostmuur van de westelijke kloostervleugel, gedeeltelijk gebouwd op drie spaarbogen.

Er wordt nu algemeen aangenomen dat de eerste omgrachte versterking in de loop van de 9de eeuw tot stand is gekomen¹. Ten tijde

1 Over de vroegste stadsgeschiedenis vernoemen we hier enkel twee recente studies : G. DECLERCQ, *Oorsprong en vroegste ontwikkeling van de burcht van Brugge (9^e-12^e eeuw)*, in : *De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern* (red. H. De Witte), Brugge, 1991, p. 15-43; M. RYCKAERT, *Historische Stedenatlas van België. Brugge*, Brussel, 1991.

Fragment van een hs. nota van A. Duclos over vondsten op de plaats van de vroegere Oostpoort en -brug, 1910 (Archief Provinciale Dienst voor Cultuur).

van graaf Arnulf I (918-964) werd de kleine burcht die gelegen was tussen twee Reiearmen – de Kraanrei op de westkant en de Groene rei ten zuiden – en een verbindingsgracht, vergroot op de noordkant teneinde daar een kerk en een kloostercomplex te kunnen bouwen. De 9de-eeuwse verbindings- of burchtgracht is voornamelijk bekend uit het onderzoek van de Stedelijke Archeologische Dienst o.l.v. H. De Witte in 1987-1989². Het teruggevonden gedeelte van de gracht was ca. 12 m breed en liep vanaf de Oostpoort boogvormig naar het westen. Tijdens de 10de eeuw werd in de toen opgevulde gracht de oostmuur van de oostelijke kloostervleugel op een spaarboog gebouwd, waarschijnlijk wegens de onbetrouwbaar geachte grachtvulling.

2 H. DE WITTE, *De opgraving 1987-1989 op de Brugse Burg : de site Burghotel (Holiday Inn Crowne Plaza)*, in : *De Brugse Burg* (red. H. De Witte), p. 93-115.

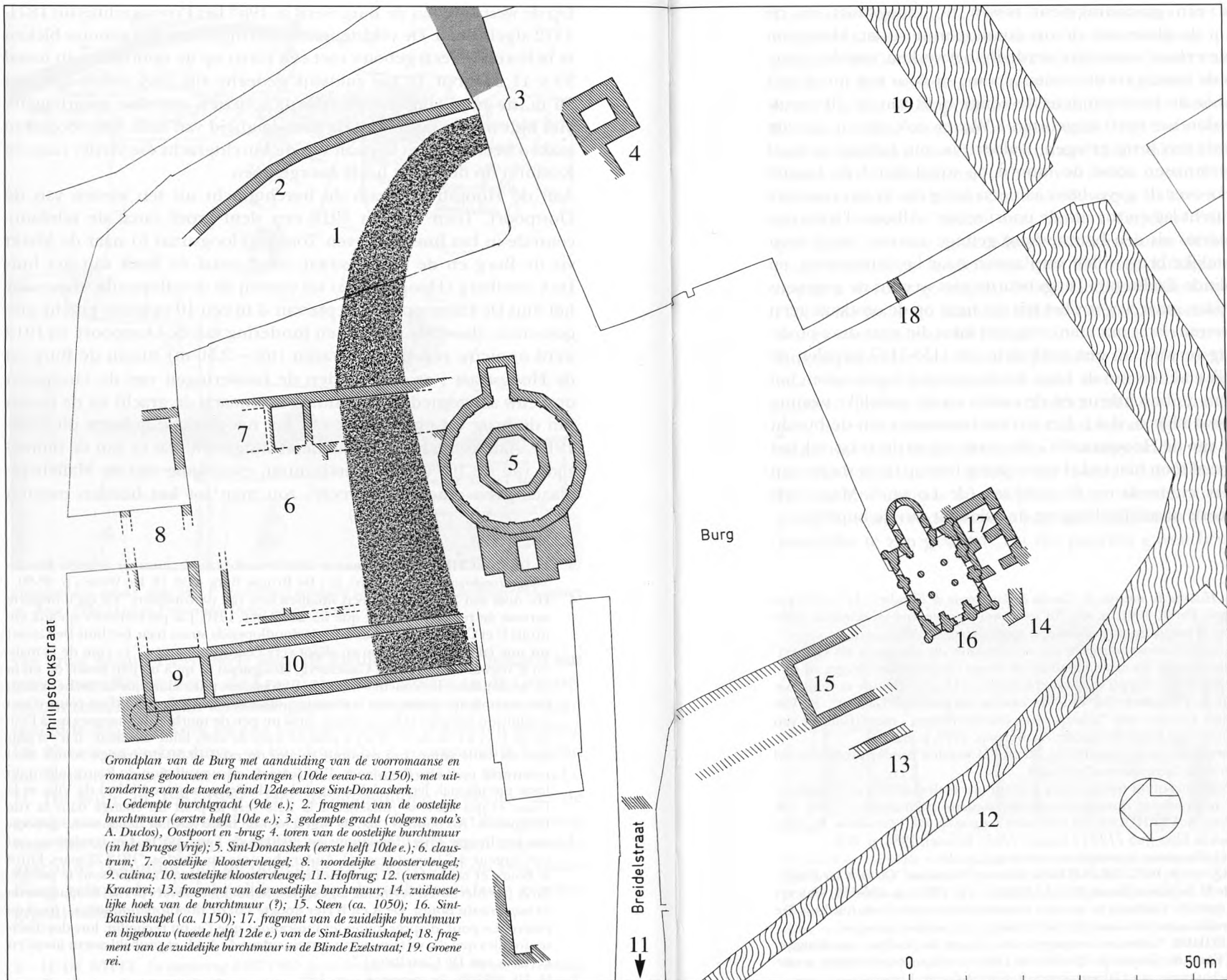
Op de westzijde van de Burg werd in 1963 het Provinciehuis uit 1871-1872 afgebroken. De veldstenen funderingen van het gebouw bleken te behoren tot een gebouw met een toren op de noordkant, in totaal 53 x 11 m groot. In het zuidelijk gedeelte zijn over een lengte van 16 m, de twee langsmuren telkens voorzien van drie spaarbogen³. Het lijkt weinig twijfel dat de aanwezigheid van deze spaarbogen te maken heeft met het bestaan van de burchtgracht die verder naar de Kraanrei op de Markt heeft doorgelopen.

Aan de Hoogstraat kwam de burchtgracht uit ten westen van de Oostpoort. Toen men in 1910 een sleuf groef vanaf de telefooncentrale in het huis De Zeven Torens (Hoogstraat 8) naar de Markt via de Burg en de Breidelstraat, werd vanaf de hoek van het huis De Casselberg (Hoogstraat 6) tot voorbij de doodlopende straat naar het huis De Caese op een diepte van -1 m een 10 m-brede gracht aangesneden, alsook de veldstenen fundering van de Oostpoort. In 1912 werd opnieuw een sleuf gegraven (tot -2,50 m) tussen de Burg en de Hoogstraat ; daarbij werden de funderingen van de Oostpoort opnieuw aangesneden en vandaar oostwaarts de gracht en de resten van de brug tot op de hoek van het neogotische gebouw uit 1909-1910⁴. Aangezien H. De Witte heeft vastgesteld dat er aan de buitenzijde van de 10de-eeuwse burchtmuur, evenwijdig aan de Mallebergplaats, geen gracht is geweest⁵, zou men tot het bestaan moeten

3 L. DEVLIEGHER, *De voorromaanse Sint-Donaaskerk en de romaanse westelijke klooster-vleugel (onderzoek 1955 en later)*, in : De Brugse Burg (red. H. De Witte), p. 46-90.

4 Hs. nota van A. Duclos op een situatieschets van de vondsten. "Ce qu'il importe surtout de remarquer, c'est que les 28-29 oct. 1910, j'ai pu constater qu'aux endroits C et C', devant l'impasse [= de doodlopende straat naar het huis De Caese] sur une largeur de ca. 10 m en allant vers l'ouest du point C' (= coin de la maison d'Ydewalle) [= huis De Casselberg, Hoogstraat 6] qu'à un peu moins de 1 m de profondeur, les couches de sable n'existaient plus; mais que la bêche retirait une terre noire grasse, que les ouvriers disaient être de la terre d'un cours d'eau (= alluvion fluviale) (On y a trouvé aussi un peu de tourbe). Remarquez qu'à l'ouest de C et à l'est de C', il n'y a plus de trace de cette boue de canal : il n'y a plus que du sable jaune, qui continue quand on est à -1,50 du pavage actuel. Ceci prouverait peut-être l'existence d'un fossé de circumvallation du Bourg, allant du fossé méridional, lequel s'alimentait dans la Reie, derrière l'Hôtel de Ville et le Franc et qui allait se rattacher à la Reie vers le pont du change dans la rue Philipstock. Au point B [aan de afgeschuinde hoek van het neogotische gebouw van het Brugse Vrije] fondations en *veldsteen* de l'anc. porte. Ces fondations ont une largeur de" [niet ingevuld]. Andere hs. nota van Duclos. "1912 22 mars. Entre le Bourg et la rue haute, nouvelles tranchées allant jusqu'à -2,50 sous le pavage. En A [de hierboven vermelde afgeschuinde hoek], à travers la rue, fondations de l'Oostpoorte du Bourg. De A en B [ter hoogte van de doodlopende straat], fond de rivière. Le pont, d'après toutes les indications que j'ai pu recueillir, lors des diverses fouilles que j'ai vu faire, allait certainement de A à B et probablement jusqu'en C [hoek van De Casselberg]."

5 H. DE WITTE, *De opgraving...*, p. 109.

besluiten van een grachtfragment tussen de Hoogstraat en de Groene rei, op de plaats van de nu doodlopende straat. Misschien werden de 9de-eeuwse oostelijke verdedigingswerken van de zuidelijke helft van de burcht reeds eerder vervangen door een muur met gracht, nog vóór de burcht tijdens de eerste helft van de 10de eeuw naar het noorden toe werd uitgebreid? Wat er ook van zij, aan de Oostpoort heeft een brug gelegen. Galbert, in zijn bekend verhaal van de gebeurtenissen rond de moord op graaf Karel de Goede (1127), spreekt over de gevechten aan een brug die in het oostelijk deel van de burcht lag en tot aan de poort reikte⁶. Alhoewel iedereen de Brugse notarius als een betrouwbare getuige aanziet⁷, heeft men toch deze oostelijke brug willen verplaatsen naar het zuidoosten, en wel naar de Blinde Ezelstraat⁸. Dit gebeurde niet wegens de gegevens uit Galberts relaas, maar wegens het feit dat men op de oostkant geen gracht kon situeren. Er is nochtans nog een tekst die naar deze oostelijke burchtbrug verwijst. In een oorkonde uit 1155-1157 bepalen de graven Diederik en Filips van de Elzas dat de grond gelegen tussen het oostgedeelte van de burchtbrug en de molen en de grafelijke woning moet onbebouwd blijven, d.w.z. het terrein oostwaarts van de burcht op de zuidkant van de Hoogstraat⁹. G. Declercq zag in die tekst ook het bewijs dat de graaf toen niet enkel een woning had op de westzijde van de burcht maar eveneens op de oostkant (de Looove)¹⁰. Maar toch plaatst hij Galberts oostelijke brug op de zuidkant van de burcht¹¹.

6 H. PIRENNE, *Histoire du meurtre de Charles le Bon, comte de Flandre (1127-1128) par Galbert de Bruges*, Parijs, 1891, p. 49. "In tertio vero ponte, qui in orientali parte jacebat a castro et usque ad portas castris se extendebat" (c. 28).

7 "Ik ken geen middeleeuws schrijver, die zo concreet en precies is als Galbert" schrijft J. Dhondt op p. 10 van zijn studie *De vroege topografie van Brugge*, in de : *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, n.r. 11 (1957); op p. 13 spreekt hij van "de eeuwig zorgvuldige Galbert". R. Van Caenegem geeft Galbert een "scherp observatie-vermogen" mee (Galbert van Brugge, *De moord op Karel de Goede*, Antwerpen, 1978, p. 62).

8 De burchtpoorten "in parte orientis" (c. 36 en 41) worden zonder probleem wel door iedereen door "oostpoorten" vertaald.

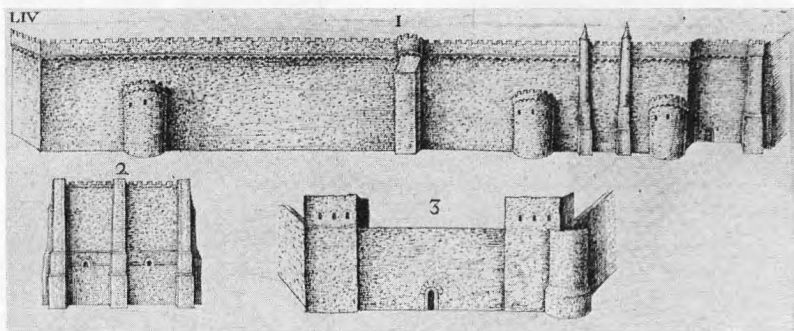
9 "Notum esse volumus quod terram inter partem orientalem pontis de castello et molendinum nostramque domum iacentem vacuum permanere..." TH. DE HEMPTINNE en A. VERHULST, *De oorkonden der graven van Vlaanderen. Regering van Diederik van de Elzas (juli 1128-17 januari 1168)*, Brussel, 1988, p. 265.

10 G. DECLERCQ, *Oorsprong en vroegste ontwikkeling...*, p. 18.

11 G. DECLERCQ, o.c., p. 10; G. DE POERCK, *Note sur les accès au "Castrum" de Bruges*, in : *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 74 (1931), p. 158-159, situeert de Oostbrug over de Groene rei, aan de doodlopende straat (met het huis De Caese) die eertijds naast de oostelijke burchtmuur zou hebben gelopen.

12 Cfr. L. DEVLIEGHER, *Galbert en de topografie van Brugge*, in : Galbert van Brugge, *De moord op Karel de Goede*, p. 254-264. In 1998 verschijnt een herziene versie in de paperback-uitgave van Galberts kroniek (Davidsfonds, Leuven).

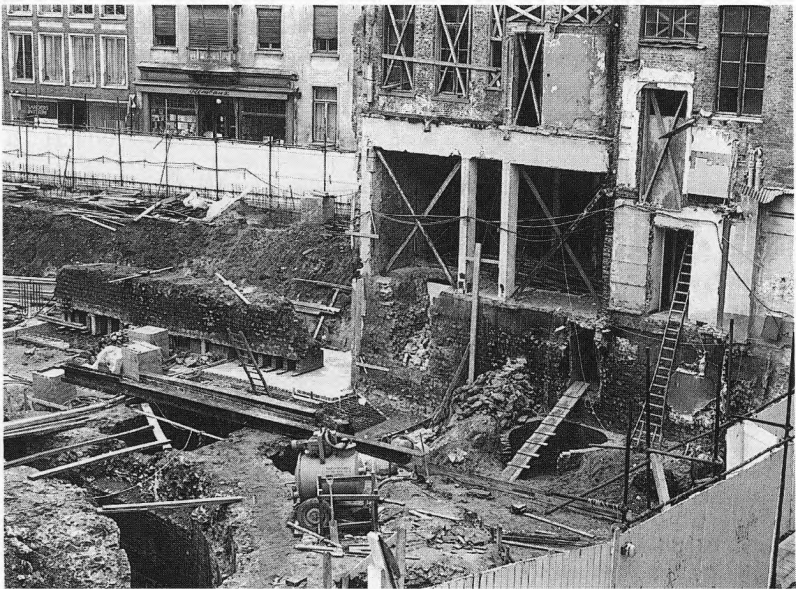
Toen in de loop van de 10de eeuw de burcht naar het noorden werd uitgebreid, moesten daar uiteraard als bescherming nieuwe verdedigingswerken komen. De nieuwe burchtmuur komt enkele malen ter sprake in het verhaal van Galbert¹². De ringmuur met gekanteelde weergang was via trappen bereikbaar. De muren hadden waarschijnlijk niet overal dezelfde hoogte, zoals blijkt uit Galberts verhaal. Aan de zuidkant was de burchtmuur klaarblijkelijk niet zeer hoog. Kanunniken konden met behulp van ladders over de muren komen om kerkgerief uit de Sint-Donaaskerk weg te halen en de belegeraars geraakten over de muren met ladders die door één man werden gedragen. Aan een andere hoge muur mislukte de bestorming met grote tweedelige ladders en met kleinere ladders die door tien mannen werden gedragen. De tweeledige ladders waren 60 voeten (16,35 m) hoog en samengesteld uit een 12 voeten-brede onderladder, gemaakt volgens de hoogte van de muur, en een smallere en iets langere bovenladder die na de plaatsing van de onderladder tegen of naast de muur, aan de andere kant van de muur kon worden neergelaten. Om de langere bovenladder over de muur te kunnen krijgen, moest de onderladder uiteraard boven de muur uitsteken. De muur was dus minder hoog dan de onderladder die zelf korter was dan de bovenladder en bijgevolg minder dan 30 voeten hoog was. De burchtmuur was op die plaats dan ook niet meer dan 7 à 8 m hoog. Er waren verscheidene poorten; de belangrijkste schijnt wel de westelijke te zijn geweest. Tot die poorten gaven bruggen toegang.

De westelijke, zuidelijke en noordelijke muren van de Brugse burcht, volgens de Brugse historicus Olivier de Wree (O. Vredius, Historiae comitum Flandriae. Pars prima. Flandria ethnica. 1650, p. LIV). De bijhorende tekst op p. LXXIII luidt: "Lamina quarta fol. 54 n. 1. exhibentur burgi Brugenensis rudera, prout nunc etiamnum visuntur ab occidente. 2. Burgi veteris pars ad meridiem, cui super-aedificatum est templum S. Basilii; qualia tria, vel quatuor fuisse existimo, velut castrî turres, quarum fundamenta adhuc apparent in domo & curia Episcopali. Item in cellario ac promptuario Franconatensium, decem aut duodecim pedes lata. 3. Frontispicium ambitus sancti Donatiani; que Burgi erat facies a septentrione".

Na het opbouwen van de eerste stadsomwalling hadden de burchtmuren maar weinig betekenis meer; ze werden gesloopt of in nieuwe gebouwen opgenomen. Op het stadsplan van Marcus Gerards (1562) heeft de burcht geen versterkte omwalling meer. Het is dan ook verwonderlijk dat een eeuw later, O. Vredius in zijn *Historiae comitum Flandriae. Pars prima. Flandria Ethnica* (1650) versterkte muren van de Brugse burcht afbeeldt. Bij nader toezien echter blijken dit buitenmuren te zijn van gebouwen die in de burcht zijn gelegen en waarvan het veldstenen metselwerk een zo oud en gesloten uitzicht had dat men ze waarschijnlijk als oude burchtmuren zal hebben aangezien. Niet helemaal ten onrechte zoals verder zal blijken.

Het archeologisch bodemonderzoek uit 1987-1989 heeft ook over de burchtmuur belangrijke gegevens aan het licht gebracht. Van de 1,80 m-brede veldstenen oostmuur die evenwijdig met de Mallebergplaats liep, werden over een afstand van ca. 50 m – vanaf de Hoogstraat tot aan het huis Mallebergplaats 4 – drie fragmenten van onderscheidelijk 6,12 en 15 m weergevonden, bewaard als fundering voor de achtergevels van de daar staande huizen (nog te zien in het

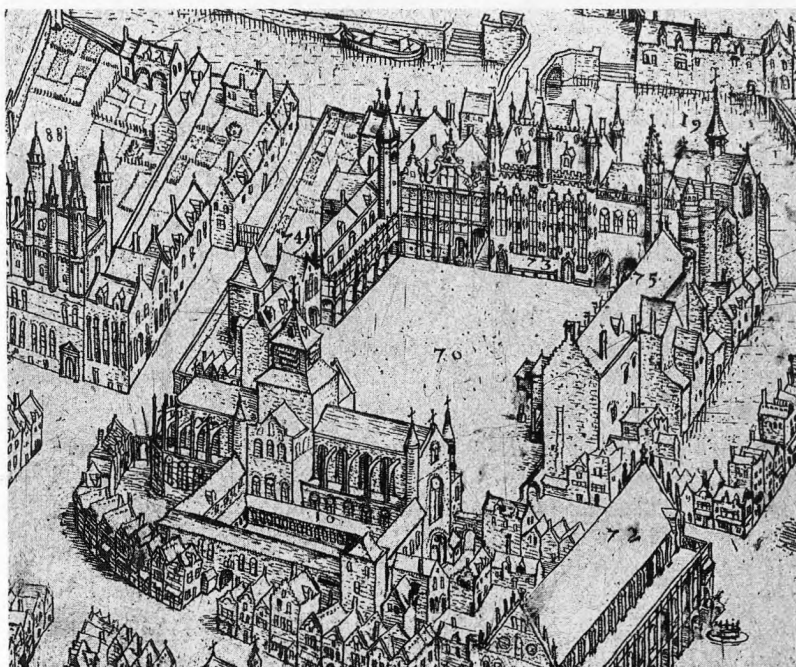

1988

Gedeelte van de oostelijke burchtmuur, gebruikt als fundering van de achtergevels van de huizen Mallebergplaats 6-12 en Hoogstraat 3.

hotel Holiday Inn Crowne Plaza)¹³. Een klein onderzoek in 1992 van de verbouwde kelders in de huizen Philipstockstraat 16-32, Burg 6-8, Burgstraat en Mallebergplaats 2-4 bracht veldstenen muren aan het licht die tot de stadsmuur en tot het kloostercomplex behoorden¹⁴. Er mag o.i. worden verondersteld dat de noordelijke buitenmuur van het klooster waarschijnlijk de burchtmuur was, waartegen eerst nadien de noordelijke kloostervleugel werd aangebouwd.

Er bestaan nog meer gegevens over de oude burchtmuur. Toen als voorbereiding voor ons boek *De Keizer Karel-schouw van het Brugse Vrije* (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, Tielt, 1987) de kelders van de gebouwen van het Brugse Vrije werden opgemeten, bleek daar o.m. de fundering van een zware toren (buitenwerks 10 x 10 m ; muren 2,50 m breed) te zitten. De binnenomtrek van de toren is min of meer bewaard gebleven in een moderne kelder. Op de toren sluit

De Burg op het stadsplan van Marcus Gerards, 1562. Onderaan o.a. de Sint-Donaaskerk met de kloostergebouwen op de noordzijde. Op de linkerkant, ongeveer in het midden, de vierzijdige toren van de oostelijke burchtmuur.

13 H. DE WITTE, *De opgraving...*, p. 108-109.

14 A. Debonnet en J. Vansteenkiste (Provinciale Dienst voor Cultuur) maakten het onderzoek mee en deden de opmetingen.

een veldstenen muur aan die de oost-westelijke richting van de middeleeuwse gebouwen van het Brugse Vrije volgt. Deze toren is afgebeeld op het stadsplan van Marcus Gerards (1562). Op de schilderijen die J.-B. Van Meunincxhove (+ 1703) van de Brugse Burg maakte, steekt het schilddak van de toren uit boven het dak van de Loove. De toren is ook ingetekend op de plannen die architect J. Verkruids in 1721 voor een nieuwe gebouwen-complex van het Brugse Vrije maakte¹⁵. Op het plan, goedgekeurd op 24 mei 1721, blijft de zware toren (*den toorn*) behouden ; de zuidmuur van de Oostpoort is gericht naar de noordoostelijke hoek van de toren. Op twee volgende ongedateerde plannen voor de nieuwe gebouwen worden de bestaande panden die zullen worden gesloopt, nog inge-

J.-B. Van Meunincxhove, *De Burg*, 1701; detail (*Brugge, Provinciaal Hof*). Boven het dak van het gebouwencomplex van het Brugse Vrije steekt het schilddak uit van de toren van de oostelijke burchtmuur.

15 Afb. 16, 17, 19 en 20 bij L. DEVLIEGHER, *De Keizer Karel-schouw...*

enkele zware muren bestaan, o.m. een veldstenen muur van 1,80 m breed onder de voorgevel en een even zware tussenmuur met het huis nr. 8.

De tamelijk grote afstand – ongeveer 50 m – tussen de westelijke kloosterveugel en de Kraanrei op de Markt, evenals de aanwezigheid op dit terrein van verscheidene veldstenen funderingen o.m. in de Breidelstraat en in de kelders van de ambtswoning van de provinciegouverneur¹⁷ leiden tot het besluit dat de westelijke burchtmuur dichterbij de Kraanrei moet worden gezocht. Dit is des te begrijpelijker als men de ligging van het Steen bekijkt dat ook dichterbij de Reie stond.

1977

De zuid-noord verlopende westelijke burchtmuur; rechts jongere muren van bijgebouwen van het Steen. Een foto van de schoongemaakte fundering is afgedrukt op p. 413 van de Handelingen 114 (1977).

17 L. DEVLIEGHER, *De voorromaanse Sint-Donaaskerk...*, p. 50-53. In 1993 onderzocht H. De Witte in de Breidelstraat veldstenen funderingen die zouden kunnen aansluiten bij deze funderingen (*Jaarboek 1993-1994. Stad Brugge. Stedelijke Musea. I*, p. 83). De Witte wees ons ook op de vondst in 1899 van een 2,50 m-brede veldstenen muur in de Breidelstraat tegenover het toenmalig nr. 24 (het derde huis vanaf de hoek van de Burg). Dit is waarschijnlijk dezelfde muur als de brede veldstenen muur die in 1908 werd gevonden en door Duclos wordt vermeld in zijn hierboven genoemde nota (voetnoot 4)

Het Steen wordt in 1088 als *lapidea domus comitis* vermeld¹⁸ maar het is niet zeker dat deze stenen grafelijke woonst toen de omvang had van het ons bekende Steen dat op het einde van de 12de eeuw gevangenis werd. De lange westmuur van het Steen en de westgevel van de Sint-Basiliuskapel werden door Vredius als de westelijke burchtmuur van het zuidelijk burchtgedeelte aangezien.

Na de sloping van het huis De Jaegher (Burg 15) dat in het begin van de 19de eeuw op een gedeelte van het terrein van het ca. 1783 gesloopte Steen was gebouwd, vond in 1977 o.l.v. M. Rogge en nadien van H. De Witte een beperkt bodemonderzoek plaats. De belangrijkste vondst betrof een 5 m-lange veldstenen muur, 1,80 m breed, die bewaard was van -2 tot -3,45 m ; aan de binnenzijde waren eiken palen in de grond geslagen¹⁹. Deze fundering die op ca. 20 m van de huidige rooilijn van de Burg, tussen het Steen en de reie ligt, is o.i. een fragment van de westelijke burchtmuur. Jongere muren boven die fundering behoorden tot latere aanbouwsels bij het Steen²⁰. Ten zuidwesten van de Sint-Basiliuskapel werd nog een bijkomend onderzoek uitgevoerd waarbij fragmenten van twee veldstenen muren die een stompe hoek vormden, werden vrijgelegd die 'wellicht als de meest zuidwestelijke hoek van de stenen burcht mag beschouwd worden'²¹. Tegen de zuidkant van de grafelijke Sint-Basiliuskapel uit het midden van de 12de eeuw, is een zware constructie van veldstenen muren aangebouwd²². Het betreft vooreerst een muur van ca. 1,80 m breed die op 7 m ten zuiden van de kapel staat zodat er tussen beide een straatje ontstond. Daarin lag de zuidelijke kapelingang met een boogveldreliëf *Het Doopsel van Christus*²³. Enkele decennia later zijn

18 N. HUYGHEBAERT, *Une notice du cartulaire de l'abbaye de Saint-Nicolas-des-Prés (Ribemont) concernant deux bergeries dans le comté de Flandre (1087-1088)*, in : Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 116 (1951), p. 123-152.

19 M. ROGGE en H. DE WITTE, *Opgravingen op het terrein "Huis De Jaegher" en achter de H. Bloedkapel*, in : Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge, 114 (1977), p. 412-414; H. DE WITTE, *Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek, 1977-1987*, in : Brugge onderzocht (red. H. De Witte), Brugge, 1988, p. 34 (afb. op p. 35).

20 In 1987 brachten de bouwwerken aan de nieuwe winkelgalerij zware veldstenen muren aan het licht van het Steen, dat ca. 13 m buitenwerks breed was. De weergevonden funderingen hoorden bij de twee langsmuren en bij een tussenmuur.

21 H. DE WITTE, *Historisch overzicht van het archeologisch onderzoek op de Brugse Burg*, in : De Brugse Burg (red. H. De Witte), p. 8 (afb. op p. 9).

22 Zie voor de Sint-Basiliuskapel o.m. de bijdragen van M. ENGLISH, in het *Parochieblad Brugge* van 9 april tot 14 mei 1950, alsmede het bekende artikel van N. HUYGHEBAERT, *Ipéris et la translation de la relique du Saint-Sang à Bruges*, in : Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge, 100 (1963), p. 110-187, dat in het Nederlands werd vertaald in het boek *Het Heilig Bloed te Brugge*, Brugge, 1990, p. 19-78.

23 Dit straatje liep oostwaarts omheen het koor van de kapel naar het burchtplein. Voor de bewoners van het Steen was de kapel ook via de westingang bereikbaar.

tussen de kapel en de zuidmuur drie zware tussenmuren gebouwd waarboven twee tongewelven werden geslagen ; in de zuidmuur werden twee kleine rondboogvensters aangebracht om de twee donkere annexen licht te geven. Boven de tongewelven werd de Kruiskapel gebouwd die zo de zuidelijke zijkapel werd van de oorspronkelijke bovenkapel van Sint-Basilius. De zuidmuur wordt o.i. terecht, door verscheidene historici beschouwd als een gedeelte van de oude burchtmuur²⁴.

Er is nog een argument om deze zuidmuur als een onderdeel van de zuidelijke burchtmuur te beschouwen²⁵. In 1997 werd bij rioleringswerken in de Blinde Ezelstraat een veldstenen muur van ca. 2 m aangetroffen die ook doorliep op de binnenkoer van het gebouw 'sociale diensten'²⁶. Als men deze fundering doortrekt naar het westen komt men ongeveer uit op een veldstenen muur in een kelder van het stadhuis en verder op de hierboven besproken zuidmuur van de aanbouw van de Sint-Basiliuskapel. Hoe deze zuidmuur in ver-

Drie halfronde muurtorens aan de Augustijnenrei en een muurtoren tegenover de Pottenmakersstraat, op het stadsplan van Marcus Gerards, 1562.

24 In de 17de eeuw aanziet Vredius de muur ten zuiden van de Sint-Basiliuskapel als een fragment van de burchtmuur. In *Bruges. Histoire et Souvenirs*. Brugge, 1910, p. 453 schrijft A. Duclos : "Les parties au midi de l'église comprennent une portion du mur d'enceinte méridional du Bourg...". J. de Bethune maakte de nog bestaande maquette van de Sint-Basiliuskapel met een zware donjon op de zuidkant (afb. bij A. DUCLOS, *o.c.*, p. 29 en bij M. ENGLISH, *Romaansche bouwkunst in Westvlaanderen*, Brugge, 1939, p. 31).

25 Op 19 maart 1127 drongen de belegeraars en medestanders van de vermoorde graaf Karel de Goede over de zuidelijke burchtmuur de burcht binnen.

26 Mevr. B. Hillewaert, verbonden aan de Stedelijke Archeologische Dienst, gaf ons alle gewenste inlichtingen over deze muur, waarvoor onze oprechte dank.

binding zou hebben gestaan met de twee in 1977 gevonden hoekmuren, werd nog niet onderzocht.

Het onderzoek van de oude Brugse burcht is een puzzel met veel kleine stukjes...

Stadsomwalling

Na de moord op graaf Karel de Goede (2 maart 1127) werd op 6 maart en volgende dagen in alle haast de stad omgeven met een houten versterking van palissaden, muurtorens en poorten, gelegen achter bestaande waterlopen. Begin mei 1128 werd het grachtenstelsel nog uitgebreid (Galbertus, § 25, 110). In de volgende decennia werden (overal ?) veldstenen stadsmuren met uitgebouwde halfronde muurtorens en stadspoorten uitgebouwd²⁷. Van dat alles is maar weinig bewaard gebleven. Ook Marcus Gerards toont daarvan op zijn stadsplan uit 1562 niet veel : enkele halfronde torens aan de eerste stadsgrachten.

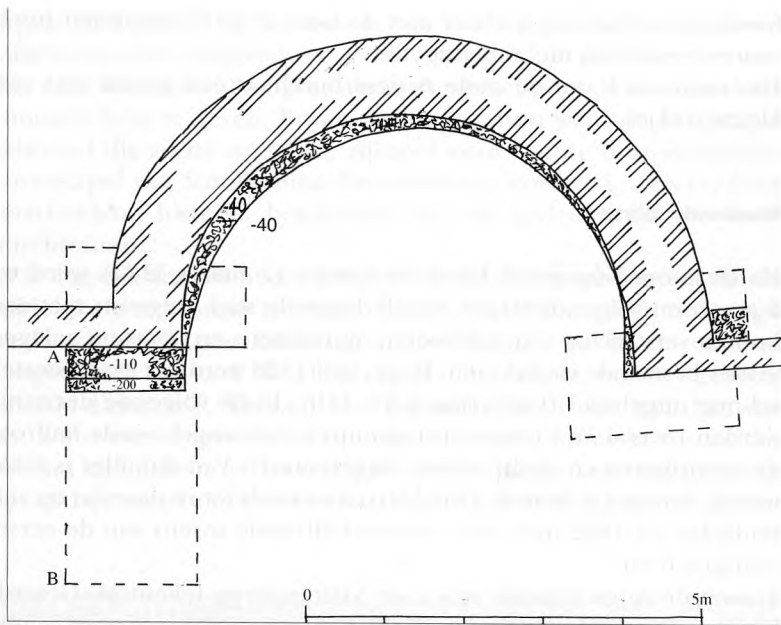
Tussen de Augustijnenbrug en de Vlamingbrug tekent M. Gerards het benedengedeelte van drie halfronde muurtorens waarop jongere huizen zijn gebouwd.

De muurtoren tegenover de Pottenmakersstraat (= Pieter Pourbusstraat 3).

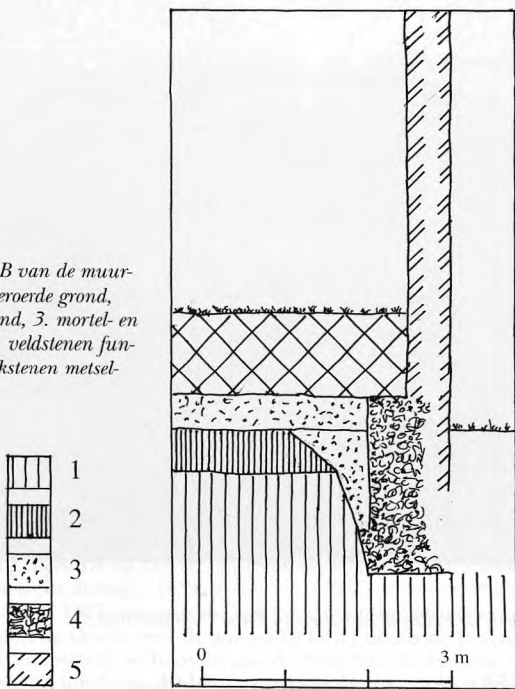
1997

27 Cfr. M. RYCKAERT, *Historische Stedenatlas...*, p. 61-64.

Grondplan van de muurtoren

Doorsnede A-B van de muurtoren. 1. onberoerde grond, 2. zwarte grond, 3. mortel- en steenafval, 4. veldstenen fundering, 5. bakstenen metselwerk.

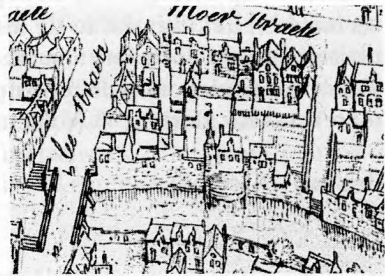

Veldstenen fundering van de muurtoren

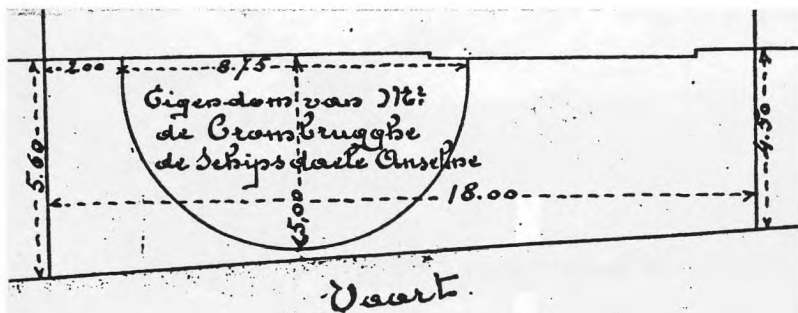
1960

Een andere muurtoren tekent Gerards ten westen van de Vlamingbrug. Deze toren bleef – alhoewel erg verbouwd – gedeeltelijk bewaard, behorend tot het huis Pieter Pourbusstraat 3 en zichtbaar vanaf de Pottenmakersstraat. Van 19 tot 22 september 1960 konden wij dank zij de bereidwilligheid van de eigenaar, onze oudklasgenoot dr. Ignace Vanden Berghe, deze toren onderzoeken. De veldstenen fundering van de halfronde toren heeft een binnendiameter van 5,70 m ; er is geen kettingmuur. In opstand is het parement van de toren grotendeels van baksteen maar er zijn nog oude gedeelten van veldsteen en tufsteen.

De oude veldstenen fundering van de stadsmuur is aangezet op de onberoerde grond op -3,10 m onder het tuinooppervlak (= -7 m onder de huidige bovenkant van de muur). Aan de buitenkant, d.w.z. aan de kant van de reie, is de fundering bijgewerkt met baksteen van 23 x 9 x 4,5 cm, maar het is ons niet bekend tot op welke diepte dit gebeurd is. Aan de binnenzijde is de onderste 50 cm van de veldstenen fundering recht in de funderingssleuf gestort. Na een versnijding van 15 cm is de fundering over een hoog-

Halfronde muurtoren ten westen van de Leeuwenbrug, Moerstraat 62, op het stadsplan van Marcus Gerards, 1562.

De buitenomtrek van de halfronde muurtoren Moerstraat 62 in 1842, ingetekend op een akte uit 1913 betreffende de betaling van een jaarlijkse belasting op de "aangespoelde grond" langs de reie (Brugge, Stadsarchief).

te van 1,50 m gemetseld met kalkmortel. Op - 1,10 m begint de huidige bakstenen muur.

De aanzet van de torenfundering kon niet worden onderzocht. Op - 1,10 m ligt op de oorspronkelijke veldstenen fundering - zonder versnijding - metselwerk van veldsteen en baksteen (meestal van 27 x 12-13 x 5-5,6 cm) over een hoogte van 70 cm. Op - 40 cm na een versnijding van 5-25 cm, zet de tegenwoordige muur aan, grotendeels van baksteen van 23 x 9 x 4,5 cm. Aan de buitenkant is - voor zover te zien - de fundering schuin naar beneden gemetseld met baksteen van 26,5 x 12,5 x 6 cm.

Ten westen van de Leeuwenburg, behorend tot het huis Moerstraat 62, was nog in de vorige eeuw een halfronde toren zichtbaar die ook op het stadsplan van M. Gerards is afgebeeld. Een korte nota van A. Duclos vermeldt: 'Leebrugge, récemment (vers 1860) on y voyait encore, à l'ouest, la base d'une ancienne demi-lune des anc. fortifications'²⁸. Op een akte van 11 september 1655 wordt die muurtoren vermeld bij het huis dat in de Moerstraat gelegen was *recht achter het catspel van den princenhove*: 'achterwaerts strekkende met eene groote platte van lande tot op de reije deser stede ende op de zelve reije een torreken ofte glorie'²⁹. Volgens een schematische plattegrond uit

28 In *Bruges. Histoire et Souvenirs* luidt dat (p. 84): "... et nous avons vu, il y a trente ans, une de ces demi-lunes près de la Leebrugge, aujourd'hui Pont des Lions".

29 Brugge, Stadsarchief, r. 198, *Klerken van de Vierschaar: Joris van de Cruyce, 1652-1664*, f° 40v-41.

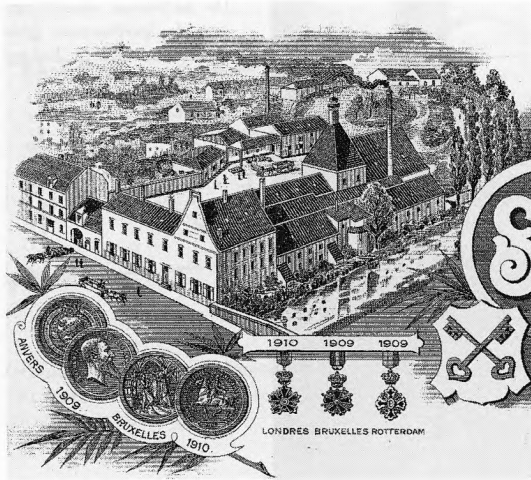

*De halfronde muurtoren
aan de Speelmansrei (foto
E. Buysse, in de Brugse
Courant, 3 april 1954).*

1842 (kopie uit 1913) zou de buitendiameter van de toren 8,75 m bedragen³⁰.

Aan de Speelmansrei, op een 20 m ten westen van de Sleutelbrug, bestond tot in 1954 een halffrond-uitspringend gebouwtje waarin de brouwketel van brouwerij De Sleutel (Wulfhagestraat 39) stond en dat opgebouwd was op een halfronde muurtoren. E. Buysse bericht er over in de *Brugse Courant* van 3 april 1954, maar geeft geen inlichtingen over de gebruikte materialen. De plaats van de waltoren is nu aangeduid door nieuw bakstenen metselwerk ; het grondplan vertoont maar een cirkelsegment. Het is wel eigenaardig dat M. Gerards

³⁰ We danken mevr. dr. Chantal Uyttendaele-Geraerts die ons de hier geciteerde documenten bezorgde. Een klein onderzoek met de grondboor heeft op 14 maart 1998 de aanwezigheid van veldstenen muren vastgesteld. Een nader archeologisch onderzoek ware hier wel wenselijk.

Brieffoofd van de brouwerij "Les Clefs", 2de decennium 20ste eeuw. De halfronde muurtoren springt uit op de lange zijgevel.

op die plaats geen toren tekent. Brugse historici hebben maar weinig regels aan deze muurtoren gewijd³¹. Naast de Sleutelbrug is de langsgewel van het huis onderaan gedeeltelijk opgebouwd met natuursteen en is wellicht een rest van de 12de-eeuwse stadsmuur.

Uit alles blijkt dat het nog altijd moeilijk is een samenhangend beeld van de oudste burcht en van de eerste stadsomwalling te verkrijgen. Alhoewel het historisch, archeologisch en landschappelijk onderzoek sinds de Tweede Wereldoorlog veel nieuwe gegevens aan het licht heeft gebracht, moet men op archeologisch gebied nog te veel steunen op toevalsvondsten en beperkte noodonderzoekingen.

31 CH. DE FLOU, *Promenades dans Bruges*, Luik, 1898, p. 214 : "Au fond le vieux pont de la Clef et l'un des bastions des fortifications de l'enceinte de la ville d'avant 1297". A. DUCLOS, *o.c.*, p. 84, schrijft het volgende over de muurtorens aan de Sleutelbrug en aan de Vlamingbrug : "Il reste deux constructions en demi-lune contre le fossé, la première près du pont de la clef, l'autre au fond du jardin de la maison de M. le Comte Visart de Bocarmé, rue Pourbus. Ces restes sont devenus méconnaissables, quoique reconstruits sur les anciennes bases".

Ridder Goswin de Wilde (?-1394) uit Sint-Andries-Brugge en Varsenare, de eerste soeverein baljuw van Vlaanderen.

J. Sabbe

Al zijn de historische gebeurtenissen die zich in de middeleeuwen op het grondgebied van de gemeenten Sint-Andries en Varsenare hebben afgespeeld eerder schaars te noemen, toch hebben vooral enkele adellijke geslachten aldaar hun stempel gedrukt op de geschiedenis van het vroegere graafschap Vlaanderen. Dit geldt in de eerst plaats voor de heren van Straten en in mindere mate voor de families van Messem en van Doorne. Minder gekend, maar daarom niet minder belangrijk, was de plaats die leden van een andere familie hebben ingenomen in de centrale administratie van het graafschap en er jarenlang een topfunctie hebben bekleed. Het betreft hier de van oorsprong bescheiden adellijke familie de Wilde.

De familie de Wilde behoorde tot de kleine adel van het West-Vrije, meer bepaald de streek ten westen van Brugge: Sint-Andries en Varsenare. De naam van dit geslacht duikt reeds op in de 13de eeuw. In een oorkonde van 11 april 1243 is er sprake van een stuk land van anderhalf gemet, gelegen onder de parochie Sint-Andries, op een plaats genaamd "Rietschilde" naast de "mote" de Wilde¹. Een Pieter de Wilde schonk op 9 september 1279 15 gemeten grond op Sint-Andries aan Wouter Goederic ten voordele van het Brugse hospitaal "De Potterie". De hoeve die op deze grond verrees, gelegen langs de Legeweg, kreeg dan ook de naam "De Potterie" en bleef meer dan 700 jaar lang in het bezit van het gelijknamige hospitaal².

Leden van de familie de Wilde hadden reeds in de 13de eeuw contacten met de abdij van Sint-Andries. In 1261 ruilde Wouter de Wilde 31 gemeten grond gelegen in Straten, rond de abdij, voor 15 1/2 gemeten in Klemskerke en Stalhille die aan de abdij toebehoorden³. Het verschil bij deze transactie ligt in het feit dat de vruchtbaarheid en de opbrengst van de polderstreek (Klemskerke, Stalhille e.a.) gro-

- 1 Brugge, S.A., Oud Archief, nr 456 : Cartularium H. Bloedkapel, fol. 4 v: "...in parochya Beati Andree juxta Brugis in Rietschilda juxta motam de Wilde versus noord...". Een "mote" was een heuveltje waarop een kasteel stond (E. VERWIJS EN J. VERDAM, *Middelnederlandsch woordenboek*, dl. 4, 's Gravenhage, 1899, kol. 1982).
- 2 J.A. RAU, *Geschiedenis van de Brugse rand : Sint-Andries*, Brugge, 1991, p. 59.

ter is dan in de zandstreek. Dit blijkt duidelijk uit het leenboek van de Burg van Brugge van 1329-1330 waar deze grond per gemet in de polderstreek jaarlijks 20, soms 25 schellingen opbracht. Voor Sint-Andries en omliggende parochies in de zandstreek vinden we dikwijls 10 of 12 schellingen⁴. In 1304, onder het abbatiaat van Petrus Honckevliet, kocht de abdijs een deel van de tienden van Zedelgem aan een zekere Erembald de Wilde⁵. Een Walter de Wilde was twintig jaar lang (1308-1328) abt van Sint-Andries.

Op 4 april 1327 legde hij evenwel zijn functie neer en overleed op 19 mei 1328⁶. Later, in de loop van de 14de eeuw, zullen de relaties tussen de abdijs van Sint-Andries en de familie de Wilde minder vriendschappelijk verlopen⁷.

Reeds in de 13de eeuw vinden we een lid van de familie de Wilde als ambtenaar in dienst van de gravin van Vlaanderen, Margareta van Constantinopel. Zo was Wouter de Wilde in 1260 baljuw van Aalst en vervolgens van Oudenaarde. Van 1262 tot 1264 trad hij op als baljuw van Gent⁸. Nadien werd hij schepen van het Vrije in de periode 1268-1278⁹.

In tegenstelling tot de andere adellijke geslachten van Sint-Andries en Varsenare, zoals deze van Straten en van Doorne, speelden de "de Wildes" aanvankelijk geen rol van betekenis in de binnenlandse politiek van het graafschap Vlaanderen. Hun naam wordt niet vermeld in verband met de gebeurtenissen rond 1302. Ook treffen we geen enkel lid van deze familie aan bij de 54 voornaamste ingezetenen van het Brugse Vrije, onder wie 14 ridders, die in 1322, na de dood van graaf Robrecht van Bethune, als gevolmachtigden besprekingen voerden met de grote steden Brugge en Gent om de opvolgingskwestie te helpen regelen in het belang van het land. Bij de ridders vinden we wel Willem van Straten en Jan van Doorne¹⁰.

3 *Chronica monasterii Sancti Andreae iuxta Brugae ordinis Sancti Benedicti ab Arnulpho Goethals*, uitg. W.H. James Weale, Brugge, 1868, p. 80.

4 Brussel, A.R.A. Rekenkamer, reg. 45.925 : Leenboek van de Burg van Brugge ca 1329-1330, passim. Zo bedroeg de jaarlijkse opbrengst van de grond van het leengoed Messem op Sint-Andries 12 schellingen per gemet (fol. 30 v).

5 *Chronica monasterii Sancti Andreae*, p. 97.

6 DOM. N. HUYGEBART, *Le nécrologe de l'ancienne abbaye de Saint-André lez Bruges. Essai de reconstruction*, in : *Tablettes de Flandre*, dl. 5 (1953), p. 264-265.

7 Zie noot 70.

8 H. NOWÉ, *Les baillifs comtaux de Flandre* (Académie royale de Belgique, Classe des Lettres, Mémoires in -8°, dl. 25), Brussel, 1929, p. 377, 391, 398.

9 O. DELEPIERRE EN F. PRIEM, *Précis analytique des documents des archives de la Flandre occidentale*, 2e série, dl. 7, Brugge, 1850, sub annis p 10-15.

10 J. SABBE, *De opstand van Brugge tegen graaf Robrecht van Bethune en zijn zoon Robrecht van Kassel in 1321-1322*, in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge* (H.G.G.B.), dl. 107 (1970), p. 244, noot 88.

De naam van Goswin (Goosin, Goesin) de Wilde, de latere soeverein baljuw van Vlaanderen, duikt voor het eerst op in het leenboek van de Burg van Brugge van 1329-1330. Wie zijn ouders waren weten we niet. Misschien was hij de zoon van een in 1316 overleden Goswin fs Goswin de Wilde die in de kerk van Sint-Anna in Straten (Sint-Andries) begraven werd¹¹. Goswin de Wilde was een leenman van de graaf van Vlaanderen. Van het leenhof van de Burg van Brugge hield hij een leengoed van 103 1/2 tot 104 1/2 gemeten land op Sint-Andries en Varsenare met daarbij 11 gemeten op Klemskerke. Samen vormde dit één leen waaraan geen rechtsmacht verbonden was¹². Het leengoed op Sint-Andries en Varsenare wordt in het leenboek van 1365 en in de daaropvolgende leenboeken "Rietschilde" genaamd¹³. Zoals gezegd komt deze plaatsnaam reeds voor in de 13de eeuw en wordt ook vermeld in het rentenboek van het Brugse Sint-Janshospitaal opgesteld rond 1310¹⁴. Een meer gedetailleerde beschrijving van het leen Rietschilde is te vinden in het latere leenboek van de Burg van Brugge van 1435. Daaruit blijkt dat het bestond uit twee delen, gelegen aan beide zijden van de Ieperleet (later de Oostendse vaart). Het grootste gedeelte met het kasteel, nl. 55 gemeten, 1 lijn en 90 roeden, lag aan de zuidelijke oever tussen de Ieperleet en de Hogeweg. De rest lag ten noorden van deze waterloop¹⁵. Alhoewel het leengoed Rietschilde zich op de scheiding van de parochies Sint-Andries en Varsenare bevond, lag het oorspronkelijke kasteel volgens het leenboek van 1329-1330 onder de parochie Sint-Andries. Zowel Goswin de Wilde als zijn oudste zoon Marc worden in de oorkonden dan ook altijd parochianen van Sint-Andries of Straten genoemd¹⁶.

Later verwierf Goswin nog een leen van de graaf in de kasselrij van Veurne. Het ging om een erfelijk renteleen van 7 lb. parisis per jaar gevestigd en gehypothekeerd op het huis van een zekere Boudewijn

11 A. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, *L'Eglise paroissiale de Sainte-Anne au métier de Straten. Obituaire du seizième siècle*, in : H.G.G.B., dl. 45 (1895), p. 21.

12 Brussel, A.R.A., Rekenkamer, reg. 45925, fol. 28.

13 Ibid., reg. 1072 : Leenboek van de Burg van Brugge van 1365, fol 37; reg. 1074 : Leenboek van de Burg van Brugge van 1384, fol. 76.

14 Brugge, R.A., Aanwinsten nr 1912, fol 99.

15 Brugge, S.A., Oud Archief nr 518 : Leenboek van de Burg van Brugge van 1435, fol. 185 v°-186.

16 Brussel, A.R.A., Rekenkamer, reg. 45925, fol. 28 "...de le terre ki gist en le parroche de Straten parmi le mannor vaut le mesure..."; Brugge R.A., Oork. bl. nr. 7032 (ad 16.8.1366) "*dominus Gossuinus Wilde, Marcus eius natus et nonnulli parochiani Sancti Andree sive de Straten ...*" en Oork. bl. nr. 7233 (ad 1.9.1373) "*Gossin de Wilde, rudder... Willem van Messem, Riquaerd van Varsenare ende Arnoud f. Arnouds als prochianen vander prochie van Straten*". Zie ook noot 1 en 70.

van Hazebroek gelegen aan de zuidkant van de markt van Veurne¹⁷. Naast zijn lenen had de Wilde ook grond in eigendom. Zo verkocht hij op 10 mei 1358 vier lijnen grond in Ettelgem aan de Brugse poorter Clais van Dudzele¹⁸. Verder bezat hij nog 3 1/2 gemeten grond op Sint-Andries die hij in leen gaf¹⁹ en waarschijnlijk ook een hoeve in Houtave²⁰.

Goswin de Wilde was gehuwd met Maria van Dudzele, zuster van Bouden, heer van Dudzele. Na het overlijden van haar broer erfde Maria van hem twee leengoederen die afhingen van de Burg van Brugge: 21 gemeten in Sint-Pieters-op-de-Dijk en 17 gemeten met 10 "manscepen" in Uitkerke²¹. Voor zover we kunnen nagaan had het gezin drie zonen: Marc, de oudste, Jan en Joris²². Verder had Goswin de Wilde nog een bastaardzoon Godfried (Godevaerd), geboren uit een verhouding met een zekere Mabelie Zoetemele²³. Na de dood van zijn echtgenote hertrouwde hij later met een voor ons onbekende Katarina²⁴.

In de jaren dertig vinden we Goswin de Wilde als schepen van het Brugse Vrije tussen 1334 en 1338 en later nog in 1357²⁵.

Hij treedt echter pas op het voorplan tijdens het bewind van de Gentse hoofdman Jacob van Artevelde in Vlaanderen en het uitbreken van de 100-jarige oorlog tussen Frankrijk en Engeland. Terwijl Artevelde, steunend op de drie grote steden in januari 1340 om economische redenen de Engelse koning Edward III als koning van Frankrijk erkende en daarmee een formeel bondgenootschap tussen Vlaanderen en Engeland tot stand bracht, had de graaf van Vlaanderen Lodewijk van Nevers reeds het land verlaten om zich bij zijn leenheer Filips VI van Valois, koning van Frankrijk, aan te sluiten²⁶. Een deel van de adel voegde zich bij hem. Samen met edelen

17 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1567 (7e Cartulaire de Flandre), fol. 62.

18 Brugge, R.A., Oork. bl. nr. 2244.

19 Ibid., Oork. bl. nr. 4695.

20 In december 1351 zond de stad Brugge een bode naar Goswin de Wilde in Houtave (Brugge, S.A., Stadsrekening 1351-1352, fol.109 v°). Daar bestond reeds in de 13de eeuw een hoeve bekend onder de naam Heer Goossin Walle (K. DE FLOU, *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen...*, dl. 5, Brugge, 1925, kol. 647-648) die misschien door erfenis in Goswins bezit was gekomen.

21 Brussel, A.R.A., Rekenkamr, R.R. 1796 (Rekening van Matheus Laris, ontvanger van de relieven van het Vrije, juni 1369-juni 1370).

22 Zie verder p. 43-44.

23 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1598 (3e registre des Chartes), fol. 81 v°.

24 Zie verder p. 42 en 44.

25 O. DELEPIERRE EN F. PRIEM, *op. cit.*, sub annis, p.47-49, 61.

26 M. VANDERMAESEN, *Vlaanderen en Henegouwen onder het huis van Dampierre (1244-1384)*, *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 2, Haarlem, 1982, p. 428.

uit het Vrije, onder wie Jan, heer van Gistel, Diederik van Beveren, kastelein van Diksmuide, Filips van Reigersvliet, Daniel van Buecmare e.a. vocht Goswin de Wilde als edelknaap in het grafelijk leger dat met de Fransen deelnam aan de belegering van Thun-l'Evêque in Henegouwen (bondgenoot van Edward III) en aan de "Herevaert" van Bouvines (26 maart - 27 september 1340)²⁷.

Eén familielid, Pieter de Wilde, steunde daarentegen wel de Artevelde-politiek. Zo trad hij op als "beleder" (kapitein) van de militie van het Brugse Vrije die na de vernietiging van de Franse vloot in het Zwin door de Engelsen (24 juni 1340), in de zomer van 1340 naar Kassel werden gezonden om van daaruit de Fransen en de aanhangers van de graaf in Artesië te bekampen²⁸. De belegering van Sint-Omaars mislukte evenwel, evenals een ander Vlaams offensief geleid door Artevelde tegen de Franse stad Doornik (juli-augustus). De zware oorlogsinspanning alsook de geringe resultaten leidden weldra tot het stopzetten van de vijandelijkheden en tot het bestand van Esplechin tussen Frankrijk en Engeland (25 september 1340). Het zou van kracht blijven tot 24 juni 1341 en werd nadien verlengd tot 24 juni 1342²⁹. Na de ontbinding van het grafelijke leger trokken Goswin de Wilde en een edelknaap die onder zijn bevel stond uit Bouvines naar Arras in Artesië. De meeste andere edelen begaven zich naar Sint-Omaars waar de aanhangers van de graaf zich groepeerden³⁰. Het is ons niet bekend wanneer Goswin later naar Vlaanderen teruggekeerd is. Ook vernemen we niets meer over zijn verdere activiteiten tijdens deze troebele periode. Pas na de dood van Lodewijk van Nevers op het slagveld van Crécy tegen de Engelsen (26 augustus 1346) en de definitieve machtsovername van de nieuwe graaf Lodewijk van Male in Vlaanderen (september 1348) vinden we zijn spoor in zijn geboortestreek terug. Op 21 december 1351 zond de stad Brugge een bode naar hem in Houtave waar hij blijkbaar een landgoed bezat. Een reden voor deze zending wordt echter in de stadsrekening niet opgegeven³¹.

Het is onder Lodewijk van Male (1346-1384) dat Goswin de Wilde een grote loopbaan zal opbouwen en een topambtenaar in

27 J. KERVYN DE LETTENHOVE, *La bataille du comte de Flandre au camp de Bouvines 1340*, in: H.G.G.B., dl. 27 (1874), p. 262-270.

28 Brugge, S.A., Stadsrekening 1340-1341, fol. 121 v°. Pieter de Wilde was schepen van het Vrije van 1339 tot 1358 (O. DELEPIERRE EN F. PRIEM, *op. cit.*, sub annis, p. 50-62)

29 M. VANDERMAESEN, *op. cit.*, p. 428.

30 J. KERVYN DE LETTENHOVE, *op. cit.*, p. 292, 274-326.

31 Brugge, S.A., Stadsrekening 1351-1352, fol. 109 v°.

Vlaanderen worden. In tegenstelling tot zijn vader nam de nieuwe graaf in het conflict tussen Frankrijk en Engeland een neutrale houding aan. Zo sloot hij op 25 november 1348 vrede met de koning van Engeland (vrede van Duinkerke). De betrekkingen met Frankrijk daar-entegen waren bij het begin van zijn regering niet erg hartelijk. Voor Lodewijk van Male telde in de eerste plaats de uitbreiding van de grafelijke macht in en buiten Vlaanderen³². Op 29 april 1352 stelde hij Goswin de Wilde aan tot ruwaard d.w.z. militair gouverneur van de grensstad Grevelingen. Dit ambt houdt verband met de gespannen binnenlandse toestand waarin Vlaanderen zich toen bevond, terwijl anderzijds waakzaamheid geboden was aan de grens met Frankrijk. Zo bleven Brugse strijdkrachten nog in Grevelingen gelegerd in 1351-1354³³.

In 1357 volgde de benoeming van Goswin de Wilde tot baljuw van Veurne. In die functie kreeg hij op 11 december van dat jaar van Lodewijk van Male de opdracht om samen met Roeger Boetelin, lid van de grafelijke raad, een onderzoek in te stellen naar de recente troebelen in de stad en de kasselrij van Veurne waarin zowel de adel als het gewone volk betrokken waren³⁴. Al is een directe aanleiding voor deze onlusten niet duidelijk, vast staat evenwel dat dit onderzoek kaderde in de sinds jaren aanslepende sociale onrust in Vlaanderen die in 1359-1361 tot nieuwe uitbarstingen zal leiden³⁵.

Ondertussen was Goswin de Wilde door de graaf ook tot ridder geslagen. We vinden hem voor het eerst als dusdanig vermeld in een oorkonde van 10 mei 1358, al was hij dat waarschijnlijk reeds vroeger³⁶.

Tijdens zijn baljuwschap raakten Goswin en enkele personen uit zijn omgeving verwickeld in een vete met Jan de Crane fs. Wouters. De familie de Crane behoorde tot de kleine adel afkomstig uit het Veurnse³⁷. Over het motief van deze onenigheid tasten we in het duis-

32 M. VANDERMAESEN, *op.cit.*, p. 431.

33 TH. DE LIMBURG-STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male, comte de Flandre (1348-1358)*, dl. 1, Brugge 1898, p. 407; Brugge S.A., Stadsrekening 1352-1353, fol. 94, 96, 120; 1353-1354, fol. 84; 1354-1355, fol. 122-122 v°.

34 TH. DE LIMBURG-STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male*, dl. 2, Brugge, 1901, p. 201.

35 ID., *op.cit.*, dl. 1, p. 385-386, 407-408.

36 Brugge, R.A., Oork. bl. nr. 2244: "Ic Ghosin de Wilde, rudder, ende Marie miin wijf..."

37 Gwijde (Wydoot) de Crane was keurheer van Veurne voor 1322 (H. PIRENNE, *Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323-1328. Documents inédits publiés avec une introduction*, Commission royale d'Histoire, in -8°, p. 174). Hij werd gedood tijdens een opstand van het gemeen van Kortrijk in juni 1325 (TH. DE LIMBURG-STIRUM, *Codex diplomaticus Flandriae, 1281-1327*, dl. 2, Brugge, 1889, p. 375). Guiselin en Pieter de Crane maakten als edelknappen deel uit van het grafelijke leger bij de belegering van Thun-l'Évêque en tijdens de "herevaert" van Bouvines in 1340 (J. KERVYN DE LETTENHOVE, *op. cit.*, p. 265 en 269). Cfr. noot 27.

ter. Veten onder adellijke families waren er trouwens tijdens de regering van Lodewijk van Male aan de lopende band. Uiteindelijk werd het geschil voorgelegd aan de graaf die als scheidsrechter optrad en een vergelijk aan beide partijen oplegde. Op 10 augustus 1364 beloofde Pieter de Crane (broer van Jan?) dat noch hij noch zijn zoon iets zouden ondernemen om de vrede te verstoren, en dit op straffe van 4000 lb. parisis³⁸.

Goswin de Wilde bleef baljuw van Veurne tot 1365³⁹. Bijna onmiddellijk daarna – op 5 juli 1365 – benoemde Lodewijk van Male hem tot algemeen ontvanger van Vlaanderen met een jaarwedde van 1000 pond tournois of 800 pond parisis⁴⁰. Dit zeer belangrijke ambt werd hier gegeven aan een man van wie de trouw aan de grafelijke dynastie alom gekend was, en die als baljuw van Veurne jarenlang de bewijzen van zijn bekwaamheid had geleverd. Tevens is deze aanstelling kenschetsend voor de binnenlandse politiek van Lodewijk van Male die de voorkeur gaf aan bestuurlijke medewerkers uit de Brugse regio terwijl hij eerder wantrouwig stond tegenover Gent⁴¹. Meteen werd Goswin de Wilde die nu ook in de grafelijke raad zetelde, van klein edelman een topambtenaar in Vlaanderen. Met zijn jaarwedde kwam hij financieel ook op hetzelfde niveau te staan als b.v. de heren van Assebroek die een jaarlijks inkomen van ongeveer 800 lb. parisis uit hun lenen haalden en daarmee met de heren van Gruuthuse, Praet, Gistel en Maldegem tot de rijkste leenmannen van de Burg van Brugge gerekend werden⁴². De ontvanger van Vlaanderen centraliseerde en controleerde alle grafelijke inkomsten en uitgaven. De gelden werden dan door hem overgemaakt aan de grafelijke schatkist. Daar hij echter ook de rekeningen van de baljuws controleerde, werd hij tevens het administratieve hoofd van deze gerechtelijke ambtenaren. Vanaf de 14de eeuw kreeg de ontvanger van Vlaanderen inspraak in hun benoeming, bevordering en eventuele

38 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1566 (6de Cartulaire de Flandre) fol. 112 v°.

39 H. NOWÉ, *op.cit.*, p. 96.

40 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1566, fol. 66 v°-67 v° “*Et pour le dit office ... Nous luy avons otroiet et otroioins de gaiges n. libr. tourn. par an*”. Ter vergelijking: de jaarwedde van de baljuw van Brugge, de best betaalde van al de gewone Vlaamse baljuws, bedroeg in de 14de eeuw 240 pond parisis (H. NOWÉ, *Les baillis comtaux*, p. 118).

41 D. NICHOLAS EN M. VANDERMAESEN, *Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, Nevers en Rethel...*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 6, Brussel, 1974, kol. 582. De voorkeur voor Brugge wordt uitdrukkelijk bij sommige kroniekschrijvers vermeld, zoals bij JAN VAN DIXMUDE, *Dits de Cronike ende genealogie van den prinsen ende graven van ...Vlaenderlant (863-1436)*, uitg. J.J. Lambin, Ieper, 1839, p. 256: “*Hy hadde Brugghe liever dan andre steden, om dat hy by Brugghe gheboren was*”.

42 Brussel, A.R.A., Rekenkamer, reg. 45.925, fol. 33.

afzetting. Ook kon hij aanhoudingen verrichten, bevel geven tot executie van misdadigers en gevangenen vrijlaten. Hij werd aldus tevens de eerste magistraat in Vlaanderen⁴³. In zijn hoedanigheid van ontvanger nam Goswin deel aan de eerste zittingen van de Audiëntie (zittingen van de grafelijke raad met een gerechtelijk karakter)⁴⁴.

Eveneens op 5 juli 1365 stelde de graaf Goswin de Wilde en enkele vooraanstaande Brugse figuren (Bouden de Vos, Clais Raepsaet en de proost van de Brugse Onze-Lieve-Vrouwekerk) tot opzichters en bestuurders aan van de munt van Gent om toezicht uit te oefenen op het slaan van gouden munten waarmee de muntmeester Aldry de Interminelis uit Lucca toen gelast was⁴⁵.

Dat een scherpe controle, in de eerste plaats op de werklieden, voor de goede werking van een muntatelier noodzakelijk was, bewijst een mandement van de graaf van mei 1360 gericht aan de Brugse hostelier Thideman van den Berghe, toen opzichter van de munt van Mechelen, waarin deze aangemaand wordt weerspannige arbeiders die weigerden te werken te arresteren en in de gevangenis te werpen. Verder blijkt dat deze werklieden dikwijls verboden wapens bij zich droegen, zich schuldig maakten aan vechtpartijen en voor overlast in de stad Mechelen zorgden⁴⁶.

Als ontvanger en lid van de grafelijke raad genoot Goswin de Wilde daarenboven nog van allerlei voordelen. De raadsheren waren o.m. vrijgesteld van betaling van accijnzen op wijn en bier in de Vlaamse steden. Zo kreeg Goswin op 22 mei 1367 van de graaf het recht om gedurende drie jaar, met ingang van 1 juli, 6 vaten wijn in zijn huis te hebben zonder accijnzen te moeten betalen aan de stad Brugge, op voorwaarde dat hij tijdens deze periode in de stad zou verblijven⁴⁷. Goswin de Wilde bezat een huis in Brugge, gelegen in de

43 H. NOWÉ, *L'intervention du receveur de Flandre dans l'administration de la justice au XIVe siècle*, in: *Bulletijn der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, dl. 32 (1924), p. 79-86; D. LAMBRECHT EN J. VAN ROMPAEY, *De staatsinstellingen in het Zuiden van de 11de tot de 14de eeuw*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 3, Haarlem, 1982, p. 104.

44 J. BUNTINX, *De audiëntie van de graven van Vlaanderen. Studie van het centraal grafelijk gerecht (c. 1330 -c. 1409)*, (Verhandelingen van de Kon. Vl. Acad., Klasse Letteren, jg. XI, nr. 10), Brussel, 1949, p. 77.

45 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1566, fol. 69 v°. Aldry de Interminelis was muntmeester te Gent tussen 15 oktober en 22 december 1362 en nadien van 10 februari 1365 tot 20 januari 1368 (H. VAN WERVEKE, *De muntslag in Vlaanderen onder Lodewijk van Male*. Kon. Vl. Acad. van België. Mededelingen. Klasse der Letteren, jg. XI, nr 5, 1949, p. 13-14).

46 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1596 (1er Registre des Chartes), fol. 103 v°.

47 Ibid, B 1567 (7e Cartulaire de Flandre), fol. 21 - 21 v°.

Dweersstraat rechtover een nu verdwenen zijstraatje : het "Soelardsstraetkin"⁴⁸. Het was tevens gebruikelijk dat raadsheren bij speciale gelegenheden giften van de steden ontvingen zoals bij het huwelijk van hun kinderen, verwanten of zelfs ondergeschikt personeel. Toen Marc de Wilde, oudste zoon van Goswin, in november 1366 te Gent in het huwelijk trad, schonk de stad Brugge hem een geldsom van 20 "leuwen" (of 40 lb.)⁴⁹. Hetzelfde gebeurde in 1377 of 1378 bij het huwelijk van een andere zoon die van Gent 12 "coninx scilde" in ontvangst mocht nemen⁵⁰. Renaud van Ruddervoorde, een klerk van Goswin, kreeg 6 "lyoenen" (of 12 lb.) van Brugge toen hij trouwde in 1366⁵¹.

Goswin de Wilde, die als trouw ambtenaar in hoge gunst bij de graaf stond, werd door deze laatste dikwijls met belangrijke opdrachten belast. In de zomer van 1366 diende Lodewijk van Male een tijdlang het land te verlaten voor een reis naar Frankrijk. Met het oog daarop droeg hij op 4 juli van dit jaar het bestuur van Vlaanderen over aan zijn ontvanger Goswin de Wilde en aan de heren van Axel en Schorisse. Deze beslissing werd genomen te Brugge, in aanwezigheid van de grafelijke raadsheren en van de afgevaardigden van de drie grote steden en van het Vrije⁵². Aanleiding tot dit plotse vertrek was de inmenging van Lodewijk van Male in de feodale twist tussen Albrecht van Beieren, ruwaard van Henegouwen en Holland-Zeeland, en de heer van Edingen (eveneens vazal van Lodewijk) met als gevolg de Vlaamse bezetting van het sinds jaren betwiste grensland Lessen en Vloesberg (Terres de débat) in 1364⁵³.

Toen Albrecht in 1366 toenadering zocht tot Frankrijk om het geschil op te lossen, ontbood de Franse koning Karel V, gesteund door gravin-moeder Margareta van Frankrijk, Lodewijk van Male

48 Brugge, R.A., O-L-Vrouwekerk Brugge, oork. 593 "... *supra fundum domus liberorum van den Hoerne situm in villa Brugensi, in vico appellato Dwerstrate super angulum vici appellati Soelardsstraetkin ab opposito domus nobilis viri domini Gossuini Wilde, militis...*". Het Soelardsstraetkin (Soladestratki, Sollaerdstratkin) werd opgeheven in 1592 (G. DUMON, *De oude straatnamen van Brugge*, Brugge, 1996, p. 59).

49 Brugge, S.A., Stadsrekening 1366-1367, fol. 76 v° en 84. In het muntatelier van Gent werden gouden "Leuwen" of "Lyoenen" geslagen tussen 10 februari 1365 en 5 augustus 1370 (H. VAN WERVEKE, op. cit., p. 22).

50 J. VUYLSTEKE, *Rekeningen der stad Gent - Tijdvak van Philips van Artevelde (1376 - 1389)*, Gent, 1890, p. 14-15.

51 Brugge, S.A., Stadsrekening 1366-1367, fol. 84.

52 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1566, fol. 70 v°.

53 F. QUICKE, *Les Pays-Bas à la veille de la période bourguignonne, 1356 - 1384*, Brussel, 1947, p. 86 - 93; M. VANDERMAESEN, *Het graafschap Henegouwen, 1280 - 1384*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 2, Haarlem, 1982, p. 448-449.

naar Parijs⁵⁴. Meer dan zich als bemiddelaar opstellen kon de Franse vorst echter niet. Met de vrede van Brussel in 1367 bleven Lessen en Vloesberg in Vlaamse handen en in 1368 nam Albrecht ze van Lodewijk in leen⁵⁵. Hoelang Goswin de Wilde en de heren van Axel en Schorrisse "rewaerde van den lande" bleven, weten we niet. Vast staat evenwel dat de graaf op 21 september 1366 terug in Gent was⁵⁶.

Samen met de leden van de Raad en met vele Vlaamse edelen was Goswin de Wilde als ontvanger aanwezig op het grootse huwelijksfeest van Margareta van Male, dochter van Lodewijk, met Filips de Stoute, hertog van Bourgondië, in de Sint-Pietersabdij van Gent op 19 juni 1369. Goswin en andere edelen ontvingen er van de hertog vorstelijke geschenken⁵⁷. Ter gelegenheid van het huwelijk van zijn dochter schonk de stad Gent aan Lodewijk van Male een gift van 200 lb. groten⁵⁸.

Herhaaldelijk werden Goswin en andere raadsheren door de graaf aangesteld als commissarissen om in zijn naam de wet van de stad Brugge te vernieuwen. Dit was het geval in 1369, 1370, 1371 en 1374⁵⁹.

Ook in de relaties tussen de graaf van Vlaanderen en de koning van Engeland speelde Goswin de Wilde een rol. Ondanks een op 4 augustus 1370 gesloten verbond tussen Edward III en de Vlaamse steden dat de handelsvrijheid garandeerde, brak er in 1371 tussen beide landen een echte handelsoorlog uit die zich uitte in een golf van kaperijen, arrestaties van Vlaamse en Engelse zeelieden, en inbeslagname van hun goederen. De oorzaak van het geschil dient volgens E. Perroy blijkbaar gezocht te worden in laattijdige represailles van de Engelse koning tegen de Vlaamse politiek van Lodewijk van Male die sinds het huwelijk van zijn dochter met Filips de Stoute, een Franse prins, de strikte neutraliteit verlaten had waaraan hij zich tot dan toe had gehouden. Begin 1372 kwam er evenwel een ontspanning.

54 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1566, fol 70 v°; PH. DE L'ESPINOY, *Recherche des Antiquitez et Noblesse de Flandres*, Douai, 1632, p. 77 en 82 (met verkeerde datum : 4 augustus).

55 F. QUICKE, op. cit., p. 95 - 102. De auteur vermeldt echter de reis van de graaf naar Parijs niet. Zie ook : M. VANDERMAESEN, op. cit., p. 432 en 449.

56 Brugge, S.A., Stadsrekening 1366-1367, fol. 75 v°.

57 DOM U. PLANCHER, *Histoire générale et particulière de Bourgogne*, dl. 3, Dijon, 1748, p. 563: "Au Receveur de Flandres, une aiguëre dorée et émaillée, pesant 3 mars 3 onces". Verder "Au receveur de Flandres et à Hérard de la Clique, chevaliers, 2 ceintures d'argent doré, pesant 17 mars 6 onces".

58 PR. VAN DUYSSE EN E. DE BUSSCHER, *Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville de Gand*, Gent, 1867, p. 152-153.

59 Brugge, S.A., Oud Archief nr. 114 : Register van de Wetsvernieuwingen 1362 - 1374, fol. 48, 56 v°, 65 en 89.

Zowel de Engelse koning als de graaf, de grote Vlaamse steden en het Brugse Vrije spanden zich in om de vrede te herstellen. Met het oog daarop kwamen onderhandelingen tussen beide partijen tot stand in Calais en Grevelingen die uitliepen op een akkoord (20 maart 1372) dat de handelsvrijheid van 1370 herstelde en voorzag in de vrijlating der gevangenen⁶⁰. De onderhandelaars voor de graaf van Vlaanderen waren : Goswin de Wilde, de heer van Gistel, Filips van Massemen, de deken van de Brugse Sint-Donaaskerk en Jan van der Zickele⁶¹. Op 20 juni ratificeerde Lodewijk van Male de overeenkomst. Verdere besprekingen met dezelfde gevolmachtigden van de graaf, de steden en het Vrije vonden plaats tijdens de zomer van 1372, dit met het oog op wederzijdse herstelbetalingen voor de geleden schade⁶².

Goswin de Wilde bleef ontvanger van Vlaanderen tot in het najaar van 1370⁶³. Toen zijn functie ten einde liep beloonde de graaf hem met een jaarlijkse rente of pensioen van 200 lb. parisis bezet op de Spijker van Brugge⁶⁴. Spoedig echter werd opnieuw op hem beroep gedaan. In 1372 – tussen 17 mei en 4 juli, waarschijnlijk op 27 juni – benoemde Lodewijk van Male hem tot soeverein baljuw (opperbaljuw) van Vlaanderen, een nieuw ambt dat perfect paste in de centralisatie-politiek van de graaf en waarvan Goswin de Wilde als ervaren beroepsambtenaar de eerste titularis werd. De instelling van het ambt van soeverein baljuw (vgl. met de drossaard in Brabant) was in de eerste plaats bedoeld om de ontvanger van zijn zware taak te ontlasten door hem alleen het beheer over de algemene inkomsten over te laten en de rechterlijke bevoegdheden aan een nieuwe ambtenaar over te dragen⁶⁵. Ook wilde men, volgens de rechtsgeleerde

60 E. PERROY, *Louis de Male et les négociations des paix franco-anglaises, 1371-1377*, in: *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, dl. 27 (1949), p. 140-141; F. QUICKE, *op. cit.*, p. 162 en 413.

61 J. DE SAINT-GENOIS, *Monumens anciens*, dl. 2, Brussel, 1806, p. 4.

62 Lille (Rijsel), A.D.N., B 515 nr. 10.543. Zie ook : Brugge S.A., Stadsrekening 1372-1373, fol. 58-58 v°.

63 L. GILLIODTS - VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, dl. 2, Brugge, 1873, p. 184.

64 L. GILLIODTS - VAN SEVEREN, *op. cit.*, dl. 4, Brugge, 1876, p. 249; H. NOWÉ, *Les baillis comaux*, p. 97.

65 J.J.E. PROOST, *Recherches historiques sur le souverain baillage de Flandre*, in: *Messenger des sciences historiques*, 1876, p. 262; J. VAN ROMPAEY, *Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Boergondische periode* (Verhandelingen van de Kon. Vl. Acad. v. Wet., Lett. en Sch. K. van België, Klasse der Letteren, jg. XXIX, nr 62), Brussel, 1967, p. 6-7. Binnen deze twee data (17 mei en 4 juli) gebeurde er een andere hervorming in de Vlaamse centrale instellingen, nl. de territoriale ontddubbeling van het ambt van ontvanger. Voortaan waren er twee ontvangers, één voor het westelijk en één voor het oostelijk deel van Vlaanderen. Reeds in december 1374 echter eindigde dit tweeledig stelsel, blijkbaar omdat het niet de gewenste resultaten opleverde. Van dan af was er opnieuw één ontvanger voor heel Vlaanderen (J. VAN ROMPAEY, *op. cit.*, p. 7, 10-11).

Filips Wielant, door een krachtdadig ingrijpen het land verlossen van allerlei misdadigers en aldus orde en veiligheid herstellen⁶⁶.

Als soeverein baljuw maakte Goswin de Wilde, samen met de ontvanger en de kanselier van de graaf, van ambtswege deel uit van de Audiëntie (centraal grafelijk gerechtshof)⁶⁷. De jurisdictie van de soeverein baljuw strekte zich uit over heel het graafschap Vlaanderen met inbegrip van Antwerpen (tot in 1406) en de heerlijkheid Mechelen die als gevolg van de Brabantse successieoorlog (1356-1357) bij Vlaanderen aangehecht waren. Tussen 1372 en 1374 werkte hij nog samen met één van de ontvangers. Pas in november 1374 werden zijn bevoegdheden door de zgn. "lettres de retenue" van de graaf officieel vastgelegd en trad hij voortaan op als zelfstandig ambtenaar, los van de ontvanger. De wedde aan het ambt verbonden bedroeg 600 pond (lb.) parisis per jaar. Met zijn rente of pensioen van 200 pond parisis behield Goswin dus een jaarlijks inkomen van 800 pond parisis. Tot het hiërarchisch hoofd van de gewone baljuws en andere gerechtsofficieren heeft de soeverein baljuw zich echter niet ontwikkeld omdat hij zich met de controle over de de baljuws niet bezig hield en zich volledig op zijn eigen taak toeleegde. Het toezicht over die gerechtsofficieren zal hem dan ook in 1386 door Filips de Stoute ontnomen worden.

De soeverein baljuw was een rondreizende opperrechter met verregaande eigen bevoegdheden. Zijn voornaamste taak bestond in het opsporen en berechten van alle misdadigers die om een of andere reden aan de acties van de gewone baljuws ontsnapt waren en aldus hun verdiende straf ontlopen hadden. Hetzelfde gold voor de bannelingen die het waagden zonder toestemming naar Vlaanderen terug te keren. Hij was aldus zowel vervolgingsambtenaar als enige opperrechter in strafzaken wat uniek was in de gerechtelijke organisatie van Vlaanderen. Zo besliste hij persoonlijk over leven en dood van de verdachten. Tegen zijn vonnissen kon immers geen beroep aangetekend worden. De straffen toegepast door de soeverein baljuw waren over het algemeen dezelfde als deze van de andere gerechtshoven : struikrovers, oproerlingen en gearresteerde bannelingen die een gevaar voor de openbare orde betekenden, moesten op geen genade rekenen en kregen de doodstraf. Gewone misdrijven (dief-

66 PH. WIELANT, *Recueil des Antiquités de Flandre (-1511), Corpus chronicorum Flandriae*, uitg. J.J. De Smet, dl. 4, Brussel, 1865, p. 109; Over de Gentse rechtsgeleerde Wielant (1441/42-1520) zie: E.I. STRUBBE, *Philippe Wielant*, in: *Biographie Nationale*, dl. 27, (1938), kol. 279-298.

67 J. BUNTINX, *op. cit.*, p 75.

stal, verwonding e.a.) werden met een geldboete bestraft⁶⁸. Personen die als getuige in een geding valse verklaringen aflegden, werden gebrandmerkt⁶⁹. Verder ontving de soeverein baljuw ook de gelden die voortkwamen van de door hem verbeurdverklaarde gronden en goederen wegens samenzwering en opstand.

Er waren evenwel beperkingen aan zijn bevoegdheden. Het was hem verboden poorters van de Vlaamse steden te arresteren en te veroordelen gezien deze, volgens de stadsprivileges, slechts door hun eigen schepenen mochten gevonnist worden. Ook de kerkelijke jurisdictie moest door hem gerespecteerd worden. Zo kwam Goswin de Wilde als soeverein baljuw in 1373 in conflict met de bisschop van Terwaan omdat hij twee geestelijken van diens diocees had laten aanhouden en terechtstellen⁷⁰.

Speciale straffen waren voorzien voor hen die zich verzetten tegen de soeverein baljuw in de uitoefening van zijn ambt. Dit was o.m. het geval in 1386 met enkele personen, onder wie een schepen van het Brugse Vrije, die op last van Jan VI, heer van Gistel, een zekere Wouter van Craeyenwerve⁷¹ vermoord hadden en daarna een toevlucht zochten in het huis van diezelfde heer van Gistel te Brugge. Toen de soeverein baljuw (in 1386: de heer van Capelle) en zijn helpers op bevel van de graaf voor de woning van de heer van Gistel verschenen, weigerden de misdadigers de deur te openen en boden zelfs gewapend verzet tegen de gerechtsdienaars die met geweld het huis waren binnengedrongen. Naast de sancties die door de graaf tegen de heer van Gistel en de moordenaars voorzien waren, was er één in het bijzonder voor het verzet tegen het optreden van de soeverein baljuw: de poorten van het huis van de heer van Gistel moes-

68 J.J.E. PROOST, *op. cit.*, p. 263-265, 273; J. VAN ROMPAEY, *op. cit.*, p. 1-23, 42-44, 164-167.

69 Brussel, A.R.A., Rekenkamer, R.R. 850 : Rekening van de soeverein baljuw Goswin de Wilde (april - september 1374): "*Pour le iustice de Clais Tant le quel le souverain baillius fist iustichier de le clef es deux costez de son visage pour le fauseté quil fist et tesmoigna du debat qui fu entre Jaquemin Baert dune part en Clais le Poortre dautre part*".

70 J.J.E. PROOST, *op. cit.*, p. 266 e.v.; J. VAN ROMPAEY, *op. cit.*, p. 58-60 e.v. Het was niet de eerste keer dat Goswin de Wilde in botsing kwam met de kerkelijke overheid. In augustus 1366, toen hij ontvanger van Vlaanderen was, werden hij, zijn zoon Marc en andere parochianen van Sint-Andries voor de officiaal van de bisschop van Doornik gedaagd omdat zij zich verzet hadden tegen de vrije inning van de tienden door de abt van Sint-Andries in hun parochie (Brugge, R.A., oork. bl. nr. 7032).

71 J. VAN ACKER m.m.v. R. OPSOMMER, *Bijdragen tot de geschiedenis van de heren van Gistel*, in: *Gestella 1988. Duizend jaar Gistel*, p. 177.

ten afgebroken worden en men mocht ze gedurende één jaar niet meer terughangen⁷².

Als soeverein baljuw speelde Goswin de Wilde ook een belangrijke rol in de grote Gentse opstand van 1379 tot 1385. De opstand van Gent waar sinds 1360 de wevers samen met de "poorterie" (gegoede burgerij) en de kleine neringen het stadsbestuur in handen hadden, was in de eerste plaats een politiek conflict, nl. het verzet tegen de toenemende centralisatie-politiek van Lodewijk van Male ten koste van de stedelijke autonomie. Toen de graaf een Gentse poorter liet arresteren zonder de magistraat daarvan in kennis te stellen, wat in strijd was met de Gentse privileges, brak een rel uit waarbij de grafelijke baljuw Rogier van Outryve vermoord werd (5 september 1379). Dit incident werd het begin van een echte revolte van Gent tegen de graaf die 6 jaar zou aanslepen en zich over heel Vlaanderen uitbreiden. Om bondgenoten voor hun zaak te winnen, trokken Gentse militieën naar de twee andere grote steden Brugge en Ieper. Daar waren de textielarbeiders, in de eerste plaats de wevers, in tegenstelling tot Gent, sinds 1349 uit het stadsbestuur geweerd en ook opstanden van 1359 en 1361 hadden daar niets aan veranderd. Zij begroetten dan ook de Gentenaren als hun bevrijders voor wie ze de stads-poorten openden. De poorterie en de rijke ambachten die het beleid van de stad in handen hadden, boden weinig weerstand en moesten zich onderwerpen. Sommigen namen de vlucht om zich bij de graaf aan te sluiten die enkel kleine centra als Dendermonde en Oudenaarde wist te behouden⁷³. Het is in Dendermonde, waar Lodewijk van Male persoonlijk aanwezig was, dat we Goswin de Wilde terugvinden als aanvoerder van de grafelijke troepen, samen met andere edelen zoals de heer van Gruuthuse, Diederik van Brederode en Geraard van Rassegem⁷⁴. Met de hulp van Gent konden de wevers in Brugge en Ieper opnieuw een plaats in de schepenbank bemachtigen. In deze steden had het conflict dus duidelijk een meer sociaal karakter dan in Gent. In mei 1380 echter staken de aanhangers van

72 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1597 (2e Registre des Chartes), fol. 2 v°-3 v°: "*En oultre pour la desobeissance faite contre nostre dit souverain bailli a lostel ou demouroit le dit sire de Ghistelle en nostre dicte ville de Bruges, le quel lui feu de refusé a ouvrir comme dit est, nous voulons et avons ordonné et ordonnons par ces presentes que les portes du dit hostel soient tantost abatues sans ce quelles y soient remises dedens un an entier ou tel terme comme il nous plaira*".

73 M. VANDERMAESEN, M. RYCKAERT EN M. COORNAERT, *De Witte Kaproenen. De Gentse opstand (1379-1385) en de geschiedenis van de Brugse Leie*, Gent, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen 1979 (Kultureel Jaarboek van de provincie Oost-Vlaanderen, Bijdragen, nieuwe reeks, nr 10), p. 12-15.

74 JEHAN FROISSART, *Chroniques (1325-1400)*, uitg. J. Kervyn de Lettenhove, dl. 9, Brussel, 1869, p. 200-202.

de graaf te Brugge de kop weer op. Toen de wevers aldaar de Gentenaren ter hulp riepen, werden deze op 29 mei op de Brugse Vrijdagmarkt door de meerderheid der andere Brugse ambachten, bijgestaan door hun aanhangers uit het Vrije, verslagen. In augustus van hetzelfde jaar verdwenen de wevers en de volders opnieuw uit het stadsbestuur. Brugge werd nu het echte hoofdkwartier van de graaf en de graafgezinden en aldus het doelwit bij uitstek voor de Gentse rebellen. Men mag aannemen dat ook Goswin de Wilde rond dit tijdstip naar zijn geboortestreek terugkeerde, te meer daar Dendermonde in juni in handen van de Gentenaren was gevallen⁷⁵.

Lodewijk van Male nam nu zelf het initiatief. Met de hulp van Brugge en van het Vrije versloeg hij de Gentenaren te Woumen bij Diksmuide (27 augustus 1380) en maakte zich van Ieper meester. Gent zelf werd belegerd, evenwel zonder resultaat. Wel geraakte de stad in 1381 meer en meer in het nauw. Uiteindelijk kregen de radicalen er de bovenhand en stelden op 24 januari 1382 Filips van Artevelde, zoon van Jacob, tot ruwaard aan. Deze ondernam een stoutmoedige uitval, versloeg de graaf en de Bruggelingen op het Beverhoutsveld en nam Brugge in (3 mei 1382). Lodewijk van Male slaagde er ternauwernood in naar Rijsel te ontkomen waar de mees- te edelen en raadsheren, onder wie Goswin de Wilde, een toevlucht hadden gezocht. Afgezien van het zuidelijk deel, viel praktisch heel Vlaanderen opnieuw in Gentse handen en kwamen de wevers overal weer aan de macht⁷⁶. Enkele dagen nadien, op 9 mei, overleed Margareta van Frankrijk, moeder van Lodewijk van Male. Van haar erfde hij Franche-Comté en Artesië⁷⁷. In afwachting van de herovering van zijn graafschap benoemde Lodewijk op 21 mei te Rijsel zijn trouwe ambtenaar Goswin de Wilde, toen nog soeverein baljuw van Vlaanderen, tot baljuw en kastelein van Bapaume in Artesië⁷⁸.

Het werd evenwel spoedig duidelijk dat Lodewijk van Male niet meer in staat was om op eigen kracht Vlaanderen te heroveren. Noodgedwongen moest hij een beroep doen op de hulp van zijn

75 *Chronique rimée des troubles de Flandre en 1379-1380*, uitg. H. Pirenne, Gent, 1902, p. 53-55; M. VANDERMAESEN, M. RYCKAERT EN M. COORNAERT, *op. cit.*, p. 15 en 23.

76 E. HOSTEN, *Le compte communal de Dixmude de 1380 à 1381*, in: H.G.G.B., dl. 66 (1923), p. 106; JEHAN FROISSART, *Chroniques (1325-1400)*, dl. 10, Brussel, 1870, p. 48-49; M. VANDERMAESEN e.a., *op. cit.*, p. 16, 23-24.

77 M. VANDERMAESEN, *Margareta van Frankrijk, gravin van Vlaanderen, Nevers en Rethel (tot 1346), vanaf 1346 levens van Artesië en Franche-Comté en vrouwe van Salins*, in: Nationaal Biografisch Woordenboek, dl. 12, Brussel 1987, kol. 475.

78 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1567, fol. 239.

leenheer, de koning van Frankrijk. Het duurde echter tot november alvorens de jonge Franse koning Karel VI in Vlaanderen arriveerde. Hij nam Ieper in (23 november) en versloeg de Gentenaren en hun bondgenoten bij Westrozebeke waar Filips van Artevelde sneuvelde (27 november 1382). Daags daarop verlieten de Gentenaren en hun aanhangers de stad Brugge⁷⁹. De machtswisseling aldaar gebeurde echter niet zonder bloedvergieten. Zo werd Jan de Baltenare, hoofdman van de Brugse schaarwetters en vijand van de graaf, door tegenstanders doodgeslagen⁸⁰. Dadelijk zonden de Bruggelingen gevolmachtigden naar de koning om de onderwerping van hun stad aan te bieden waarbij Filips de Stoute, hier op verzoek van Lodewijk van Male, als bemiddelaar optrad. Brugge kreeg genade van Karel VI en tevens de belofte dat de stad door de gevreesde Bretoenen (huurlingen in het Franse leger) niet zou geplunderd worden. Joos van Halewijn werd met ingang van 30 november door de graaf tot kapitein aangesteld. Enkele Bretoenen die de stad binnengedrongen waren en er ondanks het verbod aan het plunderen sloegen, werden prompt aangehouden en opgehangen⁸¹. Op 1 december trok Karel VI met zijn leger Kortrijk binnen terwijl Lodewijk van Male tijdelijk zijn hoofdkwartier in Harelbeke vestigde⁸². Daar kregen Goswin de Wilde en zijn medewerkers van de graaf de opdracht om de privileges van Ieper, het Vrije en de "smalle steden" op te halen die wegens deelname aan de opstand verbeurd verklaard werden en ze naar het kasteel van Rijsel over te brengen⁸³. Als soeverein baljuw werd Goswin ook aangesteld als ontvanger van de verbeurd verklaarde goederen van de "smalle steden" aldaar, hierin bijgestaan door drie andere commissarissen : de heer van de Capelle, de grafelijke secretaris Jan de Brune en Wouter de Vaerze. De commissarissen gingen meestal op "reis" door het Vrije met een gevolg van 24 paarden. Ze vertrokken uit Harelbeke op 6 december 1382 in de richting van Brugge en Oudenburg waar de stadsmagistraat hen presentwijn aanbood. In totaal werden vijf reizen (met onderbrekingen) ondernomen. Einddatum van de hele operatie was 5 april 1383. De opbrengst van de wegens opstand verbeurde goederen bedroeg 9.855 pond en 7 schellingen parisis voor de "smalle steden" en 2829 en 6 schellingen

79 M. VANDERMAESEN, M. RYCKAERT EN M. COORNAERT, *op. cit.*, p. 17 en 25.

80 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1567, fol. 239.

81 JEHAN FROISSART, *Chroniques (1325-1400)*, dl. 10, p. 179-180; L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire*, dl. 2, Brugge, 1873, p. 415-421.

82 OLIVIER VAN DIXMUDE, *Merkwaardige gebeurtenissen vooral in Vlaanderen en Brabant (1377-1443)*, uitg. J.J. Lambin, Ieper, 1835, p. 16; JEHAN FROISSART, *Chroniques*, dl. 10, p. 177.

83 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1567, fol. 151.

parisis voor het Vrije. Met 19 personen werd een compositie gesloten d.w.z. ze kregen amnestie mits het betalen van een forfaitaire som, in totaal 14.760 pond, 13 schellingen en 10 denarii parisis. Tijdens deze reizen liet Goswin de Wilde ook 38 opstandelingen en 3 rovers onthoofden⁸⁴.

Ondertussen had de Franse koning op 18 december 1382 Kortrijk verlaten waarna de stad door de Bretoense huurlingen geplunderd en voor een deel in brand gestoken werd⁸⁵. Een Frans garnizoen zou nog tot 1385 de plaats bezet houden⁸⁶. Ondanks de nederlaag bij Westrozebeke zette Gent de strijd voort onder leiding van Pieter van den Bossche en Frans Ackerman. Dat de Gentenaren hun veerkracht niet verloren hadden bewezen ze door eind januari 1383 een stoutmoedige overval te plegen op de stad Aardenburg in het Vrije⁸⁷. Op 29 april daaropvolgend verschenen de Gentse militie's zelfs opnieuw in Brugge, hopenoeg zoals in 1382 de stad te kunnen veroveren. Zij sloegen hun tenten op dichtbij het kasteel en leengoed Beaupré buiten de stadswallen. Van daaruit bestormden ze de Kruispoort en beschoten met hun donderbussen, springalen en kruisbogen de stad negen uur lang. Maar deze keer lukte het niet. Brugge dat zijn vestingswerken in de winter van 1382-83 had hersteld, hield stand. Uit wraak staken de Gentenaren de toren van de kerk van Sint-Kruis in brand alsook alle huizen tussen de kerk en de stadspoort waaronder de Drie Koningenwijk. Ook Maldegem ging op de terugweg naar Gent in de vlammen op⁸⁸.

- 84 J. DE SMET, *De verbeurdverklaringen in het Brugse Vrije en in de Smalle Steden aldaar na de slag bij Westrozebeke (1382-1384)*, in: H.G.G.B., dl. 95 (1957), p. 115-120; E. FEYS EN D. VANDE CASTEELE, *Histoire d'Oudenbourg*, dl. 2 (pièces justificatives), Brugge, 1873, p. 130, 132, 134.
- 85 OLIVIER van DIXMUDE, *Merkwaardige gebeurtenissen*, p. 16; JEHAN FROISSART, *Chroniques*, dl. 10, p.178. Voor de verwoesting van Kortrijk door de Bretoenen, zie: J. DE CUYPER, *De crisis in het kapittel van Kortrijk op het einde van de 14de eeuw*, in: *De Leiegouw*, dl. 2 (1960), p. 170-172; 189-191.
- 86 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1567, fol 201; CH. MUSSELY, *Inventaire des archives de la ville de Courtrai*, Kortrijk, 1854, p. 128.
- 87 JEHAN FROISSART, *Chroniques*, dl. 10, p. 200-201, 502. Uit vrees voor een nieuwe aanval van Gent gaf de graaf op 28 februari 1383 opdracht aan de baljuw van Aardenburg en aan de deken van de christenheid van Brugge om al de goederen, relieken en offergaven die aan de kerken van Sint-Baafs en Onze-Lieve-Vrouw in Aardenburg toebehoorden, in veiligheid te brengen. De kerkmeesters en enkele vooraanstaande poorters werden verzocht hen daarbij te helpen (Rijsel, A.D.N., B 1567, fol. 188 v°).
- 88 *Chronicon comitum Flandrensiūm*, uitg. J.J. DE SMET, *Corpus Chronicorum Flandriae*, dl. 1, Brussel, 1837, p. 242; *Cronike van Vlaenderen (1379-1384)*, uitg. N. DE PAUW, in: *Jehan Froissart's Cronijke van Vlaenderen* (vert. Gerijt Potter van der Loo), dl. 3, Gent, 1909, p. 52-53. Voor het herstel van de Brugse stadsversterkingen na de Gentse bezetting, zie: L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire*, dl. 3, p. 18 e.v.

Lodewijk van Male van zijn kant zou het einde van de opstand niet meer beleven. Hij overleed op 30 januari 1384 te Sint-Omaars en werd in de Sint-Pieterskerk te Rijsel begraven⁸⁹. Goswin de Wilde en een groot aantal edelen onder wie de heren van Gistel en Gruuthuse waren op de begrafenisplechtigheid aanwezig⁹⁰. Filips de Stoute, hertog van Bourgondië en schoonzoon van Lodewijk van Male, werd nu graaf van Vlaanderen. Het jaar 1384 betekende voor Goswin de Wilde ook het einde van zijn ambt van soeverein baljuw. Dit gebeurde zeker voor 28 augustus, dag waarop hij opnieuw in het huwelijk trad met een zekere Katarina. Bij die gelegenheid schonk de stad Oudenburg hem een geldsom en wordt hij in de stadsrekening aldaar "camerlinghe" d.w.z. kamerheer van de hertog genoemd⁹¹. Als soeverein baljuw werd hij opgevolgd door Jean de Jumont, heer van Merlémont, een edelman uit Henegouwen en berucht om zijn wreedheid⁹². Hij was het die tijdens de opstand gevangen genomen Gentenaren de oren deed afsnijden of ze met uitgestoken ogen naar Gent liet terugkeren⁹³. Na de slag bij Westrozebeke werd hij kapitein van het Franse garnizoen van Kortrijk tot oktober 1383⁹⁴ en nadien aanvoerder van het garnizoen van Aardenburg⁹⁵. Filips de Stoute, handiger diplomaat dan zijn schoonvader, slaagde erin een einde te maken aan de Gentse opstand (18 december 1385 : vrede van Doornik)⁹⁶. Hij behield Goswin de Wilde in zijn dienst als levenslang kastelein van Bapaume in Artesië. In die functie treffen we deze voor het laatst aan op 8 juli 1394⁹⁷. Kort daarna overleed hij. Op 30 augustus maakte de hertog bekend dat hij als gevolg van de dood van de Wilde, Gilles de le Pierre voorlopig tot kastelein had aangesteld⁹⁸. In november 1394 werd Oudart de Nesle dan de nieuwe kastelein van Bapaume. Aan het ambt was een jaarlijkse vergoeding van 40 lb. parisis verbonden⁹⁹. Katarina, de weduwe van Goswin de Wilde, kreeg in februri 1395 nog een achterstallig bedrag uitbetaald van de wedde van haar overleden echtgenoot¹⁰⁰.

89 D. NICHOLAS en M. VANDERMAESEN, *Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen*, in: Nationaal Biografisch Woordenboek, dl. 6, kol. 585.

90 *Istorie et Croniques de Flandre*, uitg. J. Kervyn de Lettenhove, dl. 2, Brussel 1880, p. 347; JEHAN FROISSART, *Chroniques*, dl. 10, p. 279-284.

91 E. FEYS EN D. VAN DE CASTEELE, *op. cit.*, dl. 2 (pièces justificatives), p. 150.

92 J.J.E. PROOST, *op. cit.*, p. 291.

93 JEHAN FROISSART, *Chroniques*, dl. 10, p. 339-340.

94 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1567, fol. 201.

95 JEHAN FROISSART, *Chroniques*, dl. 10, p. 339-340.

96 I.L.A. DIEGERICK, *Inventiare analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville d'Ypres*, dl. 2, Brugge, 1854, p. 248-252.

97 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1855 - 15.

98 *Ibid.*, B 1856 - 31°.

99 *Ibid.*, B 1856 - 32; B 1857 - 25.

100 *Ibid.*, B 1857 - 24: "Katerine de Willede, vesve de feu Gosswin de Willede, jadis chevalier et castellain du castel de Bappalmes ..."

Het leengoed Rietschilde op Sint-Andries en Varsenare met de elf gemeten in Klemskerke dat oorspronkelijk aan Goswin de Wilde toebehoorde, was toen reeds lang in andere handen overgegaan. Eind oktober 1366 had hij zich van zijn leen laten onterven ten voordele van zijn oudste zoon Marc¹⁰¹. Dit hield ongetwijfeld verband met het aanstaande huwelijk van deze laatste te Gent. Op 8 november 1366 trok een Brugse delegatie geleid door Filips Rijnvisch, burgemeester van de schepenen, naar een parlement te Gent en vandaar naar het bruiloftsfeest van Marc de Wilde¹⁰². Volgens het leenboek van de Burg van Brugge opgesteld in 1384, was Rietschilde toen nog in het bezit van Marc. Na zijn overlijden ging het leengoed over op zijn zoon Jan¹⁰³. Deze was in 1373 of 1374 gehuwd met Maria, dochter van ridder Floris van der Maelstede¹⁰⁴. De heren van Maelstede waren leenmannen van de Oudburg van Gent, beleend met het kasteel van Hulst en Hulsterambacht. Na het uitsterven van het geslacht in mannelijke lijn (einde 14de eeuw) was het Jan de Wilde, zoon van Marc, die in 1409 optrad als schout van Hulst en Hulsterambacht¹⁰⁵. Isabella, dochter van Jan en Maria van der Maelstede huwde later met Geraard van Gistel, kleinzoon van de machtige Jan VI, heer van Gistel, die in 1417 overleed¹⁰⁶. Isabella erfde Rietschilde van haar vader. Zij was de laatste uit het geslacht de Wilde die dit leengoed in bezit had. Nadien is het waarschijnlijk door verkoop overgegaan op de Brugse poortersfamilie “van Ghend”, eerst op meester Jan van Ghend, “tabellioen” (notaris) te Brugge en vervolgens op diens zoon, eveneens Jan¹⁰⁷. Deze laatste was van 1419 tot 1436 secretaris van Filips de Goede, hertog van Bourgondië¹⁰⁸. Jan de Wilde, een andere zoon van Goswin¹⁰⁹, was schepen van het Vrije van 1384 tot 1410¹¹⁰. Hij huwde met Margareta, dochter van Rogier Scaerlaken. Na de

101 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1567, fol. 56.

102 Brugge, S.A., Stadsrekening 1366-1367, fol. 76 v°. Zie ook noot 49.

103 Brussel, A.R.A., Rekenkamer, reg. 1074, fol. 76.

104 PH. DE L'ESPINOY, *op. cit.*, p. 632.

105 J. ADRIAANSE, *Gedenkbok der Hulstersche stede 1180-1930*. Oorspronkelijke uitgave van de Hulstersche Feestcommissie. Amsterdam, 1930, p. 28.

106 J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc ou leur magistrature et leur noblesse*, dl. 1, Brugge, 1857, p. 87.

107 Brussel, A.R.A., Rekenkamer, reg. 1074, fol. 76; Brugge S.A., Oud Archief 518 : Leenboek van de Burg van Brugge van 1435, fol. 185 v°. Voor meester Jan van Ghend als tabellioen, zie : J. YERNAUX, *Les notaires publics du XIIIe au XIVe siècle, spécialement au Franc de Bruges*, in: Bulletin de la Commission royale d'Histoire, dl. 82 (1913), p. 169.

108 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire*, dl. 4, Brugge, 1876, p. 353-354, 362, 377, 400 en dl. 5, Brugge, 1876, p. 7 en 131-132.

109 ID., *op. cit.*, dl. 3, Brugge, 1875, p. 415-416.

110 O. DELEPIERRE EN F. PRIEM, *op. cit.*, sub annis, p. 75-90.

dood van haar broer Maerten, erfde ze van hem twee lenen in de parochie Esen bij Diksmuide¹¹¹.

Van Joris de Wilde, misschien de jongste zoon van Goswin de Wilde en Maria van Dudzele, weten we weinig. Hij kocht een leengoed van 19 gemeten, 2 lijnen en 75 roeden land in de parochie Vlissegem van Maria van Curtrike, echtgenote van de Brugse poorter Paul Metteneye¹¹². Joris de Wilde, die waarschijnlijk niet gehuwd was, moet vrij vroeg overleden zijn. Volgens een verhefrekening van 20 juli 1389 tot 20 juli 1390 ging zijn leen na zijn dood over op Willem van Messem. Deze was de tweede zoon van Jan, heer van Messem, een edelman uit Sint-Andries¹¹³. Merkwaardig is evenwel dat deze Willem van Messem zich in bovengenoemde rekening de broer noemt van Joris de Wilde¹¹⁴. Zou Katarina die in 1384 met ridder Goswin de Wilde gehuwd was, soms de weduwe geweest zijn van Jan, heer van Messem, en dus de moeder van Willem en de stiefmoeder van Joris de Wilde?

Niet zijn zonen Marc, Jan en Joris, maar wel zijn bastaardzoon Godfried (Godevaerd) de Wilde zou in de voetsporen van zijn vader treden en evenals deze laatste en grote loopbaan in overheidsdienst opbouwen. In januari 1398 werd Godfried te Rijsel door hertog Filips de Stoute gelegitimeerd. Blijkbaar hebben de uitzonderlijke verdiensten van zijn vader, de vroegere soeverein baljuw, deze legitimatie in grote mate in de hand gewerkt. De legitimatiebrief van de hertog vermeldt uitdrukkelijk dat het hier om een volledige gelijkstelling gaat met de status van een wettig kind. Godfried verwierf immers zowel de "legitimatio ad honores" waardoor hij toegang kreeg tot de wereldlijke ereambten (openbare ambten en waardigheden), als de "legitimatio ad successiones" hetgeen hem hetzelfde erfrecht toekende als de wettige kinderen wat de burgerlijke goederen betrof¹¹⁵. Nog hetzelfde jaar benoemde Filips de Stoute hem tot klerk van de waterbaljuw van Sluis. Godfried was zelf waterbaljuw van 1402 tot 1403, een functie die hij cumuleerde met die van baljuw van

111 Brussel A.R.A., Rekenkamer, R.R. 1800 en reg. 1074, fol. 66; Brugge, S.A., Oud Archief 518, fol. 150.

112 Ibid., Rekenkamer, R.R. 1802; reg. 1074, fol. 48.

113 J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, dl. 5, Brugge, 1862, p. 234.

114 Brussel, A.R.A., Rekenkamer, R.R. 1807. Willem van Messem erft het leengoed van Vlissegem "*le quel lui eschey par la mort de George le Sauvage, filz messire Goossenin, son frère*".

115 Lille (Rijsel), A.D.N., B 1598, fol. 81 v°. Voor de positie van de bastaard in de toenmalige maatschappij zie : M. CARLIER, *De sociale positie van de bastaard in laat-middeleeuws Vlaanderen*, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, dl. 13 (1987), p. 173-196.

Aardenburg van 1402 tot 1406. Van 1404 tot 1408 was hij ontvanger van Sluis. Godfried de Wilde klom op tot raadsheer van de hertog van Bourgondië en werd tweemaal algemeen ontvanger van Vlaanderen (en Artesië): van 1409 tot 1413 en van 1420 tot 1422. Tussen 1413 en 1420 vinden we hem opnieuw als waterbaljuw van Sluis¹¹⁶. Volgens het leenboek van de Burg van Brugge van 1384, hield hij een leen van 15 lb. erfelijke rente gelegen in de parochie Stuivekenskerke, leen dat hij kocht van heer Arnout van Beerst. Dit leen ging later over op zijn zoon, meester Goswin (Goosin) de Wilde, een jurist¹¹⁷. Een andere zoon, Hannekin de Wilde, hield van de Burg van Brugge een leengoed van 28 gemeten land in de parochie Heile bij Aardenburg. Ook hier volgde meester Goswin de Wilde hem op en na hem diens zuster Margareta¹¹⁸.

Dankzij een universitaire opleiding in de rechten slaagde meester Goswin de Wilde, zoon van Godfried, erin het nog verder te brengen dan zijn vader en een schitterende loopbaan in de Bourgondische centrale administratie te verwezelijken. In 1428 werd hij raadsheer van de hertog. In 1440, met de titel van doctor in de rechten, bracht hij het tot rekwestmeester van het hertogelijk hof en voorzitter van de Raad van Vlaanderen¹¹⁹. Alhoewel Vlaming, werd hij in 1445 benoemd tot voorzitter van het Hof van Holland. Reeds spoedig echter ontstond er een hevige ruzie tussen hem en de procureur-generaal Bengaert Scy. Beiden beschuldigden elkaar van manslag en van de "onnoemelicke sonde" (sodomie of homoseksualiteit). Het geschil nam een zodanige uitbreiding dat hertog Filips de Goede de zaak door een gevolmachtigde liet onderzoeken. Dit leidde tot de aanhouding van de twee hoge ambtenaren. Voor meester Goswin de Wilde, de kleinzoon van de vroeger soeverein baljuw van Vlaanderen, was het einde dramatisch : hij werd schuldig bevonden en in 1449 op het kasteel Loevestein onthoofd. Bengaert Scy werd verbannen maar kon later naar zijn land terugkeren¹²⁰.

*

* *

116 J. VAN ROMPAEY, *op. cit.*, p. 229-230, 616, 646; W. VISSER, *Baljuws van Sluis*, in: *Rond de Poldertorens*, dl. 23 (1981), p. 38. Godfried (Godevaert) de Wilde overleed in 1429 te Sluis en werd in de Sint-Janskerk aldaar begraven (J. BALLEGEER, *Gids voor de Zwinstreek*, Antwerpen, 1984, p. 126)

117 Brussel, A.R.A., Rekenkamer, reg. 1074, fol. 63 v°.

118 *Ibid.*, reg. 1074, fol. 23 en 28; Brugge S.A., Oud Archief 518, fol. 60.

119 J. VAN ROMPAEY, *op. cit.*, p. 119-120.

De 14de eeuw was voor de adel een periode van voortdurende achteruitgang op economisch en financieel gebied, een proces dat reeds in de 13de eeuw aan de gang was. De edelen die hoofdzakelijk leefden van de opbrengst van hun gronden (leengoederen en allodia) en renten, hadden door het verdwijnen van het lijfeigenschap grote delen van hun domeinen in cijns aan de boeren gegeven. Deze cijnsen waren vaste, onveranderlijke jaarlijkse vergoedingen, eerst in natura, later grotendeels in geld toen de adel behoefte had aan klinkende munt om industriegoederen en luxewaren in de stad te kopen. De steeds toenemende geldomloop deed de munt echter devalueren. De geldcijnsen daalden voortdurend in waarde zodat de adel steeds armer werd. Vooral de kleine landadel met beperkt grondbezit was daar het eerste slachtoffer van. Alleen de hoge adel kon door opstapeling van lenen en heerlijkheden haar positie als stand grotendeels handhaven.

Om uit deze benarde financiële positie te geraken, trachtten sommige edelen een functie aan het hof van de graaf te bekomen of als ambtenaar in dienst van de grafelijke administratie te treden. Vele kleine edelen kwamen als baljuw in de rangen van de lagere ambtenaren terecht. Voor de meesten onder hen echter hield hun loopbaan daarmee op. Slechts weinigen slaagden erin hogerop te geraken. Dit vergde immers een grote beroepsbekwaamheid en onwrikbare trouw aan de grafelijke dynastie. Juist deze uitzonderlijke kwaliteiten waren bij Goswin de Wilde terug te vinden. Zeventien jaar lang stond deze kleine edelman uit Sint-Andries en Varsenare aan de top van de grafelijke administratie, eerst als algemeen ontvanger (1365-1370) en vervolgens als soeverein baljuw of hoogste gerechtsofficier (1372-1384). Dat Filips de Stoute hem nadien in zijn

120 T. S. JANSMA, *Holland en Zeeland onder de Bourgondische hertogen, 1433-1477*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 3, Haarlem, 1951, p. 326. Homoseksualiteit of sodomie werd in de late middeleeuwen door de wereldlijke rechtbanken streng bestraft. Zowel mannen als vrouwen die schuldig bevonden werden, kregen meestal de doodstraf. Zo werden te Brugge in januari 1359 enkele vrouwen, beschuldigd van sodomie, terechtgesteld nadat ze eerst op de pijnbank tot bekentenissen waren bedwongen. (Brugge, S.A., Stadsrekening 1358-1359, fol. 92: "item in de tijt dat men examineerde ende pijnde in de Love de wiven van der sodomiterie tedian tiden in wine ghedronken, ende up den dach dat si waren ghejusticierd doe verteerd in spysen ende in wine te Clais van Boevenkerke bi der wet ende die hem volgheden XIII lb"). Voor de Bourgondische periode, zie M. BOONE, "Le tres fort, vilain et detestable criesme et pechié de zodomie": *homosexualité et répression à Bruges pendant la période bourguignonne (fin 14e - début 16e siècle)*, p. 1-17, in: *Beleid en Bestuur in de Oude Nederlanden. Liber amicorum Prof. Dr. M. Baelde*, uitg. H. SOLY EN R. VERMEIR. Gent. Vakgroep Nieuwe Geschiedenis, U.G., 1993.

dienst behield als levenslang kastelein van Bapaume bewijst de waardering die de hertog voor deze verdienstelijke ambtenaar voelde.

De familie de Wilde werd net als deze van Gistel en van Halewijn een echte ambtenarenfamilie. Vele leden ervan vinden we terug in Bourgondische dienst¹²¹. Huwelijken tusen leden van deze ambtenarenfamilies en kleinkinderen langs bastaardzijde van Lodewijk van Male komen in de 15de eeuw geregeld voor. Zo was een Jacquemine de Wilde gehuwd met Lodewijk van Vlaanderen, zoon van Victor van Vlaanderen die een bastaardzoon was van Lodewijk van Male¹²².

Het leengoed Rietschilde dat zich over Sint-Andries en Varsenare uitstrekte, kende na de families de Wilde en van Ghend nog tal van bezitters in de loop der tijden. Het kasteel echter is verdwenen. Nu is Rietschilde alleen nog een hoeve gelegen op het grondgebied van Varsenare, tussen de Oostendse Vaart en de spoorweg¹²³.

121 Noten 116 - 119, 122; J. BUNTINX, *op. cit.*, p. 98-99 en noot 4.

122 F. DE BÉTHUNE, *Epitaphes et monuments des églises de la Flandre au 16e siècle*, Brugge, 1900, p. 356.

123 A. FRANCHOO, *Varsenare en zijn rijk verleden* (Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle), dl. 2, Brugge, 1972, p. 39-41.

De laat-middeleeuwse visserij te Slepeldamme en te Coxide

J. Mertens

De visserij was zeer belangrijk in het middeleeuwse graafschap Vlaanderen dat een relatief lange kuststrook had en vele rivieren en vijvers telde. De bedrijvigheid van sommige vissersplaatsjes is bekend, van andere is minder geweten. Dit laatste is het geval voor Slepeldamme en Coxide in de Zwinmonding nabij Sluis¹. Deze vissersplaatsjes klimmen vrij ver in de tijd op. Reeds in 1275 kregen de inwoners van Slepeldamme deel aan alle handelsprivileges van Aardenburg² en voor de vijftiende eeuw zijn enkele concrete gegevens over de vissers in deze plaatsjes bewaard.

Slepeldamme en Coxide lagen stroomopwaarts en oostelijk van Sluis aan de Zwinarm, die noordoostelijk van Sluis het Vlaamse land binnendrong en die uiteindelijk vanuit Cadzand zou worden ingepolderd. Beide plaatsjes lagen ten zuiden van het middeleeuwse Cadzand en van Zuidzande. Slepeldamme lag aan de sluis waar de Ee in het Zwin uitwaterde. Door de daar aanwezige schutsluis konden schepen vanuit het Zwin via de Ee de haven van Aardenburg bereiken en deze vorm van scheepvaartverbinding zou pas in 1813 voor goed afgesloten worden³. Coxide lag nog wat meer oostwaarts, aan de samenvloeiing van het kanaal van Brugge dat over Oostburg liep, en het Zwarte Gat dat ten oosten van Kadzand noordwaarts naar de Wielingen en de Honte liep⁴. Terwijl Slepeldamme zich natuurlijkerwijze op Aardenburg, waarvan het bijna drie kilometer verwijderd was, richtte, kon Coxide beschouwd worden als een voorhaven van Oostburg, waarvan het ongeveer twee kilometer af lag. Slepeldamme lag op anderhalve kilometer van Sluis en Coxide lag verder oostwaarts, op drie kilometer van Sluis. Voor deze vissers behoorden betwistingen met Aardenburg, Oostburg en Sluis tot de concrete beproevingen in het bestaan.

- 1 R. DEGRYSE vermeldt één keer zeer terloops Coxide in *Vlaanderens haringbedrijf in de Middeleeuwen*. Antwerpen, 1944, p.25.
- 2 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges*, I. Brugge, 1904, p. 57.
- 3 A. STAPEL in *Geografisch Tijdschrift Kon. Ned. Aardr. Genootschap*, XI, 1977, Nr 5, p. 323.
- 4 M. COORNAERT, *Knokke en het Zwin*, Tielt, 1974, p. 353, 359-361.

In de loop van het tweede kwart van de 15de eeuw begon de Vlaamse visvangst een zekere bloei te kennen⁵. Zowel de Vorst als de grote steden die tot dan toe de belangen van de Hanzeaten hadden verdedigd en omwille van de concurrentie de Vlaamse visserij in geen geval hadden bevorderd, lieten hun vroegere restricties achterwege en op vele plaatsen kende de visvangst een relatieve bloei. Een duidelijk voorbeeld hiervan werd beschreven door R. Doehaerd⁶ over de visvangst te Wenduine. De visserij in de Zwinmonding was wellicht ouder. Een tarief van 1368 vernoemt de vissers “van binnen gate” in het Zwin die “telker zeevaart, vangen zij veel, vangen zij luttel, eenen Vlaamschen groot” moeten geven⁷. De naam Coxide wordt hierbij expliciet genoemd.

Blijkbaar was dit recht niet steeds geheven of misschien was de vissersactiviteit lange tijd te verwaarlozen geweest. In alle geval ontstonden op het einde van de 14de eeuw problemen. In 1397-1398 werden de vissers van Coxide lastig gevallen door de baljuw van Aardenburg⁸. Hij deed de vissers van Coxide, die geen taks wilden betalen, gevangen nemen en hield ze gekerkerd te Mude. Het Brugse Vrije nam het voor de vissers op⁹. In mei 1400 werd Raas vanden Keythulle naar Rijsel gestuurd bij de kanselier en de heren van de Raad met het verzoek dat zij aan de baljuw van Aardenburg zouden bevelen “dat hy zoude laten onghemoeyt de visschers van Coxide vanden grooten die hi hemlieden hiesch ende van anderen pointen nieuwelicx up gheset twelke noyt ghesien was”¹⁰. In december van dat jaar lijkt het Vrije de taks te erkennen : Jan van Boeyegheem wordt op 19 december naar Pieter Bruusch te Sluis gestuurd met de boodschap dat hij “ontfanghen soude vanden visschers van Coxide eenen groot van elken scepe dat visch brochte uter zee tote Quasimodo (zondag na Pasen; in 1401 = 10 april)”. Terzelfdertijd werden de vissers van Coxide van die regeling op de hoogte gebracht¹¹.

Naast dit klaarblijkelijk vast recht werd er ook nog een tol geheven. Die tol zelf was evenmin nieuw, vermits wij hem in de 14de eeuw verschillende malen expliciet aantreffen.

5 P. HOVART, *Zeevisserijbeheer in vroegere eeuwen. Een analyse van normatieve bronnen*, 1985, p. 25.

6 R. DOEHAERD, *La g n se d'une entreprise maritime. Les pêcheurs de Wenduine au XVe siècle in Contributions   l'histoire économique et sociale*, I, 1962, p. 5-38.

7 M. COORNAERT, *Knokke en het Zwin*, p.52.

8 Rijksarchief Brugge, registers van het Vrije 142 f^o11 r°.

9 RA Brugge, Reg. Vrije 144, f° 12 r°-14v^o, f^o29r^o.

10 ibidem, f° 29v^o.

11 ibidem, f° 15v^o.

Zoals gebruikelijk werd het tolrecht in pacht gegeven aan de meest biedende. In 1386 werd de tol te Aardenburg en Slepeldamme voor een termijn van drie jaar verpacht aan Jehan Lennoet de jonge voor een bedrag van 420 lb. par.¹² Hij moet wellicht onderscheiden worden van het recht “dele pesquerie devant Slepeldamme” en dat “de le pesquerie devant Coxide”. Beide laatstgenoemde rechten werden in 1381 in pacht gehouden door Bouden f. Pieters voor 14 lb. par. sjaars. Bovendien hield dezelfde ook de opbrengst “des estans et pesquerie devant la nouvelle escluze dehors Oestbuerch” voor 4 lb. par. per jaar in pacht¹³. De drie rechten samen nam hij opnieuw in pacht voor een periode van negen jaar met ingang van Sint-Bartholomeus (24 augustus) 1383 voor 66 lb. par. sjaars¹⁴.

Maar de concurrentie was blijkbaar groot en door iedereen werden reglementen en taksen met graagte omzeild en genegeerd. Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat op 13 januari 1456 de schepenen van het Vrije op inspectiereis naar Sluis gingen om “te wetene of de visschers die daer of varen te staken, langher staken zouden danne tvoorgebot, daerof uteghegheven bi den 4 Leden slands van Vlaenderen, verclaerst ende inhoudt, midts dat de visschers van Coxide ende van Slepeldamme der wet also angebrocht hadden”¹⁵. De verhouding tussen Sluis en Slepeldamme-Coxide was blijkbaar niet optimaal. Dit alles zou nog verslechteren door de hope-loze situatie van Sluis. Tegen het einde van de 15de eeuw was de toestand in de Zwinstad zo benauwend dat ze besloot zich met alle inkomsten en schulden over te geven aan Philips de Schone om bij de domeinen van het graafschap te worden gevoegd. De vorst accepteerde dit voorstel in januari 1498¹⁶. De “tegenstander” voor de vissers te Slepeldamme en te Coxide werd nu de vorst zelf! Als beheerder van de stad werd “nostre ame et feal conseiller et receveur de noz aydes de Flandre et de Lescluse, Jheromme Laurin” aangesteld. Er werd o.m. bepaald dat alle schepen die het Zwin opvoeren hetzij “grosses hulques, boitkins ou autres” hun vis of andere waar te Sluis moesten uitladen op straf van een boete van 20 grooten per vaarttuig. Doorvaart naar vrije steden (Brugge, Damme, Hoeke, Monikerede en Oostburg) was wel toegelaten¹⁷. Slepeldamme en

12 ARA, RK. 47046, f°11v°.

13 ARA, RK. 47045 f°12r°.

14 ARA, RK., 47046 f°22v° en RK. 47047 f°15r°.

15 W. BLOCKMANS, *Voor wijn en vis*, in *Ostendiana III*, p. 132 n. 43.

16 M. K. E. GOTTSCHALK, *Westelijk Zeeuw-Vlaanderen II*, p. 121; Hierover zie men ook: A. M. LAURET, (uitg.), P. MEESTERS, *De Geschiedenis van Sluis*, 1980, p.136.

17 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*, t. IV. Brussel, 1892, p.587.

Coxide konden bijgevolg alle activiteit ter plaatse vergeten. In alle geval was die groot genoeg om via een proces trachten te redden wat nog te redden viel. Het Brugse Vrije trad opnieuw in het gelid. Terzelfdertijd werd ook geprocedeerd over andere twistpunten met Sluis : de regeling omtrent twee percelen (de Oostcuere en de Zuitcuere), die vroeger door het Vrije aan Sluis waren afgestaan en de regeling over het onderhoud en toezicht op een sluis, onder de vismarkt te Sluis, en een watergang, genoemd de Ryole¹⁸. Laatstgenoemde aspecten zullen wij nochtans niet in deze uiteenzetting betrekken.

In begin mei 1498 appelleerde het Vrije tegen het octrooi dat aan Sluis was toegekend. De bekende Brugse kroniekschrijver Rombaut de Doppere maakte er de akte van op¹⁹. De zaak werd behandeld door de Raad van Vlaanderen en er werd een enquête gehouden. Roland van Moerkerke en Anthone Spillaert werden als commissarissen met een onderzoek belast. Het relaas van de ondervragingen is bewaard gebleven²⁰. Vooral de ondervraging van de getuigen opgeroepen door het Brugse Vrije licht ons in over de visserij te Slepeldamme en Coxide (zie bijlage). De getuigen opgeroepen door J. Lauwerin lichten ons vooral in over het probleem aangaande de Oost- en Zuidcuere en de Ryole.

Voor het Brugse Vrije getuigen Vincent Geraerts, 49 jaar oud, pastoor van Hanekenswerve, Cornelis f. Pieter Inghelrams, 68 jaar, vrijlaat, Jan f. Adriaen Alaerts, 47 jaar, landarbeider, Matthijs f. Gillis Costers, 55 jaar, vrijlaat, Gabriel Scolleboone, 50 jaar, wonend te Sluis, kapelaan van de vissers te Slepeldamme en te Coxide, Jan f. Laurens Mersman, 46 jaar, visser te Coxide, Jan Lecke, 59 jaar, vroeger visser, nu landarbeider te Coxide. Het betreft hier allen mensen uit de streek. Zij leveren een zeer eensluidend getuigenis af.

Allen zeggen dat de bevolking van Slepeldamme en Coxide vooral uit vissers bestaat. Sommige zegslieden geven een verhouding aan tussen het belang van de visserij en die van de landbouw. Volgens Cornelis Inghelrams zijn er vier vissers voor één landbouwer; volgens Jan Alaerds is de visvangst dubbel zo belangrijk als de landbouw en Jan Mersman zegt dat er slechts tien "manoirs vivans de labeur" zijn.

18 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes petites villes* t. IV, pp.543-565.

19 RA Brugge, registers Vrije 237, f° 85r°.

20 Archives départementales du Nord B.1355/16.505 en B.1355/16.505°.

Vincent Geraerts deelt mee dat er vroeger 1400 tot 1500 zielen waren; nu nog slechts ongeveer 400. Deze cijfers worden kracht en geloofwaardigheid bijgezet door de gegevens over de belastingbetalers, die door Matthijs Costers en Jan Alaerds meegedeeld worden en zelfs met zettingsrollen gestaafd worden : in 1479 waren er 328 belastingbetalers, nu nog slechts ong. 70 en in de zettingsrollen van 1488 en 1493 kwamen respectievelijk 292 en 64 personen voor. Met een coëfficiënt van 4 of 5 personen per belastingbetaler lijken de cijfers van Geraerts vrij aannemelijk. De bijzonder grote terugval heeft luidens de mededeling van de zegslieden die voor het Brugse Vrije getuigen, geen uitstaans met de oorlog tegen Maximiliaan. Dan verbleven inderdaad zeer veel vissers te Sluis, maar toen de vrede (in 1492) teruggekeerd was, keerden ze allen naar Slepeldamme en Coxide terug waar zij, zoals vroeger, o.m. door de bemiddeling van tussenpersonen uit Eeklo en factors voor de grotere steden uit Brabant (Brussel, Mechelen, Leuven) en Vlaanderen (Gent, Dendermonde, Aalst, Oudenaarde) hun vis aan de man brachten.

Vroeger waren er te Slepeldamme 3 haringbuizen en 6 vissersboten en te Coxide 2 buizen en 6 boten. Nu zijn er nog slechts 3 boten te Slepeldamme en 2 boten te Coxide. Deze cijfers worden meegedeeld door Alaerds. Costers en Mersman geven nagenoeg dezelfde cijfers. De visserboten worden bemand door 8 tot 14 man (Alaerds, Costers, Mersman). De bemanning is in de zomer kleiner (8 à 9) dan in de winter (12 à 14) (Alaerds).

Ook te Slepeldamme wordt er tol betaald (Geraerts, Inghelrams, Mersman, Lecke) zodat de tol niet de reden is waarom men Sluis vermiijdt. Sluis wordt gemeden omdat het te duur is (Geraerts, Inghelrams, Alaerds) en ook omdat de wegen slecht zijn (Geraerts).

Bijna alle getuigen hebben het over de belangrijke rol die door de bevolking van Slepeldamme en Coxide gespeeld wordt in het onderhoud van de dijken en evenzeer is er eenstemmigheid over het feit dat het vertrek van de bevolking zal uitdraaien op een ruïne voor de kerken. Vanzelfsprekend zullen de nederzettingen ook economisch en demografisch onder dergelijk vertrek te lijden hebben. Jan Lecke voegt er aan toe dat er ook nu nog slechts 9 belastingbetalers te Coxide overblijven. Als ze ertoe besluiten te vertrekken uit Slepeldamme en Coxide zullen de vissers trouwens niet naar Sluis gaan maar naar Blankenberge of Heist en veel meer nog naar Zeeland en Vlissingen (Costers, Scolleboone, Mersman, Lecke), waar 18 visserswoningen, door de baljuw ter beschikking gesteld, voor hen klaar staan (Mersman).

Jeronimus Lauwerin riep 6 getuigen op, vooral inwoners van Sluis, maar ook een Bruggeling en een vrijlaat²¹. Zoals reeds vermeld slaat hun getuigenis veeleer op het stadsgebied, het toezicht op een sluis en watergang en op de toegankelijkheid van de stad. Toch belicht het vaak nog een of ander aspect van de visserij te Slepeldamme en te Coxide. Impliciet of expliciet geven de getuigen (Jan Van Verden, 41 jaar, poorter van Sluis; Adriaen van Hille, 46 jaar, vrijlaat; Simon Andries, 52 jaar, poorter van Sluis; Cornelis Drabbe, 40 jaar, poorter van Brugge, verblijvend te Sluis) te kennen dat beide plaatsjes inderdaad hoofdzakelijk van de visvangst leven. Een nuance wordt nochtans aangebracht door Jacob vanden Peerboome, 49 jaar, poorter en schepen te Sluis en door Adam van Riebeke, 66 jaar, poorter van Brugge: zij zeggen dat tot voor ongeveer twee jaar de vissers te Sluis verbleven. Zij zeggen niet dat dit vertrek zou te wijten zijn aan het einde van de oorlog maar geven als reden hiervoor wel de duurte te Sluis op. Ook belichten de getuigen voor Lauwerin de rol van Guy de Baenst (Het is merkwaardig dat de door Lauwerin opgeroepen getuigen allen de Baenst vermelden, terwijl de getuigen voor het Vrije dit niet doen, vooral als men de weinig vleiende bewoordingen van de kroniekschrijver Romboudt de Doppere over de familie de Baenst leest: "Die sabbati xxii. julii, fugit ex oppido Slusensi Jacobus nothus de Baenst, frater Guidonis de Baenst, cons. Slusen. contra omne jus et omnem rationem, ut inde videtur: nam nothus erat et vitae turpissimae, scortator, adulter etc.. In suo consulato habuit concubinam sua in domo, unde uxorem legitimam bonam et honestam ejecit. Erat, ut ipse fatebatur, fur, latro, incendiarius, stuprator mulierum per vim etc. Guido de Baenst et Guido de Visch Slusam totam perverterunt et destruxerunt, causamque dederunt perditionis)²², die te Slepeldamme een aantal vissershuisen had laten optrekken (Van Verden, Van Hille, Drabbe, Vanden Peerboome, Van Riebeke) en daardoor vissers uit Sluis zou hebben weggehaald. Het aantal gezinnen dat op die wijze uit Sluis zou weggetrokken zijn bedraagt volgens Drabbe 40, volgens Simon Andries 30 en volgens Vanden Peerboome

21 Archives départementales du Nord, B. 1355/16505°.

22 H. DUSSART, *Fragments inédits de Romboudt de Doppere*. Brugge, 1892, p. 68: vertaling: "op zaterdag 22 juli vluchtte uit de stad Sluis Jacob, bastaard de Baenst, broer van Guido de Baenst, tegen alle recht en tegen alle rede in schepen van Sluis, zoals later blijkt: want de bastaard was van de slechtst mogelijke levenwandel, een hoerenloper, een echtbreker, enz. In zijn schepenschap hield hij zijn bijzit in zijn woonst, waaruit hij zijn goede, eerbare, wettelijke vrouw buiten gooide. Hij was, zoals hij zelf zegde, een dief, een straatrover, een brandstichter, een vrouwenverkrachter, enz. Guido de Baenst en Guido de Visch hielpen heel Sluis om de hals en vernielden het en waren de oorzaak van zijn teloorgang".

28 tot 30. Toen de vissers (nog) te Sluis verbleven kwamen handelaars die Brussel, Mechelen, Aalst en Oudenaarde bevoorraadden logeren in de Kerkstraat “à l’enseigne de Sainte Katerine où il fasoient leur paccages de leur poisson” (Van Verden). Toch erkennen zij dat “il est bien vray que parci devant meismement et pardevant les guerres y a tousiours eu des boits pescheres aux lieux de Slepeldamme et de Coxide faisant leur negociacion et vente a leur plaisir” (Drabbe). Ook Vanden Peerboome zegt dit. De vissers mochten “deschargier leur poisson ou bon leur sembloit. Toutefois lors ilz venoient bien souvent à Lescluse et la cause pourquoi ilz font difficulte de y venir presentement ny scet”. Ook Van Riebecke getuigt dat er steeds vissers geweest zijn.

Een ander interessant gegeven wordt verstrekt door Jan Van Verden : een vissersboot wordt bemand door 10 tot 12 man. Bij de visserij zijn, vrouwen en kinderen inbegrepen, 20 tot 24 personen per boot betrokken. Uiteindelijk was de duurte te Sluis een reëel feit : “pour ung lot de servoise quilz ont pour ung gros ausdis lieux de Slepeldamme et de Coxide il leur en convient paier a Lescluse ung vielz patart” (Drabbe) m.a.w. de prijzen zijn te Sluis dubbel zo hoog. Het eventueel nadeel van de nieuwe regelingen voorzien in het aan Sluis toegekend octrooi voor de vissers zelf wordt afgezwakt door een “Advertisement” dat Jeronimus Lauwerin aan het getuigenverhoor toevoegt : “des trois vischbotes qui sont audit Slepeldamme lun appartient a manans de Lescluze et les deux autres a Guy de Baenst”.

Het getuigenverhoor heeft plaats in juni 1498²³. Dan blijft het enige tijd stil in de zaak maar het blijkt dat Jeronimus Lauwerin geen gemakkelijke partij is : op 9 juli (hooimaand) 1500 wordt Melcior Roze door het Vrije “ghesonden ... ande visschers van Slepeldamme omme te hebbene de namen vanden ghevanghene visschers”²⁴. Het Vrije kwam financieel tussen voor de vissers : “betaelt den visschers van Slepeldamme te wetene Corn. Sterpaert ende Jacop Horeyt stiermannen vanden vischboeten van Slepeldamme de welke by laste vander wet vanden Vrijen contrarie zekeren octroye vercreghen by die vander Sluus, commende uuter zee brochten hueren vissche te Slepeldamme ter causen vanden welken zij ghevanghen waren 36 daghen in recompensacie vanden schaden int arreesten ende boeten by hemlieden betaelt te deser cause ... 48 lb.”

23 zie bijlage; zie ook RABrugge, registers Vrije 237, f°53r°, f°67v°-68r°, f°85r°-v°, f° 112 r°.

24 RA Brugge, Reg; Vrije 239, f° 68 r°.

Het arrest van 22 november 1502²⁵ bevestigt de overeenkomsten in 1389-1390 tussen het Vrije en Sluis gesloten m.b.t. Oost- en Zuidkeure en de Ryole maar geeft geen uitsluitsel omtrent de situatie van de vissers van Slepeldamme en Coxide. Tegen deze uitspraak ging J. Lauwerin in beroep en verkreeg door de Raad van Mechelen een voor hem gunstig vonnis²⁶. Een ogenblik overweegt men een beroep bij het Parlement van Parijs, maar men ziet hier uiteindelijk van af. Uit de motivering van deze houding vernemen wij onrechtstreeks dat ook de vissers geen voldoening kregen. Het blijkt immers: "Ende voort zo was vertoocht dat de visschers van Coxide ende Slepeldamme groot interest hadden by zekeren octroyen vercreghen bijden voors. vander Sluus van dat de zelve visschers aldaer niet meer mochten af noch an varen omme te visschen. Van welken octroyen tandren tijden gheappelleert ghezijn hadde in meeninghen tappeel te verheffene int parlement te Parijs daer toe men gheen relief dappel en hadde connen ghecrighen maer waren de voors. visschers ghespolieert ghebleven ende zonder neeringhe"²⁷.

Wellicht ging de visserij te Slepeldamme en te Coxide langzaamaan ten gronde en vestigden een aantal vissers zich elders. Dit blijkt niet alleen vrij duidelijk uit de bewaarde getuigenissen maar het wordt ook *de visu* door de vorstelijke commissarissen zelf bij het verrichten van hun enquête vastgesteld: "Par la veue et visitation de Slepeldamme et Coxide avons trouvé que ce sont deux places assis au piet des dicgues de la mer chacun lez ung escluse pour le present petitement amasonnez. A l'advenant, que par ci-devant ilz ont este, comme bien demonstrent les traces des masnoirs et edifices, ruinez et gastez. Et à nostre sambler la pluspart des gens qui y veismes estoient gens frequentans et hantans la mer".

Verder wordt zulks ca. 1526 uitdrukkelijk bevestigd voor Coxide waar getuigd wordt dat ca. 1490 nog 500 à 600 communicanten woonden, terwijl dit getal nu tot 125 inwoners teruggelopen is. Ooit waren er

25 RA Gent, Raad van Vlaanderen 7515 f° 456v°-458v°.

26 RA Brugge, Reg. Vrije 23, f° 12 v° - Het vonnis dateert van 14 maart 1505, n.s. : zie Grote Raad van Mechelen, Reg. 805 f° 335-338. In J. Th. DE SMIDT, E.I. STRUBBE en J. VAN ROMPAEY (o.l.v.) *Chronologische Lijsten van de Geëxtendeerde Sententiën berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen*, dl. II. Brussel, 1971, p. 21 wordt ten Zeeland vermeld als landsheerlijkheid waaronder de zaak behoort. Het is duidelijk dat het hier gaat om een beroep tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen.

27 RA Brugge, Reg. Vrije 23, f° 12v°-13r° : resoluties van 22 januari 1506 (n.s.).

acht of negen visboots en drie grote schepen die harincbuusen genoemd worden. Maar nu is dit alles ten gronde gegaan ...²⁸.

De vissers van Slepeldamme en Coxide waren dus mede het slachtoffer van de teloorgang van Sluis, maar het octrooi dat Sluis in 1498 ontving was in geen geval de rechtstreekse oorzaak van deze achteruitgang, vermits het verval sinds ruim tien jaar vroeger was ingezet. Wat de getuigen in het onderzoek ook mogen beweren, de oorlogen tegen Maximiliaan hebben wellicht een meer dan bijkomstige rol gespeeld. Het octrooi dat daarna aan Sluis verleend werd heeft ongetwijfeld meegeholpen herstel voorgoed uit te sluiten.

BIJLAGE

Enquete van 6 tot 10 juni 1498 gehouden door R. van Moerkerke en A. Spillaert, vorstelijke commissarissen, inzake de betwisting door het Brugse Vrije van het octrooi op 14 januari 1498 (n.s.) toegekend aan de stad Sluis (partim : verhoor van de getuigen opgeroepen door het Brugse Vrije), 10 juni 1498 (Archives départementales du Nord B 1355/16505).

Enqueste de ceulx du Franc sur les raisons de leurs doleances et plaintes contre aucuns points et articles de lottroy de nostre Tres Reboubte Seigneur puis nagaires fait et publie pour la resourde de sa ville de l'Escluse

Par la veue et visitation de Slepeldamme et Coxide avons trouve que ce sont deux places assis au piet des dicgues de la mer chacun lez ung escluse pour le present petitement amasonnez a ladvenant. Que par ci-devant ilz ont este comme bien demonstrent les traces des masnoirs et edifices ruinez et gastez. Et a nostre sambler la pluspart des gens qui y veismes estoient gens frequentans et hantans la mer.

Ce fait nous avons procede a laudicion des tesmoings produiz de la part des dis du Franc comme cy après sensuit.

28 RA Brugge, Nieuw Kerkarchief 373 f°16-17 : "Item in predicta parochia ultra XXXVI aut XL annos VC vel VIC communicantes fuerunt. Iam vero pro tempore sunt centum cum viginti quinque omnibus computatis inhabitantibus in parochia. Hic antea etiam fuerunt naute cum octo aut novem navibus que nominantur *visboots* similiter et tres magne naves nominate in lingua vernacula *harincbuusen*; etiam cum magna familia declinatum est hoc omnino et ad nichilum devenit ut manifestum et notum est.

Messire Vincent Geraerts presbytre cure de leglise parrochiale de Hanekinswerve eagie de 49 ans ou environ produit de la part des bourgmaitres et eschevins du terroir du Franc..... Il scet et congnoit que lesdis lieux de Slepeldamme et de Coxide passe a vint ans quil a este cure et pasteur de Oostbourg et de Hanekinswerve ont este et sont principalement fondez et entretenus sur le fait et negociacion de pescherie comme de tout temps ilz ont este. Interroguie comment il scet a parler du temps auparavant sa residence dist quil le scet par les livres et les registres des fondacions obseques et anniversaires fais et establiz en icelles églises parrochiales des pescheurs et habitans par cy devant esdis lieux. Semblablement par la relacion de plusieurs anchiens et aussy par ce quil est assez nottoire. Dist en oultre que les habitans desdis lieux ont de tout temps quil en a eu cognoissance paisiblement use et joy de ladicte negociacion et pescherie esdis lieux sans que lon leur en ayt fait aucun destoubrier ou empeschement, sauf que pour les derrenieres guerres ilz furent constrains de demourer et prendre leur reffuge audit lieu de Lecluse a cause que leur maisons et manoirs estoient brulez et demoliz. Mais que incontinent apres la paix ilz se sont retirez esdis lieux rediffie leur manoirs et maisons le mieux quilz ont peu.

Sur le 26e dist et deppose que auparavant lesdis guerres esdis lieux y solloit avoir de 14 a 15 cens personnes vivans de ladicte negociacion et de ce que en deppent. Ou a present il nen y a que quatre cens ou environ lesquelz sont tailliez et assis selon et a lavenant de leurdite negociacion es pointinghes et settinghes qui sont les deniers de nostre Tres Redoubte Seigneur et desdis de la Loy pour regir et gouverner ledit terroir du Franc.

Sur le 29e dit quil scet et congnoit que audit lieu de Slepeldamme se paie et lieve chascun jour tonlieu au prouffit de nostredit Tres Redoubte Seigneur de chascun boit y arrivant a tout poisson et de toutes autres denrees et marchandises qui y passent ou sy chargent par mer ou par terre. Et que a present celluy qui tient le tonlieu de mondit Seigneur a Lescluse y a son commis et substitud.

Sur le 30e dit et deppose quil a telle cognoissance desdis lieux dou cas que lesdis habitans ne porroient illec hanter et exercer leurdite negociacion et pescherie et y vendre et ademerer leur poissons et denrees que ce causeroit la totale depopulacion diceux lieux et ruyne des eglises parrochiales par ce que les pescheurs qui sont les trois parts seroient par succession de temps constrains de transumer leur demeure et habitacion en autre leu par quoy les charges des pointinghes et settinghes devans a la porcion desdites parroiches seroit insupportable par la reste des habitans qui y porroient demourer dont en par fin ilz seroient aussy constrains de habandonner lesdis lieux. Sur le 31e dit que par ceste depeupulacion porroit avenir tres grant grief au pays de Flandres par ce que au besoing il ny auroit personne pour entretenir les dicques au long desdites deux parroiches ne aussy pour resister a la tempeste et tormente de mer et prerver ledit pays de inundacion. A quoy bien souvent en yver temps lesdis habitans sont empeschiez et travailliez nuy et jour sans pouvoir partir desdites dices et que autrement le tout se perde-

roit sans y jamais pouvoir remedier par ce quil ny a autre dicke entre la ville de Bruges et Gand que celle ou lesdis pescheurs demeurent.

Sur le 32e dit que de tout le temps quil a demoure esdites parroiches et comme il a entendu de long temps au paravant pluseurs chassemairées demourans a Eeclo et en autres lieux lievent et prennent journallement de poisson y arrivant pour en provander et adeverer es villes de Bruxelles, Malines, Audenarde, Alost et autres lieux tant en Flandres comme en Brabant. Et quil fait a doubter que se lesdis pescheurs fussent tenus de mener leur poisson en la ville de Lescluse quilz nen scauroient avoir aucune widennge par ce que les dessusdis chassemairées ne voudroient et ne porroient faire leur traite attendu que en ladicte ville ilz ne auroient ne entree ne yssue a leur commodite comme il fait a presumer; meismement que par temps dyver et pluvieux lesdis chassemairées ne porroient aucunement arriver audit lieu de Lescluse par ce que les chemins au tour de la ville y sont pour lors sy effondrez et que iceux chassemairées seroient en danger de perdre lopportunité et commodite de leur marchie et vente ou a toutes heures de nuyt et de jour ilz pevent arriver et partir desdis lieux et avoir fait grant partie de leur voiage avant que pouvoir arriver ou partir dudit lieu de Lescluse. Et plus nen scet sur tout diligemment examine et interroghuie.

Au VIIe jour

Cornille f. Pieters Inghelrams eagie de 68 ans ou environ franc hoste a present demourant en la ville de l'Escluse ... dist ... que la paroisse de Hanekeniswerve en laquelle gist Slepeldamme et la paroiche de Coxide sont tout deux principalement fondez et entretenuz de la negociacion de pescherie. Interroguie se esdites parroiches y a gens faisant et vivans d'autre negociacion que de la pescherie dit que oyl. Car il y a des vivans de labour par fachon que a present il ny a guerres a dire de la quantite et nombre de ceulx qui exercent le fait de la pescherie de ceulx qui vivent de la cultivation et laboraige de terres. Mais parcydevant contre ung vivant de laboraige de terres y solloit avoir quatre vivans de la pescherie de laquelle les habitans desdites paroisses ont de tout son temps et comme de ses predecesseurs il a oy de sy grant temps quil nest memoire du contraire paisiblement joy et use.

Sur les 27 et 28es dit et deppose que de tous son temps ne aussy au paravant comme il peut avoir par ces predicesseurs entendu les stiermans et pescheurs desdis deux lieux nont jamais demoure en la ville de lescluse ne y fait leur vente si non durant les derrenieres guerres quilz ont este constrains de y resider par ce que leurs maisons et manoirs estoient brulez et gastez et que se lesdits pescheurs ne porroient faire leur vente sur lesdis lieux de leur habitacion et demeure. Ilz seroient a la longue constrains de en partir et de les habandonner par ce que il leur est besoing sievir la maree qui est a toutes heures de jour et de nuyt par quoy eulx venant de la mer viendroient travailler et foulez en lieu ou il ne se porroient commodieusement aisier ne refressier et sans ce que bonnement ilz porroient faire leur prouffit de leur dite pescherie tant pour la grant chierete des vivres qui est en la ville de les-

cluse envers quil est en leursdis lieux ou ilz ne paient aucunes assizes ne cueillotes. Comme aussy quilz navoient widengne ne prouffit de leurdit poisson par ce que les chassemarees qui font leur traite a Bruxelles, a Dendremonde, Malines, Alost et Louvain ne porroient venir querir ledit poisson en la ville de lescluse et estre en temps es lieux de leur vente; En este pour la dangereuse garde du poisson; en yver pour la difficulte des chemins et de lentree et yssue de ladicte ville. Et que se desdis lieux lesdis pescheurs et ceulx qui en vivent fussent partis lon ny porroient ne scauroit cueillir la porcion des pointinghes et settinghes qui par chascun an se lieve esdits lieux par ce que le residu des demourans ne porroient furnir la porcion et avant des pescheurs qui sen seroient absentes.

Sur le 28e article dit quil est commune voix et assez nottoire que leglise de Hanekinswerve est mere eglise des eglises de Saint Jehan et de Nostredame assises en la ville de lescluse.

Sur les 29 et 30e articles dist que Monseigneur Larchiduc prent tonlieu de tout poisson et autres denrees venans arrivans et passans a Slepeldamme.

Sur le 31e dit et depose que cest grant sceurete et bien que les pescheurs soient demourans esdits lieux pour lentretienance et deffence des dickes entre linundacion de la mer par ce que ilz y sont prez assiz et eulx ad ce bien cognoissans et quil a veu de son temps que a son de cloche tous les paysans de la entour ont este au long desdits dickes pour iceux garandir de rompture que touteffois se neussent este les pescheurs sy prochains et diligens lon ny fut jamais venu a temps a deffendre et garantir lesdits dickes trop bien; dit que pour le present il ny a point fort evident peril par ce que le Zwin est grandement amoindry et peu parfont par les bancqs qui y sont.

Sur le 32e article dit quil en a depose ce quil en scet par sa depposition sur les quatre premiers articles cy dessus. Et plus nen scauroit dire ne deposer. Sur tout diligemment examine et requis.

Jehan f. Adriaen Alaerds eagie de 47 ans ou environ laboureur et franc hoste demourant en la parroische de Hanekinswerve produit de la part desdits du Franc, dit et depose par son serment sur les 1, 2, 3, 4, 26, 27 et 28e articles quil est assez nottoire que le terroir du Franc est fonde tant sur le cultivaige et labour des terres que sur la pescherie quant aux lieux gisans sur la mer par ce que le terroir du pays du Franc nest que ung plat pays. Mesmement que quant ausdites plaches de Slepeldamme et de Coxide dont il a congnoissance, ils sont de tout anchiennete fondez et entretenuz del pescherie qyilz ont paisiblement fait et exerce allant et venant et y vendant leur poisson sans aucun empeschement ou destourbier trop bien que durant les dernieres guerres les pescheurs se retirent dedans la ville de lescluse. Mais apres la paix et leurs manoirs reparez se sont retirez en leurdits lieux. Demande si pour le present la negociacion de la pescherie excede la negociacion de labouraige et cultivacion de terre dist que la pescherie est encoires au jour dhuy deux fois plus grande que celle qui consiste en labour. Demande combien de boits pescherets y a pour le present esdits lieux de Slepeldamme et de Coxide, dist quil en y a trois a Slepeldamme et deux a Coxide, et que par cy devant y a vingt ans que de Slepeldamme solloit partyr

trois buches et six boits. Et de Coxide six boits ou environ et deux buches. Demande quel nombre de personnes il faut pour la conduite dun boit dist que en este temps il en y faut huyt ou neuf et en yver douze ou quatorze. En outre pour mieux veriffier le contenu dudit 26e article ledit depposant a exhibe deux rolles en parchemin des zettinghes du terroir du Franc lune de lan quatre vingts et huyt et lautre de lan quatre vingts treize par ce que audit an quatre vingts huyt en ung rolle il y avoit assis deux cens III^{XX} douze personnes dont en lan quatrevingts treize ensuivant il nen y avoit que soixante quatre.

Sur les 30, 31 et 32e articles dit que se lesdits pescheurs ne peussent mener leur poisson et en faire leur vente sur leurdis lieux ilz seroient constrains de les habandonner par ce que en venant de la mer il fault quilz se rafraichissent prendent leurs necessitez ce que bonnement ne porroient faire en lieu aultre que en leur demeure et que quant ores ilz ne porroient mener ne faire la vente de leur poisson sur leurdis lieux il luy semble que les pescheurs ne se retiroient jamais audit lieu de lescluse tant pour la chierte des vivres que pour cause quilz navroient point de widengne de leurdit poisson des chassemarees et marchans de pluseurs lieux de Flandres et de Brabant y alleghant les raisons deposez par les tesmoings precedens. Aussi que pour le partement desdits pescheurs les pointinghes et zettinghes ne se y porroient cueillir si demendroit a neant le service divin qui se fait esdites eglises parrochiales esdis lieux par ce que icelui service est le plus entretenu des aumosnes et contribucions desdis pescheurs. Semblablement que ce porroit tourner a grant inconvenient pour lentretienance et deffence des dicques. Car ce sont gens eulx en ce bien congnoissans et experts par ce quil a veu de son temps par pluseurs foiz que se neust este la diligence desdis pescheurs le pays eust este en grant dangier dinundacion. Et plus nen scet sur tout examine et requis.

Audit jours

Matthijs f. Gillis Costers eagie de 55 ans ou environ Franc hoste demourant en la paroisse de Erdenbourg lez Coxide dist et depose par son serment sur les 1, 2, 3, 4, 26, 27, 28, 29, 30, 31 et 32e articles que de tout son temps il a veu et sceu par ce que autrefois et par lespace de vingt huyt ans il a demoure en la paroisse de Coxide que le principal entretènement des lieux de Slepeldamme et de Coxide est de la negociacion de pescherie. Et moiennant icelle les habitans des parroisses de Hanekinswerve et de Coxide ont este puissans et resseans des furnir aux pointinghes et zettinghes du terroir du Franc sourvenans par chascun an a paier pour la porcion desdites parroiches lesquelz il dist estre diminuez et depopulez de beoostere depuis lan LXXIX jusques a present telement que de trois cens XXVIJ personnes il nen y a de present que environ soixante dix contribuans et payans les charges. Ad ce exhibant certain rolle en parchemin dudit an soixante dixnoeuf. Et par cy devant poent avoir vingt ans ou environ, il solloit avoir audit Coxide sept boitkins de pescheurs que petits que grants ou a present il nen y a que deux. Et a Slepeldamme autant ou plus ou a present il nen y a que deux ou trois. Demande combien de personnes il fault pour la conduite de ung boit dist

dix ou douze personnes. En outre quil est vraysemblable que se les pescheurs ne peussent faire vente de leur poisson es lieux de leur demeure et residence que a la longue ilz seroient constrains den partir et transporter leurs demeures en Zeellande ou ailleurs ou trouveroient widengne de leur poisson et raisonnable pris de vivres sans paier assis ou maltote et que par le partement diceulx pescheurs les charges des deniers que il convient paier ne se y porroient trouver et que le service divin esdites eglises parrochiales ne seroit entretenu. Semblablement que les dickes seroient au besoing mal garantiz et deffenduz contre limpetuosite et tempeste de la mer et combien que a lentretenance diceulx ilz ne paient guerres ou riens par ce quilz nont aucunes terres gisans es wateringhes. Toutesvoies a la deffence diceulx ilz y sont bien seans. Demande se ausdis lieux de Slepeldamme et de Coxide ny arrivent aucunesbois aucuns boits chargez de poissons autres que diceulx lieux dit que oyl pour la bonne yssue quilz y trouvent de chassemarees et marchans de plusieurs lieux tant de Brabant que de Flandres. Demande se la mesme yssue et commodite ilz ne scaroient avoir en la ville de lescluse dist que non en y assignant les raisons declarees par les precedens tesmoings. Et plus non scet sur tout bien requis et examine.

Au VIIIe jour

Messire Gabriel Scolleboone presbytre eagie de 50 ans ou environ pour le present resident en la ville de lescluse dit et deppose in verbo sacerdotis sur le contenu des 1, 2, 3, 4, 26, 27, 28, 29, 30, 31 et 32e articles que par ce que auparavant les derrenieres guerres il a demoure au lieu de Slepeldamme paroisse de Hanekinswerve lespace de size ans continuelz estant chappellain des pescheurs illecq. Il scet et congnoit que le principal entretenement desdis lieux de Slepeldamme et de Coxide gist en la negociacion de la pescherie que de tout temps se y est faite et exerce sans quil ayt sceu que en ce lon ayt fait ausdis habitans aucun empeschement ou destourbier. Scet ausy que toute la widengne et distribucion de leur poisson se fait par marchans et chassemarees qui en font leur traite en plusieurs lieux et villes de Brabant comme a Bruxelles, Malines, Louvain et de Flandres comme Gand, Dendremonde, Alost et Audenaerde. Dist en outre se lesdis pescheurs ne porroient faire la vente es lieux de leur demeure et quilz fussent constrains de mener leur poisson en la ville de lescluse lesdis pescheurs a la longue habandonneroient leurs habitacions et demeures car ilz ne scauroient faire leur prouffit de leur poisson comme ilz font a present sur leursdis lieux en y assignant les meismes raisons declarees par les tesmongs precedens. En y adjoustans quil fait a craindre que se lesdis pescheurs ne porroient faire leur dite negociacion par la fachon quil ont exerce jusques a present que plutost ilz se transporteroient en aultres ports ouvers de Flandres et de Zeellande que en la ville de lescluse pour plusieurs incommoditez que par ce ilz en averoient. Dist en outre que le departement des pescheurs et stiermans desdis lieux causeroit la ruyne et desolacion des eglises et service divin qui se fait en icelles par ce que iceulx services sont le plus entretenuz des bienfaiz venans de ladicte pescherie.

Que plus est que le residu des habitans qui y demouroit seroit tant travailleie des pointinghes et settinghes et autres charges quil fait a doubter que semblablement et en parte fin ilz habandonnoient lesdis lieux et que par icelle depeupulacion porroit sourvenir grant dangier de linundacion aussy bien par les eauwes douches qui navront point dyssee par ce que le canal illec ne seroit point entretenu que par tempeste de mer; disent en oultre que leglise de Hanekinswerve est mere eglise et premiere des eglises de Saint Jehan et de Nostre Dame scituees en la ville de lescluse ce quil scet par les ceremonies et recongnissances que font lesdites eglises a celle de Hanekinswerve. Aultre chose ne plus avant ne scaroit deposer en ceste partie. Sur le tout bien interroghue et examine.

Audit jour

Jehan f. Laurens Mersman eagie de 46 ans ou environ demourant en la paroisse de Coxide produit en ceste partie par lesdis du Franc sur tous les articles dessusdis, dit et deppose par son serment que passe 32 ans ou environ il a continuellement demoure audit lieu de Coxide fors du temps des derrenieres guerres faisans sa princhipalle negociacion du fait de la pescherie et na jamais sceu que ceulx qui se sont mellez du fait de la pescherie tant au lieu de Coxide comme a Slepeldamme ayent este constrains de mener leur poisson ne faire la vente diceluy ailleurs que esdis lieux. Car les marchans chassemairées et autres ont tousiours acoustume de y venir querir et acheter ledit poisson pour incontinent le mener en pluseurs et divers lieux tant de Brabant comme de Flandres. Disant en oultre que se les pescheurs fussent tenus de mener leur poisson en la ville de lescluse ilz seroient constrains de habandonner leurs demeures par especial en yver temps et que plus est ilz se retireroient plutost a Flissinghes ou en autres ports ouvers de Zeellande ou de Flandres que audit lieu de lescluse. Meismement quil y a a Flissinghes ung homme Jehan de Moye bailly dudit lieu qui puis nagaires a fait faire audit lieu de Flissinghes dix huyt maisons de pescheurs et par pluseurs fois a sollicite et encoires sollicite journellement les pescheurs desdis lieux affin quilz se y voulsissent retraire eulx presentans louage et demeure pour ung an sans en paier aucun louage. Demande combien de boits y a a present a Coxide et a Slepeldamme etc., dit que audit lieu de Coxide il nen y a a present que deux et a Slepeldamme trois ou par cydevant il y en souloit avoir neuf ou dix en chascun desdis lieux et quil faut a chascun boit lun parmy lautre neuf ou dix personnes. Dit en apres se lesdis pescheurs ne peussent demourer faisant leurdite negociacion et vente de leur poisson esdis lieux ainsy quilz ont acoustume quil est vraysemblable quilz sen partiroient et que par ledit partement les deux eglises et le service divin que lon a acoustume de celebrer viendroient du tout a neant. Car les pescheurs ont de tout temps este et sont les principaulx qui les ont entretenuz. Semblablement quil fait a doubter que par le partement desdis pescheurs qui sont beaucoup la plus grande partie des habitans esdites paroishes les aultres paroishiens vivans de leur labour ne soient aussy constrains de eulx en partir en tant quil ne leur seroit possible de furnir aux pointinghes zet-

tinghes et aultres charges comme ilz auroient fait au paravant par ce que lui qui deppose scet de vray que audit lieu de Coxide ny a de present que deiz manoirs vivans de labour. Et que ceste depopulacion revienderoit aussy en diminucion du tonlieu que de tout temps lon a acoustume paier au prouffit de mondit Seigneur Larchiduc audit lieu de Slepeldamme. Et que en temps de tempeste par ce que lesdis pescheurs sont ceulx qui de prime front se mettent au remede sur les dickes pour iceux preserver comme les plus prochains et eulx mieulx en ce entendans, fait a craindre que bien grant dangier quelque jour en pourroit venir pour le pays. Et aultre chose ne scet sur tout requis et examine.

Audit jour

Jehan Lecke laboureur eagie de 59 ans ou environ demourant en la paroisse de Coxide interroguie sur le contenu des articles que dessus, dit et deppose par son serment quil y a 29 ans ou environ quil souloit hanter et frequenter la mer et negociacion de pescherie audit lieu de Coxide. Par quoy il scet que de tout son temps les lieux de Coxide et de Slepeldamme sont principalement fondez et entretenus de la pescherie et de ce que en deppent et que se lon ostoit icelle negociacion desdis lieux que le service divin qui sy celebre ordinairement ne se porroit continuer. Aussy que les pointinghes et zettinghes ne se y porroient cueillir par ce que en la paroische de Coxide quant les pescheurs en seroient partis il ny resteroit point le nombre de neuf personnes contribuans esdites charges. Se deviendroient icelles insupportables pour les demourans. Dit aussy que les dicques en ung besoing et comme souvent advient en porroient estre en dangier de rupture et de inundacion et que le tonlieu de Mondit Seigneur Larchiduc qui se paie audit lieu de Slepeldamme en seroit en non valoir qui est entre autres choses que de chascun boit au tant de foiz quil se mait en mer lon paie au prouffit de Monseigneur ung solz paris. Demande se au lieu de la Groede y a aussy aucune hantisse de pescherie dit que oyl. Mais cest de beaucoup la moindre partie, car il ny a a present que trois ou quatre boitkins a quatre personnes pour chascun boit et sy a grant multitude de vivans de la culture des terres; et que icelui lieu de le Groede est distant de la ville de lescluse deux lieues assavoir une lieue de la Oostburg. Ausi que lesdis boits de la Groede peu souvent prenent leur chemin par le Zwin de Lescluse mais par le Zwarte Gat sans aussy repasser par ledit Zwin. En oultre dit que se les pescheurs desdis Coxide et Slepeldamme ne peussent exercer leur fait de la pescherie par le fachon quilz ont use jusques a hores que lesdis lieux en seroient gastez et comme desiers. Aussy que la commune voix est entre lesdis pescheurs que plutost ilz se retireroient en Zeelande pour la sollicitacion promesses et avantage que ung burgmaistre de Flissinghe leur fait a celle fin ou a Heist ou a Blancqueberghe que en la ville de Lescluse. En assignant a ce teles raisons que aucun tesmoings precedens. Autre chose nen scet sut tout requis et examine.

Ceste information et enquete a este fermee et close par nous Rolland de Moerkercke et Anthoine Spillart commissaires en ceste partie etc., le 10e jour de juing lan Mil III^C III^{XX} XVIII. Tesmoing noz seings manuelz cy mis. (getekend :) R. de Moerkerke; A. Spillart

De schilder Hans Memling. Als Brugs poorter financieel, sociaal en politiek doorgelicht.

Albert Janssens

Op 11 augustus 1494 overleed de schilder Hans Memling.¹ Om de 500ste verjaardag van zijn sterfdatum te herdenken werd er dan ook in Brugge in de zomer van 1994 een grootse tentoonstelling met werken van de schilder opgezet. In het zog van die herdenking zagen ook enkele publicaties het daglicht waarvan sommige ronduit indrukwekkend mogen genoemd worden.² Door die vlag van heroplevende belangstelling voor het oeuvre van Memling wordt het gebrek aan gegevens over de man zelf nog schrijnender aangevoeld. Het lijkt niet realistisch te veronderstellen dat er nog veel bronnen met spectaculaire gegevens over zijn leven zullen ontdekt worden. Bij het nalezen van het summiere biografische materiaal dat over Memling bestaat, maakten we bij onszelf de bedenking dat de weinige gegevens die ter beschikking staan eerder geïsoleerd worden gehouden en niet of nauwelijks worden geconfronteerd met wat zich in die periode in Brugge afspeelde. Als we nu eens Memling zouden bekijken, niet specifiek als schilder, maar als een doorsnee Brugse poorter die in een bijzonder woelige tijd leefde, zou dit dan niet enige verheldering kunnen werpen op reeds gekende feiten?

De biografische basisgegevens over Hans Memling zijn zo beperkt dat ze hier in enkele regels kunnen samengevat worden.

Wat is gekend? Zijn geboorteplaats in Duitsland nl. Seligenstadt maar niet zijn geboortedatum. Hij wordt als Brugs poorter ingeschreven in 1465. Hij huwt vrouw Tanne maar behalve het moment waarop ze overlijdt, weet men verder niets over haar. Het koppel had drie kinderen waarvan de namen genoteerd staan in de staat van goed die opge-

1 Fragments inédits de Rombout de Doppere découvert dans un manuscrit de Jacques de Meyere. Chronique brugeoise de 1491 à 1498. Uitgegeven door Dussart H., Brugge 1892. p.49. Zie ook de notitie in het register van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw aangehaald in De Vos D.: Hans Memling. Het volledige oeuvre. Antwerpen 1994, p.413.

2 Het meest volledige overzicht met een status quaestionis over de persoon van Memling is van de hand van De Vos D.: Hans Memling. Het volledige oeuvre. Antwerpen 1994. Om het notenapparaat niet extra zwaar te maken zullen we elke verwijzing naar vroeger gepubliceerd bronnenmateriaal weglaten en in het vervolg verwijzen naar de zeer volledige status quaestionis van De Vos D. tenzij de bron zelf door vroegere publicisten volgens ons niet correct werd weergegeven.

maakt is na het overlijden van Tanne. Dit is dan ook het enige wat over de kinderen gekend is. Memling zelf overlijdt in 1494 als bezitter van twee naast elkaar gelegen huizen in de Sint-Jorisstraat te Brugge.³

Vanuit de studie van het sociaal-economisch bronnenmateriaal in Brugge over het tijdvak 1477-1492, werd onze aandacht gevestigd op een vorm van informatie die we met betrekking tot Memling eigenlijk nog niet zijn tegengekomen. Als er al geen spectaculaire bronvondsten meer verwacht moeten worden over het leven van Memling dan viel het ons op dat in een aantal bronnen de naam van de schilder niet wordt aangetroffen, terwijl volgens het algemene aanvoelen, dit wel het geval had moeten zijn. Dit soort 'ontbreken van informatie' kan even duidelijk bepaalde aspecten belichten als welke andere soort bron ook.⁴

1. Hans Memling: financieel.

In een eerste onderdeel zullen we de financiële draagkracht van Memling nader onderzoeken. De weinige feiten die daarover bekend zijn zullen we in perspectief plaatsen tegen de achtergrond van algemene gebeurtenissen die de Brugse poorters collectief hebben meegemaakt en die dus ook Hans Memling beleefd heeft. Zoals verder zal blijken kan het 'ontbreken' van gegevens hierbij zeker nuttige informatie bijbrengen.

Er bestaat een soort stilzwijgende consensus dat Hans Memling, een begenadigd schilder, met een ruime productie aan schilderijen en een aantal gerenomeerde klanten, wel financieel en materieel in goede doen zal geweest zijn.

De indruk dat Memling tot de financiële elite van de stad zou behoord hebben, steunt eigenlijk op één enkele vermelding in de Brugse stadsrekening van 1480/81 waarin staat dat Memling 20 s gr geleend heeft aan de stad Brugge.⁵ De vraag is natuurlijk altijd in welke context een dergelijke betaling geplaatst moet worden? Wanneer men de periode

3 De Vos D.: Memling., p.407 e.v.

4 De enige "nieuwe" bron die wij aan de bestaande kunnen toevoegen is de voogdenlijst opgemaakt na het overlijden van vrouw Tanne en waaruit blijkt dat zij minstens een jaar vroeger gestorven is dan de datum waarop de wezengoederen werden geregistreerd terwijl ook de beroepsactiviteit van beide voogden wordt gegeven. De tekst staat afgedrukt bij noot 57. Maar laten we eerlijk zijn: een spectaculaire vondst kan men dit zeker niet noemen.

5 Stadsarchief Brugge (SAB), stadsrekening 1480-81 f 52r.

1477-1492 bestudeert, dan springen de vele financiële lasten die de Brugse bevolking worden opgelegd nadrukkelijk uit het totaalbeeld naar boven. Vooral Maximiliaan van Oostenrijk vertoont een onlesbare gelddorst. De Bruggelingen worden dan ook, om diverse redenen, overstelpd met allerlei vormen van taksen zoals maandgeld, hoofdgeld, cafoengeld enzovoort. Specificaties over dit soort heffingen worden in de bronnen niet gegeven maar over het feit van de heffingen zelf worden we occasioneel wel ingelicht.⁶ De nominale lijst waarop Memling voorkomt in de stadsrekening 1480/81 is een vorm van verkapte belasting van een gans andere soort. In de aangehaalde periode komt de stad Brugge regelmatig in financiële ademnood en neemt dan zijn toevlucht tot wat zij zelf noemen: een "lening".

Over een periode van 13 jaar werden meerdere dergelijke "leningen" opgelegd meer bepaald in de jaren 1477, 1478, 1480, 1482, 1487, 1488, okt. 1490 en dec. 1490.⁷ Vanaf het conflict 1488-1490 zijn de stadsfinancien door de oorlogsschulden die de stad moet betalen, vooral na de Vrede van Tours en de Vrede van Damme, er zo beroerd aan toe, dat "geleend" wordt waar maar geld te krijgen is.⁸

De tijdgenoten zelf spreken van "lening", omdat in tegenstelling met andere taxaties deze heffingen beschouwd worden als supplementair en er beslist werd het bedrag aan de betrokkenen terug te betalen. Eigenlijk is het helemaal geen lening. Een lening veronderstelt immers dat het geleende bedrag terugbetaald wordt met rente. Van rente is er geen sprake en een termijn waarbinnen de terugbetaling moet gebeuren is meestal evenmin vastgelegd. De terugbetaling gebeurt via uitloting en laat soms jaren op zich wachten.⁹ In 1488

6 SAB, stadsrekening 1/3-31/8/1488 f 148r-149r. "Noch es de voors stede ghelest jehghens den persoonen hier naer verclaerst ter causen vander leenijnghe ghedaen bij manieren van maendghelde te wetene binden maenden van meye, wedemaent, hoymaent ende ougst in jaer LXXX." Zie bv. ook SAB, stadsrekening sept.-dec. 1490 f 61v.

7 Deze lijsten zijn terug te vinden in de respectieve Brugse stadsrekeningen waar ze geboekt worden hetzij bij de ontvangsten hetzij bij de uitgaven nl. onder de vorm van terugbetalingen. Wij bereiden de publicatie voor van een verder doorgedreven studie over die gedwongen leningen. Zie ook Blockmans W: Nieuwe gegevens over de goeude burgerij in de 13e en vooral 15e eeuw, *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14e en 15e eeuw*, in: *Standen en Landen*, 54, 1971.

8 SAB, nr 165 Civiele sententiën 1489-90 f 44r e.v. Wanneer de lakenkoopman Zegher Noppe overleden is, ontstaat een geschil tussen de erfgenamen i.v.m. de erfenis. De stad beslist de zaak nader te onderzoeken maar zal in de tussentijd een geldbeugel waarin diverse muntstukken zaten ter waarde van 685 £ 9s 10d gr. en behorend tot de erfenis als "lening" gebruiken en in termijnen van zes maanden terugbetalen.

9 SAB, stadsrekening jan.- aug. 1491 f 42v. "Ander huutgheven van achterstellen van leenijnghen vanden jaere 87 ghedaen diverssche personen byder lotinghe..."

worden nog altijd burgers terugbetaald die in 1480 samen met Memling geld hebben geleend.¹⁰ Eigenlijk komt het hierop neer dat de stad een aantal inwoners dwingt renteloos geld voor te schieten. Wij zullen, om verwarring te vermijden en bovenal ook, omdat de bronnen die terminologie gebruiken, verder eveneens van “lening” blijven spreken maar de specifieke betekenis in de huidige context indachtig zijn.

De beslissing om een gedwongen lening op te leggen wordt meestal genomen door het schepencollege na samenspraak met de hoofdmannen van de poorterij en de dekens van de ambachten en bijna altijd met instemming van de hele bevolking.¹¹ In een tijd waar rijkdom en eigendom niet statistisch gekend zijn door een overheidsadministratie, belast men op basis van elementen van uiterlijke weelde.¹² De lening is uiteraard verplicht. Wie zich eraan onttrekt wordt door de justitie ter verantwoording geroepen.¹³

Halfweg de vorige eeuw schreef W.H.Weale dat Hans Memling samen met nog 106 andere burgers in mei, juni en juli 1480 1£ gr.aan de stad had gegeven om de kosten van de oorlog met Frankrijk te helpen dragen. In totaal zouden 227 burgers geld geleend hebben nl. 107 een bedrag van 1£ gr. en 120 een hoger bedrag.¹⁴ Deze bewering van Weale werd door latere auteurs overgenomen. De nota's van Weale waren op dat punt echter behoorlijk in de war. In werkelijkheid vermeldt de stadsrekening eerst enkel de naamlijst van diegenen die in de maand mei geleend hebben. Er zijn niet 227 maar wel 247 namen opgetekend waaronder inderdaad Memling met 1£ gr.¹⁵

10 SAB, stadsrekening maart-aug.1488 f 148r e.v.

11 Janssens A.: Macht en onmacht van de Brugse schepensbank in de periode 1477-1490, in: *Handelingen Genootschap voor Geschiedenis te Brugge* (HGG), 133,(1996). p.25 e.v.

12 De uiterlijke weelde als norm voor de selectie van de burgers wordt zeer mooi geïllustreerd door het geval van koopman Joos Florent. SAB, nr 157 Civiele Sententiën van de Vierschaar, register 1490-92 f 14 r. “Joos Florent comparende dede vertooghen dat dies hij in ghebreke van leeninghe ende penninghen niet en conste fineren. Ende dat al mocht zo wesen dat hij redelicken constoffeert es van coopmanscepen ende van catheylen nochtans zo conste hij die niet vercoopen danne te grooten verliese.”

13 SAB, stadsrekening 1/1-31/8/1491 f 151r. “ Item betaelt..Beernaert van Scoonbeke de garsoen ende andere garssoenen van deser stede over huerlieder moeyte van dat zij vele diversche persoonen ende ten diverschen stonden ghedachvaert hebben voorde voorsejde wet angaende der leenijnghen ghedaen bij zekere persoonen deser stede..” Zie ook SAB, nr 120 Hallegeboden 1490/91 f 45v.

14 W.H.Weale: Documents authentiques concernant la vie, la famille et la position sociale de Jean Memling, découverts à Bruges, in: *Journal des Beaux-Arts* 3 (1861) p. 35-36.

15 SAB, stadsrekening 1480-81 f 49v e.v. Memling staat op f 52r.

Alles wijst op een vluchtige notitie van de boekhouder. Achteraan in dezelfde rekening heeft hij dan de volledige lijst van de lening, geordend per zestendeel, en geïnd in de maanden mei, juni, juli en augustus 1480 geboekt.¹⁶ In totaal hebben er 875 personen geld geleend in 1480. Memling, samen met 301 andere burgers, heeft 1£ gr. betaald, terwijl 573 andere burgers een hoger bedrag hebben gegeven. Het hoogste bedrag dat geleend werd, weliswaar slechts door 2 personen, bedroeg niet minder dan 20 £ gr.

Het bevolkingsaantal van Brugge in die tijd wordt geraamd op ongeveer 9000 gezinshoofden.¹⁷ Als Memling één van 227 zou geweest zijn dan zou dat betekenen dat hij ruwweg tot de 2,5 % rijksten van de stad zou behoord hebben en zou hij inderdaad behoorlijk welstellend zijn geweest.¹⁸ Maar hij zit in de laagste categorie van 875 welstellende burgers wat toch wel duidelijk iets anders is. Alhoewel hij volgens die gegevens nog altijd deel uitmaakt van de 10% rijkste burgers van de stad. Het bedrag zelf van 1 £ gr. komt ongeveer overeen met het maandloon van een meester-ambachtsman uit het bouwvak.¹⁹

De geforceerde leningen van 1477, 1478 en 1482 richten zich tot een beperkte deelgroep burgers maar in 1487, 1488, okt. 1490 en dec. 1490 is een grotere groep inwoners gedwongen aan de stad te lenen zodat, althans wat de aangesproken bevolkingslaag betreft, een vergelijking met 1480 mogelijk is.²⁰

Wanneer Memling dus in 1480 verplicht wordt te betalen komt dit omdat zijn tijdgenoten door uiterlijke tekenen van bezit vinden dat

16 SAB, stadsrekening 1480-81 f 188v e.v. Memling staat op f 203v.

17 Janssens A.: Het Brugse bevolkingsaantal in 1477, in: *Van Middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis*. Brugge, 1983. p. 32.

18 "Rijk" moet hier relatief geïnterpreteerd worden. Memling maakt in 1480 deel uit van de financiële bovenlaag van diegenen die belastingplichtig zijn aan de stad Brugge. Maar lang niet iedereen is belastingplichtig. Heelwat personen die tot de absolute financiële top van de stad behoren, vallen buiten de belastinglijsten omdat ze bv. als edelman of vreemdeling geprivilegieerd zijn.

19 Zie in dit verband Scholliers E.: Lonen te Brugge en in het Brugse Vrije (XVe-XVIIIe eeuw) p. 94-95, in: *Verlinden e.a.: Dokumenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen in Vlaanderen en Brabant*, dl. II A, Brugge, 1965. Zie ook Sosson J.P.: *Les travaux publics de la ville de Bruges XIVe-XVe siècles*. Les matériaux. Les hommes. *Crédit communal de Belgique. Collection Histoire pro civitate*, série in - 8°, nr 48, 1977. En ook Janssens A.: *Macht en onmacht*, p. 6 (voetnoot 6).

20 In 1487 hebben 953 Bruggelingen betaald, in 1488: 494, in okt. 1490: 718 en in dec. 1490: 626. De leningen van 1488 en okt. 1490 en dec. 1490 werden bestudeerd door Blockmans W.: *Nieuwe gegevens*, p.142 e.v.

hij een welvarend man is.²¹ Maar vanuit diezelfde redenering komt men dus tot de conclusie dat de tijdgenoten in 1487, 1488, okt. 1490 en dec. 1490 niet langer menen dat Memling welstellend genoeg is om aan de geforceerde leningen die dan opgelegd worden een bijdrage te leveren, want in die vier leningen is geen spoor van Memling terug te vinden. De conclusie ligt voor de hand. In 1480 wordt hij door zijn tijdgenoten tot de 10 % rijkste burgers van de stad gerekend en vanaf 1487 is dit niet meer het geval. De staat van goed wanneer Memling overlijdt, getuigt trouwens dat tussen 1487 tot zijn dood in 1494 het bezit van Memling is afgenomen.²²

Zijn er gebeurtenissen van algemene aard die een verklaring kunnen geven voor de financiële achteruitgang tussen 1480 en 1487?

De zomer in het jaar 1480 (= het jaar waarin Memling "leent") is uitzonderlijk nat en koud zodat de oogst tegenvalt.²³ De winter die op die koude en natte zomer volgt is zo mogelijk nog slechter. Reeds van voor Kerstmis en gedurende minstens 10 weken is het extreem koud met veel sneeuwval zodat zelfs bij heel wat burgers bevroeringsverschijnselen worden vastgesteld.²⁴ De toestand is zo erg dat de stad een speciale aankoop van hout doet om grote vuren te stoken op de Burg zodat de "aerme, scamele lieden" zich zouden kunnen warmen "mids den grooter coude ende scrancheit van tijde".²⁵ Tot overmaat van ramp is het gedurende de koudste tijd ook nog windstil zodat de windmolens geen koren kunnen malen terwijl de watermolens bevroren zijn. Naast kou lijdt de bevolking ook honger.²⁶ Vanaf mei 1481 laat de mislukte oogst van de voorafgaande zomer zich voelen en beginnen de prijzen te stijgen. De stad grijpt in. Vooreerst stuurt

21 SAB, nr. 157 Civiele Sententiën van de Vierschaar, register 1490-92 f 6 r. "...Omme welcke leeninghen omme te stellinghe ghecoren hebben ghesijn neghene personen ute neghen leden van deser stede. Ende naer dat de poorters ende inwonenden bij hemlieden ghestelt hebben ghesijn de voors leeninghe te doene zo hebben bij mijnen heeren vander wet zekere wethouders in elc zistendeel gheordonneert ghezijn de welcke elcken die te leenene ghestelt zijn te zijnen persone ofte huuse de sommen van dien te kennen ghegheven hebben lastende elcken date also te vulcommene ende te vuldoene..."

22 SAB, nr 208, Wezengoederen Sint-Niklaaszestendeel 5de boek, 1467-1490, f 199v. Zie ook de gepubliceerde tekst bij De Vos D.: Memling., p. 411.

23 Despars N.: Chronijcke van den lande ende graefscpe van Vlaenderen (405-1492), uitg. De Jonghe J., 2de uitg., deel IV, Brugge, 1842, p. 202. En ook: Dits die excellente cronieke van Vlaenderen, uitgegeven door Willem Vorsterman, Antwerpen, 1531, f 219v.

24 Despars N.: Chronijcke., dl.IV., p. 203.; Excellente Cronieke., f 219v.

25 SAB, stadsrekening 1480-81 f 165r.

26 Despars N.: Chronijcke., dl.IV., p. 203.; Excellente Cronieke., f 219v.

het stadsbestuur een boodschapper naar alle kloosters in het Brugse opdat ze God zouden bidden voor goed weer.²⁷ Daarbovenop worden enkele protectionistische maatregelen genomen van kracht voor alle aan het Brugse gezag ondergeschikte besturen.²⁸ Het stadsbestuur begint ook systematisch zelf graan te kopen om zo een voorraad aan te leggen.²⁹ Het mag allemaal niet baten, want in juni 1481 stijgt de graanprijs op de Brugse markt tot de fabelachtige som van 16 s. gr. voor een hoet.³⁰ Brugge beleeft trouwens in die tijd de hoogste prijsperiode van de ganse vijftiende eeuw.³¹ In een poging om de prijzen te drukken beslist de stad een deel van haar eigen graan te verkopen aan de nog altijd erg hoge prijs van 11 s. 4 d. gr. per hoed maar gerantsoeneerd tot 2 hoed per persoon. De boeren die op de Brugse markt graan verkopen worden, manu militaire, door de burgemeester en scabletters gedwongen hun prijzen eveneens tot op dit niveau te laten zakken. Het komt tot opstootjes en 4 boeren worden gevangen gezet.³² Om het ergste te keren poogt de stad met alle middelen graan te kopen.³³ Er worden orders geplaatst zowel bij leveranciers uit het Brugse hinterland als bij vreemde kooplui. De leveranciers van over zee worden echter bemoeilijkt door de slepende oorlog met Frankrijk. Nadat men op die manier met moeite het hongerseizoen 1480/81 is doorgesparteld, is het leed nog niet geleden want de oogst in de zomer van 1481 mislukt opnieuw, nog maar eens door slechte klimatologische omstandigheden. Het stadsbestuur doet meerdere malen een beroep op goddelijke interventie via de vraag aan de kloosters om gebeden en processies te houden voor "ghetidich weder".³⁴

De honger wordt nijpend. Op de begrafenis van Clais van Nieuwenhove werd, zoals gebruikelijk in die tijd, voor het zieleheil van de overledene aan de armen brood uitgedeeld. De toeloop was zo groot dat bij de uitdeling een gedrang ontstond waarin 7 mensen werden doodgetrappeld.³⁵

27 SAB, stadsrekening 1480-81 f 82v.

28 SAB, stadsrekening 1480-81 f 81v; f 82v.

29 SAB, stadsrekening 1480-81 f 83v.

30 Excellente cronieke f 220 v; Despars N.: Chronijcke., dl.IV., p. 205.

31 Verhulst A.: Prijzen van granen, boter en kaas te Brugge volgens de "slag" aan het Sint-Donaaskapittel (1348-1819) in: *Verlinden C.: Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen, XV-XIXe eeuw*, p. 3-70. Zie ook: Sosson J.P.: *Les travaux.*, zie o.m. de grafiek van de prijzevolutie van de hoet haver en tarwe op p. 294.

32 Excellente cronieke f 220v; Despars N.: Chronijcke., dl. IV., p. 205.

33 SAB, stadsrekening 1480-81 f 89r-89v-90r. stadsrekening 1481-82 f 60r-60v.

34 SAB, stadsrekening 1480-81 f 90r.

35 Despars N.: Chronijcke., dl.IV., p.210.; Excellente cronieke., f 222r.

Het stadsbestuur kijkt niet op een inspanning om zoveel mogelijk het tekort aan graan en de daarmee gepaard gaande hoge prijzen te bestrijden. Er worden boodschappers helemaal tot in Holland gestuurd omdat men vernomen had dat daar graan lag toebehorend aan Duitse kooplieden.³⁶ Om de nood te helpen lenigen verkoopt de stad haar eigen voorraden graan en wordt de beperking wie brood mag bakken tijdelijk opgeheven, zodat in de precare toestand van het ogenblik ieder die over graan beschikt ook brood mag bakken voor anderen.³⁷ Als iemand erin zou slagen graan binnen te brengen beloofde de stad voor iedere 100 hoet een bonus van 5 £ gr.³⁸ De Kerk laat bekendmaken dat de hongerende bevolking in de vastentijd de toestemming krijgt om zuivelprodukten te verbruiken behalve de laatste vier dagen voor Pasen.³⁹ De stad schaft ook nog de onrechtstreekse belasting die normaal op voedingsprodukten rust af⁴⁰, en prest de inwoners die onmiddellijk buiten de stadspoorten in de landelijke gebieden wonen om hun graan op de markt te komen verkopen.⁴¹ Dit allemaal met maar één doel: de bevolking van de hongerdood redden.

De winter van 1481/82 is opnieuw behoorlijk streng. Maria van Boergondië gaat kort voor haar plotse overlijden, samen met haar hofhouding schaatsen op de dichtgevroren stadsgrachten.⁴² Het zijn vooral vreemde kooplieden, Spanjaarden en Duitsers die gelokt door de premie van 5 £ gr. per 100 hoet graan, de stad van de uithongering redden in de lente van 1482. Om het moreel van de bevolking op te vijzelen werd er vanop de halle omgeroepen dat de stad 18771 hoet tarwe en 910 hoet rogge had aangekocht.⁴³ De verhoogde activiteit i.v.m. de voedselbevoorrading, duidelijk af te lezen uit menigvuldige posten in de stadsrekening, sleept zeker aan gedurende het ganse jaar 1482. De stad doet een persoonlijk beroep op de koning van Engeland teneinde zijn bemiddeling te verkrijgen om

36 SAB, stadsrekening 1481-82 f 65r.

37 Despars N.:Chronijcke., dl.IV., p. 210. In normale tijden mochten alleen de bakkers brood dat in de stad gebakken was, verkopen. Zie daaromtrent SAB nr 120, hallegeboden 1490/91 f 66v.

38 SAB, stadsrekening 1481-82 f 174v.; Despars N.:Chronijcke., dl.IV., p 210.; Excellente cronieke f 222r.

39 Excellente cronieke f 223v.

40 SAB, stadsrekening 1481-82 f 17r.

41 SAB, stadsrekening 1481-82 f 65v.

42 Excellente cronieke f 223v. " In desen selven tijt die prinsesse Marye van Bourgoengien en liet haer niet gheraden noch regieren alsoo sij wel sculdich was van doene maer si liep menich warven spelen up thijs met scaverdijnen ende met scricschoen tusschen der Ghendpoorte ende de Cruuspoorte....".

43 SAB, stadsrekening 1481-82 f 174v. Ook in stadsrekening 1482-83 f 171v-172r.

Engels graan in Vlaanderen te krijgen.⁴⁴ In oktober-november 1482 heeft de stad een hoeveelheid graan gekocht aan de Spaanse koopman Petro Salemano. Niettegenstaande het stadsbestuur beslist om in verschillende schuifjes dit graan met verlies door te verkopen aan de bakkers en de poorters van de stad, stijgt de prijs van een hoet tot de absolute recordhoogte van 16 s.gr. en zelfs bij twee gelegenheden tot 17 s. gr.⁴⁵ Wanneer bekend wordt dat tegen de verordening van een plakkaat in, uit de aan Brugge ondergeschikte gebieden toch graan zou zijn uitgevoerd, laat de stad dit onmiddellijk onderzoeken.⁴⁶

Vanaf 1483 lijkt de ergste hongersnood achter de rug te zijn en concentreert de aandacht zich op het conflict dat sinds het overlijden van Maria van Boergondië einde maart 1482, in een aanvangsfase eerder aarzelend, maar vanaf 1483 in volle hevigheid was uitgebarsten. De inzet was de bestuurlijke voogdij over de minderjarige troonopvolger. Dit conflict tussen Maximiliaan van Oostenrijk aan de ene kant en de Drie Leden van Vlaanderen samen met enkele vooraanstaande edelen aan de andere kant, neemt geleidelijk de allure van een echte burgeroorlog aan en blijft duren tot juni 1485.⁴⁷ Dat een dergelijk gewapend conflict niet zonder extra financiële lasten voor de meeste burgers wordt uitgevochten laat zich raden.

Het effect is cumulatief want die interne oorlog volgt op een oorlog met Frankrijk die al uitgebroken was sinds de troonopvolging van Maria van Boergondië in 1477 en begint op een ogenblik dat de boven beschreven hongersnood nauwelijks verholpen is. Vanaf 1480 beginnen dus diverse negatieve factoren samen te komen zodat de levensomstandigheden voor de doorsnee Brugse burger merkkelijk moeilijker worden.

Hoe heeft het gezin Memling die troebele hongersjaren tegen de achtergrond van oorlog en burgeroorlog op financieel vlak opgevangen ?

Verschaffen de bronnen de mogelijkheid om er achter te komen wat Memling met zijn schilderijen verdiende ? We weten dat hij in 1478/79 betaald wordt voor het schilderen van twee luiken van een

44 SAB, stadsrekening 1482-83 f 167r.

45 SAB, stadsrekening 1482-83 f 175r.

46 SAB, stadsrekening 1482-83 f 64r-v.

47 Blockmans W.P.: Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre de 1482 à 1492, d'après des documents inédits, in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 140, (1974). p.257-368. Passim.

retabel in de kapel van het gilde der librariërs in de Eekhoutabdij te Brugge. Hiervoor ontvangt hij volgens de rekeningen van het gilde in totaal 4 £ 2s. gr. Laten we niet vergeten dat hiervan de verf en andere onkosten moeten afgenomen worden. Die luiken zijn niet bewaard, zo dat we niet weten hoe groot ze waren en dus hoeveel tijd en materiaal er nodig was.⁴⁸ Die gegevens zijn bijzonder summier maar door ze te gebruiken als vergelijkingsmateriaal wordt toch een niet onbelangrijk feit naar boven gebracht.

In de stadsrekeningen duikt in de besproken periode, regelmatig de naam op van de schilder Fransoys vande Pitte. Hij knapt voor de stad allerlei schildersklussen op van de meest diverse aard. Zo maakt Fransoys vande Pitte 'patronen', zoals ze in de tekst genoemd worden, dit zijn tekeningen die moeten dienen als voorstudies om beelden te snijden. Hij tekent 'patronen' voor een beeld van Onze-Lieve-Vrouw in een tabernakel, van Karel de Stoute, Maria van Boergondië en Maximiliaan van Oostenrijk en ook nog voor een beeld van de heilige Catharina. Daarnaast schildert hij nog vijftig wapenschildjes van de stad Brugge om aan toortsen te bevestigen. Voor die vijf tekeningen en die schildjes betaalt de stad hem 2£ 16s.⁴⁹ In datzelfde jaar schildert Fransoys vande Pitte ook nog in opdracht van de stad 5 banieren die zullen gebruikt worden door de 5 minnestrelen van de stad. Twee banieren moeten bevestigd worden aan trompetten en de drie andere zijn voor de pijpers zodat we ook een idee krijgen van de grootte van die vaandels. Hiervoor krijgt hij 2£ 6s gr.⁵⁰ Wanneer de Duitse keizer Frederik en zijn zoon Maximiliaan van Oostenrijk hun triomfantelijk intrede in Brugge houden wil de stad natuurlijk zo goed mogelijk te voorschijn komen en krijgt o.a. Fransoys vande Pitte de opdracht drie grote schilden te schilderen die aan de Kruispoort zullen worden opgehangen en ook nog eens drie schilden die de Grote Markt zullen helpen versieren. Over de schilden op de Grote Markt geeft de rekening nadere specificaties. Het zijn drie wapenschilden en er wordt ondermeer een kroon en het Gulden Vlies op geschilderd, zodat we kunnen vermoeden dat het de wapenschilden van de keizer, van Maximiliaan en waarschijnlijk van de stad zelf betreft. Daarenboven heeft hij ook nog 150 schilden met het stads-wapen beschilderd. Hoe groot die 150 schilden waren is niet bekend. Voor dit alles ontvangt hij 6£.⁵¹

48 De Vos D.: Memling., p. 408-409.

49 SAB, stadsrekening 1485-86 f 159v.

50 SAB, stadsrekening 1485-86 f 172r.

51 SAB, stadsrekening 1485-86 f 177r.

In 1480 krijgt de schilder Jan Fabyaen de opdracht van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw om een nieuw vaandel te schilderen en krijgt daarvoor 2 £ gr.⁵²

Zoals hierboven aangehaald krijgt Memling 4£ 2s voor het schilderen van een retabel. Dit betekent dat mathematisch bekeken, één retabelluik van Memling door de tijdgenoten financieel niet hoger werd gewaardeerd dan een vaandel beschilderd door Jan Fabyaen of vijf vaantjes om de muziekinstrumenten van de minnestrelen te versieren, beschilderd door Fransoys vande Pitte. Ook de andere schilderwerken van Fransoys vande Pitte bevestigen de orde van grootte waarin de financiële vergoeding van schilders, Memling niet uitgezonderd, moet gezien worden. Wij, in de huidige tijd, plaatsen het werk van Memling kwalitatief heel wat hoger dan die andere hier aangehaalde schilderijen, zelfs zonder dat we die laatste gezien hebben. Als we vanuit die artistieke waardering aannemen dat de financiële vergoeding voor Memling ook hoger was, dan is dit een anachronisme. In 1473 werd het Laatste Oordeel en een ander onbekend retabel van Memling bij de verscheping van Brugge naar Florence, door zeerovers gekaapt. Portinari, die verantwoordelijk was voor de vracht vroeg schadeboosstelling en eiste voor de twee altaarstukken een som van 100£ gr.⁵³ Het Laatste Oordeel is een bijzonder groot schilderwerk terwijl het onbekend retabel natuurlijk niet kan ingeschat worden. Het spreekt voor zich dat dit bedrag van 100£ gr. niet ernstig kan genomen worden want anders zou men vandaag de dag alle schadeclaims die bij een verzekeringsmaatschappij binnenkomen moeten beschouwen als de objectieve waarde van het geleden verlies.

De bedenking die hier kan gemaakt worden is natuurlijk of de som die het gilde van de librariërs voor het retabel betaald heeft wel representatief was voor het ganse oeuvre van Memling. Wij denken van wel. Immers, wanneer vrouw Tanne in 1486 overlijdt en dit is dan nog net voor dat het echt financieel slecht begint te gaan in Brugge, bedraagt het ganse roerende bezit van Memling 24 £ gr.

Voor alle opdrachten samen die hij in de loop van het jaar 1485-86 voor de stad heeft uitgevoerd ontvangt Fransoys vande Pitte de som van 79£ 2s.⁵⁴ Hij werkt niet uitsluitend in stadsdienst zoals de overige

52 Rijksarchief Brugge, archief Onze-Lieve-Vrouwekerk, broederschap Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw, rekening 15 aug. 1480- 15 aug. 1481 f 200r.

53 De Vos D.:Memling., p.25-26.

54 SAB, stadsrekening 1485-86 f 159v, f 169v, f 172r, f 177v.

stadsrekeningen aantonen waar hij soms niet of nauwelijks in voorkomt. We mogen aannemen dat zijn jaarinkomen in 1485-86 door andere opdrachten misschien nog hoger zal geweest zijn dan die 79£ 2s. Welnu na ongeveer 20 jaar de vele prachtige kunstwerken geschilderd te hebben die wij kennen heeft Memling een bedrag overgespaard die hooguit één vierde bedraagt van wat Fransoys vande Pitte in één jaar als omzet verdiend heeft. Dat de bezoldiging die Fransoys vande Pitte ontvangen heeft meer dan waarschijnlijk de arbeid vergoedt van een gans atelier, maakt voor ons standpunt nauwelijks verschil uit.

Toch vertegenwoordigen die 4£ 2s.gr. die hij ontvangt voor het retabel ongeveer het inkomen van 4 maanden arbeid van een meester-ambachtsman uit het bouwvak.⁵⁵ Als we het bewaarde oeuvre van Memling in acht nemen, dan kan hij geen 4 maanden aan een retabel gewerkt hebben zodat zijn beroepsinkomen toch hoger moet ingeschat worden dan die van de doorsnee collega meester-ambachtsman.

Nadat zijn vrouw Tanne gestorven is worden op 10 september 1487 de bezittingen van Memling geregistreerd bij de wezengoederen van de stad in het Sint-Niklaaszestendeel, teneinde de rechten van de wezen veilig te stellen.⁵⁶ Tanne is al minstens een jaar vroeger overleden want reeds op 11 september 1486 werden de voogden over de kinderen aangeduid.⁵⁷ De geregistreerde bezittingen weerspiegelen de situatie zoals ze bevroren werd op het moment van het afsterven van Tanne. Op dat ogenblik bezat het gezin Memling twee huizen naast elkaar in de huidige Sint-Jorisstraat en een klein gebouwtje met een poortje, daarachter gelegen, uitgevend in de Jan Miraalstraat.⁵⁸ Eén van de huizen is al eigendom van Memling in 1466-67. Op dat ogenblik heeft hij de verschuldigde grondrente van het huis voldaan

55 Zie noot 19. Het ambacht van de beeldmakers-zadelaars, waar de schilders deel van uitmaakten, was op haar beurt een onderdeel van het lid van de 17 neringen die in hoofdzak de ambachten uit het bouwvak bundelde.

56 SAB, nr 208, Wezengoederen Sint-Niklaaszestendeel 5de boek, 1467-1490, f 199v. Zie ook de gepubliceerde tekst bij De Vos D.: Memling., p. 411.

57 SAB, nr 205 Wezerij voogdijschappen Sint-Jakobszestendeel, 1485-1497, f 170r. "Lodewijc de Valkenaere de bocraenvaerwre ende Dieric vanden Gheere de goudsmet voogden van Hannekin, Cornelekin ende Claykin meesters Jans Memmelinc scilders kinderen ex Tanne uxore. Actum XI in septembre anno LXXXVI. Present scepenen Bave, Abinsvoorde." De datering anno 86 is geen verschrijving van de scribent wat gemakkelijk zou gekund hebben. Immers de voorafgaandelijk post is gedateerd 7 september 1486 en na de voogden van Memlings kinderen worden opnieuw voogden geregistreerd op 2 oktober 1486.

58 De Vos D.: Memling., p. 411-412.

aan de kerkfabriek van Sint-Donaas.⁵⁹ De ontvanger noteert dat Memling in een "groot stenen huis" woont. Vooral dit 'groot' moet men waarschijnlijk eerder zien als een subjectieve appreciatie van de ontvanger van de rente, want de beschrijving in het register van wezengoederen geeft veeleer de indruk dat het huis van de gebuur, dan nog maar enkel aangehaald als middel ter situering van de huizen van Memling, minstens even groot lijkt als de twee huizen samen. De inboedel wordt, in geld, geschat op 24 £ gr. De helft hiervan wordt nu dus eigendom van de wezen.

Om niet te moeten overgaan tot verkoop van delen van het meubilair of andere roerende zaken, zal Memling als vader dit bedrag beheren en waarborgen met zijn deel van het onroerend goed.⁶⁰

Technisch gesproken bezit Hans Memling na het overlijden van zijn vrouw Tanne nog slechts de helft van zijn vroeger bezit. In 1486 is het roerend en onroerend bezit van Memling gehalveerd in vergelijking met 1480. Is dit misschien de verklaring waarom de weduwnaar niet langer beschouwd wordt als welstellend genoeg om de stad geld voor te schieten? Dit is zeker niet de normale handelwijze. Er zijn meerdere gevallen bekend waarbij, na sterfgeval, de goederen onder de erfgenamen verdeeld worden en de weduwe later toch weer in de lijsten van de geforceerde leningen terug te vinden is.

Dat Memling ook niet over "liggend" kapitaal beschikte om te investeren wordt door meerdere bronnen bevestigd. Jaar na jaar worden tientallen, in totaal honderden, transacties genoteerd in de stadsrekeningen van de aan- en verkoop van stadsofficiën van allerlei slag. Zo'n stadsofficië moet in de eerste plaats gezien worden als een goede geldbelegging, maar ook hier is nergens, gedurende de ganse periode van zijn verblijf in Brugge, de naam Memling van dichtbij of veraf te bespeuren, alhoewel in heelwat gevallen de opkopers ambachtsslui zijn.⁶¹

In moeilijke tijden probeert de stad Brugge aan geld te geraken via het openbaar uitschrijven van los- of lijfrenten. Tussen 1482 (einde van de hongersnood) en 1487 (het moment van de boedelbeschrijving) heeft de stad Brugge die langzaam wegzinkt in een financieel

59 Zie De Vos D.: Memling., status quaestionis, p. 407.

60 Zie noot 56.

61 De neerslag van de verkoop door de stad van stadsofficiën kan men om zo te zeggen jaarlijks geboekt vinden in de respectieve stadsrekeningen. Zie ook Vandewalle A.: De stadsofficiën van Brugge: openbaar ambt of commercie XVde-XVIIde eeuw, in: *Macours J.: Cornua legum. Actes des journées internationales d'histoire du droit et des institutions.* 1986. Antwerpen, 1987, p. 217-225.

moeras, maar liefst 7 maal een uitgifte geplaatst van dergelijke los- en lijfrenten, voor een bedrag dat 3000 £ gr overschrijdt. In de stadsrekeningen zijn meerdere tientallen folio's gevuld met de namen van honderden burgers die zijn ingegaan op de soms erg lucratieve aanbiedingen, maar ook hier ontbreekt de naam Memling.⁶² Laten we duidelijk zijn, het gaat hier en trouwens ook bij de verkoop van de stadsofficies om gesloten lijsten. Dus als een naam daar niet op voorkomt m.a.w. 'ontbreekt' dan is het ook absoluut zeker dat de persoon in kwestie niet heeft deelgenomen.

In de staat van goed is geen enkel spoor te vinden van welke aard ook, die op een andere vorm van inkomen, niet afkomstig van schilderijen, zou kunnen wijzen.

De beschrijving van het bezit van het gezin Memling na de dood van de moeder Tanne schat het roerend bezit op 24 £ gr. De helft hiervan wordt geërfd door de kinderen en de andere 12 £ gr blijft eigendom van de vader. Wanneer de schilder zelf overleden is in 1494 wordt het bezit opnieuw geschat en nu blijft van het roerend bezit nog slechts 8 £ gr over of een vermindering met 33 % t.o.v. de som in 1486/87.⁶³

2. Hans Memling: sociaal.

Precies zoals van Memling wordt aangenomen dat hij een financieel bemiddeld man was, zo wordt eveneens nogal gemakkelijk aanvaard dat hij zich in sociaal hogere kringen te Brugge zou bewogen hebben. Het argument daarvoor kijkt ons aan vanuit zijn schilderijen nl. de rijke en vooraanstaande opdrachtgevers. Hier dient nochtans opgemerkt dat een beroepsrelatie niet noodzakelijk sociale omgang impliceert.

In 1472/73 wordt Memling opgenomen in het broederschap van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw.⁶⁴ Heel wat vooraanstaande burgers

62 Jaar na jaar worden de terugbetalingen op die losrenten en lijfrenten in de stadsrekeningen genoteerd. Een volledig overzicht van alle burgers die terugbetaald worden over de periode 1480-1487 kan men terugvinden in SAB, stadsrekening 1/3-31/8/1488 f 73v e.v.

63 SAB, nr 208, Wezengoederen Sint-Niklaaszestendeel 5de boek, 1467-1490, f 199v. Zie ook de gepubliceerde tekst bij De Vos D.: Memling., p. 411.

64 Rijksarchief Brugge, archief Onze-Lieve-Vrouwekerk, broederschap Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw, rekening 1473-1474, f. 129. Gepubliceerd door Schouteteet A.: Nieuwe teksten betreffende Hans Memling, in: *Belgisch tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis*, 24 (1955), p. 81-84. Zie ook: De Vos: Memling., p. 408.

waren eveneens lid van dit broederschap zodat we ons kunnen afvragen of misschien via dit lidmaatschap een zeker sociaal prestige op Memling afstraalde?

In die tijd bestonden er in Brugge zeer veel gilden of religieuze broedersschappen.⁶⁵ Om zo te zeggen ieder ambacht, en zelfs onderdelen van ambachten, had naast de organisatie die de arbeidsrelaties van het ambacht regelde een gilde, een soort religieuze zijtak. De meeste zijkapellen van de grote Brugse kerken werden "verhuurd" aan dergelijke gilden of broedersschappen. Dat de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw, exclusiever zou zijn dan de anderen kan niet aangetoond worden. Als er bijna 1000 mensen lid van het broederschap waren kan men dit nog nauwelijks exclusief noemen.⁶⁶ Iedere gilde zal wel enkele vooraanstaande burgers onder zijn leden geteld hebben. Zo treft men onder de leden van de gilde van den Drogen Boom Filips de Goede, Isabella van Portugal, Karel de Stoute en zijn tweede vrouw Isabella de Bourbon, de grote bastaard van Boergondië, Lodewijk van Gruuthuuse en een ganse reeks edelen van de plaatselijke families zoals Adornes, van Nieuwenhove e.a. en ook de schilders Petrus Crhistus en Gerard David aan.⁶⁷ En ook was bijvoorbeeld schout Pieter Lanchals, één van de rijkste burgers van de stad en favoriet van Maximiliaan van Oostenrijk, lid van meerdere broedersschappen. Hij liet in zijn testament opnemen toen hij in 1488 door de Bruggelingen ter dood veroordeeld was: "....dat men betale de doodschulden van *alle* ghilden daer inne dat ic ben."⁶⁸

De broederschap van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw telt inderdaad een aantal vooraanstaande poorters in haar rangen, maar dat de connectie met de broederschap voor Memling iets speciaals zou betekend hebben wordt nog verder gerelativeerd als men weet dat bv. ook een andere schilder, meer bepaald Jan Fabyaen, eveneens lid was

65 Om maar enkele voorbeelden aan te halen. Van Quathem K.: Het broederschap van de schoenmakers of "elsenaars" te Brugge, in: *HGG*, 133, (1996). Ook nog Hodüm A.: Oorsprong van de broederschap van O.L.Vrouw Presentatie in de Sint-Jacobskerk te Brugge, in: *HGG*, 91, (1954) p.109. Er zijn meerdere publicaties verschenen over de broedersschappen en de gilden, alhoewel sommige daarvan uit de vorige eeuw dateren. Omdat het onderwerp voor ons betoog slechts een exemplarische waarde heeft en om het notenapparaat niet nodeloos te verzwaren zullen we het hier bij die enkele voorbeelden laten.

66 De Vos D.: Memling., p.36.

67 Stroh R: Muzikaal en artistieke beschermheerschap in het Brugse Gilde vanden Droghen Boome, in: *Biekorf*, 83, (1983) p. 11-12. Zie ook De Schodt A.: Confrérie de Notre-Dame de l'Arbre Sec, in: *HGG*, 28 (1876-77) p. 141-187.

68 Gailliard J: Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre Occidentale avec des données historiques et généalogiques. Arrondissement de Bruges. Bruges, 1861. Tome I, p. 275.

en dat de genoemde Jan Fabyaen van het broederschap de opdracht krijgt een vaandel te beschilderen.⁶⁹

Na het overlijden van Tanne in 1486 worden de materiële belangen van de kinderen behartigd door twee voogden bij wet aangesteld.⁷⁰ De ene is Lodewijc de Valkenaere “de bocraenvaerwere” en de andere is Dieric vanden Gheere “de goudsmet”. Lodewijc de Valkenaere maakte als bocraenverver deel uit van het ambacht van de culstickers. Lodewijc is tweemaal aangeduid als vinder in het ambachtsbestuur nl. in 1477 en nog eens in de revolutionaire wetsvernieuwing van 12 februari 1488.⁷¹ Maar anderzijds heeft Lodewijc de Valkenaere aan geen enkele geforceerde lening deelgenomen. Rijk zal hij dus zeker niet geweest zijn. De goudsmid Dieric vanden Gheere, de andere voogd, wordt in tegenstelling tot Lodewijc in 1487 wel getaxeerd voor de geforceerde lening. Hij “leent” 1 £ gr. samen met nog 526 andere burgers op een totaal aantal ontleners van 954.⁷² Dus Dieric wordt door zijn tijdgenoten beschouwd als meer dan doorsnee begoed, maar hij behoort evenmin tot de echt financiële top van de stad. In september 1493, het laatste levensjaar van Memling, wordt Dieric vanden Gheere opgenomen als vinder in het ambacht van de goudsmiden.⁷³ Uit dit alles mag blijken dat voor Memling de voornaamste “vrienden ende magen” zoals ze in die tijd genoemd werden, eerder in de sfeer van de ambachtslui moeten gezocht worden.

3. Hans Memling: politiek.

De overwinning van Maximiliaan van Oostenrijk in zijn conflict met de grote Vlaamse steden eind juni 1485, zorgde voor een korte periode van relatieve rust, maar de ontevredenheid bleef smeulen. De overwinning was er wel, maar tot een echte pacificatie was het nooit gekomen. Een te voorspellen, nieuwe uitbarsting van geweld grijpt

69 Rijksarchief Brugge, archief Onze-Lieve-Vrouwekerk, broederschap Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw, rekening 15 aug.1480- 15 aug.1481 f 200r. “Item betaelt Jan Fabyaen de schildere voor het maken van een nyeuwe vane die hij leveren zal tuschen dit ende kerstmesse 2 £ gr.”.

70 SAB, nr 205 Wezerij voogdijschappen, deel 1485-97 Sint-Jakobszestendeel f 170r.

71 SAB, wetsvernieuwingen 1468-1501 respectievelijk f 91v en f 175r.

72 SAB, stadsrekening 1480-81 f 188v en volgende .

73 Vandewalle A.: De besturen van het ambacht van de goud- en zilversmeden, 1363-1796, in: *Marechal D.:Meesterwerken van de Brugse edelsmeedkunst*, Brugge, 1993, p.418. Dieric vanden Gheere wordt later nog vinder in 1498, 1500 en 1505 maar dan is Memling al overleden en is dit niet zo relevant voor deze bijdrage.

plaats begin februari 1488 wanneer de Bruggelingen menen dat Maximiliaan van Oostenrijk, die op dat ogenblik in de stad verbleef, een poging had ondernomen om samen met enkele aanhangers uit de stedelijke bevolking, de stadspoorten open te zetten om op die manier zijn huurlingen toe te laten de stad militair te bezetten.⁷⁴ De reactie van de ambachtslui is ongemeen hevig. Op aanstoken van de Gentenaars arresteren zij Maximiliaan en geven hem huisarrest in Cranenburg op de Grote Markt. De sfeer is bijzonder grimmig. De revolterende ambachtslieden die gemobiliseerd op de Grote Markt staan, weigeren ieder contact met de zetelende schepenen die sinds 2 september 1487 in functie waren en natuurlijk uit aanhangers van Maximiliaan bestonden.⁷⁵ In naam van de minderjarige hertog en de Drie Leden van Vlaanderen werd op 12 februari 1488 een nieuwe, we mogen gerust stellen revolutionaire schepenbank aangesteld en terzelfdertijd werden ook de ambachtsbesturen vervangen door revolutionair gezinde elementen waar de aanhangers van Maximiliaan uit weggezuiverd waren.⁷⁶ Maximiliaan blijft tot in mei in gevangenschap terwijl het opstandige Brugge op een geweldadige manier afrekent met die leden uit de omgeving van Maximiliaan die verantwoordelijk worden geacht voor de conspiratie waarbij ook allerlei andere materies die gevoelig liggen, zoals corruptie, weer worden bovengehaald. De volkswraak neemt onrustbarende vormen aan. Vroegere hoogwaardigheidsbekleders en notabelen worden op de Grote Markt ten aanschouwe van de gemobiliseerde ambachten op een afgrijselijke manier gefolterd en een aantal van hen worden ook onthoofd.⁷⁷ Eèn is zelfs zo verzwakt door de foltering dat hij gezeten in een zetel het hoofd wordt afgeslagen. Op de hoofden van diegenen die de volkswroede over zich hebben gehaald en er in geslaagd waren te vluchten, worden zeer grote sommen geld gezet.⁷⁸ Eenmaal bevrijd, begint Maximiliaan opnieuw de opstandige steden te onderwerpen. Dit heeft alvast voor gevolg dat de Brugse bevolking in twee kampen verdeeld is. Voor de enen weegt de trouw en gehoorzaamheid aan de gekroonde vorst duidelijk door, voor anderen is Maximiliaan een meinedige, die de plechtige eed die hij gezworen

74 Wellens R.: La révolte brugeoise de 1488, in: HGG. 102, (1965) p. 5-52.

75 Diegerick I.: Correspondance des magistrats d'Ypres pendant les troubles de la Flandre sous Maximilien, Bruges, 1853, p. 96.

76 SAB, Wetsvernieuwingen 1468-1501 f 179r, zie ook SAB, stadsrekening maart-augustus 1488 f 130r.

77 Zie o.a. Vanden Bussche E.: Un épisode des troubles sous Maximilien. Interrogatoire de Jacques de Ghistelles, in: *La Flandre*, 2 (1868-69) p.186 e.v.

78 Custis C.: Jaerboecken der stad Brugge, tweede uitgave, 2 dln., Brugge, 1765, p.106 en p. 128. Despars N.: Chronijcke.,IV., p. 327.

had bij zijn vrijlating en waarbij hij vergiffenis schonk voor het feit van zijn gevangenschap, heeft gebroken en dus onbetrouwbaar is en zeker niet langer moet gehoorzaamd worden. Het is hier niet de plaats om een gedetailleerd verslag te geven van de vele gruwelen en overlast voor de bevolking en de ingreep op het dagdagelijkse leven dat door dit conflict wordt veroorzaakt.⁷⁹ Het ligt alleen maar in onze bedoeling aan te tonen dat het ongeloofwaardig is aan te nemen dat iemand binnen de Brugse stadsmuren door de gebeurtenissen die in gans Europa weerklank vonden, onberoerd zou gebleven zijn.⁸⁰ Eén zaak lijkt wel vast te staan namelijk dat het grootste deel van de Bruggelingen een actief standpunt in het conflict hebben ingenomen, en zoals de kroniekschrijver beweert, Monetaan of Philippine waren, respectievelijk aanhanger van Maximiliaan van Oostenrijk ofwel van de minderjarige aartshertog Filips de Schone.⁸¹ De radicalisering in de relaties tussen de Brugse poorters wordt door vele kleine gebeurtenissen merkbaar. Op het einde van december 1488 vluchten een aantal aanhangers van Maximiliaan uit de stad. Zij hebben een list moeten gebruiken om buiten de stadspoorten te geraken. Niettegenstaande een hallegebod dit uitdrukkelijk eist, weigeren ze terug te komen. Zelfs de dreiging van zware boete kan hen niet van mening doen veranderen.⁸² Opnieuw heerst er honger, maar ditmaal zijn de oorlogsomstandigheden verantwoordelijk.⁸³ Opnieuw legt de stad voedselvoorraden aan, maar de vijand omsingelt de stad en geleidelijk wordt de toevoer van voedsel afgesneden.⁸⁴ Heelwat Bruggelingen worden door gebrek gedwongen de hongerende stad

79 Wellens R.: *La révolte.*, passim.

80 *Custis: Jaerboeck.*, p. 124. Op 3 maart werd vanop de halle een brief van de zeven keurvorsten van het keizerrijk voorgelezen waarin ze de Bruggelingen waarschuwdten i.v.m. de houding die ze zouden aannemen ten aanzien van Maximiliaan van Oostenrijk.

81 *Custis: Jaerboeck.* p. 179. "...dat de Bruggelingen malkander geensins en betrouwen, en onderlinge oneenig waeren: een groot deel, het welke den Roomsche Koning nog genegen was, werd Monetaenen genaemt, en de andere, onder den schijn van den jongen Hertog te beschermen, noemden sig Philippinen."

82 Despars N.: *Chronijcke.*, dl.IV., p. 428. "...Dit spel greyde dieversche notable poorters ende inghesetenen vander stede van Brugghe zo over qualick, dat zy zom, van grooter vreesse ende zom ytt goeder joonste, die zy totten roomsche coninck droughen, secretelick haerlieder veerden liepen; dies wierden zy alle ghelijck bij halleghebode inne ghedacht ende ten rechtstame omtboden..", zie ook *Custis: Jaerboeck.* p. 176.

83 Despars N.: *Chronijcke.*, dl.IV., p. 476. De graaf van Nassau heeft de verbinding Brugge-Sluis kunnen doorbreken zodat om zo te zeggen geen voedsel nog tot Brugge geraakt.

84 SAB, stadsrekening maart-aug. 1488 f 31v e.v. Zie in verband met de hongersnood: Walter Prevenier/Wim Blockmans: *De Bourgondische Nederlanden.* Antwerpen, 1983, p.61 e.v.

te verlaten. Het stadsbestuur stemt er mee in mits ze zich niet aansluiten bij de vijand.⁸⁵

Tijdens een schermutseling waar het Brugs leger bij betrokken is, worden de twee kapiteins van de stad en twee andere vooraanstaande Bruggelingen gevangen genomen. Hun vrijheid kunnen ze herkrijgen mits het betalen van de niet onaardige lossom van 900£. Het stadsbestuur heeft, zonder de bevolking te raadplegen het losgeld betaald en tot overmaat van ramp worden de gijzelaars niet vrijgelaten zodat opnieuw het wantrouwen de kop opsteekt dat er weer iets niet helemaal in de haak is. De boze ambachtslui lopen onmiddellijk weer in de wapens en komen op de Grote Markt de schepenen luidop beschuldigen dat ze allen Monetanen en verraders geworden zijn. Ergere gevolgen blijven uit omdat juist op dat moment het goede nieuws de stad bereikt dat belangrijke Franse troepenversterkingen in Ieper zijn aangekomen.⁸⁶

Na het sluiten van de vrede van Damme in 1490 is de aanvoer van voedsel weliswaar vrij, maar krijgen de Bruggelingen een loodzware financiële nasleep van de vijandelijkheden te dragen. Niet alleen voedsel ontbreekt. De ganse levenssfeer in de stad is op dat ogenblik chaotisch en desastreus. Zo is het bijvoorbeeld een traditie dat de stadsmagistraat tweemaal per jaar van stadswegen ambtskledij krijgt, éénmaal bij de aanvang van de ambtstermijn en dan zomerkleren in mei. Welnu, in mei 1490 is er geen "laken" meer in de stad, zodat de stadsmagistraat in geld moet vergoed worden.⁸⁷ Er kan hier met reden de vraag gesteld worden als in de staat van totale ontbering waarin de stadsbevolking verkeerde, waarin de stedelijke overheid er zelfs niet meer in slaagde voor zichzelf een toch in normale omstan-

85 Despars N.:Chronijcke.,dl.IV., p. 483. "...zoude mueghen vertrecken met kennessen van zaken, die welcke duer die overgrootte dierste ende sobre neeringhe niet langher verdraghen nochte gheerden en consten,...in zulcker wijs dat mender dienvolghende wonderlicke veel schamele menagien zach tallen poorten uyttrucken, die welcke anders van puerder honghere ende ghebreke zouden hebben moeten vergaen.."

86 Custis:Jaerboeck., p. 180.

87 SAB, stadsrekening 1489-90 f 50 r "Item betaelt Joos van Wulfsberghe als buerchmeester inde stede van meester Anth de Witte voor de dhelt van zijn saysoen laken te zinen ancommene in ghelde mids dat laken niet goelicx te krijghen en was 3£ 15 s 10 d". SAB, Wetsvernieuwingen 1467-1501 f 184r. Meester Anthuenis de Witte was sinds 18 januari 1490 verkozen tot burchmeester van den Coursepse. Tijdens de ambtstermijn die eindigde op 9 december 1490 sterft hij en wordt hij op een niet nader gespecificeerde dag opgevolgd als burchmeester door Joos van Wulfsberghe. In de boven aangehaalde stadsrekening is Joos van Wulfsberghe niet de enige functionaris die in plaats van kledij geld krijgt en telkens wordt vermeld dat kledij schaars is.

digheden ruim aanwezig artikel als textiel aan te schaffen, in hoeverre de stad dan nog beschikte over de noodzakelijke voorraden om bijvoorbeeld de kunstschilders normaal aan het werk te houden ?

Zoals hierboven beschreven leven de Bruggelingen sinds begin 1488 in een stad waarbij de belangengroep die de macht overgenomen heeft, de politieke tegenstanders, al dan niet via een justitiële actie, fysisch uitgeschakeld. De Brugse burgers leven in een sfeer van onderling wantrouwen en verraad met daar boven op hongersnood en extra financiële lasten. In die omstandigheden bereikt de politieke polarisatie extreme vormen. Wij konden dan ook niet geloven dat Memling in volmaakte isolatie, in een soort ivoren toren, alleen maar schilderijen zat te maken op bestelling van cliënten en dat de vaak turbulente gebeurtenissen rondom hem, helemaal zonder invloed op zijn werk zouden gebleven zijn. We menen een aanwijzing in het werk van Memling te hebben gevonden waar de schilder zijn eigen politieke voorkeur kenbaar maakt.

Het werk in kwestie is het Ursulaschrijn dat door Memling geschilderd werd in opdracht van het Sint-Janshospitaal te Brugge en dat op de feestdag van de heilige Ursula, op 21 oktober 1489, werd ingewijd.⁸⁸ Hoelang aan zo'n schrijn werd gewerkt kunnen we slechts gissen, maar gelukkig is dit voor onze interpretatie niet echt bepalend omdat de gebeurtenissen van invloed plaatsvinden vanaf einde januari 1488 en zeker het ganse jaar 1489 voortduren, zoals hierboven aangetoond, en dus zeker samenvallen in de tijd met de uitvoering van het werk. In de sfeer van totale oorlogvoering die toen heerste wordt je als Bruggeling bijna gedwongen partij te kiezen.

De huidige interpretatie van het zesde tafereel van het Ursulaschrijn stelt de kunsthistorici inderdaad voor enkele raadsels. Het tafereel stelt de moord op de heilige Ursula en haar gezelschap door de Hunnenkoning voor.⁸⁹ Memling heeft in dit laatste tafereel een eigentijds element binnengebracht door tussen het gevolg van de heilige Ursula twee tijdgenoten, aan hun kledij herkenbaar, af te beelden. H. Lobelle heeft vanuit een gans andere denkpiste de hypothese naar voren geschoven dat die twee burgers Memling zelf en zijn inmiddels overleden vrouw Tanne zouden kunnen zijn. Voor onze interpretatie is het al voldoende dat het twee eigentijdse

88 Zie De Vos D.: Memling., p. 301.

89 Die ganse problematiek wordt behandeld door De Vos D.: Memling., p. 300.

H. Memling, detail uit het Ursulaschrijn. Brugge, Memlingmuseum

Bruggelingen zijn, alhoewel onmiddellijk dient opgemerkt dat onze bevindingen de hypothese van het zelfportret in feite ondersteunen.⁹⁰ Hierbij stelt zich dan onmiddellijk de vraag of er misschien nog andere zaken afgebeeld zijn die naar de eigen turbulente tijd

90 Lobelle-Caluwe H.: Hans Memling: A Self-Portrait? In: *Memling studies. Proceedings of the International Colloquium (Bruges, 10-12 November 1994)*, edited by Hélène Verougstraete, Roger Van Schoute, Maurits Smeyers with the collaboration of Anne Dubois, Leuven, 1997, p.43-52.

verwijzen die de Bruggelingen, en dus ook Memling zelf, op het moment dat het schrijn geschilderd wordt, beleven?

Boven de tent van de Hunnenkoning waait een vaandel. Het vaandel is wat geplooid en er is ook een hoorn op afgebeeld, maar onmiskenbaar, weliswaar gecamoufleerd door een plooi in de vlag, is de vleugel van een gestileerde adelaar te zien.⁹¹ Het best gekende wapenschild op dat ogenblik met een gestileerde adelaar op, is dat van Maximiliaan van Oostenrijk. Men kan niet in ernst verwachten dat Memling het wapenschild van Maximiliaan voluit boven de tent van de Hunnenkoning had durven schilderen. Memling maakt hier volgens ons de parallel tussen de Hunnenkoning en de in de actualiteit, althans volgens de Brugse optiek, meinedige en moordende Maximiliaan van Oostenrijk.

In het verhaal van Ursula, zorgt ook de getulbande figuur op de voorgrond, voor interpretatieproblemen. D. Devos doet opmerken dat een dergelijke getulbande figuur in het overige werk van Memling bijna altijd een vorst uit het Oude Testament ofwel een Romeins keizer voorstelt.⁹² Wij menen hierin een bevestiging te zien van onze stelling, immers Maximiliaan is kort daarvoor op 9 april 1486 tot Rooms koning gekroond in Aken. De parallel tussen een afgebeelde Romeinse keizer en de Roomse koning, de toekomstige keizer, kan gemakkelijk gelegd worden. In de legende slacht de Hunnenkoning Ursula en haar gevolg af en in hetzelfde tafereel door symboliek ondergeschoven en stoelend op de Brugse realiteit van dat ogenblik, slacht Maximiliaan de Brugse bevolking af. Immers onder het gevolg van Ursula bevinden zich de eigentijdse, naar wordt aangenomen, Brugse burgers.

Onze stelling is dat de schilder Hans Memling in de harde confrontatie van 1488/90 partij kiest tegen Maximiliaan. Zonder Memling nu meteen te willen afschilderen als een politieke fanaticus, wat hij trouwens niet was, hiervoor "ontbreken" opnieuw de aanwijzingen, weten we toch, niettegenstaande de zeer beperkte kennis die we hebben over de sociale kring waarin de schilder verkeerde, dat hij contact met minstens nog één tegenstander van Maximiliaan onderhield, nl. Lodewijk de Valkenaere de bocraenverver, één van de voog-

91 Niemand heeft nog kunnen aantonen dat het wapenschild met hoorn en gestileerde adelaar aan een bestaande persoon of familie toebehoorde, zodat we mogen aannemen dat het wel degelijk om een fictief wapen gaat.

92 De Vos D.: Memling., p.300.

den van zijn kinderen na het overlijden van zijn vrouw Tanne. Als bocraenverver maakte Lodewijc deel uit van het ambacht van de culcstickers. Welnu Lodewijc was lid van het ambachtsbestuur in 1477 en dan niet meer tot op het ogenblik dat de revolutionaire ambachtsbesturen worden aangesteld op 12 februari 1488.⁹³ Wij hebben het nagetrokken, de leden die zetelen in de ambachtsbesturen aangesteld op 12 februari 1488 zijn tegenstanders van Maximiliaan. Een eerste argument dat die zienswijze ondersteunt komt voort uit de algemene omstandigheden waarin de wetsvernieuwing tot stand is gekomen. De nieuwe ambachtsbesturen worden niet langer door Maximiliaan aangesteld, maar wel in naam van de Drie Leden van Vlaanderen op gezag van de Franse koning. De bekendmaking gebeurt op de Markt waar de ambachten te wapen zijn gelopen.⁹⁴ Bij nader toezien zijn de bestuurders van februari 1488 bijna uitsluitend mensen die voorheen enkel in het bestuur zaten in die jaren dat de stad ook overhoop lag met Maximiliaan, ofwel kwamen ze reeds zeer lange tijd niet meer in aanmerking zoals Lodewijc of ze hadden voorheen nog nooit een mandaat uitgeoefend.⁹⁵ We mogen dus rustig stellen dat één van de zeer weinige gekende vrienden van Memling eveneens een uitgesproken tegenstander van Maximiliaan was.

Conclusie. Onmiddellijk na zijn inschrijving als Brugs poorter werd Memling ook genoteerd als eigenaar van een "groot stenen huis". Ofschoon die laatste bewering een subjectief oordeel inhoudt, wijst dit er toch op dat Memling niet helemaal onbemiddeld naar Brugge gekomen is, tenzij natuurlijk het huis door zijn vrouw in de huwelijksgemeenschap zou gebracht zijn. Wanneer in 1486 vrouw Tanne overlijdt, toont de staat van goed dat Memling twee huizen naast elkaar bezit met nog een soort uitgang achter die huizen. Dit zou er kunnen op wijzen dat het Memling in de verlopen twintig jaar tot het overlijden van Tanne, financieel voor de wind gegaan is ofschoon iedere nadere informatie over hoe en wanneer het tweede huis verworven werd, ontbreekt. Vertrekkend vanuit het al dan niet aanwezig

93 SAB, wetsvernieuwingen 1467-1501 f 175r.

94 SAB, wetsvernieuwingen 1467-1501 f 172r. "Disendaghe den twaelfsten dach van spoorle int jaer M IIIIC zevens ende tachtentich (= 1488 n.s.) zo was de wet vermaect van deser stede bijden commissarissen van de Drie Leden slands van Vlaenderen als daer toe gheautoriseirt zijnde bijden conijnc van Vranckerijcke onsen souverainen heere ende zo dat bleec bij zekere commissie ter halle openbaerlic voor al tvolc ghelesen daer zij met hueren banieren ter maerct stonden.."

95 SAB, Wetsvernieuwingen 1467-1501, passim.

zijn in gesloten bronnen, hebben we proberen te bewijzen dat na 1480 de financiële welvaart van Memling achteruit is gegaan. De stelling van betrekkelijke welvaart wordt ondersteund door het feit dat hij in mei 1480 door zijn tijdgenoten op basis van uiterlijke weelde, geselecteerd wordt om te participeren in de geforceerde lening. Wanneer de stad vanaf 1487 praktisch jaarlijks opnieuw geforceerde leningen oplegt, is Memling er nooit meer bij, wat wijst op een zekere financiële terugval, zowel absoluut als relatief. Ook in andere gesloten naamlijsten waar financiële transacties worden afgesloten, zoals de verkoop van stadsofficiën en lijf- en losrenten door de stad verkocht, is de naam van Memling niet aanwezig. Door de vergelijking te maken met andere schilders zoals Fransoys vande Pitte en Jan Fabyaen kon ook aangetoond worden dat Memling zeker niet spectaculair hoger bezoldigd werd dan die twee. Trouwens het bedrag van 24£ gr. als schatting van het ganse roerend bezit na een beroeps-carrière van ongeveer twintig jaar wijst in diezelfde richting. Bij zijn dood zien we niet meteen een in armoede gedompelde kunstenaar, maar een achteruitgang van welvaart kan met zekerheid afgelezen worden uit de staat van goed want zijn roerend bezit is in de laatste acht jaar met één derde verminderd.

Door zijn lidmaatschap van de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw zou Memling sociale contacten hebben gehad in de hogere maatschappelijke kringen. Ook dit moet sterk gerelativeerd worden. Er zijn heelwat dergelijke broederschappen. De gilde van De Drogen Boom heeft minstens evenveel in aanzien staande leden als de broederschap van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw. Memling is ook niet de enige schilder die lid is. Zonder exhaustief onderzoek hebben we in de tekst toch de namen geciteerd van Jan Fabyaen, Petrus Christus en Gerard David. De bepaling in het testament van schout Pieter Lanchals waarbij hij van meerdere gilden lid is, wijst erop dat de lijst van de broederschappen met vooraanstaande leden, een open lijst is. De weinige sociale contacten van Memling waar we echt zeker van zijn, nl. de voogden van zijn kinderen, zijn ambachts-lui, weliswaar beter gesitueerde ambachtslui, maar inderdaad ambachtslui.

Voorts kan ook gesteld worden dat de schilder Hans Memling door zijn eigen financiële achteruitgang en het gevoel van relatief tekort dat daar waarschijnlijk bij hoorde en ook gegrepen door de speciale sfeer die in de jaren 1488-1489 in de stad Brugge heerste, zijn politieke mening als tegenstander van Maximiliaan op dat ogenblik, heeft kenbaar gemaakt in het laatste tafereel van het Ursulaschrijn.

Op die manier wordt ook een logische verklaring gegeven voor enkele interpretatieproblemen binnen dit tafereel. Is de oudere Brugse burger die op het zesde tafereel van het Ursulaschrijn geschilderd staat Memling zelf?

Hardnekkig duikt de mening op dat Memling een soort bevoorrechte figuur binnen het Brugge van zijn tijd geweest zou zijn. Merkwaardig genoeg wordt daarvoor als argument naar voren geschoven dat hij nergens terug te vinden is in lijsten van het ambachtsbestuur of van stadsfuncties. Er dient vooreerst opgemerkt dat het aantal mensen dat niet in die lijsten terug te vinden is, zoals Memling, heelwat groter is dan het aantal dat er wel in voorkomt. Wij hopen dan ook met deze bijdrage het dieptezicht wat scherper gesteld te hebben op Hans Memling als Bruggeling onder de Bruggelingen.

Enkele gegevens betreffende de bevolking van Hondschoote (2e helft 16e - 1e helft 17e eeuw)

P. Vandewalle

Wie nu door het zeer vredige Frans-Vlaamse stadje Hondschoote rijdt, vraagt zich terecht af of deze stad ooit zo bevolkt was als werd beweerd. Inderdaad, tijdgenoten deinsden er niet voor terug om de stad met 20000 inwoners te bevolken. Zo telden de Inquisiteurs tussen de 18000 en 20000 mensen in 1562. In 1557 verklaarde een der pastoors dat er wel 6000 à 7000 inwoners waren die de leeftijd hadden om hun Pasen te houden. In 1580 stelde het stadsbestuur een verzoekschrift op aan Aartshertog Matthias waarin gewag gemaakt wordt van 14000 à 15000 inwoners¹. De Veurnse annalist Pauwel Heinderycx, die tijdens de 2e helft van de 17e eeuw schreef, vermeldde dat er in 1566 te Hondschoote 24000 volwassenen woonden². E. Coornaert, die de saainijverheid van Hondschoote³ grondig bestudeerde, werd uiteraard ook met deze cijfers geconfronteerd. Ondanks het feit dat hij geen afzonderlijk hoofdstuk weidde aan de demografische evolutie van Hondschoote, nam hij alle beschikbare bronnen door en kwam tot de vaststelling dat Hondschoote, op het hoogtepunt van zijn expansie omstreeks 1580, ongeveer 12000 inwoners zou geteld hebben.

Hondschoote is – en was – een grote stad in oppervlakte. Momenteel is de stad 2366 ha groot, in 1765 is de situatie de volgende:

stad en heerlijkheid:	2125,79 ha ⁴
proostdij St-Donaas	263,30 ha ⁵
totaal	2388,09 ha

De Proostdij van Sint Donaas te Brugge strekte zich uit over verschillende parochies van de Kasselrij Sint-Winnoksbergen, te Hondschoote lag deze proostdij grotendeels in de stad zelf op de zuidkant van de Weststraat beginnend bij de Kaai en zo verder westwaarts (vroegere Rue de la Prévoté). De oppervlakte van deze heerlijkheid bedraagt 11 % van de totale grootte van Hondschoote. Bij verdere berekeningen zullen de waarden met 11 % verhoogd worden.

- 1 Alle gegevens uit: E. Coornaert, *Un centre industriel d'autrefois. La draperie-sayetterie d'Hondschoote*, Paris, 1930, p. 30-31.
- 2 P. Heinderycx, *Jaerboeken van Veurnambacht*, dl 3, p. 33.
- 3 E. Coornaert, *o.c.*, p. 31.
- 4 Archives Communales de Bergues (ACB), CC 58/6.
- 5 Jaerboeken van Bergen, I, p. 19.

Administratief werd Hondshoote in verschillende delen opgesplitst: de Stad en Oosthoek⁶, de Zuidhoek, de Westhoek en de Noordhoek. Hoe de verhoudingen waren tussen de verschillende delen kan uit volgende tabel afgeleid worden; de tabel vermeldt het aantal belastingplichtigen:

Jaar	Stad	Oost	Zuid	West	Noord	Totaal
1570 ⁷	1424	88	157	177	90	1936
1580	989	37	131	157	183	1497
1585	352	29	119	82	155	737
1595	378	47	101	120	140	786

De tabel toont reeds een duidelijke evolutie: na 1570 daalt het aantal belastingplichtigen duidelijk, vooral na de plundering van 1582 is de daling spectaculair.

Echte volkstellingen zijn er voor Hondshoote niet aanwezig, maar de telling⁸ in 1619 uitgevoerd voor de vastlegging van het maalderijgeld of moulagegeld⁹ vormt voor deze studie een belangrijk uitgangspunt. Voor ieder gezin wordt het aantal gezinsleden opgesomd¹⁰. In het totaal werden er 1159 gezinshoofden genoteerd, 10 ervan waren bakkers of waren afwezig bij de telling, blijft 1149 personen waarvan wij de grootte van het gezin kennen. In volgende tabel volgt dan de indeling van de gegevens:

- 6 Na 1600 vermelden de belastingrollen van Hondshoote steeds de Stad met daarbij gevoegd de Oosthoek.
- 7 In 1570 is de afbakening tussen de verschillende delen minder duidelijk, een gedeelte van de Noordhoek werd wellicht bij de stad geïntegreerd.
- 8 ACH, CC 21/44.
- 9 Deze belasting werd ingesteld om het graven van het kanaal Duinkerke-Bruggent te bekostigen. Zeer snel werd deze belasting op het graan dat gemalen werd voor menselijke consumptie in een hoofdelijke belasting omgezet. Zie D. Dalle: *De Bevolking van Veurne-Ambacht in de 17de en de 18de eeuw*, Brussel, 1963, p 43.
- 10 Uitzondering wordt gemaakt voor een aantal bakkers waar men alleen het aanwezige graan vermeldt.

Personen per gezin	Aantal	Procent	Totaal aantal personen
1	30	2,6	30
2	372	32,3	744
3	291	25,3	873
4	207	18	828
5	115	10	575
6	71	6,2	426
7	38	3,3	266
8	11	1	88
9	11	1	99
10	2	0,2	20
12	1	0,1	12
	1149		3961

Zonder enige twijfel valt hier het grote aantal gezinnen met 2 of 3 leden op, samen maken zij 57,7 % van het totaal uit, terwijl de gemiddelde gezinssamenstelling 3,44 bedraagt. Is deze waarde niet bijzonder laag, zeker als men weet dat de telling gehouden werd tijdens een periode van duidelijke demografische expansie¹¹? Tegenover deze telling moet een zeer kritische houding aangenomen worden.

Een ander document uit 1615 kan heel wat opheldering brengen¹². Dit document is een zeer gedetailleerde lijst waarin volgende gegevens werden opgenomen: de naam van het gezinshoofd, de naam of de vermelding van een echtgenote, de naam of de vermelding van de grote kinderen en van de jonge kinderen¹³, de naam of de vermelding van het personeel in het huis aanwezig. Deze bron laat toe een

11 P. Vandewalle, *De Geschiedenis van de Landbouw in de Kasselrij Veurne, 1550-1645*.

12 ACH, CC32/10-14. Deze reeks documenten begint telekens met "Opschryvinghe van alle de inwoonders van..." Alhoewel niet expliciet vermeld, lijdt het geen twijfel dat de telling werd opgemaakt in het kader van de moulage die in 1615 opnieuw werd ingesteld. Uit de bron kan niet opgemaakt worden of ook de arme gezinnen werden opgetekend, hier en daar is er aanwijzing dat ook zij in de lijsten werden opgenomen.

13 Hier wordt een onderscheid gemaakt tussen kinderen boven of onder de 12-13 jaar.

gedetailleerd beeld van de bevolking te brengen. Volgende tabel geeft de opsplitsing tussen stad en platteland:

	Stad	%	Platteland	%	Totaal	%
Huizen	642	5.5	294	5.1	936	5.4
Gezinnen	678	5.2	299	5.0	977	5.2
Volw.	1235	34.8 %	544	36.1 %	1779	35.2 %
Jongeren	538	15.2 %	257	17.0 %	795	15.7 %
Kinderen	1104	31.1 %	497	32.9 %	1601	31.6 %
Person.	673	19.0 %	211	14.0 %	884	17.5 %
Totaal	3552		1509		5061	

In 1615 zou de stad Hondshoote 5061 inwoners tellen¹⁴. Tussen stad en platteland zijn er uiteraard verschillen die echter niet te ver uiteen liggen. Twee andere cijfergegevens verdienen wel even de aandacht: wanneer de kinderen niet in rekening gebracht worden bekomt men een gemiddelde gezinssamenstelling van 3,5 personen per gezin (3,6 voor de stad, 3,4 voor het platteland). Wanneer geen rekening wordt gehouden met het aanwezige personeel dan bekomt men een gezinssamenstelling van 4,3 (4,2 voor de stad, 4,3 voor het platteland).

Deze bron laat ook toe de gezinssamenstelling te Hondshoote te volgen¹⁵ zoals blijkt uit volgende tabel:

Personen per gezin	aantal	procent	totaal aantal personen
1	14	1.4	14
2	86	8.8	172
3	150	15.3	450
4	169	17.3	676
5	180	18.4	900

14 Normalerweise zou bij dit cijfer de Proostdij moeten geteld worden, maar uit de rekeningen van het moulage-geld blijkt dat de verpachting per parochie gebeurde en niet per juridische entiteit.

15 Stad en Platteland worden hier samen behandeld.

6	125	12.8	750
7	100	10.2	700
8	67	6.9	536
9	35	3.6	315
10	26	2.7	260
11	17	1.7	187
12	5	0.5	60
13	1	0.1	13
14	2	0.2	28

Uit deze cijfers blijkt nu dat de gezinnen met 3, 4 en 5 personen procentueel het sterkst aanwezig zijn. Het is dan ook nodig de cijfers uit 1619 opnieuw te bekijken: daar is de gemiddelde gezinssamenstelling 3,4 personen, dit stemt overeen met de 3,5 personen per gezin geldend voor gezinnen waar de kinderen beneden de 11 à 12 jaar niet werden meegeteld. Het is dus duidelijk dat de telling van 1619 alleen maar volwassenen, jongeren en personeel opneemt, een praktijk die in de Kasselrij Sint-Winnoksbergen nog werd toegepast.

Op basis van deze gegevens kan nu voor 1619 volgend bevolkingscijfer worden voorgesteld: $1159 \times 5,2 = 6027$ personen. Tussen 1615 en 1619 zou de bevolking van Hondshoote gestegen zijn van index 100 naar index 119. Kunnen deze gegevens aan andere bronnen getoetst worden? In eerste instantie kan verwezen worden naar de opbrengst van de moulage¹⁶. Vanaf 1619 werd de moulage verpacht. De pachter kreeg daarbij een procent op de opbrengst. Hij was verplicht de bevolkingstoestand zeer goed te kennen: stelde hij de pachtsom te hoog in dan kon hij zwaar verlies lijden omdat de bevolking niet méér wilde betalen dan de aanslagvoet, stelde hij te laag in, dan kon de concurrentie met de pacht gaan lopen. Vanuit deze optiek mag de moulage als een ernstige indicator voor de bevolkingsevolutie beschouwd worden. In onderstaande tabel volgen enkele gegevens:

16 Voor de bronnen zie P. Vandewalle, *o.c.*, p. 19.

Jaar	Opbrengst	Gemid. ¹⁷	Index	Inwoners
1615	1436			
1616	1594			
1617	1673	1568	100	5544 ¹⁸
1618	1988	1752	112	6209
1619	2000	1887	120	6653
1620				
1621				
1622	2030			
1623				
1624				
1625	1800			
1626	2067			
1627	2216	2028	129	7151
1628	2498	2260	144	7983
1629	2388	2367	151	8371
1630	2884	2590	165	9147
1631	2651	2641	168	9313
1632	2253	2596	166	9203
1633	2884	2596	166	9203
1634	2753	2630	168	9313
1635	2376	2671	170	9425
1636	2473	2534	162	8981
1637	2415	2421	154	8538
1638	2287	2392	152	8427
1639	2374	2359	150	8316
1640	2284	2315	148	8205
1641	2659	2339	149	8260
1642	2300	2295	146	8094

17 Op basis van het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde.

18 Dit getal vormt het gemiddelde van de bevolking in 1615 en 1619.

Op basis van de verschillende gegevens van de moulage mag gesteld worden dat de bevolking van Hondshoote gedurende de eerste helft van de XVIIe eeuw een sterke stijging kende en een maximum bereikte in 1635. Voor 1630 schatte Coornaert¹⁹ het inwonersaantal van Hondshoote op 8000 à 8500, volgens de moulage was dit 9147 personen.

Aan de hand van deze cijfers en enkele gegevens uit de parochieregisters²⁰ van Hondshoote kan volgende tabel²¹ opgebouwd worden:

Jaar	inwoners	geboorten	pro mille	huw.	pro mille
1620	6653	313	47	96	14.4
1625	6320	351	55.5	76	12
1630	9147	415	45	103	11.3
1635	9425	421	44.7	101	10.7
1640	8205			111	13.5

Het kan niet ontkend worden dat zowel het geboorten- als huwelijkscoëfficiënt heel hoog liggen, normalerwijze moet dit overeenstemmen met een al even hoog sterftecijfer, maar daarvoor ontbreken helaas de bronnen.

Aansluitend bij deze cijfers kan nu een andere bron nader beschouwd worden: de communicantencijfers²². Voor een aantal jaren tussen 1600 en 1616 werden door de pastoor naamlijsten van communicanten aangelegd: het laagste cijfers is dit van 1616 met 2175 personen, het hoogste valt in 1605 met 2925 personen. Het valt wel op dat alle gegevens steeds eindigen op 00, 25,50 of 75. Indien mag aangenomen worden dat 69 % van de bevolking tot de communicanten mag gerekend worden, dan zou de bevolking van Hondshoote 3152 à 4239 personen geteld hebben.

Voor de periode, die vooraf gaat aan de Godsdienstoorlogen op het einde van de XVIe eeuw, bestaan er geen echte tellingen zoals die werden opgesteld in 1615 en 1619. Toch bestaan er een aantal bronnen waaruit demografische gegevens kunnen gepuurd worden.

19 E. Coornaert, *o.c.*, p. 50.

20 ACHo, GG 1-4 & 15-19.

21 Zowel voor de geboorten als de huwelijken worden gemiddelden over 3 jaar genoteerd.

22 ACHo, GG 35.

In 1557 werd een Tiende Penning²³ geheven. Deze belasting werd geïnd op de onroerende goederen, zowel de verpachte als die welke door hun eigenaars zelf werden gebruikt. Daartoe werden 2 kohieren opgesteld. Wellicht kende E. Coornaert deze bronnen maar hij kon die moeilijk gebruiken, het inschakelen van een computer maakt het gebruik van deze bron²⁴ thans mogelijk. In het totaal werden er 1395 huizen en boerderijen in de lijsten opgenomen. Daarvan waren er 1155 huizen en 240 boerderijen. 825 entiteiten werden in pacht gehouden, 570 huizen of hoeven werden door de eigenaar(s) zelf geëxploiteerd. Bij 30 woningen werd de vermelding van een arme gebruiker of eigenaar genoteerd. Indien de waarde 5,4 inwoners per huis uit 1619 ook in 1557 geldig zou zijn, dan kan men stellen dat er te Hondshoote in 1557 7533 inwoners waren. Voegt men daar de Proostdij aan toe, dan bekomt men een totaal van 8361 inwoners.

In november 1570 werd een tweede interessant document²⁵ opgesteld, helaas is de titelpagina zodanig onleesbaar geworden dat niet meer achterhaald kan worden wat de juiste inhoud van deze bron is. Uit de bron kan afgeleid worden dat het hier gaat om een taxatielijst van zowel de belastingsplichtige gezinshoofden als van het dienstpersoneel. In het totaal werden er 1936 huizen²⁶ getaxeerd. Indien ook hier een omrekeningsfactor van 5.4 wordt gebruikt bekomt men 10454 inwoners, vermeerderd met de Proostdij wordt dit 11604 personen.

Op 12 oktober 1576 werd te Hondshoote een wapenschouwing gehouden waarvan een gedetailleerde nominatieve lijst werd bewaard²⁷. Op deze wapenschouwing verschenen 1712 personen. Indien men aanneemt dat 1 op 4 personen aan deze wapenschouwing deelnam, dan bekomt men een bevolkingscijfer van 6848; vermeerderd met de Proostdij wordt dit 7601 inwoners. De terugval tengevolge van de godsdienstroebelen op het einde van deze eeuw tekent zich reeds duidelijk af.

In 1580, een paar jaar voor de zware verwoesting van de stad, werd er een belastingslijst²⁸ opgesteld die voor dit onderzoek bruikbaar kan zijn: in het totaal werden 1497 gezinnen belast; a rato van 5,2

23 ACHo, CC 18/1-2.

24 Deze en andere bronnen werden uitgegeven in P. Vandewalle (ed), *Les Habitants d'Hondshoote, Tome 1: 1557-1595*, Oostende, 1997.

25 ACHo, CC 18/3.

26 Het gaat hier wel degelijk om huizen en niet om gezinnen omdat er in één huis soms meerdere belastingsplichtigen woonden.

27 ACHo, EE 1/1.

28 ACHo, CC 21/2.

personen per gezin zou de bevolking 7784 eenheden tellen, met de Proostdij erbij 8640 of een duizend inwoners meer dan volgens de wapenschouwing van 1576.

In 1585 werd een nieuwe belastingslijst²⁹ opgesteld en daarbij werden 737 gezinnen opgetekend. A rato van 5 personen per gezin³⁰ zou het bevolkingsaantal gedaald zijn tot 3685, met de Proostdij erbij tot 4090.

In 1588 werd een “ opschryvinghe “ van alle inwoners van Hondshoote georganiseerd³¹. In het totaal werden 615 gezinnen geregistreerd wat – a rato van 5 personen per gezin – een bevolkingsaantal van 3075 personen geeft. Met de Proostdij erbij wordt dit 3413 inwoners.

In 1595 werd opnieuw een bruikbare belastingslijst³² opgesteld. 786 gezinnen werden opgetekend, gezien de verbeterde algemene situatie kan hier opnieuw de coëfficiënt 5,2 gebruikt worden, zodat een bevolking van 4087 zielen aanvaardbaar lijkt. Met de Proostdij erbij wordt dit 4536 inwoners.

Kunnen deze losse gegevens aan andere bronnen getoetst worden ? Zoals in zoveel andere steden werd te Hondshoote een accijns³³ geheven op bieren, wijnen en brandewijnen. Zoals gewoonlijk werd deze accijns – te Hondshoote de helft ervan – verpacht. Volgende tabel geeft de waarden per pachttermijn van drie jaar:

Periode ³⁴	Bedrag	Index
1524-27	564	46
1527-30	668	54
1530-33		
1533-36*	901	73
1536-39*	815	66
1539-42*	920	74
1542-45*	764	62
1545-48	792	64

29 ACHo, CC 21/7

30 Door de oorlogsomstandigheden lijkt een coëfficiënt van 5,2 te hoog.

31 ACHo, CC 32/15.

32 ACHo, CC 21/17.

33 ACHo, CC 76-77.

34 Perioden aangeduid met een * tellen niet altijd 3 volle jaren, er werd een gemiddelde berekend.

1548-51	882	71
1551-54	998	81
1554-57	1216	98
1557-60	1236	100
1560-63	1272	103
1563-66	1668	135
1566-69	1823	147
1569-72	1329	108
1572-75*	1636	132
1575-78*	1767	143

Tegenover deze gegevens moeten zeker de berekende bevolkingsaantallen gesteld worden:

Periode	Index Accijns	Bevolking	Index
1557-60	100	8361	100
1566-69	147		
1569-72	108	11604	139
1572-75	132		
1575-78	143	7601	91

Beide tabellen moeten met omzichtigheid benaderd worden. Het is inderdaad zo dat accijnzen op dranken in hoge mate de evolutie van de bevolking kunnen weerspiegelen. Dit veronderstelt dat tijdens alle pachtperioden de drinkgewoonten van de bewoners zich niet – of weinig – wijzigen. Dit gaat in grote mate op voor de rustige periode 1527-1566. En daar ziet men een sterke groei vooral na 1562. Tijdens de periode 1569-72 bereikt het berekende bevolkingsaantal een absoluut maximum maar valt de accijns sterk terug; wellicht moet dit verklaard worden door groeiende onrust tijdens de periode die door de pachters omgezet werd in een lagere instelprijs voor de pachten. Tijdens de daarop volgende periode herstelt de accijns zich maar gaat dan het bevolkingsaantal toch ernstig dalen.

Tegenover de cijfers van de accijns kan nog het aantal uitgevoerde saaien gesteld worden³⁵:

Periode	Aantal	Index
1527-30	31279	47
1530-33	41090	61
1533-36	40183	60
1536-39	44716	67
1539-42	42809	64
1542-45	44858	67
1545-48	44097	66
1548-51	48758	73
1551-54	55179	83
1554-57	68261	102
1557-60	66817	100
1560-63	88945	133
1563-66	91585	137
1566-69	94043	141
1569-72	84751	127
1572-75	82011	123
1575-78	84147	126
1578-81	71687	107
1581-83		
1583-86	12833	19
1586-89	11519	17

Uit de exportcijfers komt een zelfde tendens als bij de accijns naar voor: sterke stijging tot en met 1569. Nadien volgt een geleidelijke terugval die eindigt in een ineenstorting. De berekende bevolkingscijfers volgen deze tendens met uitzondering van het cijfer voor 1576

³⁵ E. Coornaert, *o.c.*, Annexes, V. Gemiddelde over drie jaren.

dat blijkbaar te laag ligt; het gaat hier echter niet om een belastinglijst maar om het resultaat van een wapenschouwing.

Tot besluit wordt in volgende tabel een benaderende bevolkingsevolutie van Hondshoote weergegeven:

Jaar	Aantal
1530	3846
1540	6187
1550	5936
1557	8361
1560	8611
1570	11604
1580	8640
1585	4090
1588	3413
1595	4536
1600-1615	3500-4000
1620	6655
1630	9147
1640	8205

Tot besluit kan gesteld worden dat Hondshoote tijdens de 2e helft van de XVIde eeuw een grote bevolkingsaanroei kende die het inwonersaantal tot meer dan 11000 personen bracht. Tijdens en na de Godsdienstoorlogen volgde een sterke terugval die tijdens de 1e helft van de XVII^{de} eeuw bijna goedgeemaakt werd. Na 1650 verminderde het bevolkingsaantal zienderogen: in 1688 woonden er nog slecht 2643 mensen.

Cronache de signiori di Fiandra: een Italiaanse kroniek van Vlaanderen

Sabrina Corbellini °

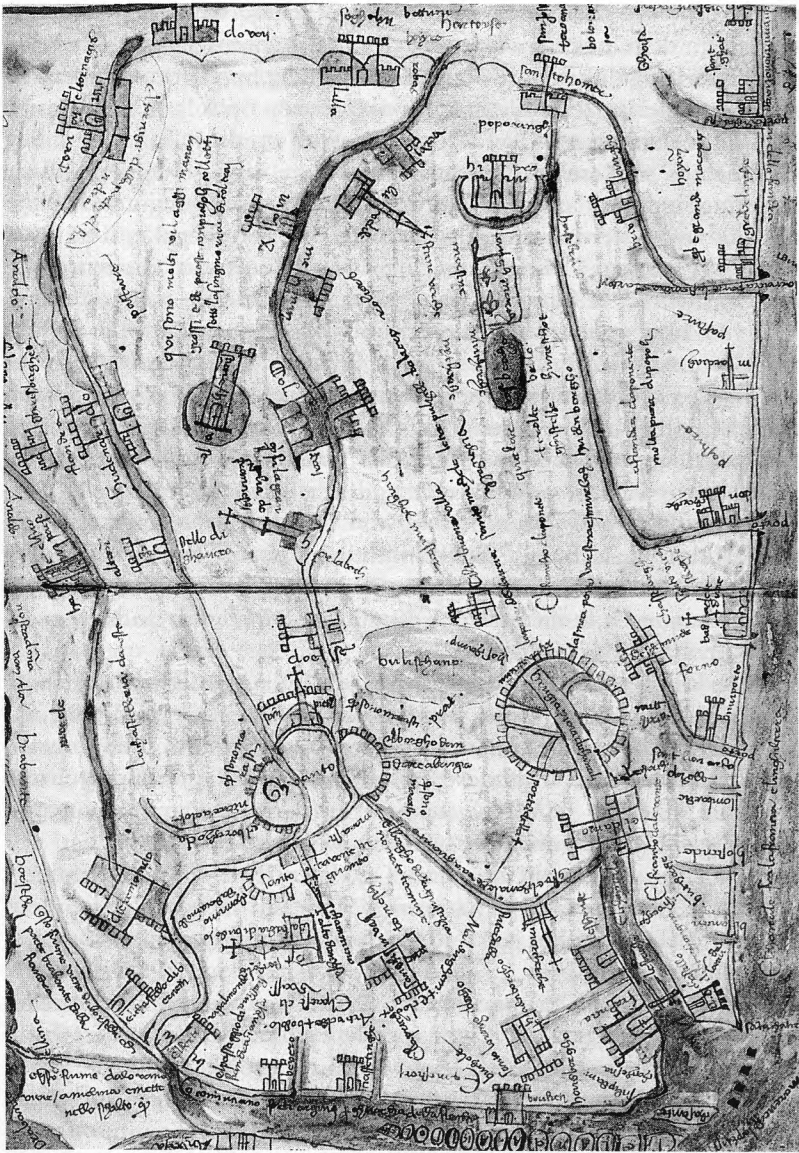
De Florentijner Lodovico Guicciardini publiceerde in 1567, 1581 en 1588 in Antwerpen de eerste, tweede en derde uitgave van de *Descrittione di tutti i Paesi Bassi, altrimenti detti Germania Inferiori*, hoogstwaarschijnlijk de belangrijkste Italiaanse bijdrage aan de historiografie der Nederlanden. Hij had, tijdens het onderzoek dat aan de uitgave van het boek voorafging, kennis gemaakt met de klassieke auteurs (Caesar, Tacitus, Plinius, Plutarcus), de geografen Strabo en Ptolomeus en de chroniqueurs Siegebert de Gembloux, Jean Froissart en Johannes Aretinus.

Maar hij was er niet van op de hoogte dat een landgenoot ruim honderd jaar eerder een Middelnederlandse kroniek van Vlaanderen had vertaald, onder de titel *Cronache de signiori di Fiandra e de loro advenimenti* en zijn vertaling had voorzien van een kaart van Vlaanderen (ill.).

Dat Lodovico Guicciardini nooit het werk van zijn bescheiden voorganger had gelezen blijkt duidelijk uit de *Descrizione di Fiandra* (Beschrijving van Vlaanderen) die het veertiende hoofdstuk van de *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* opent. Hier probeert hij de oorsprong van het woord *Fiandra* te verklaren en de lezer de weg te wijzen tussen de meest verschillende *auctoritates* die in de loop der eeuwen hebben getracht hun bijdrage te leveren aan deze filologische queeste. Geen mogelijkheid werd onberoerd gelaten: Latijn, Oudgermaans en Frans werden te hulp geroepen. Enkele bronnen vermelden Flamberto, heer van Vlaanderen in het jaar 437, andere bronnen beroepen zich op de naam van de vrouw van *Liderico*, volgens Guicciardini de eerste graaf van Vlaanderen. Men heeft ook aan het Latijn *fluctibus* of *flatibus* gedacht en aan het Germaanse woord *flaidren* (pijlen), aangezien de Vlamingen hoog aangeschreven stonden als jagers.

Wat men niet kan vinden in dit carrousel van volksetymologische opstellen is de oplossing voorgesteld in de *Cronache de signiori di Fiandra*. In eerste instantie verontschuldigt de vertaler van de

° Sabrina Corbellini (1969) studeerde Germaanse filologie aan de Universiteit van Bologna (Italië). Sinds 1994 is zij als assistent in opleiding verbonden aan het NLCM-project (Rijksuniversiteit Leiden), waar zij een dissertatie voorbereidt over de betrekkingen tussen Italië en de Nederlanden tijdens de Late Middeleeuwen.

Cronache zich in de proloog voor zijn tekortschieten aan kennis: hij kan niet de oorsprong van het woord *Fiandra* met zekerheid verklaren, al zou hij heel graag dit gegeven aan zijn lezer willen meegeven ('Malla chagione o lo 'n perché fussi mutata In nome di fiandra veramente ancora nonn'ò trovato che volentieri n'avrei fatto nota'). Zijn tekortkoming is echter van tijdelijke aard: boven het bij-

woord 'Ancora' ziet men inderdaad een kruisje dat naar een aantekening in de marge verwijst, waar de auteur vol trots kan mededelen dat hij wel degelijk het antwoord op zijn vraag heeft gevonden en dat de nieuwsgierige lezer alvast kan vooruitlezen op folium 164.

Wie de verleiding niet kan weerstaan, vindt op dit folium een uitleg die niets te maken heeft met de bijzondere eigenschappen van de Vlamingen of de naam van een vergeten heerser. De namen *Fiandra* en *fiamminghi* werden door de naburige Fransen toegekend en *fiamminghi* (Vlamingen) heeft letterlijk de betekenis van "diegenen die mensen villen" of figuurlijk van "vilders, die andere volkeren beroven van hun goederen" ('scotichatori o portandociene la pelle e ongni substancia di qui ci capita per le mani'). De genadeslag voor de trotse Vlamingen volgt nog: de auteur vindt de beschuldigingen terecht: 'onze bureu', schrijft hij, 'hadden volkomen gelijk toen zij die naam aan ons hebben toegekend' ('I nostri vicini nonn'ebbono niuno torto acchos" nominarci ma grande ragione').

De *Cronache de signiori di fiandra* zijn bewaard in een enkel handschrift, dat bij de Brugse Stadsbibliotheek berust (hs. nr. 685). Dit papieren handschrift (213 folia) werd in 1988 door de Brugse bibliotheek aangeschaft en was voor die tijd, vermoedelijk sinds zijn ontstaan, in Italiaans privébezit geweest.

Het werk is geschreven in *mercantesca*, de Italiaanse *littera cursiva* die oorspronkelijk alleen door de kooplieden (*mercanti*) werd gebruikt maar die in de veertiende en in grotere mate in de vijftiende eeuw het kenmerkende schrift werd van de Italianen die onderwijs in de volkstaal hadden genoten (kooplieden en bankiers, maar ook ambachtslieden en schilders, beeldhouwers).

De *Cronache* worden in de aanhef gedateerd: 'In nomine domini Amen. Et ab ejus InCHarnatione M^occcc^oLij die xxv^a In sepulcro vivorum Brugis', in het jaar 1452, de vijfentwintigste dag, in Brugge, het graf voor levenden.

De beschrijving van Brugge als een *sepulcrum vivorum* blijft een raadsel. Waarom is Brugge een graf voor levenden? Brugge geniet grote bekendheid in het panorama van de Europese literatuur en wordt vaak gekoppeld aan welvaart en bedrijvigheid. De stad werd bezongen door Dante in zijn *Inferno* (zang 15, 4-6: 'Quali i Fiamminghi tra Guizzante e Bruggia/temendo 'l flotto che 'ver 'lor s'avventa/fanno lo schermo perché 'l mar si fuggia) en *Purgatorio* (zang 20, 46-48: Ma se Doagio, Guanto e Bruggia/potessor tosto ne saria vendetta;/e io la cheggio a lui che tutto giugga') als literair beeld van macht, grootheid en gezag en door Chaucer in *The Shipman's Tale*.

Het antwoord op de vraag ligt verborgen in de proloog die aan de *Cronache* voorafgaat. De vertaler wendt zich tot een *carissimo compare*

aan wie hij heeft beloofd *bell' operette* (mooie werkjes) te schrijven. Hij voelt zich verplicht ten opzichte van zijn vriend, die hem heeft geholpen in een moeilijke tijd van zijn leven. Hij schrijft over 'continue e immeritate ingiurie' (herhaalde en onterechte beschuldigingen), die hem iedere vreugde in het leven hebben ontnomen en die hem tot ledigheid verplichten. Hij probeert zijn depressieve gemoedsgesteldheid, zijn *spleen* te ontvluchten met literaire bezigheden die hij, schrijft hij, 'zonder al te veel moeite kan verrichten' ('perché do natura simili cose fo senza alcuna pena'). Het schrijven, hoopt de Italiaan, moet een therapeutische werking hebben en hem helpen verder te leven in afwachting van betere tijden.

In zijn zoektocht naar geschikte teksten voor zijn *compare* is hij de kroniek van Vlaanderen en van zijn vorsten tegen het lijf gelopen, in een versie die de geschiedenis van dit gebied beschrijft van het jaar 621 tot de Blijde Intocht van Filips de Goede in Brugge in het jaar 1440. Deze versie begint met de gesten van de zogenoemde *forestiers*, een zestal heersers die hun naam danken aan de 'foresta senza pietà' (foreest zonder genade), waar de eerste Vlamingen woonden. De laatste forestier wordt tot graaf verheven en na hem berichten de *Cronache* nog over 28 graven, die Vlaanderen door schade en schande hebben geregeerd. Deze variant is in het Middelnederlands bekend uit vijf handschriften (Brugge, Stadsbibliotheek, nr. 436 en 437; Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, hs. nr. 13073-74; Douai, Bibliothèque Municipale, hs. nr. 110; New York, Pierpont Morgan Library, hs. nr. 435) en uit één postincunabel, *Dits die excellentie Cronicke van Vlaenderen* (Antwerpen, 1531).

De Italiaan heeft besloten de kroniek te vertalen in zijn moedertaal ('nostra materna linghua') en die aan te bieden aan diegene die hem heeft aangezet tot het schrijven. De opdrachtgever zal, dankzij deze vertaling, begrijpen welke belangrijke ontwikkelingen in Vlaanderen hebben plaatsgevonden en in grotere mate zijn vorst waarderen, de 'inclito, vero, intero et buono [...] Monsignore Filippo di Digiuno, ducha di Borghongnia, di Locteringhe, Brabante, Linburgh, per la Dio gratia ducha e conte di Fiandra, d'Olanda e di Seland, di Luzenburgho, d'Artos, d'Analdo, di Namuro e di Borghongnia, signore di Salores, di Frigia e di Mellina, marchis del Santo Enpyrie' (de roemrijke, eerlijke, rechtschapen, genadige Mijnheer Filips van Dijon, hertog van Bourgondi', van Lotharingen, Brabant, van Limburg, hertog en graaf van Vlaanderen, van Holland, van Zeeland, van Luxemburg, van Artois, van Henegouwen, van Namur, heer van ..., van Friesland en van Mechelen, markies van de het Heilige Rijk).

Na de presentatie van zijn werk licht de schrijver een tipje van de slui-

er op over zijn identiteit en vermeldt een eerdere vertaling van zijn hand, die van het 'trattato del giuoco della palla similimente ritratosi per me a vera contemplazione in nostro idioma' ('traktaat over het balspel eveneens door mij getrouw weergegeven in onze taal'). Wat schuilt achter het 'Trattato del giuoco della palla'? Als rekening wordt gehouden met de datering van de vertaling van dit traktaat (1452, jaar van de vertaling van de *Cronache*, geldt als *terminus ante quem*) en de stad waar de schrijver zich ophoudt (Brugge), zou het *trattato* een vertaling kunnen zijn van *Dat katspel ghemoralizeert*, geschreven door de Bruggeling Jan van den Berghe in 1431. Een interessante en verleidelijke hypothese, die nog niet is bevestigd door de vondst van een Italiaans handschrift dat daadwerkelijk een werk met de titel *Trattato del giuoco della palla* bevat.

De lichte teleurstelling wordt gecompenseerd door de bevestiging dat zich in het vijftiende-eeuwse Brugge interesse voor de historiografie en de literatuur van Vlaanderen had ontwikkeld onder de Italianen die daar, als koopman en bankier, vertoefden.

De interesse van de vertaler voor het culturele leven van Brugge blijkt ook uit diens beschrijving van het toernooi dat jaarlijks in Brugge werd gehouden ter herinnering aan de *forestiers*, de eerste heersers in Vlaanderen. Op de tweede zondag na Pasen, vertelt de Italiaan, wordt een toernooi georganiseerd en de winnaar kan het hele jaar tot aan het nieuwe toernooi de titel van *forestier* dragen en zijn deur met een beer versieren, die het *forest* moet symboliseren. Op de eerste dag van mei rijdt de forestier in de vroege ochtend, met een gevolg van Bruggelingen, naar een dichtbijgelegen bos waar ieder een boomtak meeneemt. Vervolgens rijden zij terug naar de stad tot de *loggia dei cittadini* waar het wapen van de nieuwe forestier de plaats van dat van de oude inneemt. Hoewel de vertaler het niet uitdrukkelijk vermeldt, kan men uit de uiteenzetting afleiden dat hier het mei-toernooi georganiseerd door het gezelschap van de Witte Beer wordt beschreven. Dit gezelschap, dat in één van de gedichten van het beroemde Gruuthuse handschrift wordt herinnerd, hield zich bezig met de organisatie van steekspelen en met de feestelijke gebeurtenissen rond de verkiezing van de nieuwe *forestier*. Het handschrift van de *Cronache* is naar alle waarschijnlijkheid een autograaf en toont alle kenmerken van een *work in progress*. In de proloog en in de inhoudsopgave (*Tavola*) werden regelmatig plekken opengelaten (gekenmerkt door een lange streep), die in een tweede fase werden ingevuld met de betreffende pagina-nummers.

De vertaler voorziet ook regelmatig zijn tekst van commentaar en aanvullingen in de marge: verbeteringen van de inhoud en verwijzingen naar een passage in de tekst (zoals in het geval van de oor-

sprong van het woord *Fiandra* en *fiamminghi*); sleutelwoorden, die de belangrijkste tekstgedeelten moeten markeren ('Quando fu fatto il primo comte di fiandra' of 'Finita la storia dei forestieri e comincia la storia dei conti'); jaartallen; uitleg van toponiemen en geoniemen ('questo paese è sul reno verso basilea dove si mescono buoni vini', 'questo e j piccolo luogo sul canale apresso delle schiuxe'); vertaling van Middelnederlandse termen die aan de aandacht van de vertaler zijn ontglipt.

In het handschrift kan men nog een derde fase onderscheiden: die van een lezer die zijn aanwezigheid kenbaar maakt door aantekeningen in de marge (op fol. 125r: 'grossa fame et charestia', op fol. 176v: 'madama Jacomina' en op fol. 177r: 'morte del Delfino'), een verbetering boven de regel (op fol. 8v: 'et/è' als correctie van 'effù') en een aanvulling op de tekst van de kroniek op fol. 205v, met gegevens over het jaar 1452 ('Anno mccccLij nel luglio fo aperta e desmurata detta portta de voluntà e de grattia concessa per le suo signore e chontte avanti nominato a questi di brugia').

Een belangrijk onderdeel van de vertaling is de kaart van Vlaanderen door de auteur op foll. 211v-212r geschetst. De kaart, van behoorlijke afmetingen (30x40 cm), wordt al in de proloog aangekondigd ('E pe[r]ché meglio si possano comprendere le storie e confini e territorio di fiandra 212 sarà notata effighurata chom'ella stà e le grosse pichole ville vi sono'), wordt in de inhoudsopgave opgenomen ('E a 212 si fighura la fiandra dei suoi confini elle ciptà e grosse ville e piccole sino grosse a mo' chelle storie si possino meglio intendere') en nogmaals vermeld op fol. 211r waar de vertaler schrijft 'vai 213' (ga naar 213) en nog opmerkt 'perché nella seguente faccia si fighura la fiandra bisogna passare alla storia seguente 213' (aangezien op de volgende bladzijden Vlaanderen wordt geschetst, wordt het verhaal op 213 vervolgd). In de proloog had de vertaler al een summier overzicht van Vlaanderen gegeven en de lezer voorzien van de belangrijkste coördinaten om de geschiedenis van dit gebied te kunnen volgen. Vlaanderen wordt hier verdeeld in vijf regio's: *franco da levante* van Brugge (*Bruggia*) tot Sluis (*Le schuse*); *franco da ponente* van Sluis tot Nieuwpoort (*Niuporto*); *fiandra da ponente* van Nieuwpoort tot Artois; *i quattro mestieri* tot het slot van Saaftinge (*Ciaffetinghe*); *paese d'arras* van Gent tot Dendermonde (*Teramondo* of *Dieremondo*). 'De toponiemen', schrijft hij, 'zullen in het Italiaans worden vertaald in de tekst en eveneens op de kaart, die als bijlage aan de tekst wordt toegevoegd en waarnaar regelmatig zal worden verwezen om de lectuur van de *Cronache* te vergemakkelijken'.

Dit cartografisch document, het eerste in zijn genre, geeft de plaatsen weer die getuigen zijn geweest van de ontwikkelingen in de

Vlaamse geschiedenis. De geschetste tekening in het zwart wordt ingekleurd met rode, gele en groene inkt. Groen en geel dienen land en zee (of binnenwateren) van elkaar te onderscheiden: een gelig Vlaanderen is omsingeld door een groene zee en wordt doorkruist door groene rivieren en kanalen. De namen van de gewesten zijn in het rood geschreven en de resterende op- en aanmerkingen in zwarte inkt. Het gedeelte van de kaart dat Brugge en Gent bevat (fol.211v) is verreweg het meest gedetailleerd. Brugge (of, volgens de kaart, *Brugia*) en Gent (*Ghuanto*), de belangrijkste steden, worden ei-vormig weergegeven en zijn omsingeld door muren. Aan de rand van de steden wordt een aantal plaatsen genoemd die van belang zijn geweest voor de verhandeling: voor Brugge de *porta della croce*, het *Minnev(w)ater* en de *Smea porta*; voor Gent de kerk van Sint Pieter en Sint Bavo.

Afgezien van de twee conglomeraten, valt op dat de vertaler, net als de moderne cartografen en topografen, een aantal symbolen heeft ontwikkeld die, opgevoerd in verschillende maten en varianten, de verschillende locaties moeten weergeven: een gebouw met een kruis voor een kerk, een burcht voor een vestiging. Alles voorzien van verklarende noten: 'questo è il canale che va a guanto' (dat is het kanaal dat naar Gent gaat), 'la fiandra di ponente molto piena di popoli' (Westvlaanderen zeer dichtbevolkt) of 'questo fiume da lovano viene a melina e mette nello schalto' (deze rivier komt uit Leuven, bereikt Mechelen en gaat over in de Schelde).

De taalkundige waarde van dit document kan evenmin worden onderschat. De kaart van Vlaanderen wemelt van Nederlandse toponiemen in Italiaanse vertaling of simpelweg in een Italiaans jasje. Men denke aan de bovengenoemde *Brugia* en *Ghuanto* maar ook aan *Borsella* (Bruxelles), *Mellina* (Mechelen), *Badia delle dune* (Abdij Ter Duinen), *Le schiuse* (Sluis) en *El damo* (Damme). De hele vertaling is bovendien rijk aan barbarismen, Italiaanse woorden die middelnederlandse begrippen trachten te vertalen: *borghomestro* (Mnl. burgermeester), *damo* (Mnl. dam), *giacopini* (Mnl. jacobijnen), (*h*)*alla* (Mnl. halle), *hoofmanno* (Mnl. hoofman), *ipocras* (Mnl. ypocras), *pali* (Mnl. pael), *balio squetto* (Mnl. baliu schoutet), *stapola* (Mnl. stapel).

Hoogstwaarschijnlijk werden de meeste woorden niet ter gelegenheid van de vertaling gevormd, maar behoorden ze tot de actieve of passieve woordenschat van de Italianen die in Vlaanderen verbleven. Deze groep Italianen, die zich de taal van hun verblijfplaats eigen hadden gemaakt, wordt gekenmerkt door een opmerkelijk taalgebruik: het Italiaans wordt vermengd met vreemde woorden. Een literair voorbeeld vindt men in *Il Trecentonovelle* van de Toskaan Franco Sacchetti (1332-1400), waar de schrijver vertelt van een klucht uitge-

haald ten koste van Ugolotto degli Agli, die, omdat hij in Duitsland had verbleven, altijd Duits wilde spreken ('e sempre, perché era uso della Magna, volea favellar tedesco'). De termen die niet tot deze woordenschat behoren worden door de vertaler nader toegelicht, zoals in het geval van het woord *pali* (Mnl. pael, in de betekenis van grens, gebied), waarvoor in de tekst een woordverklaring wordt opgenomen: 'pal vuol dire franchigia o i termini della franchigia di bruggia' (pal betekent het gebied of de grenzen van het gebied van Brugge).

Jammer genoeg blijken de sporen van teksten zoals de *Cronache* uit de meeste Italiaanse woordenboeken te zijn gewist. De eer voor het rijker maken van de Italiaanse taal van barbarismen uit het Nederlands wordt altijd aan andere, latere en meer bekende schrijvers toegekend. Twee saillante voorbeelden: *stapola* (fol. 114v, in de marge: 'della stapola di Bruggia') en *ipocras* (fol. 210v: 'uno nudo fanciullo molto bene fatto el quale piscio del continovo ypcras e ciasquano che ne volea bere potea').

Het woord *stapola* of *stapula* wordt volgens de *Dizionario Etimologico Italiano* voor het eerst door Niccolò Machiavelli gebruikt en vervolgens door Lodovico Guicciardini die, inderdaad, het woord gebruikt en toelicht in zijn *Descrittione*: 'stapula adunque è voce che viene dal franzese, il quale dice estaple, tirando il significato dal plurale latino stabulum, peroché stapula comunemente è una piazza o luogo pubblico deputato in una terra, nel quale luogo si conduce vino o grano o altri beni forestieri, che essa terra per privilegio particolare ha dal principe di potervi condurre'.

Ipocras, een kruidenwijn, wordt volgens de *Cronache* geschonken tijdens de Blijde Intocht van hertog Filips de Goede in 1440. Het *Grande Dizionario della Lingua Italiana* citeert als eerste vindplaatsen twee zestiende-eeuwse auteurs: Niccolò Machiavelli en Cristoforo Messibugo, een Vlaming die zich in de eerste decennia van de zestiende eeuw in Ferrara bevond, waar hij een boek schreef over de kunst van het geven van banketten (*Banchetti, composizioni di vivande et apparecchio generale*).

De ultieme bevestiging dat de *Cronache* daadwerkelijk uit het Middelnederlands zijn vertaald, komt uit de drie chronogrammen (jaardichten) die uit de brontekst zijn overgenomen (in een licht gewijzigde vorm): 'Schonen dich drancke de vin coel doen de vattera a de menighe poele' (fol. 176r), 'Ter swin ter sclus als soe eerst mochte van porteghalle Ysabelle besoght' (fol. 180v), 'In augst vp sinte Claren dach in ghend men vele rawen sach' (fol. 182v). De laatste twee chronogrammen zijn in de Italiaanse tekst begeleid door een Italiaanse vertaling: 'nel porto delle schiuse com'ella prima poté

di portogallo Ysabella cierchò' en 'In aghosto al d' di santa chiara In ghuanto si feciono crude chause'. De vertaler realiseert zich dat de chronogrammen uit twee rijmende verzen bestaan, zoals hij op fol. 176r opmerkt ('la incharnazione di questo si troverà in questi versi'), maar hij kiest voor een letterlijke vertaling, die de structuur van het jaardicht niet streeft na te bootsen.

De kroniek verraadt betrekkelijk weinig over de vertaaltechnieken van de Italiaanse auteur. Het Italiaanse gezegde *traduttore traditore* schijnt niet toepasselijk op de vertaler van de *Cronache*, die zijn tekst zo letterlijk mogelijk probeert te transponeren in zijn moedertaal. In zijn vertaling is er geen spoor van *rhétorique de l'alterité* en geen verschil tussen de schrijvende ik en de beschreven feiten, plaatsen en mensen.

De proloog alleen behoudt de ambivalentie **io** (ik) en **noi/nostro** (wij/onze) tegen **loro** (zij/ hun). De *Cronache*, schrijft de vertaler, zijn een vertaling in '**nostra** materna linghua' (onze moedertaal) van de Vlaamse kroniek en 'di **loro** nobilissimi signori' (van hun waardige heren) en, nog verder, 'a vera contemplazione in **nostro** Idioma troverete la uera verita de chostumi degli abitanti di questa fiamminga progenia e della **loro** predetta provincia e della **loro** propria natura' (in een getrouwe vertaling in onze taal zal men de waarheid kunnen lezen over de zeden van de Vlamingen, hun gebied en hun natuur).

Als de vertaler na de opdracht begint aan een opsomming van de onderwerpen van zijn werk, schrijft hij nog steeds over '**loro** signori nomati forestieri' (hun heersers, forestiers genoemd) en geeft hij aan dat de stof uit zijn bron afkomstig is. De woordverklaring die hij in de tekst opneemt om de uitdrukking 'foresta bucc' of de oorsprong van de stadsnaam 'Lylle/Rysella' uit te leggen, maakt een duidelijk verschil tussen 'la **loro** lingua, la linghua fiamminga' (hun taal, het Vlaams) en 'la **nostra**' (de onze).

Zodra de vertaalde tekst begint, verdwijnt de afstand en **noi** en **nostri** worden gebruikt om de Vlamingen en hun geschiedenis te illustreren. Als de vertaler de oorsprong van de naam Vlaanderen heeft uitgelegd, becommentarieert hij, zoals eerder aangehaald: 'I **nostri** vicini nonn'ebbono nessuno torto acchosi nominarci'; Filips de Goede is '**nostro** singniore ducha Filippo', zijn vrouw en zijn zoon zijn 'madama la duchessa **nostra** signora el suo piccolo figliuolo **nostro** giovane principe'.

De vertaler verraadt zijn aanwezigheid zelfs niet als de tekst een onderwerp behandelt dat hem zou moeten aanspreken, zoals de deelname van de buitenlandse kooplieden aan de Blijde Intocht. De uiteenzetting van de Blijde Intocht ('Qui si comincia A narrare el

modo ella forma della festa fatta quelli di bruggia Al ducha Filippo secondo di borghongnia conte di fiandra a confermazione della pacie narrata. Anni domini M^occcc^oxL A di xj di dicembre In domenicha', fol. 206r), die de vertaling afsluit, bevat een onderdeel waar de *merchatanti forestieri* (buitenlandse kooplieden) aan de orde komen. De kooplieden van de Hanze, de Spanjaarden, de Portugezen en de Italianen (*Viniziani, Fiorentini, Genovesi* en *Lucchesi*) gingen in optocht naar het hof van de hertog en wachtten daar op zijn komst. De beschrijvingen van de kooplieden en van hun kledij verraden geen betrokkenheid bij een specifieke groep, geen opmerkingen of toevoegingen in de marge verklappen bij welk gilde de vertaler hoorde.

De proloog zelf bevat al *in nuce* de twee verschillende houdingen, die de vertaler tijdens zijn werk aanneemt: verteller met de passie voor details en de (bijna) anonieme vertaler die achter de tekst schuil gaat en daarin zijn identiteit schijnt te verliezen.

Over de naam van de eerste heersers van Vlaanderen, de *forestieri*, merkt hij op dat zij terecht een dergelijke naam droegen omdat zij vorsten waren in een wildernis en van een wilde bevolking en dan voegt hij toe: 'chome **raconto** e nel testo **loro medesimi narrano**', zoals ik vertel en zij zelf in de tekst verhalen.

De Vlamingen vertellen hun geschiedenis, de vertaler is slechts aanwezig om die geschiedenis openbaar te maken.

Literatuur

De tekst van de *Cronache de signiori di Fiandra* is niet via een editie toegankelijk. De tekst wordt geciteerd naar het handschrift Brugge, Stadsbibliotheek, nr. 685. De spelling is volgens de gebruikelijke wijze gemoderniseerd, afkortingen zijn opgelost en er is interpunctie toegevoegd.

Over de *Cronache* zie: N. Geirnaert, 'Belangrijk handschrift aangekocht: Italiaanse kroniek van Vlaanderen met kaart van het graafschap, 1452' in, *Handelingen Genootschap voor geschiedenis te Brugge*. 125 (1988/3-4), pp. 234-238 en *idem*, 'Brugge en het Europese geestesleven in de middeleeuwen', in: V. Vermeersch, *Brugge en Europa* (Antwerpen, 1992), pp. 237-238. Over Brugge en de Italiaanse kooplieden: F. Bonneure, *Brugge beschreven. Hoe een stad in teksten verschijnt* (Brussel, 1984); J. Marechal: *Bijdrage tot de geschiedenis van het bankwezen te Brugge* (Brugge, 1955); A. Vandewalle en N. Geirnaert, 'Brugge en Italië', in: V. Vermeersch, *Brugge en Europa* (Antwerpen, 1992), pp. 182-205 en de aangehaalde literatuur aldaar. Lodovico Guicciardini wordt geciteerd uit de kritische editie van D. Aristodemo, *Lodovico Guicciardini, Descrizione di tutti i Paesi Bassi* (Amsterdam, 1994); Dante Alighieri, *La Divina Commedia*, a cura di T. di Salvo (Bologna, 1987); Geoffrey Chaucer, *The Riverside Chaucer* (Boston, 1987); Franco Sacchetti, *Il Trecentonovelle*, a cura di A. Lanza (Firenze, 1984), pp.151. Over de *mercantesca*: A. Petrucci: 'Storia e geografia delle culture scritte', in: *Letteratura Italiana. Storia e geografia*. Volume secondo. (Torino, 1988), pp. 1233-1337.

Woordenboeken: C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico della lingua italiana* (Firenze, 1975) en S. Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana* (Torino, 1961-); E. Verwijs-J. Verdam, *Middelnederlands Woordenboek* ('s-Gravenhage, 1885-1952).

Jacob de Meyere historiograaf met een vertaling van de boeken IX en X van zijn *Flandricarum Rerum Libri X* uit 1531

A. Dewitte

Sire Jaques de Meyere natif de notre Chastelenie de Bailleul, presbytre, zo luidt de 'officiële' betiteling van de vader van de Vlaamse geschiedschrijving in 1538, wanneer hij de aanvraag doet om zijn *Flandricarum Rerum Tomi X* onder een nieuwe titel en in een geheel nieuwe, humanistische vorm, te beschermen tegen piratendrukken¹. Dit werd het *Compendium Chronicorum Flandriae* (Nürnberg, 1538), hernomen in de uitgave Antwerpen 1561 en Frankfort 1580 van zijn *Annales* als boeken I-IX, 80 fol. ; waarna de Meyere in de boeken IX-XVII, 293 fol., de periode 1278-1477 behandelde. Zijn neef Philips de Meyer zou daarna een *Annalium Continuatio* klaarmaken die op vandaag bewaard bleef in de Stadsbibliotheek van Arras als Hs. 423. Hierin nam hij het grootste gedeelte van de Brugse kroniek 1491-1498 van Rombout de Doppere (Hs. 730 van de Stadsbibliotheek van St.-Omer) mee op. Spijts de uitgebreide documentatie t.a.v. de carrière van Jacob de Meyere, gepubliceerd door A. Bonvarlet en C. Looten in 1895², blijven heel grote blinde vlekken een exact positioneren van de Meyere in het geestesleven van aanvang 16de eeuw bemoeilijken. Was hij in de periode 1509-1515, wanneer hij aan de Sorbonne studeerde, wel of niet ook corrector bij Joost Bade, zoals in 1520 L. Blauwblomme³ ? Ontmoette hij ook in die tijd te Parijs zijn stadsgenoot Jan Strazeele die daarna naar Brugge kon komen⁴, net als de Meyere zelf ? Was de school van de Meyere te Brugge reeds ca. 1530 te Brugge actief, wat dan zijn optreden bij de drukker de Croock in 1531 een duidelijke achtergrond zou geven ? Hoe was zijn relatie tot Robrecht de Keyser, zowel te Gent als te Parijs, en waarom noemt hij zich oud student van St.-Bertijns als hij dat was van de Keyser ? Wanneer ontstond zijn relatie met Georg Cassander die hij in 1541 triomfantelijk te Brugge binnenhaalde⁵ ?

1 J. Meyerus, *Compendium chronicorum Flandriae*, Nürnberg, Io. Petreius, 1538, fol. aalv.; H. Pley, *Humanisten en drukpers in het begin van de 16de eeuw*. Album Fokke Veenstra, Amsterdam, 1986, p. 211-224.

2 In *Annales du Comité Flamand de France*, XXII, 1895, p. 1-81.

3 De relatie J. de Meyere – R. de Keyser wordt uitvoerig gedocumenteerd in J. Machiels, *De Boekdrukkunst te Gent tot 1560*, Gent, 1994, p. 61-101.

4 A. Dewitte, *Scolastri en rectores scholarum aan de O.-L.-Vrouw-kapittelschool*, Handelingen Genootschap Geschiedenis, Brugge, XCIX, 1962, p. 265-267.

5 De laudatio gehouden bij het installeren van de leerstoel *Bonae Litterae* 1541 en de Elegie van de Meyere voor Cassander verschenen bij Joos Lambrecht te Gent in 1541 (in -8°, 20 fol.).

Dit is overigens ook de vroegste datum waarop de Meyere in de kapittelakten van de Brugse Sint-Donaaskerk verschijnt : in 1540 wordt hij kapelaan benoemd aan de Driekoningenkapel, de grafkapel van de familie Pardo⁶. Toevallig is 1540 ook de datum van het overlijden van Mark Laurijn I, de deken én grote vriend van het Erasmiaanse humanisme. Daartegenover zou kunnen worden gesteld dat de Meyere behoorde tot het vrome humanisme van J. Bade en J. Clichthove, van de Benedictijnercongregatie van Chézal-Benoît, waar Bruggelingen als de gebroeders Ferrand en P. Burry toe behoorden en dat de Meyere zowel te Parijs als te Gent, in zijn contacten met de rectoren van de Hieronymietenschool, verder was blijven aanhangen⁷. Wat dan enig conflict kon opleveren met het meer leke christendom van de Brugse humanisten die via de Laurini dicht verbonden bleven met het hofleven.

In elk geval, de Meyere wordt gevraagd choralen die voor verder zingen in de Sint-Donaaskerk niet meer in aanmerking komen, in zijn school te willen opnemen. Er worden zelfs bedden verhuisd van de Sint-Donaasschool naar de Kalkoven.

Hij krijgt de zielezorg van Blankenberge aangeboden waaraan verbonden een heuse Latijnse school⁸. Hij is de *poeta laureatus* die Cassander mag voorstellen in 1541 als houder van de leerstoel Bonae Litterae in de Brugse stadshallen⁹.

Zoveel publieke belangstelling onderstelt duidelijk een langere aanloop binnen de Brugse literaire en politieke wereld, wat eigenlijk al voor de hand lag bij de druk in 1531 bij H. de Croock van zijn *Flandricarum Rerum Tomi X*, het onderwerp van onze bijdrage¹⁰.

6 Archief Bisdom Brugge, Archief Sint-Donaas, Kapittelakten 1539-1552, fol. 6. De kapelanij was vrijgekomen door de promotie van Pieter Pardo naar een kanunnikaat.

7 J.P. Massaut, *Josse Clichthove. L'Humanisme et la Réforme du clergé*, Fac. Phil. et Lettres de l'Univ. de Liège, fasc. CLXXXIII, dl. 1, Parijs, 1968, p. 157, 300.

8 Archief Bisdom Brugge, Archief St.-Donaas, *ibid.*, fol. 20v, 11 okt. 1541 ; de kosten verbonden aan hun verdere opleiding worden gedragen door twee kanunniken en de oud-rector G. Bachusius. De benoeming tot de *cura ecclesia de Blanckenberghe* : *ibid.*, fol. 8. In de stadsrekeningen van Blankenberge (RAB., Fonds Blankenberge, Stadsrekening 1540-1541, fol. 2) blijkt dat Mr. Adriaen Meijgaenc, priester, *die van de stede hadde 6 L sjaers*, eind 1540 was overleden. Als opvolger in de functie van *coster ende scoolmeestere* treden na mekaar op Cornelis de Keysere (van Sichenen) tot 1547-1548, daarna Jan Speeckaert en in 1550 Jan Cabbeke die overlijdt 28 jan. 1551 ; *ibid.* Rekening 1543-1544, fol. 12-13v. ; 1545-1546, fol. 13 ; 1546-1547, fol. 10 ; 1547-1547, fol. 11v., 14 en Kapittelakten Sint-Donaas, fol. 273 en 279.

9 Een overzicht van het geheel van het Brugse humanisme in A. Dewitte, *Het humanisme te Brugge. Een overtrokken begrip ?*, Handelingen Zuidnederlandse Maatschappij, XXVII, 1973, p. 20-24. G. Cassander zelf was gedurende de jaren 1536-1538 de continue inspirator geweest van de publicaties van Joos Lambrecht te Gent : J. Machiels, *De boekdrukkunst te Gent*, p. 121-124.

10 V. Fris, *Essai sur la Flandre de Jacques de Meyere*, Bulletin Maatschappij Geschiedenis en Oudheidkunde Gent, XVIII, 1910, p. 71-91.

Reeds in 1910 stelde V. Fris in een analytische studie de bronnen voor die de Meyere gebruikte voor zijn *Libri X*. Zelf getuigt de Meyere dat hij de teksten redigeerde na bezoeken aan *toutes anciennes maisons clostres et monasteres dicelluy pays*, in de eerste plaats de monniken van Sint-Winnoksbergen, van Saint-Omer en van de Gentse Blandijn. En ook aan de lectuur van het *Chronicon Sithiense*, *Trunchiniense*, *Vormeselense*, *Aldenburgense*, de *Annales* van de Blandijn, van Saint-Amand-les-Eaux, het *Liber Traditionum Sancti Petri Blandiniensis*, het *Chronicon Comitum Flandrensium* van Denis Sauvage, *Annales Vetustiores* noemt hij ze, de *Philippide* van Guillaume le Breton (waarvan hij in 1534 bij M. de Keyser de boeken IX-XI uitgaf, in -4°), het *Chronicon* van de Duinen van J. Brando, de *Recueil des Antiquités de Flandre* van F. Wielant, in 1641 nog in het bezit van O. de Wree, de *Annales Hanoniae* van Jaques de Guise. Ook heiligenlevens waren hem tot bron, wellicht via het befaamde *Magnum Legendarium* van de Duinen. Wij telden 17 titels waaronder de *Vita Caroli Boni* van Walter van Terwaan, de *Vita Amandi* van de cisterciënserabt Filip, de *Vita Eligii* van bisschop Audonus, de *Vitae Anskari et Remberti* hem toegestuurd via Alb. Krantz uit Rostock. Van die laatste vitae bezorgde de Meyere zelfs een (nog niet teruggevonden) eigen uitgave.

Wat zijn 'gedrukte' bronnen betreft is het heel opvallend hoeveel er uit de werkplaats van Josse Bade, oud student van de Gentse Hieronymieten, komen, wat ons liet veronderstellen dat hij tijdens zijn Parijse jaren daar als corrector kan zijn tewerkgesteld. Het betreft de *Libri V de gestis Francorum* van Aimoin van Fleury, 1514, de *Historia Scotorum* en de *Historia Ecclesiastica Anglorum* van H. Boethius resp. B. Venerabilis, 1512 en 1529, de *Historiarum Gallicarum Libri X* van Gregorius van Tours, 1512 en de *Historia Francorum* van Paulus Emilius, 1519-1520. Andere uitgevers brachten dan R. Gauguins *De origine et gestis Francorum Compendium*, Lyon 1497, Alb. Krantz' *De Saxoniae gentis Origine*, 1520, en Johannes Placentius' *Catalogus Episcoporum Tungrensium*, 1530. En van Bade opnieuw : de *Opera Omnia* van Bapt. Mantuanus, 1513 en de *Annotationes in Pandectas* van G. Budé, 1511-1520¹¹.

De bedoeling van zijn *Libri X* schreef hij heel duidelijk in zijn voorwoord, op fol. 1v° van de editie 1531 : een opvatting die heel dicht aanleunt bij de proloog van Livius' *Ab urbe condita*. De taal ervan is meer verzorgd dan die van de lopende tekst der *Libri X*. De Meyere zelf is afkomstig van Vleteren in de kasselrij Belle en noemt zich

11 Bij de druk van het *Compendium* in 1538 is naast de *Rerum Germanicarum Libri Tres* van Beatus Rhenanus ook het werk van de kartuizer Laevinus Ammonius heel opvallend als nieuwe bron.

steeds *Balliolanus* (met een knipoog naar de Belgae). Belle, zegt hij, dichte buur van Cassel, een oude 'veste', geroemd om zijn dubbel priestercollege (fol. 2v°).

Inleiding door Jacob de Meyere uit Belle bij de eerste tien boeken over Vlaanderen.

« Toen ik bij mijn voortdurende studie van de letteren steeds, ik weet niet om welke reden, opnieuw door de geschiedvorsing werd aange-trokken was het mij een altijd opnieuw terugkerende kwelling te merken dat er niemand was onder de zo talrijke geleerden die zich specialiseerde in de aanvangsgeschiedenis van ons vaderland of in de heldendaden van onze vorsten, om dit dan in een Latijnse tekst samen te vatten.

Ik besliste toen dit maar zelf te doen en een gedeelte van de documentatie die ik verzamelde in verband met de geschiedenis van Vlaanderen publiek te maken om zo de geleerden, die hierin bijzonder sterk zijn, hiermee uit te dagen. Geschiedenis immers is bovendien een zo nuttig en noodzakelijk vak dat wij zonder deze discipline niet weten waar wij vandaan komen noch wat wij zijn. Om het woord van Cicero te gebruiken : wij blijven onvolwassenen zolang wij niet weten of kwalijk weten wat vóór onze eigen tijd gebeurde.

Menig geleerde ging ons in de studie van het verleden reeds vooraf, doch vele oudere en ook vrij recente historici gedroegen zich zo onvoorzichtig dat ze de exacte versie van het verleden door gefantaseerde nutteloosheden compleet hebben verminkt. Zowel bij de vader van de geschiedschrijving Herodotos als bij Theopompus komen, naar het getuigenis van Cicero, zovele legenden voor dat wij het nuttig oordeelden niets dat onzeker was of dubbelzinnig als zeker voor te stellen en wat uit de traditie spaarzaam tot ons kwam zorgvuldig af te wegen en in kroniekachtige hoofdstukken samen te brengen, steunend op wie ons vóórgingen, doch met omzichtigheid en gesparig oordeel ».

De originele bedoeling, na de eerste decade, in een tweede deel een tekstuittgave te brengen, wat op de fol. 54v. duidelijk staat aangegeven, is uiteindelijk ook niet in 1538, noch bij de druk van de *Annales* doorgegaan.

Wel opvallend in de De Croock-druk is het groot aantal zetfouten. Wij tellen er, foute klinkers en verkeerd begrepen plaatsnamen, samen 150-160¹² op het eerste gezicht, wat dan geheel overeenkomt

12 Over de zetfouten in de piratendruk 1531 zie H. Pley, *o.c.*, p. 211-224.

met wat J.L. Vives in 1526 bij de druk van zijn *De Subventione Pauperum*, en kort daarna in december opnieuw met *De Europae dis-sidiis*, ook al met de Croock voorhad¹³. Kon dit al voldoende reden zijn in 1538 zijn *Compendium* te brengen, dan is ook de frontispice en het sluitblad geheel verwarrend van compositie.

Het wapenschild van Belle én van Cassel, onder dit van Ieper, staat er tegenover dit van Gent, Brugge en het Vrije, een duidelijke vaderlandse belijdenis van de Meyere, terwijl het fries onderaan van links naar rechts het oude wapenschild van Vlaanderen, midden de dubbele adelaar van Karel V, en rechts de Vlaamse Leeuw op gouden veld te zien geeft. Alle zelfde wapenschilden worden herhaald op het laatste folio, waar een leeuw binnen zijn *glent*, een duidelijke parafraze op de *Ganda Virgo* van Pieter de Keyser, een tornadoistok mét de keizerlijke arend omvat. Dezelfde wapenschilden vindt men overigens terug in de *Coustumen ende usantien van Casselle*, een publicatie van P. de Keyser uit 1534¹⁴, die wellicht door de Meyere werd gesu-perviseerd.

Bij de aanvraag tot het privilege in 1538 had de Meyere gezegd dat hij dit *Compendium* had geschreven ... *escript par forme de commentaire et annales* (fol. 1v°). De *Libri X*, waarvan hierachter de boeken IX en X in vertaling volgen, had als bedoeling een historisch-geografisch essay te presenteren, een *chorographia*, naar het model van de *Germania* van Aeneas Silvius uit 1458. Met duidelijke actuele invalshoeken waren de *Libri X* wellicht bedoeld als een handboek voor zijn Latijnse school. Josse Bade, J.L. Vives en F. Wielant waren directe getuigen bij zijn interpretatie die doorloopt tot aan de stormvloed van 1530, tot aan de introductie van het Lutheranisme, tot aan de zwetende ziekte te Brugge. Precies deze actualiteit laat de tekst tot vandaag bron zijn voor de 16de eeuw, zoals ook zijn aanpak van het Vlaamse verleden geheel anders oogde dan wat men bij de kroniekschrijvers gewoon was, Antonis de Roovere inbegrepen. Zijn chronologie is alleen wat de lijst der Franse koningen betreft duidelijk fout. Wat de Vlaamse graven betreft zijn zijn verschrijvingen telkens één jaar vooruit of achteruit, wat alles te maken heeft met de verschillende jaartijl. Onze vertaling volgt het origineel zo dicht mogelijk.

13 Zie o.m. C. Matheusen, *Quelques remarques sur le De Subventione Pauperum* in J. IJsewijn en A. Losada, ed., *Erasmus in Hispania, Vives in Belgio*, Leuven, 1986, p. 86-97.

14 J. Machiels, o.c., p. 93 en *Lijst van de afbeeldingen* (na p. 320), fig. 10.

Site en administratieve indeling van Vlaanderen.

Het gedragspatroon van de bevolking. Boek 9 (fol. 31).

Voor zover wij hier spreken over het Vlaanderen uit de tijd van Karel de Grote en Liederik van Harelbeke, bevatte dit het Brugse ommeland en de kuststrook tot Boulogne, met bos en wad omheen Ieper, Belle en Cassel. Om het met Plinius te zeggen : dit was het tengere begin van een zo groot rijk.

Daarbinnen bevonden zich twee grote nederzettingen, Oudenburg en Rodenburg, nu Aardenburg genoemd. Beide werden vernietigd tijdens de regering van Karel de Kale door de Noormannen (fol. 31v.). Precies hierdoor zou men later vertellen dat de Burg van Brugge gebouwd werd met puin van Oudenburg.

De toen meest befaamde pagi waren Torhout, Oostburg, Snellegem, Wenduine, Jabbeke, Belle, Steenvoorde, Langemark, Bourbourg, Looberghe, Wormhout, Esquelbecq, naast vele andere, makkelijk terug te vinden voor wie vertrouwd is met cartularia en figuratieve kaarten in de oude abdijen bewaard. Vlaanderen wist zich fel uit te breiden na het huwelijk van Boudewijn de Ijzere met de koningsdochter. Enerzijds langsheen de kust tot de grens met Ponthieu en de abdij St.-Valery-sur-Somme ; ten oosten langsheen de Schelde tot Vermandois en de Somme of, wat anderen dan weer beweren, tot de Oise, die in de Seine vloeit bij het verlaten van de oude provincia Belgica.

Zo verruimde Vlaanderen tot Gent, Kortrijk, Harelbeke, Oudenaarde, Douai, Rijsel, Cassel, Tournais en het Terwaanse, Arras, Boulogne en de ommelanden van Arras. Voeg hieraan toe *Sacelinium*, nu Seclin, verder Komen, Waasten, Wervik, Menen, Mesen, Tielt, Drongen en Rupelmonde, waarvan velen denken dat dit het oude slot der *Pleumosii* is. Alle voorgaande duidelijk oude nederzettingen die, zover ik weet, niet door andere auteurs vermeld worden dan door onze monniken, wat elders wel gebeurde naar aanleiding van hongerepidemieën of natuurgeweld.

Een niet ontalentrijk auteur, met zin voor het verleden, noemde in de Res gestae van Philippe II Auguste, koning van Frankrijk, de laten van Veurne en St.-Winnoksbergen *Bloetini* of *Isangrini*. Zijn tekst gaat zo (fol. 32) :

‘(370) De vloot heft opnieuw het anker, zoekt nu de wateren voor de kust der Bloetini, de blankschuimende, tot waar Vlaanderen reikt met wad en moeras, waar midden de oorlog de krijger Isangrinus,

met zwaard en speer gewapend de akker omploegt,
waar de Veurenaar voren trekt in de grond, net naast zee,
waar de Belg zijn tot puin vervallen paleizen,
huizen, monumenten uit een oud verleden toont ;
waar het geduchte volk der Nerviërs, oorlog na
oorlog voerde. Nooit slaagde Rome erin hem onder
(380) te krijgen, hem schatting op te leggen.

Deze Belg, waarvan het getuigenis van Lucianus leert
dat hij de strijdswagen bedacht, deze Belg, schitterend
in de oorlogvoering, Rome ten spijt,
werd in de gehele wereld zo geroemd dat een derde
van Gallië zijn naam kreeg.

De kust verlatend loopt de vloot, gevoerd door
een gunstige wind, de haven binnen.

Een haven zo breed zo rustig dat de gehele
vloot daarbinnen kon worden geborgen.

(390) Hoe fraai, riant dit Damme, want zo noemde de plaats
met zachtgolvende wateren, vruchtbaar ook de polders
door de nabije zee ; een prachtige haven, een ideale site.

Hier verwerft Savaricus zijn rijkdom, uit alle
's heren landen aangevoerd, buiten verwachting ;
paketten nog ongemaakt zilver, stalen rood metaal (fol. 32v),
producten uit Afrika, Indië, uit de Cycladen,
pitten om rode verven aan te maken, uit Hongarije
pelsen, en volle kratten wijn uit Gascogne
(400) en la Rochelle, ijzererts, metalen, laken uit Engeland, uit Dacië.
Alles hierheen gestuurd tot meerdere winst
van kooplieden, steeds tussen hoop en vrees,
beducht voor toeval, voor plots noodlot
wat staat voor snelle piraten als Savaricus en
consoorten, die zich met Cadocus verstaan, die niet
terugschrikken voor het breken van dure eden,
van brede vriendschapspacten, en zo de regio
ten gronde richten. Ik althans meen dat zoveel
(409) zondigheid ons alleen onheil brengt ‘

En op een andere plaats :

‘(455) Bloetinus brak, na verkenning, zijn kamp op.

Elke Isangrinus, elke Veurenaar of Belg sloot aan
onder het bevel van graaf Ferrand.

Zo konden wij met onze schepen voor Boulogne
het beleg maken, waar de Franse vloot over
een brede strook verspreid lag’.

Nog over de oorlogen van Ferrand :

‘(85) De aloude vete van Isangrinus en de Bloetini met de Belgen had als gevolg dat binnenlandse twisten beide partijen uitholden. Dure eden werden door burgertwist onwaar. De Fransen bevechten, helpt het onderling getwist te onderbreken. Wat verlies ik hier mijn tijd dit (90) beetje bij beetje te vertellen, Vlaanderen dreef zelf zijn eigen kinderen tot oorlog (fol. 33). Wie voorheen de Fransen in het verborgene haatte, diens woede werd, door de plotse woede van de graaf al maar groter. Vlaanderen sterk in de krijg, geoefend in tal van wapens, rijk en overvloeiend van goederen, een vervloekt ras door eigen onenigheid. Gesparig op voedsel, makkelijk te verleiden, sober in drank, schitterend gekleed, gezond, van grote gestalte, met fraai haar, met rode gezichten en blanke, gespannen huid, het land visrijk door wad en stroom en kanalen, (100) zo hinderlijk voor het verkeer van de vijandelijke troepen, die nauwelijks ruimte hebben om binnen te vallen, dat Vlaanderen is veilig genoeg, als burentwist er niet was. Zie het graan op de akkers, de winst ter zee de melk van het vee, boter van de stapel, zie hoe de arme gronden weggebrand werden uit het moeras tot keurige wouden vol lommer. Zoals elders wijn wordt hier gerst met water gemengd op een ingenieuze manier’.

Eerst werd uit dit Vlaanderen Boulogne weggenomen, daarna, rond 1090, Arras met Artois. Daarbinnen lagen vesten als Terwaan, St.-Omer, Aire, Hesdin, Béthune, Bapaulme, Lens, St.-Pol, en het graafschap Boulogne mét Calais. Dit in het westen. In het oosten kwam daarvoor in de plaats het graafschap Aalst, het land van Waas en de Zeeuwse eilanden, ooit *Arborichae* genoemd (fol. 33v.). Zo sprak men plots van drienamig Vlaanderen : het Flamingante, het Gallicante en Keizers Vlaanderen.

Vlaanderen Flamingant reikte van oost de Schelde tot zuid de Leie west Nieuwendijk en Artois, noord de oceaan. Die van Kortrijk wonen gedeeltelijk over de Leie, richting Doornik, doch rekenen ook tot Vlaanderen Flamigant. Ook Oudenaarde ligt compleet over de Schelde, doch allen spreken er de Germaanse taal.

Waa's of Gallicant Vlaanderen is Doornik, St.-Amand, Douai, Orchies en Armentières. Hier spreekt men Frans ; het gebied heeft als gren-

zen oost de Schelde, zuid Vermandois, west Arras en noord de Leie en de germaans-sprekende Vlamingen.

Keizers-Vlaanderen, wat rechts van de Schelde bezit van de Keizer is, raakt aan Brabant. Het noemde voorheen *Brachantum*, nu het land van Aalst. Het beslaat 170 pagi met de stad Ninove en het land van Rottelare. Hierover is de Vlaamse graaf heer als vazal van het Roomse Rijk. Het is Vlaanderen-onder-het-keizerrijk.

Vlaanderen wordt met name verdeeld in graafschap Vlaanderen, Vlaanderen-onder-het-keizerrijk en Allodiaal Vlaanderen. Het graafschap onderscheidt zich van Vlaanderen-onder-de-keizer omdat het van de koning, het tweede van de keizer afhangt. De Vier Ambachten, het Land van Waas, het Overscheldse en het Dendermondse over de Schelde, rechts van de Schelde dus, noemt men contribuanten van Vlaanderen-onder-de-keizer. Zij lagen voorheen onder de keizerskroon (fol. 34).

Het allodiale Vlaanderen bevat Dendermonde, Geraardsbergen, Bornem. Het wordt genoemd zelfgerechtigd, aan niemand verplicht. Flobecq en Lessines, net als het Oudenaardse, waren van oudsher schatplichtig aan Vlaanderen. Door durende onmin hierover tussen de graven van Vlaanderen en Henegouwen – deze landstreken liggen middenin – worden die ‘betwiste landen’ genoemd en bestuurd door een grafelijke raad. Zo ook hechtte Lodewijk van Male Mechelen aan Vlaanderen. Filips de Goede wilde dit opnieuw ervan losmaken, en gaf de bevoegdheid over Mechelen door aan de Grote Raad.

De Schelde vloeit aan het eind van het Ardennerwoud in de Maas, zo vermeldt ook Caesar dit in zijn *Commentarii*. Door het geweld van de woedende zee liep de oude bedding echter onder, zodat de Schelde nu eerst in de oceaan vloeit vooraleer zijn wateren met deze van de Maas te vermengen.

Tot vandaag bestaat, zo vernam ik, bij Dordrecht een duidelijk restant van deze oude bedding waar Maas en Schelde in mekaar overgingen. Precies dit lijkt Ptolomeus overigens op zijn geografische kaart aan te duiden : hoe de Schelde uit het diepst van Picardië na mekaar Valenciennes, Mordagne, Doornik, Oudenaarde, Gent, Dendermonde en Antwerpen bevloeit. Die Schelde ontstaat oost van Amiens bij een kleine burcht, naar men zegt *Beauregaert* genoemd, en volgens de kaart van de geleerde Levinus Panagathus jr. stroomde deze aanvankelijk voor een deel in de oceaan, voor een deel in de Maas of een bijarm van de Rijn, die na mekaar de Maas en de Schelde opnam. De Leie, sommigen schrijven de Legia, bevloeit

Vlaanderen even liefvallig als vruchtbaar ; dartel en kronkelend ontstaan ten westen (fol. 34v.) van Arras in de streek van Isbergues vloeit zij via Aire en *Salix Longa* wat St.-Venant moet zijn, Bruel, Estaires, Armentières, Waasten, Komen, Wervik, het oude stadje in herinnering aan Antonius Pius, Menen, Kortrijk, Harelbeke, St.-Baafs-Vijve, Deinze, Drongen, naar Gent, waar ze zich in de Schelde stort.

De Scarpe ontstaat in Artois en loopt langsheen Douai, Lallaing, Anchin, Marchiennes, Hasnon, Elnon, Mortagne, waar ze in de Schelde overgaat en meteen haar naam verliest.

De Somme, bij Ptolomeus de *Prudis*, loopt door Picardië en Vermandois via Corbie, Amiens, Abbeville, le Crotoy ; zij vloeit van oost naar west in zee. Ze ontstaat ongeveer ter hoogte van de Schelde, en samen maken ze de grens van Vlaanderen, Artois en Vermandois.

De Aa, kleine rivier in het ommeland van Boulogne, de *pagus Aciacus*, bevoeit Fauqueumbergues, Arques, St.-Omer, Watten, noemt vanaf daar de Colme en gaat daarna gedeeltelijk naar Gravelines, gedeeltelijk naar St.-Winnoksbergen om bij Duinkerke in zee te lopen.

De Dender, ontstaan in Henegouwen, vloeit door het Land van Aalst en mengt zich met de Schelde bij Dendermonde.

Aan de voet van de Casselberg ontspringt een rivier die eerst de Peene noemt, vanaf Roesbrugge de IJzer, de Ieper opneemt, een waarachtige stroom wordt, Diksmuide (fol. 35) bevoeit, de Zarre opneemt en dan via Nieuwpoort in zee vloeit. De ganse kust ligt zo onder de durende druk van de noordwesterwinden dat kust en inhammen van deze continue wind de naam Vlaanderen zou hebben gekregen. Inderdaad zijn wij het uiterste punt van België daar in het noorden waar men dacht dat geen sterveling meer verder kon. De noordwesterwind waait er zo hevig dat hij torens, bomen, tempels, bouwwerken optilt en vernietigd teruggooit, dat het geagiteerde watervlak torenhoge golven op de polder gooit, in zijn vaart dijken, kanalen, dijkhoofden en duinen doormidden scheurend. Precies dit jaar 1530, terwijl ik dit werk voorbereidde, stak op 5 november een zo hevig orkaan op met een zo zware springvloed dat Calais, Gravelines en de haven van Mardijck werden vernietigd. Duinkerke, Nieuwpoort, Oostende, Sluis, Cadzand, de Vier Ambachten, Biervliet, Antwerpen en zowat gans Zeeland waren in hoge nood. Te Nieuwpoort liep een stadsdeel onder water, meerdere schepen zonken in de haven en op twee plaatsen begaf de dijk. Diep drong de oceaan het Brugse Vrije binnen. Te Oostende werd de noordpoort met een kleinere brug finaal gebroken terwijl het oude Oostende geheel onder water liep. Ook een groot deel van Cadzand kwam

onder water met ongelooflijke schade.

De lengte van Vlaanderen Flamingant, van de Schelde tot Nieuwendijk, bedraagt drie dagreizen (fol. 35v.). De breedte van Leie tot zee is nauwelijks één dagreis. Het oostelijk deel, *Flandria Superior*, Boven-Vlaanderen, het Westkwartier, *Flandria Inferior*. Boven-Vlaanderen omvat Gent, Brugge, het Vrije, Oudenburg, Aardenburg, Torhout, waar de burcht van Wijnendale, recent door Filips van Ravestein nieuw werd ingericht, Sluis, de Vier Ambachten, Cadzand en Biervliet, beide laatste geheel door de zee omringd, het Land van Waas, Oudenaarde, Dendermonde, Kortrijk, Roeselare, Tielt. Het Westkwartier omvat Ieper, Belle, Cassel, bij Plinius het gebied der *Castologi*, elders *Castellani*, Waasten, Veurne, St.-Winnoksbergen, Poperinge, Diksmuide, Bourbourg, Nieuwpoort, Duinkerke en Gravelines. Spanjaarden, Italianen en andere buitenlanders menen dat Vlaanderen zijn naam kreeg vanwege het feit dat Karel V nu over het grootste getal volkeren regeert.

Flamingant Vlaanderen is ingedeeld in vier Leden : Gent, Brugge, Ieper en het Vrije. Gent, een grote beschutte stad, ligt op de samenloop van Leie en Schelde. De Lieve is niet zozeer een rivier als wel een kanaal vanuit Gent via de Brugse poort naar Damme gegraven, grotendeels met mankracht. Ook de Moere is een kleine waterloop, bijzonder nuttig voor Gent ; het verzorgt de afvloeiing uit de moeren van het Waasland en de Vier Ambachten en wordt gevoed uit het hoogtij in Zeeland (fol. 36).

Op de manier van de Scythen noemen wij een meer en moeras een Moere dit beduidt moeder. Voorheen werden ook de Morini bij herhaling moerasbewoners genoemd. De meest gemaamde moeren die wij bezitten zijn deze van het Waasland, van Gistel en van St.-Winnoksbergen.

De stad Gent wordt in drie belangengroepen opgedeeld : de burgerij die leeft van eigen inkomsten, de ambachten, er zijn er 52, en de wevers, ingedeeld in 27 klassen. De stad wordt bestuurd door 13 schepenen, evenveel raden worden aan hen toegevoegd. Daarboven staan een hoofdbaljuw en een baljuw als grafelijke ambtenaren. Het Gentse burchgraafschap omvat Kortrijk en de stadjes Wervik, Menen, Harelbeke, Tielt, Deinze, Eeklo, Kaprijke, Lembeke, Oudenaarde en Biervliet, met de Vier Ambachten (Boekhoute, Assenede, Axel en Hulst) en daarnaast Rupelmonde en Saaftinge, St.-Pauwelspolder, St.-Gillis-Waas met de rest van het Wase ommeland, Aalst, Ninove, Marskercken, Bornem en de steden Dendermonde en Geraardsbergen. Al deze gebieden noemt men onder het bevel van Gent omdat zij in gemeen overleg de aan

Vlaanderen opgelegde belasting voldoen en in oorlogstijd samen ten strijde trekken en eenzelfde bevel voeren.

Brugge of nog *Brugiae*, afgeleid van *brugga*, wat brug betekent, ligt halfweg tussen (fol. 36v.) Oudenburg en Aardenburg of Rodenburg. Het was eertijds via een zeearm, door de bevolking Reie genoemd, met de zee verbonden. De Reie nu is nieuw, niet een stroom, zelfs vrij onge-schikt. Voor het overige gaat Brugge de overige Belgische steden grote-lijks voor. Zo vind ik in een brief van graaf Arnulf de Grote aan de bisschop van Reims een notitie over de *portus Brudgiae*. Had er *Grudgiae* gestaan dan zou ik dadelijk verwezen hebben naar de Grudii, clientes van de Nerviërs, speciaal omdat *Gruda* en *Grudhusa* namen zijn die de Bruggelingen nu nog verbinden met een belangrijke familie en streek.

In de Vlaamse taal noemt haven *port*, een burger een *porter*. Zo lezen wij in oude kronieken *Brudgiae portus*, *Ganda portus*, *Novus portus* wat betekent nieuwe *port*, met de betekenis van nieuwe stad, waar velen ten onrechte denken aan haven. Door de lakenhandel en het druk vertier der kooplieden was, naar mensenheugenis, in Europa geen stad of handelscentrum méér beroemd of bekend, begaan door Duitsers en mensen uit Sleeswijk, genoemd Oosterlingen, door Spanjaarden van alle slag : Castilianen, Portugezen, Aragonezen; Schotten, Fransen, Engelsen, Venetianen, Florentijnen, Genuezen, Milanezen, Luikenaars en andere naties van kooplieden.

Jaarlijks wordt hier een dubbele magistraat aangeduid : de één genoemd Burgemeester van Schepenen, de ander Burgemeester vanden Corpse of volkstriuun. Twaalf schepenen-rechters worden aangeduid en evenveel raden (fol. 37). De stad zelf bestaat uit de zes-tendelen St.-Jan, St.-Donaas, O.-L.-Vrouw, St.-Jacob, St.-Niklaas en Carmerszestendeel, met elk een hoofdman. Samen met 52 dekens van de ambachten maken zij allen deel uit van de Grote raad van de stad. Daarnaast zijn er opnieuw twee grafelijke ambtenaren : de schouteet, stadspraetor, en de baljuw voor het buitensteedse, een naam die hij van het Vrije, bureu en vrienden van Brugge, kreeg. Brugges subalterne steden of *clientes* zijn : Damme, Hoeke, Monnikenrede, Muide, Sluis, Blankenberge, Oostende, Nieuwpoort, Duinkerke, Gravelines, Veurne, St.-Winnoksbergen, Diksmuide, Gistel, Middelburg, Torhout, Mardijck, nu een dorpje, Lombardzijde, voorheen een haven, naar men althans beweert, aan Nieuwpoort verkocht en nu praktisch verdwenen.

Ieper, het derde luik van Vlaanderen, zou zijn naam gekregen hebben van Hyperborus, een hertog van Engelsen bloede. Ik wil liever

geloven dat de naam afgeleid werd van *Hypra*, een kleine rivier, bijzonder geschikt voor de lakenfabricatie. In de *Decretales* staat de naam *Hypretum*, waardoor nog anderen menen dat het een afleiding kan zijn van *pratium*, weide dus.

De stad ligt bijzonder veilig en is goed omwald, wat duidelijk blijkt uit zijn lakenhandel en koopmanschap. Toen Ieper in 1408 door de Engelsen was belegerd (fol. 37v.) en geen verweer meer kon bieden, staken de Ieperlingen de stad in brand zodat haar rijkdom hen niet zou toevallen. Na het sluiten van vrede liet graaf Filips de Stoute niet toe dat schadeclaims werden uitbetaald, omwille van de eindeloze discussies die dit zou mee brengen. Hij stuurde de bevolking naar Poperinge, Wervik, Menen en andere Vlaamse sterkten, precies alsof hij hen over uitwijkplaatsen verdeelde.

Ieper wordt bestuurd naar het model der andere Vlaamse steden middels eigen privileges, gebruiken en zeden. De hoogste magistraat is driedelig : de Heer, de hoofdbaljuw en de baljuw. Het schepencollege bestaat uit dertien man ; zoals bij de andere steden worden die jaarlijks vernieuwd. Daarnaast staat de burggraaf, zoals dit in het Nederlands noemt. Tot de cliëntes van Ieper behoren de oostelijke ambachten Belle, Poperinge, Waasten, Mesen, Roeselare met de cliëntes van Cassel.

Het vierde lid van Vlaanderen is het Vrije, aan de overige 3 toegevoegd door Filips de Stoute en Margareta van Male. Het grootste gedeelte van de schepenen bestaat uit edellieden die de graaf, om de goede gang van zaken, in alle zittingen van de Leden van Vlaanderen vertegenwoordigd wilde zien. Het Vrije bestaat, naar ik meen, alleen uit het Brugse ommeland en draagt die naam omwille van de vrijheid die het genoot. Origineel stond het onder de leiding van de burggraaf van Brugge, Jan van Nijvel, die ook door de befaamde G. Budé wordt geciteerd, verkocht dit burggraafschap aan Joanna van Konstantinopel (fol. 38). Ik meen dat de naam van de kastelein van Brugge, van het Love-kasteel op de Burg komt, nu belangrijk bezit van de Vrijlaten, waar ze een landhuis oprichtten voor hun burgers die geen enkel recht bezaten.

Het Brugse Vrije omvat 35 ambachten of omschrijvingen en 29 appendante ambachten. Daaronder Lichtervelde, Maldegem, Sijsele. Binnen deze stadsstaat ligt de hoogste macht bij de baljuw met zijn voor het leven benoemde huissiers, *ammans* genoemd. Het is hun taak de bevelen van de magistraat, verordeningen en rechtsdaden, te melden in dorpen en steden. Aan het hoofd van de magistraat staan 4 consuls, burgemeester genoemd, drie van schepenen en een vierde van de commune. Er zijn 27 schepenen voor het leven

benoemd, tenzij de graaf hen vervangt of zij wegens criminele feiten worden afgezet. Als er oorlog is wordt het détachement van het Vrije gevolgd door de drie andere : deze van het Veurnse ommeland, van St.-Winnoksbergen en van Bourbourg of Broucburch.

Over het ontstaan van het Vrije en zijn gewoonterecht vertelde J.L. Vives, een man van uitzonderlijke precieze geleerdheid (die, als tot meerdere luister van Vlaanderen, Brugge als verblijfplaats koos en daar ook een vrouw vond ; van geboorte Spanjaard, Vlaming uit vrije wil), dat hij van ouderen en vooraanstaanden van het Vrije het volgende vernam. Ooit bestonden omheen Brugge vrij rijke gronden die vee en voedsel brachten (fol. 38v.) voor het behoeftige en noodlijdende Brugge.

Zij onderhandelden over hun vrijheid zodat zij, los van Brugge, onder de jurisdictie kwamen van een kastelein of burggraaf. Toen zij talrijk genoeg bleken te zijn, gingen zij op de graaf toe en vroegen hem eigen jurisdictie en een eigen landhuis. De graaf, het was, meen ik, Filips van den Elzas, zag hier een schitterende kans om de macht van Brugge tegen te gaan door haar medestanders en cliëntes te ontnemen, en ging maar al te graag in op hun vraag. Hij gaf hen jaarlijks vier burgemeesters, en schepenen voor het leven benoemd, geheel uit welwillendheid en schreef voor dat zij te Brugge in de Love hun vergadering van afgevaardigden zouden houden, en er een vaste Raad hebben ; en dat zij, in oorlogstijd, onder de vlag van Brugge mee zouden opstappen. Hierom worden zij Vrijen, *Francostae*, genoemd.

Vijf bisschoppen delen in Vlaanderen de macht : deze van Doornik, van Terwaan, Arras, Kamerrijk en Utrecht. Onder Doornik vallen de aartsdiakonaten Doornik, Gent en Brugge. Twaalf dekens hebben volgend aantal parochies onder zich : die van Doornik 63, van Gent 67, de Brugse 49, die van Rijsel 54, van Kortrijk 42, van Seclin 30, Helchin 32, Oudenburg 44, Aardenburg 27. In deze laatste dekenij liepen de parochies en pastorieën Avekerke, Hamme, Ijsendijke, Nieuw Roeselare, Oostmanskerke, Romboutswerve, Westende, Vulpen, Vremdijk, Watervliet, met de hermitage van de abdij der Willelmijnen, onder water. Dit gebeurde op 9 oktober 1374 (fol. 39). De Wase dekenij beheert 38 parochies, die van Oudenaarde 37, die van Roeselare 32.

De bisschop van Terwaan bezit in Vlaanderen één aartsdiaken met 12 dekens, deze van Marck met 7 parochies, Bourbourg 21, Winnoksbergen 29, Veurne 21, Diksmuide 15, Zanthove – hier is bedoeld Nieuwpoort – 8, Ieper 25, Poperinge 19, Belle 14, Merville 13, Cassel 25, Arques 14.

Douai en Armentières met afhankelijkheden horen toe aan de bisschop van Arras. Aan Kamerijk hoort het stuk Doornik over de Schelde toe en de ganse Overscheldse heerlijkheid, daaronder de stadjes Aalst, Geraardsbergen, Ninove, Dendermonde en Pamele onder Oudenaarde-over-de-Schelde. De Utrechtse bisschop heeft onder zich de Vier Ambachten : Hulst, Boekhoute, Assenede en Axel. Utrecht beweert inderdaad, zich steunend op de *Acta Pontificorum*, dat haar bisschop van oudsher het beneficium mét cliëntele erover had. Op die manier is de graaf van Vlaanderen leenman van de bisschop.

De Vlamingen leggen zich in hoofdzaak toe op de fabricatie van laken, niet alleen met wol die ze aan zichzelf hebben, doch die zij verder importeren uit Spanje, Engeland, Schotland. Zij maken er alle slag van lakens uit, die in alle steden van de christenheid door kooplieden worden verkocht (fol. 39v). Zij maken er verfijnde dekleden van en slopen, dekens, overtrekken en capes, en alle soort andere kledij, die bovendien uitstekend in de markt ligt. Naar ik hoorde leerden andere naties dit linnen- en laken weven van vrouwen uit Vlaanderen daarheen uitgeweken. De Engelsens bij voorbeeld leerden, naar meerderen beweren, de kunst van het verven van ons. Aan dit gespecialiseerd werk verdienen ze een royaal inkomen. Daarnaast vrijuit gekleed met linnen en lakene pakken, verzetten zij bergen werk in de landbouw. Ze verbouwen in hoofdzaak twee graansoorten Tarwe en *typhe*, door de bevolking niet geheel exact vertaald naar haver. Deze *typhe*, ééngranige tarwe, is vrijuit de beste graansoort. Op veel plaatsen beschikt Vlaanderen verder over weiland beter dan landbouwgrond, waardoor buitenlands graan moet worden ingevoerd. Dit komt dan uit Vermandois, Artois, de streek ven Amiens en Kamerijk, die met hun gronden beter dan de onze, steeds gewassen blijven leveren.

De Baltische Staten met hun burenen, die wij alle gelijkelijk Oosterlingen noemen, en Spanjaarden en Engelsens zijn gewoon ook graan te sturen en graan af te nemen.

Gerst, haver, bonen, erwten, katoen, vlas, hoppe, rapen en andere vruchten brengen verder een goede oogst. Op vele plaatsen worden de akkers gemergeld.

Doch in de kuststreek zijn de polders zo vruchtbaar dat noch bemesting noch drieslagstelsel er nodig is. Binnen-Vlaanderen brengt welige graanoogsten op en valt op door de vruchtbaarheid van de bovenlaagse grond, die veelvuldig typhe opbrengt (fol. 40) terwijl in de buurt van Brugge en Gent de grond niet zo steriel is of sommigen

slaagden er in deze slechte, ongecultiveerde grond om te zetten in landbouwgrond.

Olie wordt gewonnen uit lijnzaad en rapen ; uit appels wordt een suikerdrank gedistilleerd, terwijl uit noten ook een notenextract wordt gemaakt. Boter, melk, kaar, haring, vlees, elke soort riviervis en zeevis behoort tot het dagelijks voedsel in Vlaanderen. Kaas, boter en haring worden geëxporteerd, niet alleen naar de nabije bureu, maar ook ver weg, als om prijs. Uit Bretagne krijgen zij van de kooplieden het ongerede zout, dat zij verwerken en laten schitteren en ook gebruiken om haring en vlees langdurig te bewaren. Naast Antwerpen bezitten Sluis, Oostende, Nieuwpoort, Duinkerke en het Engelse Calais havens waarheen koopwaar uit gans Europa wordt gebracht, en waar ook de visserij en alles wat met de zee te maken heeft, wordt verhandeld.

Brugge bezit voor wat België betreft een unieke stapel en groepering van kooplieden, hoewel door de duidelijke regressie Antwerpen nu op het voorplan komt. In Vlaanderen wordt geen wijn verbouwd, wel ingevoerd uit Frankrijk en Duitsland ; doch deze is door het lange transport en door de heffingen vrij duur.

Bier wordt er echter volop gedronken, gedeeltelijk aan huis vervaardigd, gedeeltelijk geïmporteerd uit Holland, Duitsland, Engeland. Dronkenschap, jammer genoeg, wordt vrij licht opgenomen (fol. 40v). De dolk aan de gordel gaat men veelvuldig gewapend naar de landelijke herbergen, waar men onder het drinken vlug op de vuist gaat, ja overgaat tot doodslag. Het is een volk dat een zo rood aangelopen gezicht heeft, dat meerderen denken dat het van deze felrode kleur de naam Flammenses kreeg.

De Vlaming bezit een robuuste lichaamsbouw, doch is vrij verschillend van postuur, zowel lang als kort als geblokt. Bij diverse lokale opgravingen bleek uit skelet en schedel, die van een verblindende gaafheid waren gebleven, dat de vroegere bevolking beduidend forser was. Naar men vertelt kwam voorheen hier een ras uit Engeland van reuzengestalte ook de Cimbren en Teutonen, van wie men beweert af te stammen, bezaten een grotere lichaamsbouw. De auteur Pomponius Mela schrijft dat in zijn tijd de Teutonen het Bretoense eiland Cadanonia, tegenover Germanië, in bezit hadden ; waaruit wij wellicht kunnen afleiden dat de Rutheni hierheen trokken, gezien vooral de bewering dat het een Northumbrische en Albiaanse stam betrof.

Dronkenschap is slecht voor wie aan zee woont, een ondeugd toege-

schreven aan de zware zeelucht die de spijsvertering zou activeren. Noch bij trouwpartijen, eetgelag en diners, noch in kledij of lichaamscultus houden zij nauwelijks enige maat. De adel kan nauwelijks een uitschieter aan kledij of eetmaal bedenken, of het plebs volgt dit direct na. Er is nood aan een wet die de consumptie aan banden legt. Hoe dichterbij de zee nadert, des te vrijpostiger, opener en meer Germaans zien de Vlamingen eruit (fol. 41) ; hoe dichterbij Frankrijk, des te gecultiveerder, humaner en warmer ze zijn. Allen echter zijn van nature fier, en zoals geen volk ter wereld een groter vrijheid bezit, zo is er ook niemand ter wereld die er meer op staat. De vrouwelijke sekse is er bijzonder uitdagend en werelds, doch niet vrij van verspilling en ambitie. Bruggelingen en Gentenaars, verschillen in menig opzicht van mekaar. Schitterend, praalziek, verrijnd, vrijgevig, mild-delend kan je de Bruggeling noemen. De Gentenaar echter is meer spaarzaam, meer gereserveerd, toont minder wat hij kan, gaat zijn gang minder ostentatief, in minder luxe. Als je dit volk beter kent is het binnenin goed en bedacht op de hulpbehoevende.

Beide gaan zij de overige Belgen vooraf door de pracht en praal van hun bouwwerken, zowel tempels als klokkentorens, met wonderbaarlijk gebeier. Zij worden gevormd midden het geklingel en de zang van vele cantilenen. Eenmaal het ware geloof aanvaard bleven zij dit bewaren, zelfs midden de meest ongehoorde afwijkingen. Zover ik weet kwam nimmer enig spoor van ketterij bij hen op, zelfs niet in onze voor de kerk zo beroerde tijd.

Inderdaad, als hier iets indruist tegen de door de kerk opgelegde leer, dan is het ergens anders vandaan hierheen gebracht, niet hier ontstaan. Ook het Lutheranisme, dat meerderen onder ons aanhangen, leerde men ergens anders. De ouderen leren ons overvloedig om de zeden van ons volk (fol. 41v.) toch maar niet anders te maken; hoe wij voorheen veel eenvoudiger, opener, minder onoprecht, trouwer met mekaar omgingen; hoe wij sterker, vitaler, robuuster, groter, minder toegelegd op wellust en uiterlijkheden van de dingen, minder tuk op bruiloften, eetmalen, kleedpartijen, meer de goede dingen betrachtten. Nu echter degenereerden wij door rijkdom en langdurige vrede tot nietsdoen en weken van de oude deugden af ; werden lui, gierig, hoogmoedig, corrupt. Wij devalueren door overspel, veelvuldige kwaal, die voorheen nauwelijks voorkwam ; wij verwekelijken schrikwekkend want nooit werd de wet, die overspel moest inperken, schandelijker genegeerd. Ook de zuiverheid van het priesterschap bekoelde ; wonder hoe weinig van het originele concept van frisheid, onschuld en begeestering overbleef. Veel minder processen

wezen voorheen de schuldige aan ; geschillen werden tussen vier muren door het wijze oordeel van *virī boni* beslecht.

Aan- en verkoop gebeurde via weinige getuigen, zelfs zonder getuigen en dit in louter wederzijds vertrouwen. Nu moet alles via schrift en tegenschrift bevestigd worden, alleen omwille van de kwade trouw, geheel vreemd aan onze voorouders.

Velen zijn nu bewonderaars van Griekse en Latijnse letteren en culturen die met grote financiële inspanning doch niet allen houden deze inspanning vol omdat, naar ik meen, niet een passende beloning resulteert uit de studie van zoveel schitterende dingen. Onze tijd kent vele Vlamingen van bijzondere geleerdheid. Onder hen Josse Clichthove (fol. 42), Joost Bade, Jan Despauter, net overleden, Cornelis de Schepper, Jan van Strazeele, een jongeman met schitterende toekomst. Door geheel Vlaanderen loopt een zo grote ijver voor de *Bonae Litterae* een zo grote liefde voor de studie, dat men geen dorp of gehucht meer vindt of het bezit een leraar van uitzonderlijk formaat. Het heeft geen zin ze hier alle op te noemen. Elke dag overigens laten onze geleerden zich opmerken en door hun publicaties vergaderden zich roem : Eligius Hoeckaert uit Gent, Jacob Pape en Paschasius de Soutere uit Ieper, Lieven vander Cruysse uit Belle, Peter Curius uit Winnoksbergen, Omer Leopardus uit Nieuwpoort, Christian Massaeus uit Kamerijk. Vele anderen zijn even belangrijk in deze cultuursituatie, hoewel zij nog niet tot publicatie kwamen, ofwel omdat zij dit niet opportuun achten, ofwel door hun drukke andere bezigheden : ik bedoel mensen als Jacob van Halewijn, Adriaan Chilius, Daniel Spetebroot, allen uit Brugge, Jan Lacteus uit Rijsel, Aegidius van der Beken uit Wervik, Jan Cornehuse uit Cassel en vele anderen elders, die ik met excuus voorbijga. Inderdaad, moest ik ze alle opsommen, ik zou van de leraren overstappen op die anderen als Mark Laurin, Jan Fevijn, priesters in St.-Donaas, Jan de Neve, Peter de Corte, Judocus van Gavere, Judocus Laureins, net overleden, Lodewijk van Vlaanderen, Heer van Praet, Joris van Halewijn, Heer van Komen, Peter Taeyspil, Peter van Zootpeene, Jan van der Cruysse, Joachim Martins, Christian Cellarius en zeshonderd gelijkaardige erudieten, dan zou aan mijn catalogoog noch maat noch einde zijn (fol. 42v.).

Dan vermeldde ik nog niet onze stoet bijzonder fraaie, bijzonder talentrijke dichters, onze taal met onder hen Jan de Pottemaker, Anthuenis de Rovere, Pieter Pauw, Jan Scheerder, Laurent Plancke, en de vele bijna ontelbare andere, die de Latijnse dichters zowat evenaren. In vergelijking met de andere Germanen is onze taal

opvallend meer geciviliseerd, zachter, vol met vele spreuken, metaforen en allegorieën, bijzonder geschikt om elk ding erin te zeggen. Zij zou, naar sommigen zeggen, het dichtst de Saksische taal benaderen, die volgens de bepaling van Albertus Krantz in zijn *Saxonia* de meest eerlijke is, zonder schrille tonen, niet stuk door aspiratie zoals de overige Germaanse talen.

Ik vind in de Annales van sommigen dat de vroegste Belgen Griekstalig waren, tot van de ene kant van Germanen, van de andere Romeinen binnenvielen. Daarna gebeurde een zo grote taalvermenging dat het Grieks geheel verloren ging in een door mekaar praten van Germaans en Latijn met als hoofdelement het Germaans, een taal die sommigen nu lijken te willen verlaten om over te gaan op het Frans, gezien de nabijheid van de grens en de grote commerciële relaties met Frankrijk. Vrij veel namen van dorpen in Gallicant Vlaanderen en Artois waren voorheen geheel Germaanstalig (fol. 43). Zo onder meer St.-Omer, befaamde stad die origineel Vlaamssprekend was, daarna tweetalig om nu zowat geheel Franstalig te zijn. Op die manier schuift het Frans als taal van dag tot dag op, en wordt het Germaans met kracht naar de Rijn teruggedreven.

Vlaanderen is daarnaast ook rijk aan belangwekkende cantors die zich met om het even wie in de christenheid kunnen meten. Getuige Alexander, cantor van wijlen Filips I, Peter de Vic, cantor bij Karel V, Adriaen Willaert van Roeselare, nu kapelmeester bij de koning van Hongarije, Thomas Martinus met zijn broers Peter en Jan, afkomstig uit Armentières, nu Kartuizer, naar ik hoorde, te Amiens. Het volk bezit de kunst de eigen taal tot ritmische cantilenen om te buigen, hoewel wij met Erasmus moeten toegeven dat dit kan leiden tot morele en intellectuele ledigheid.

Onder de meest befaamde organisten op hydraulische orgels rekenen wij te Brugge in de Wijngaard Jacob de Blende, die zijn naam kreeg van een oogletsel. De Brugse schilders, beeldhouwers, latoenwerkers zijn op vandaag van een zo groot genie dat zij, naar men beweert, nauwelijks voor de grote namen van vroeger moeten onderdoen, en om hun kunstvaardigheid worden opgevraagd zowel in Denemarken en Noorwegen, als in andere verwijderde landen.

Noorwegen stuurt ons dan houtsoorten, die door onze schrijnwerkers tot meesterwerken worden omgetoverd. Behalve wol stuurt Schotland ook vis en huiden. Uit deze wol maakt men voornamelijk in St.-Winnoksbergen en Hondschote het lichtere laken, saaien genoemd. Het wordt zowat overal naartoe geëxporteerd.

Te Brugge en Rijsel ziet men de zijdedraad uit Spanje bewerken en er bijzonder geraffineerde weefsels uit maken (fol. 43v.). Men heeft

daar de gewoonte daarvoor zijdwormen te kweken om daaruit de gesponnen draad te winnen. De Hollanders bezorgen ons paarden, bier en linnen. Friezen en Normandiërs voeren ossen aan. Zelfs kweken wij een fraaie veestapel en een stoet paarden, die de Fransen aan hoge prijzen bij ons opkopen. De boter om het laken te smeren komt van Friesland.

Behalve de vrij zware lucht aan zee is de atmosfeer elders goedertieren en aangenaam. De grond zelf bewaart tot op vandaag iets van het vroegere bos, via zijn naamgeving als Nieppe, Belle, Wijnendale, Houthulst. Onder de bergen verdienen vermelding de Casselberg, de Katsberg, de Zwarteberg en de Scherpenberg, Geraardsbergen en Mont de la Trinité, bij Doornik. Het vuur stoken wij met bijzonder goede houtsoorten die overal voorhanden zijn, behalve aan zee, waar helm wordt gebruikt en zwarte asfalt, darinc genoemd, wat een vrij akelige geur verspreidt wanneer stro en aan de grond gedroogde ossedrek mee worden verbrand. Overal zie je de luisterrijke boomgaarden, tuinen, weiden, de schaduwrijke bossen, stromen en tuinen, de ongelooflijke weelde aan jonge planten, bloemen, heesters, dit alles in zo grote overvloed en bloei ; verder wondere variaties aan geneeskrachtige kruiden, dat het de vreemdeling telkens opnieuw verbaast (fol. 44).

Precies door de koude temperatuur hier worden wij minder aangestast door ziekte, hitte en alle soort pestilentie. Naar het getuigenis van onze voorvaderen was destijds in Vlaanderen de pokken, deze schurftige huidziekte, nagenoeg onbekend. Epilepsie wel ; je kon hen die eraan leden voornamelijk op St.-Jansdag te Brugge hun devotie zien doen. Verder is het in Vlaanderen een verderfelijke gewoonte, wanneer men gaat schelden, zowat mens als dier de vallende ziekte toe te wensen. Ze hebben wel dit aardigs dat, bij geval hen iets onvoorziens tegengaat, zij na beraad oordelen nog voor hetere vuren te hebben gestaan. Bovendien noemen zij iemand zonder manieren een zatterik. In Vlaanderen bestaat verder een groot getal leprozen. Gezien onder die ziekte grote variëteiten bestaan, worden dezen, die lichtvaardig ziek werden bevonden opnieuw gezond verklaard en tot de gemeenschap toegelaten.

Het is hen toegelaten zonder enige schroom te bedelen. Overigens bevond zich dezer dagen in Vlaanderen een zo grote groep burgers en vreemdelingen die op aalmoezen uitgingen, dat men helemaal niet meer kon uitmaken wie wel en wie niet behoeftig was. De op deze wijze belaagde steden hadden een dringende nood aan een

reglementering om deze onbeschaamde bedelarij te keren. Zo wordt nu zorgvuldig opgelet dat de behoeftigen van stadswege worden ondersteund, en bedelarij is alleen nog toegestaan voor wie door ouderdom, ziekte of een lichaamskwaal niet tot werken in staat is. De kinderen der armsten worden van de straat weggehaald en opgevoed, gekleed en op school gezet of een ambacht geleerd, op kosten van de gemeenschap (fol. 44v.). Niemand gezond van geest of leden mag nog uit bedelen. Vreemdelingen worden in publieke instellingen opgenomen en na één nacht, tenzij zij werkelijk ziek zijn, verplicht op te stappen. Middels een streng edict slaagde men erin deze opdringerige en subversieve groep bedelaars, die de Fransen bliteri noemen, weg te houden.

Te Ieper poogde men zelfs volgende reglementering. Elke vorm van bedelen binnen de stad wordt verboden, de bedelorden opzij gelaten. Via de inkomsten van de armengelden en hospitalen, en geholpen door vrijwillige bijdragen van vrome stedelingen, worden alle « eigen » armen onderhouden. Naar ik hoorde zijn echter tal van bedelmonniken venijnige bestrijders van een dergelijke planning geworden en durven zij hen, die de armenzorg beheren, voor de rechter aanklagen alsof deze onrechtmatig optreden ten aanzien van de eigen of buitenstedse armen. Alsof zij onderdak weigeren of hen de stad uitwijzen, en aan de eigen burgers op een criminele manier het noodzakelijke weigeren. Zij beweren dat zij een dergelijke vernieuwing nergens op kerkelijke auteurs of keizerlijke edicten teruggaat. Dat deze armenzorg onder de bevoegdheid valt en onder het juiste oordeel van weinigen, en niet onder dit van de bedelmonniken zelf, wie het in de eerste plaats aangaat. Dat met de inkomsten van de kloosters en kerkelijke instellingen, grappenmakers, dobbelaars, dronkelappen, verkwisters, hoerenlopers, worden gevoed die in de herbergen en met kansspelen, of ergens anders hun eigen armoede hebben gevonden. Op een dergelijk publiek, menen zij, willen de rijken vandaag hun piëteit richten (fol. 45).

Ik weet niet of het juist is, doch men vertelt daarnaast evengoed dat de woede van de bedelmonniken zijn oorzaak vindt in het feit dat de testamenten en dotaties, die hen vroeger toevielen, nu via de stadschatkist rechtstreeks naar de armen gaan. Wat er ook van zij het is in elk geval duidelijk dat de kloosters en opvangtehuizen door onze voorvaderen werden gedoteerd niet alleen om de nood van de behoeftigen te dekken, doch om elke nood te lenigen. Hiervan bestaat een merkwaardige stichting van de heilige Lodewijk IX waar zieken op de meest progressieve manier worden bijgestaan, een

model te Parijs, doch voor geheel Frankrijk, zelfs voor de gehele christenheid. Het is immers heel erg fraai dat onze bureu, die door de laatste oorlog of door het stormgeweld dit jaar en de overstromingen hun bezit kwijt geraakten, dat dezen in Vlaanderen soelaas vinden voor hun miserie, dat hier nog een sprankel broederliefde overbleef, dat de vloed van medelijden niet afgestopt wordt voor wie deze het meest nodig hebben.

Ons spreekwoord is overigens heerlijk dat zegt dat wij alleen dan gelukkig zijn, wanneer wij kunnen geven, voornamelijk het goeddoen aan armen betreft. Karel de Goede, graaf van Vlaanderen, wordt nu nog onder de Belgen geroemd omdat hij te Ieper 7800 broden mét kledij en geld zou hebben gegeven aan de noodlijdenden, en dit op één dag, zonder onder hen die dit kregen onderscheid te willen maken. Zeker is dat van heinde en verre de ongelukkigen naar de vrijgeveige en piëteitsvolle vorst kwamen toegestroomd (fol. 45v.). Ik zou echter niet graag hulp bieden aan die benden, die schandvolle vloed havelozen, deze poel van verderf, deze kweekplaats van ontucht waarover een 'lofdicht' bestaat van Baptista Mantuanus :

Armoede, vijand van goede zeden,
die alles naar zonde toe beweegt,
Meesteres van zonde en misdaad.

Wij weten natuurlijk niet hoe dit Ieperse model, evenwichtig uitgevoerd, de gemeenschap tot nut zal strekken, of het velen van ledigheid, van onwaardig leven, van diefstal, van herbergen, van de galg zal afhouden. Zouden onze monniken, onze zovele steenrijke priesters hun gebenedijde handen durven afhouden van een dergelijk opzet ? Zij dit toch tot roeping hebben niet alleen de arme te hulp te komen, doch evengoed gevangenen te verlossen, onwetenden te leren, op elke manier goedertierend te zijn. Gezien echter Ludovicus Vives hierover een schitterend, diepgaand en piëteitsvol betoog schreef zal ik het daar niet verder over hebben.

Terwijl ik mijn essay hier opstel, keurde de theologische Faculteit van de Sorbonne dit Ieperse experiment overigens goed tijdens haar beraad op Mathurinsdag, 16 januari 1531.

In dit jaar 1531 ontstond in de zomer in België een bijzonder besmettelijke ziekte, de Engelse zwetende ziekte genoemd. Er zijn er die haar omschrijven als een ééndagsziekte. Wie erdoor is aangetast krijgt het aan de buitenzijde vreselijk koud, terwijl zijn lichaam binnenin als door vuur wordt verteerd (fol. 46). Men sterft er normaal van binnen de 24 uur. Te Brugge overleden op die manier zowat 300 mensen, te Gent ongeveer evenveel, vooraleer men de kwaal her-

kende en kon remediëren. Er bestaat inderdaad een afweermiddel, doch slechts aan weinigen bekend. Heel belangrijk is, zohaast de ziekte zich meldt de patiënt voor koude en de geringste slaap te behoeden. Hij moet in bed worden gehouden en er zo hard mogelijk zweten. Men denkt dat door dit zweten dit branden binnenin wordt overwonnen.

Nooit zag men de Bruggelingen in zo grote verwarring en paniek. Te allen kante werden testamenten opgesteld, akkoorden gesloten, vriendschappen afgelegd, wederzijdse beledigingen vergeven ; men stroomde samen bij priesters, voor het altaar, allen in tranen en overal werden rondgangen en novenes voor de relieken der heiligen georganiseerd. In deze stoeten stapten de kinderen achter hun ouders op, lange koorden uit vlas vastgehecht aan hun kledij, in smeektocht gingen zij op de reliek van het Heilig Bloed af. Niets werd nagelaten om de woede van het lot te keren en de hemelse vreugde te verkrijgen.

In Vlaanderen gebeurt de landbouwcultuur niet per dorp omheen een kerk, zoals wij dit bij de meeste volken kennen, doch de boeren wonen verspreid over velden en bossen. Elk bezit zijn eigen akker, boscage, weide en grasland, zijn eigen boomgaard. Men wedijvert onder mekaar in de jacht, vogelvangst, visvangst. Het hert, hazen, konijnen, evers en elke vogelsoort komt overvloedig voor. Uit de boomgaarden en de veestapel is het gewin belangrijker dan uit de aangeplante of gezaaide vruchten. Duur en kostelijk echter is hier alles wat mensenkledij en voeding betreft (fol. 46v.).

Dit lijkt mij veroorzaakt te zijn zowel door de mateloze zucht naar luxe en consumptie bij ons als door de grote groep buitenlandse kooplui, die bij ons zowel kopen als goederen aanvoeren, met wisselende winst. Die goederen dienen eerder de zucht naar luxe en verzwakking der zeden dan zij het publieke nut betrachten.

Het was niet onze bedoeling de rijkdom van Vlaanderen in detail te beschrijven, noch een opsomming te brengen van haar genie, haar kunst, haar inspanning, koopmanschap, haar literair kunnen. Ik dacht dat het goed was een stel dingen hier voor het eerst aan te raken alleen, veel geheel onbesproken te laten, bouwstoffen ten slotte voor een completere beschrijving te hebben aangebracht. Het ontgaat mij niet dat anderen op dit vlak mij zijn vóórgedaan, met mij rustig kunnen concurreren ook, terwijl ik niet eens aanspraak kan maken op hun eruditie, hun schitterend betoog, hun grotere feitenkennis.

Over het Vlaams recht.

Over de adel, de abdijen en de bloei van het Vlaams imperium.

Boek 10

Ik vernam zowel (fol. 47) van Peter van Zootpeene uit Cassel, een bijzonder talentrijk historicus en jurist, als van de priester Jacob van Poers, mijn stadsgenoot en peetvader, voor het eerst van het bestaan van Franstalige *Antiquités de Flandre*, commentaren van Filips Wieland. Hierin trof ik onder de rubriek Vlaams recht en bloei van Vlaanderen dat de graven, wat hun administratie betreft, het model en ritueel van de Franse koningen hebben gevolgd. Zo schreven zij *Comes Flandriae Dei Gratia*, wat zij alleen met de koning gemeen hebben. Inderdaad, behalve in Vlaanderen komt deze titulatuur nergens anders voor. Wij kwamen tot de bevinding dat graven eertijds gewoon waren ofwel te schrijven *comes per Dei clementiam* ofwel *regis clementiam* of nog *in Dei nomine non meis meritis comes* of wat het meest voorkwam *Dei gratia comes*, graaf bij Gods genade. Alle graven tot aan Robrecht de Fries noemden *Comes* en *Marchio*. De Fries liet Marchio weg om een mij niet bekende reden. Zij schreven voorheen niet *Comes ac Marchio Flandriae* doch *Comes et Marchio*, Graaf én Markgraaf. De koning schreef hen niet aan als *Comes Flandriae* doch *Comes nostri regni*, graaf van ons rijk. Boudewijn V de Vrome is wellicht één van de eerste die *Comes Flandriae* begon te schrijven. Sommigen menen dat marchio, hoofd van de ruitery, van *marchae*, paarden of regio van paarden, is afgeleid (fol. 47v.).

Eertijds waren de Vlaamse graven ook prinsen van het Roomse Rijk. Deze titel gebruikte immers ook Boudewijn VI, zoon van Boudewijn van Rijsel, toen zijn vader hem tijdens zijn leven nog het graafschap Artois schonk.

In 1262 toen Albrecht I keizer was, noemde hij bij de eedaflegging de Vlaamse graaf Gwijde prins van het Roomse Rijk. Pas keizer Maximiliaan spoorde zijn zoon Filips aan *Princeps* en *Comes Flandriae* te schrijven, omdat hij zich herinnerde dit in oudere kronieken te hebben gelezen.

Wanneer de graaf zich leenman van de koning verklaarde en hieronder de eed aflegde, moest hij de koning geen tegenprestatie, doch hij kreeg van een koninklijke dignitaris mantel, kroon, gordel, geldbeugel en zwaard. Naar koninklijk model opnieuw beschikte de graaf vanaf het begin over vier hoofdambtenaren : een kanselier, seneschalk, een opperkamenier en een opperschenker, die men gemeenlijk de hofhouding noemt. Kanselier was bij traditie de proost van St.-Donaas, seneschalk de burggraaf van Rijsel, kamenier de burg-

graaf van Oudenaarde, uit het huis Vichte, de andere van Veurne, uit het huis Belle. De burggraven of vicecomites van Gent, Ieper, Veurne, Aalst, Harelbeke en andere meer waren zo goed als rechters en helpers van de kanselier, wakers over recht, berechters van misdaad en doodslag (fol. 48).

Ook Vlaanderen heeft zijn 12 pairs, wat duidelijk blijkt uit de acta van Robrecht de Fries waar pro memorie gevraagd werd of Arnulf d'Ardenne, graaf van St.-Pol, door de Fries onder de 12 pairs was opgenomen.

Over de rechtspraak van de pairs is ook sprake in de *Vita Caroli Boni*. Ook in de annotaties bij de *Pandectae* van G. Budé, deze bijzonder erudiete geleerde, worden zij geciteerd. Hieraan voegde kortgeleden (1430) Filips van Boergondië de orde van het Gulden Vlies toe en noemde de leden broeders in deze groots opgezette orde. De graaf bezit uit zichzelf het recht over allen en hij alleen ook kan van straf kwijtschelden. Hij licht legers, houdt het volk onder de wapens, legt verordeningen op en verbiedt. Naar het model van de koningen ligt het in zijn macht volledig vrij zowel privileges als immuniteit te schenken aan zowel kerk als stad en kasselrijen. Het slaan van gouden en zilveren munten staat hem vrij, evengoed als het goud- en zilveragehalte te bepalen ten aanzien van de koninklijke munt.

Nooit oefende de Franse koning gezag uit over Vlaanderen zoals hij wel deed ten aanzien van zijn overige graafschappen. Voor zijn wetgeving, sancties, genadeverlening, is in Vlaanderen geen rechtsgrond. Voor zijn justitie, zelfs preventief, wordt geen kans gelaten. Frans geld wordt maar aanvaard nadat het is omgerekend naar het pond Vlaams. Precies dit jaar 1530 werd de munt van de Franse koning naar de smeltkroes verwezen in Vlaanderen omdat het gewicht helemaal niet overeenkwam met wat bij ons gebruikelijk is (fol. 48v.). In dit opzicht moeten wij wel lof toebedelen aan Engeland dat steeds een betrouwbare munt hanteerde.

Indirecte belastingen als tiende, twintigste of honderdste penning, worden niet toegepast in Vlaanderen. Ook koninklijk beslag wordt niet aanvaard. Ook de Kerk in Vlaanderen is vrij en eigengerechtigd ten aanzien van de Franse. Noch de Franse pragmatieke sanctie noch de Parijse benoemingen zijn bij ons geldig. De graven spraken vanaf het begin recht bij arrest en zonder recht van beroep via een afzonderlijk Hof, zoals de Wetachtige Kamer en de Rekenkamer. De Wetachtige Kamer is een rechtsvergadering van leenmannen van de graaf, kwantitatief samengesteld naar zijn willekeur. Zij nemen kennis van alle lopende zaken behalve majesteitsschennis. Voorzitter is

ofwel de graaf ofwel zijn kanselier of de voorzitter van de Raad van Vlaanderen. De Rekenkamer bestaat uit ambtenaren genoemd *rationarii*, redenaars, samengesteld uit de huizen Assenbroek, Middelburg, St.-Aldegonde, Bassevelde, Spiere-Rupelmonde, Spiere-Gent, Ieper en Diksmuide, naar ik althans kon terugvinden. Gemaand of opgeroepen door de baljuw of burggraaf spreken zij recht ten aanzien van alle disputen die beden of indirecte belastingen betreffen. Zij houden eens in het jaar zitting op een plaats, naar de keuze van de graaf. Hun uitspraak gebeurt geheel vrijelijk. Bij afwezigheid van de kanselier treedt als voorzitter op wie door ouderdom, kunde en wijsheid het meest aangewezen is (fol. 49).

Een twintigtal vooraanstaanden houden zich verder bezig met de belasting op het graan, op het vlees, anderen met de heffingen op de geldhandelingen en zo door. Zij zijn steeds op inspectie, dwingen steeds de wet toe te passen.

Onder Fransen en Vlamingen was steeds discussie ten aanzien van het recht op beroep, voornamelijk vanaf het ogenblik dat Filips IV de Schone het Parlement te Parijs als beroepshof verplicht stelde, en ook de Vlamingen van dit Hof afhankelijk wilde stellen, tegen het gewoonterecht in. Het Parlement wilde zijn jurisdictie en beroepsmacht aan Vlaanderen opleggen, omdat dit een leen was van de Franse koning. De onzen argumenteerden dat Vlaanderen zowel door zijn gewoonterecht als door zijn wetten en organisatie zo was geëvolueerd dat het alleen aan huis werd berecht. Dat men steeds tevreden was geweest van de eigen Vlaamse rechters, en dat het geen pas gaf dat men alleen op daging naar een zo ver afgelegene Hof toe moest. Dat het bovendien een kwalijk ding was zo veraf processen af te handelen, gezien dit de moeilijkheden alleen maar zou opstapelen, het eigen land van veel geld beroven, en dat partijen heel dikwijls hierdoor zouden failliet gaan. Dat leenmanschap iets heel anders is dan rechteloosheid ten aanzien van Justitie. Dat Aalst, Brabant, Henegouwen, Holland bijvoorbeeld lenen waren van het Roomse rijk, doch evenmin onder 's keizers jurisdictie vielen. Dat anderzijds Dendermonde en Geraardsbergen wel onder Vlaamse jurisdictie vielen, doch noch een leen waren noch leenverplichting hadden ten aanzien van Vlaanderen. Dat Boudewijn de IJzere, de eerste Vlaamse graaf, door Karel de Kale destijds als leenman was aanvaard mét de bepaling dat Vlaanderen los en ledig van diens rechtspraak bleef (fol. 49v.).

De opvolgers van de graaf spraken gedurende vele eeuwen via Raad- en Rekenkamers volkomen integer recht met eigen arresten zonder

enig beroep daartegen. Zij waren onder geen beding onderworpen aan Frans toezicht en stemden nooit in ermee te Parijs te hoofde te gaan. Tweemaal moest de graaf op de pairs een beroep doen, de eerste keer toen iemand bij hem geen recht kon krijgen ; een tweede keer toen er discussie was over het toewijzen van het graafschap. Ook de Vlaamse magistraat beschikte ooit over dergelijke vrijheid. Niemand had het recht zich in beroep tot de grafelijke rechtspraak te wenden. Wie dit toch deed en zich niet naar de wet schikte, bedreef een reële misdaad ten aanzien van het vigerend recht dat stipuleerde dat wie in de wind sloeg wat schepenen via hun rechtspraak en getuigenis van derden hadden beslist, een boete kreeg van 60 pond en 10 pond aan elk van de rechters. Oneerlijkheid, geldzucht en andere fouten werden door de graaf beteugeld volgens het recht van Arras. Inderdaad vooraleer Arras van Vlaanderen werd afgescheiden was dit de hoofstad van Vlaanderen. Van ver voor die scheiding vond ik in verband met deze vrij oude wetgeving volgende elementen. Wanneer schepenen door de graaf of zijn afgevaardigden werden opgeroepen omdat zij ergens foutieve rechtspraak hanteerden, verkeerd duidelijk naar het recht van Arras, of naar dit van wie daar te hoofde gaan, en indien de graaf dit kon aantonen, en zij dit aanvaardden, vielen zij met hun ganse bezit binnen de macht van de graaf (fol. 50).

Wanneer daarna Arras loskwam van Vlaanderen bedwong de graaf met kracht de willekeur van baljuws en rechters door decreten en uitspraken van de pairs van vijf grote steden : Gent, Brugge, Ieper, Rijsel en Douai. Hij liet dit nieuwe Hof overigens, middels oorkonden van Boudewijn VIII van Henegouwen, vader van Boudewijn van Konstantinopel, en Gwijde van Dampierre voor Gent opnieuw vastleggen. Toen daarna Rijsel en Douai in de macht van Frankrijk kwamen werd de magistraat van Gent, Brugge en Ieper in zijn rechtspraak gecontroleerd door de Raad van Vlaanderen.

Oorzaak van deze excessieve voorrechten blijkt te zijn, naar velen menen, dat de graven nakomelingen waren van Judith de koningin, dus waren de graven nakomelingen van Karel de Grote en dat hebben zij steeds met nadruk gecultiveerd. Toen deze Judith huwde met Boudewijn de IJzere bleef zij naar koninklijk model regeren. Zij kreeg immers van haar vader Karel de Kale Vlaanderen als bruidsschat en regeerde in eigen vrijheid, zoals haar vader in Frankrijk. De Vlamingen, een sterk en vrij gewelddadig volk, bewaarden de éénmalig verworven rechten heel zorgvuldig, zodat zij deze na lang en nuttig gebruik als een belangrijk verworven recht konden verdedigen. Bovendien bezit Vlaanderen, naast de kracht van zijn militie,

een zo grote reeks natuurlijke versterkingen dat het voor vreemde ruitery nauwelijks toegankelijk is, zoals het grotelijks vol moeras en heuvels ligt, worstelend af en toe met enorme watermassa's wat overigens deze winter opnieuw werd bewaarheid (fol. 50v.).

De Fransen hebben reeds vanaf het begin gepoogd met alle kracht Vlaanderen binnen het rijk te brengen en er het Franse gewoonterecht in te voeren. Via het eigen stemrecht konden de Vlamingen telkens hieraan ontsnappen. De trots van Vlaanderen was dat het in het twaalf leden tellende koninklijke college van de pairs als het oudste van alle aanzien werd. Vlaanderen ontstond als leen ten jare 862, in de tijd van Karel de Kale. Normandië werd dat in 909, onder Karel III de Eenvoudige, Boergondië in 1035 onder Hendrik I Capet, en daarna ook nog de andere lenen, lang na Vlaanderen. Een verder bewijs voor de adel van Vlaanderen zou gelegen zijn, naar men zegt, in het unieke feit dat de graaf *Baro* wordt genoemd. Hij voert in zijn wapen de zwarte leeuw op gouden veld. De Belgische vorsten immers, zoals de graven van Vlaanderen, Leuven, Holland, de hertog van Limburg, e.a. kregen de toelating de leeuw te voeren in de tijd van Filips van de Elzas, toen zij de kruistocht voorbereidden in Syrië. Een oud Vlaams blazoen is ook het blauw veld, goud geruit van vijf ruiten, de andere helft rood in het midden. Men zegt dat dit van de Ruscinonenses afkomstig is, hoewel het meer waarschijnlijk is dat dit stamt van de Russii en de Cymbri of de oudste Belgen.

In Flamingant Vlaanderen bestaan oude militaire of familiewapens van de burggraven van Gent, Nevele, Diksmuide, Beveren, Praet, Haveskercke, Watten (fol. 51). In Gallicant Vlaanderen zijn er vier, deze van Rijsel, Cysoing, Varenne en Komen, alle met macht over het ommeland. In het Vlaams gebied onder de keizer zijn er vijf : het land van Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse. In het graafschap zelf voeren Cysoing en Heine een beer in hun schild. In Keizers Vlaanderen is dat Pamele en Boelare. Men beweert dat dit van de Gothen stamt, gezien een beer een Gotisch wapen zou zijn. Wapentekens bedeed door het Vlaams stamhuis vind ik terug in Duinkerke, Bourbourg, Gravelines, Waasten, Wijnendale en Ronse. Gerechtshoven, nog Leenhoven genoemd, vindt men in Flamingant Vlaanderen 14 in getal : de Burg van Brugge en Gent, de Zaal van Ieper, de Burg van Kortrijk, het Hof van Harelbeke en Tielt, het huis van Deinze, het Kasteel van Petegem-Oudenaarde, het Steen van Oudenaarde, de Burg van Veurne, Cassel, het Steen van St.-Winnoksbergen, het Hof van Bourbourg en van Belle. In Gallicant Vlaanderen is dat de Zaal van Rijsel, de Burg van Douai, het

Hof van Orchies. In Keizers Vlaanderen : het Steen te Aalst, het Huis Dendermonde, het Wase Hof, en de Burg te Beveren. In deze centra komen de ondergeschikte kasselrijen bijeen. Gezien een groot getal ervan onvertaalbaar is naar het Latijn, zal ik hieronder enkele namen opnoemen. Te Gent komen meer dan twintig omschrijvingen bijeen (fol. 51v.). Onder deze de burggraaf van Gent, Nevele, St.-Janssteen, Drongen, Axel, Steeland, de stede van Assenede en Boekhoute, Bassevelde, Eeke, Lovendegem, Zomergem, Zaamslag, Varnewijk, Wetteren, etc. Te Brugge komen ook meer dan 20 omschrijvingen bijeen daaronder Diksmuide, Gistel, Maldegem, Lichtervelde, Dudzele, Gruuthuse, het Praatse, Oostkamp, Koekelare, Middelburg.

Te Ieper is dat naast Ieper, Boezinge, Elverdinge, Vlamertinge, Hollebeke, Moorslede, Voormezele, Loker, Staden, Beselare met meer andere. Menen en Wervik volgen met nog een 20-tal andere heerlijkheden. Kortrijk, zoals te lezen valt in de Franstalige Commentarii. Harelbeke valt onder de burggraaf van Harelbeke, net als Bavikhove, etc. ; Tielt staat voor Poeke, Claerhout, Meulebeke, Poelvoorde, Dentergem, etc. Oudenaarde staat voor Eine, Vichte, Heestert, Nazaret, Landegem, Rokegem, etc. Veurne heeft de leiding over Stavele, Roesbrugge, Reninge, Bavendam, Schore, etc. St.-Winnoksbergen over Loker, Hondschote, Drincham, Ogiersland, etc. Cassel, wat Antonius Pius Casletum noemde, over St.-Aldegonde, Hoymille, Borre, Haveskerke, Steenvoorde, Hasebroek, Peen. Belle bedient Caestre, Doulieu, Vleteren, Strazeele, Berthen. Onder Rijsel valt Varenne, Cysoing, Komen, Halewijn, Roubaix, Lannoy, Fromelles, Fresnoy, Bondues, etc. Onder Aalst ressorteert het Land van Rode, Gavere, Zottegem, Bottelare, Herzele, Tessegem, Gijsegem, Merelbeke, Borst en Brachantum of Ename (fol. 52). Dendermonde is het juridisch centrum voor Waasmunster, Hingene, Massemen, Laarne, Moerzeke, Baasrode, etc. Tot het Wase Hof behoren Eksaarde, Melsele, Temse, Zwijndrecht, Lokeren, Okegem, Barrezele. In de Raadkamer komen zij samen die gewoon leenmannen van het Vlaamse stamhuis zijn : Duinkerke, Gravelines, Bourbourg, Waasten, Wijnendale, Ronse, Pamele, etc.

Wat de abdijen in Vlaanderen betreft, de oudste gaan terug op de orde der Benedictijnen. Ik vind er 15 : de Blandijn, de Gentse, die van Doornik, Elnone, St.-Winnoksbergen, Geraardsbergen, Brugge, Oudenburg, Ename, Marchiennes, en monialenstichtingen te Messines, Bourbourg, Merkem, Nonenbossche-bij-Ieper en de Godelieveabdij bij Gistel.

Er zijn 25 Cisterciënserabdijen : de Duinen, Baudelo, ter Doest,

Loos, Clairmarais, Waarschoot en de vrouwenabdijen de Bijloke, Doresele, Groeninghe, Wevelgem, Ter Haghen-Axel, Nonnenbos-Gent, Markette, Flines, Flobecq, Ravensberghe-Drincham, Werken, Oosteeklo, Rostune, Zwijveke, Beaupré au sL, Beaupré-Grimminge, Woestijne, Spermalie.

Premonstratenzen zijn gevestigd te Veurne, Drongen, Ninove, Tussenbeek-Serskamp.

Regulieren te St.-Nicolas Prés-Doornik, den Eekhoutte-Brugge, Zoetendale-Aardenburg, Waasten, Zonnebeke, Filipinne, Watou, Ieper, Voormezele, Loo, Eversham, met zijn abdij in de varkensweiden bij Doornik (fol. 52v).

Victorijnen in Groenenbriel-Gent, St.-Trudo-Brugge, Waasmunster in het Land van Waas, te Roesbrugge en St.-Winnoksbergen. Er zijn kloosters van Kartuziers te Gent, Brugge, Doornik, Geraardsbergen en één voor vrouwen in Straten-Brugge ; er zijn ook vier Willemijnconventen : te Brugge, Beveren, Aalst en Peene, twee van de Triniteit te Hondschote en te Proven, bij het bos van Nieppe. Kloosters van Franciscanen : te Gent, Brugge, Doornik, Ieper, Rijsel, Douai, Oudenaarde, Kortrijk, Hulst, Sluis, Diksmuide, Duinkerke.

Coletienen vindt men te Gent en te Brugge ; Clarissen te Gent, Brugge, Ieper en Petegem-Oudenaarde. Huizen voor derde-Ordelingen te Gent, Brugge, Ieper, Diksmuide. Bedelmonniken die men Predikheren noemt te Gent, Brugge, Rijsel, Douai, St.-Winnoksbergen en monialen te Brugge en Rijsel. Karmelieten te Brugge, Gent, Ieper, Geraardsbergen, Aalst, vrouwelijke te Brugge. Augustijnen, huizen en slotkloosters te Doornik, Gent, Brugge en Ieper. Leden van Windesheim te Nevele en Elsegem, vrouwen van die orde te Deinze en te Gent : Galilea, en de besloten hoven Barbara, Agnes, Joris en Filles Dieu. Er is één klooster van de H. Antonius in mijn vaderstad Belle, één van de H. Brigitta te Dendermonde, één van de Annunciaten te Brugge, waar recent de tante van Keizer Karel Margarita werd begraven (fol. 53).

De orde van Rhodos heeft huizen te Gent, Brugge, Ieper en op andere plaatsen. Te Gent en Geraardsbergen wonen ook Hieronymieten, die heel befaamde middelbare scholen houden. In Vlaanderen zijn er 23 colleges van kanunniken, O.-L.-Vrouw Doornik, St.-Veerle Gent, St.-Donaas Brugge, St.-Pierre Rijsel, St.-Aimé Douai, O.-L.-Vrouw Douai, St.-Pierre Cassel, O.-L.-Vrouw Cassel, St.-Pieter Torhout, St.-Salvator Harelbeke, O.-L.-Vrouw Brugge, St.-Walburgis Veurne, O.-L.-Vrouw Kortrijk, O.-L.-Vrouw Dendermonde, St.-Hermes Ronse, Notre Dame Komen, St.-Piat Seclin, St.-Salvator Brugge, O.-L.-Vrouw Aardenburg, St.-Pierre Leuze, Notre Dame Antoing, en te Eine-Oudenaarde en Aalst.

Tenslotte wat de ongelooflijke opgang van Vlaanderen betreft, moeten wij nog even kort over de graven praten die de grenzen verlegden. De opinie won veld dat Flandbert, neef van koning Clodius, de bewaking kreeg toevertrouwd van de Belgische kust, en dat daarom het huidige Vlaanderen van hem zijn naam kreeg.

Zijn nakomelingen tot Liederik van Harelbeke hielden de kust en Vlaamse pagus in handen (fol. 53v.). Liederik echter kreeg naast de Vlaamse gouw ook de Vlaamse Ardennen in bewaring van Karel de Grote hoewel Brando van de Duinen schreef dat Liederik een onverdedigd en verlaten Vlaanderen bezette. Boudewijn de Ijzere voegde na zijn huwelijk met Judith de koningin alles toe wat lag tussen de Somme, de Oceaan en de Schelde, wat men ook over Flandbert vertelt, de stamvader Boudewijn IV met-de-Baard kreeg van Hendrik II, Keizer van het Roomse Rijk, Zeeland en Valenciennes. Boudewijn V de Vrome kocht van Hendrik IV het Land van Aalst. Hij vernietigde de sterkte Brachantum en stichtte er de abdij van Ename. Hij begon ook met de bouw van het Steen te Gent, een nieuw castrum, en voegde de Vier Ambachten toe aan zijn rijk. Hij trad op als voogd voor de Franse koning Filips, maakte het Engelse rijk schatplichtig, veroverde Henegouwen en liet zijn zoon huwen met de gravin. Hij kreeg daarnaast van Hendrik IV voor zijn zoon Boudewijn VI Doornik. Boudewijn van Mons, door Richildis ten huwelijk gevraagd in Henegouwen, kocht van een edelman Gerard Geraardsbergen, en stichtte er de stad. Diederik van de Elzas ging tot vier keer naar Jeruzalem en kwam er telkens met roem uit terug ; doch in die tijd waren de onzen zo traag en zo weinig geleerd dat praktisch geen informatie van zoveel kruistochten overbleef. Hij nam ook Kamerijk in. Filips van de Elzas nam van Holland Waasland af, werd graaf van Aalst en beheerder van het patrimonium van de kerk van Kamerijk. Hij bezat ook voor het leven het patrocinium van St.-Quentin (fol. 54).

Margarita van de Elzas kwam door huwelijk in het bezit van Henegouwen en Namen. Boudewijn VIII veroverde zich met kracht van wapenen het Griekse keizerrijk. Joanna, zijn dochter, nam Doornik in. Gwijde van Dampierre kreeg uit een eerste huwelijk Béthune en Dendermonde, uit een tweede het graafschap Namen. Hij nam verder Terwaan in, dat hij in brand stak, en regeerde over Holland en Zeeland. Robrecht III van Béthune kreeg via huwelijk Nevers. Lodewijk I van Crécy en Nevers die via zijn moeder Rethel erfde, kreeg door zijn huwelijk met Margarita Arthesië en Franche-Comté, de waardigheid van Palatinus en de heerlijkheid Salins. Hij kocht ook Mechelen. Lodewijk II van Male, gehuwd met Margarita van Brabant, vergrootte Vlaanderen met Lotharingen, Brabant en

Limburg en Dendermonde, wat lang door een huwelijks-gifte van Vlaanderen vervreemd was. Hij onderwierp met wapengeweld geheel Brabant en behield Mechelen en het markgraafschap Antwerpen van het Roomse Rijk. Hij kreeg Gallicant Vlaanderen, dit is Rijsel, Douai en Orchies via het huwelijk van zijn dochter, van de Fransen. Margarita van Male verwierf door huwelijk het hertogdom Bourgondië, Jan zonder Vrees, door zijn huwelijk met Margarita van Beieren, de Zeeuwse eilanden die in de jaren 280 van Vlaanderen waren afgescheiden. Hij kreeg ook Friesland in bezit. Filips de Goede maakte Lotharingen, Brabant, Limburg, Henegouwen, Holland en Zeeland erflanden van Boergondië (fol. 54v.). Hij kocht Luxemburg en Namen. Karel de Stoute voegde daaraan toe Gelre en de Ommelanden, Maria van Boergondië, Hongarije, Dalmatië, Kroatië, Oostenrijk, Stiermarken, Karinthië, Habsburg, Tirol, Elzas, Schwaben en vele andere regio's.

Door het huwelijk van Filips I met Joanna van Spanje groeide dit aan met de koninkrijken Castilië, Léon, Bethyca, Aragon, Navarra, de Balearen, beide Siciliën en het recht over Jeruzalem.

Keizer Karel nam Doornik in, heroverde Navarra, gooide de Moren uit Spanje, verjaagde de Fransen met veel geluk uit Italië en na de Franse koning te hebben gevangen genomen liet hij hem onder het juk lopen ; hij brak de vreselijke opstandigheid van de Roomse paus, ondersteunde de partijen in Italië, bedwong de hoogmoed van Venetië, veroverde de Eeuwige stad. Het verbond met Frankrijk bleef hij gestand, liet de koning met zijn kinderen vrij, huwde diens zuster en na zovele overwinningen werd hij Koning der koningen en onoverwinnelijk Keizer, en poogt hij de religie en het Rijk met piëteitsvolle genegenheid te herstellen en veilig te stellen.

EINDE VAN DE EERSTE TIEN BOEKEN

Karel van Croÿ en de reconciliatie van Brugge. 1583-1584.

Steven Slos

Karel van Croÿ, de centrale figuur in mijn licentiaatsverhandeling over de recuperatie van de Zuid-Nederlandse adel onder de aarts-hertogen Albrecht en Isabella, bracht mij in het Brugge van de jaren 1583-84¹. Daarbij vielen meteen twee zaken op. In de eerste plaats is over deze periode lang niet zoveel gepubliceerd als men zou mogen verwachten². Het gaat immers om een boeiende en belangrijke episode uit de geschiedenis van de stad. De aandacht eraan besteed is dan ook absoluut niet in verhouding met het belang van de gebeurtenissen³. Daarnaast viel ook de ongenueanceerdheid van de auteurs die de periode toch behandelen op. Zij laten uitschijnen dat Brugge in 1584 louter door het zorgvuldig geplande verraad van Karel van Croÿ werd overgeleverd aan Farnese⁴. Het spreekt voor zich dat situatie in werkelijkheid heel wat complexer was. In wat volgt wil ik die complexiteit duiden en meteen de rol van Karel van Croÿ belichten, met ruime aandacht voor zijn drijfveren.

Karel van Croÿ

Karel van Croÿ⁵ werd op 1 juli 1560 geboren te Beaumont. Zijn vader, Filips van Croÿ⁶, hertog van Aarschot, behoorde als Gulden

- 1 S. Slos, *Karel van Croÿ en de recuperatie van de Zuid-Nederlandse adel onder de aarts-hertogen*, Leuven, 1997 (promotor I. Duerloo).
- 2 Tot de interessantste publicaties behoren: H.Q. Janssen, *De kerkhervorming te Vlaanderen*, 2 dln., Arnhem, 1868; id., *De kerkhervorming te Brugge*, 2 dln., Rotterdam, 1856; *Brugge in de Geuzentijd. Bijdragen tot de geschiedenis van de Hervorming te Brugge en in het Brugge Vrije tijdens de 16de eeuw*, Brugge, 1982.
- 3 Zo wordt in van Houttes *Geschiedenis van Brugge* de verzoening met Farnese nauwelijks behandeld (o.c., p. 361-362). Hetzelfde geldt voor: T. Luyckx en L. Broeckx, *Brugge*, Tielt, 1946, p. 129-130.
- 4 Zie La comtesse de Villermont, *Le Duc Charles de Croÿ et d'Arschot et ses femmes Marie de Brimeu et Dorothee de Croÿ*, Brussel/Parijs, 1923; en vooral: Janssen, *De kerkhervorming te Brugge*, dl. 2, p. 8-9. Deze auteurs laten zich leiden door de beweringen van een aantal bevooroordeelde kroniekschrijvers zoals: J.-F. Le Petit, *Grande Chronique*, Dordrecht, 1601, dl. 2, p. 484; en van Male, *Geschiedenis van Vlaanderen*, p. 221.
- 5 Voor uitvoeriger biografische informatie, zie: Van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, 1852-1878, dl. II, p. 273; *Biographie Nationale*, Brussel, 1873, dl. 4, kol. 455-552; R. Nijs, *Karel III de Croÿ (1560-1612)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1979; F.A.F. de Reiffenberg, *Une existence de grand seigneur. Mémoires autographes du duc Charles de Croÿ*, Brussel, 1845; Villermont, o.c.
- 6 H. De Schepper, *De Kollaterale Raden in de Katholieke Nederlanden van 1577 tot 1609*, Onuitgegeven proefschrift, Leuven, 1972, dl. 1, p. 135-147.

Vliesridder en raadsheer van de Raad van State tot de meest voor-
aanstaande edellieden van de Nederlanden⁷. Aan zijn zijde zette
Karel van Croÿ, na zijn artesstudie aan de Leuvense universiteit, zijn
eerste stappen in het politieke leven. Meteen werd hij geconfron-
teerd met de delicate positie waarin de opstand de adel had
gebracht. Samen met zijn vader raakte hij ongewild betrokken bij het
verraad van landvoogd Don Juan te Namen. Deze voelde zich poli-
tiek en militair niet sterk genoeg. Er werden weliswaar vredesafspraken
onderhandeld met de rebellen⁸, maar echt sluitend waren die
niet. Don Juan wilde zijn positie dan ook versterken met het oog op
een eventuele verderzetting van de strijd. De reis van Margareta van
Valois, koningin van Navarra naar Spa, greep hij aan om zijn plannen
ten uitvoer te brengen. Omringd door een aantal vooraanstaande
edelen, waaronder Karel en Filips van Croÿ, trok hij in juli 1577 naar
Namen, zogenaamd om Margareta een gepast welkom te geven in de
Nederlanden. Hij droeg het garnizoen van de citadel, dat de opstand
gunstig gezind was, op een jacht voor het gezelschap te organiseren.
Het garnizoen werd zo de citadel uitgelokt, waarna Don Juan het bol-
werk door zijn escorte liet bezetten. Door de list verzekerde hij zich
zonder slag of stoot van een uiterst belangrijk bolwerk. Filips van
Croÿ, en Karel met hem, voelden zich door de landvoogd verraden.
Beiden hielden vol niet van de plannen op de hoogte te zijn geweest.
Ze ontvluchtten de citadel op een diefje, om zich te Brussel aan de
zijde van de Staten-Generaal te scharen. Daar werd hun versie van de
feiten sceptisch onthaald. Weinigen geloofden dat zij niet van de
plannen van de landvoogd op de hoogte waren geweest. Beide Croÿ's
genoten verder dan ook weinig vertrouwen in het kamp van Oranje⁹.

Een aantal jaren later, in 1580, scheidde de wegen van vader en
zoon zich. Filips verzoende zich al snel met Filips II. Karel koos
daarentegen resoluut de zijde van de opstandelingen. Daar was zijn
huwelijk met Marie van Brimeu¹⁰, weduwe van Lancelot van
Berlaymont¹¹, niet vreemd aan. Karel had deze rabiante protestantse
ontmoet in Aken. Even bevallig als intelligent was ze als erfdochter

7 Filips van Croÿ was zich ten zeerste bewust van zijn vooraanstaande positie. Zijn
eierzucht was grenzeloos en bracht hem vaak in conflict met andere hooggeplaat-
sten. Zo ook met Willem van Oranje, de rijkste van de Noord-Nederlandse adel.
Tussen beide geslachten heerste er bijgevolg een sterke naijver. De Schepper, *o.c.*,
dl. 1, p. 136.

8 *A.G.N.*, dl. 6, p. 237. Nijs, *o.c.*, p. 17-18.

9 Nijs, *o.c.*, p. 18.

10 Zie: J. Van der Gouw, *Marie de Brimeu. Een Nederlandse prinses uit de eerste helft van de
Tachtigjarige Oorlog*, Den Haag, 1947.

Prent met het portret van Karel van Croÿ. K.U. Leuven, Prentenkabinet

van het geslacht Brimeu een gegeerde huwelijkspartij. Ondanks het verschil in godsdienst werd het huwelijk op 5 september 1580 gesloten, onder druk van Filips van Croÿ. Deze had voornamelijk interesse voor de rijkdommen van het geslacht Brimeu en zag dan ook geen graten in het godsdienstverschil.

Aanvankelijk stelden zich inderdaad weinig problemen. De eerste huwelijksjaren verliepen voorspoedig. Onder druk van zijn dominante echtgenote bekeerde Karel zich in 1582 echter tot het calvinisme, tot groot ongenoegen van zijn vader. In de hoop carrière te maken aan de zijde van de opstandelingen bood hij in Antwerpen zijn diensten aan bij Oranje. Deze was de gebeurtenissen van 1577 te Namen echter niet vergeten. Karels bekering wekte argwaan. Hij was dan ook niet zo welkom als hij had gehoopt. Daarenboven verschilde Karel met Oranje van mening over diens politiek om steun te zoeken bij de Franse hertog van Anjou¹². Hijzelf voelde meer voor een bondgenootschap met de Engelsen¹³, een idee dat ook in Vlaanderen de voorkeur genoot. Toen Anjou tijdens de Franse Furie met geweld probeerde zich meester te maken van Antwerpen werd de positie van Karel van Croÿ onhoudbaar. Hij sloot zich aan bij de troepen die weerstand boden aan de Fransen, wat niet in goede aarde viel bij Oranje, die afzijdigheid had verwacht. Ontgoocheld in Oranje trok Karel zich terug op zijn domein te Beveren. Daar kreeg hij in 1583 het bezoek van een delegatie van Brugge en het Vrije, die hem voorstelden het gouverneurschap te bekleden¹⁴. De drieëntwintigjarige Karel aanvaardde en deed kort daarop zijn intrede te Brugge.

Brugge

In Brugge aangekomen wachtte de jonge Karel van Croÿ een zware taak. De oorlog had de stad ernstig verzwakt, terwijl grote groepen vluchtelingen die binnen de muren bescherming hadden gezocht, de

11 Lancelot van Berlaymont, vijfde zoon van Karel van Berlaymont, behoorde tot een vooraanstaand Henegouws geslacht. Hij sneuvelde begin 1579 in de strijd tegen de rebellen. (*Nobilaire des Pays-Bas et du Comte de Bourgogne*, dl. 1, p. 162)

12 De Staten-Generaal gingen onder impuls van Oranje op zoek naar een nieuwe landsheer. Die meenden ze gevonden te hebben in de Franse hertog van Anjou, broer van de Franse koning. Die beloofde militaire en financiële steun aan de rebellen. Zijn optreden draaide echter op niets uit. (*A.G.N.*, dl. 6, p. 266).

13 Van der Gouw, *o.c.*, p. 14

14 De gouverneur stond in voor de benoeming van talrijke lokale ambtenaren en was tevens militair leider in de provincie. Hij werd doorgaans door de vorst of de landvoogd benoemd. De opstandelingen usurpeerden dit recht en gingen op eigen houtje over tot de benoeming van de gouverneurs. Dergelijke bevoegdheidsverschijdingen waren in dergelijke woelige tijden geen uitzondering.

ellende vergrootten¹⁵. Bovendien heerste er allesbehalve eensgezindheid. Aanhangers van Oranje, getrouwen van Karel van Croÿ en een kleine groep royalisten wedijverden om de controle over de stad¹⁶. Ook de religieuze verdeeldheid was groot: een protestantse minderheid domineerde de katholieke meerderheid. Die minderheid bestond vooral uit leden van de hogere klasse, zoals de lokale adel en de stadsmagistraat. Zij hadden met harde hand en met steun vanuit Gent het protestantisme aan de stad opgedrongen. De grote meerderheid kon zich bijgevolg niet met de godsdienstige situatie verzoenen¹⁷. Bovendien hadden de opstandelingen een uiterst bekwame tegenstander te bekampen: Alexander Farnese¹⁸, hertog van Parma. Farnese slaagde er via handige tactische manoeuvres in om Brugge van wapens en voedsel af te snijden. Zo hoopte hij de stad langzaam uit te hongeren en tot overgave te dwingen. Zijn militaire talent ging samen met een groot diplomatiek inzicht. In tegenstelling tot Alva was hij ervan overtuigd dat een soepele en verzoenende houding meer gebiedswinst kon opleveren dan hard militair optreden. De gunstige vredesvoorwaarden boden zowel steden als individuen een uitweg uit de aanslepende miserie.

De reconciliatie

In deze moeilijke omstandigheden deed Karel van Croÿ op 5 juli zijn intrede in Brugge. Aanvankelijk liet hij weinig daden van betekenis noteren¹⁹. De elfde juli verliet hij de stad om ook in Gent zijn intre-

15 J. Geldhof, *De politieke en religieuze situatie in het Brugse Vrije 1578-1584*. In: *Brugge in de Geuzentijd*, p. 56

16 Van der Gouw, *o.c.*, p. 16

17 Geldhof, *o.c.*, p. 57-60

18 Alexander was de zoon van Margareta van Parma, onwettige dochter van Karel V en voormalig landvoogdes over de Nederlanden. Hij groeide op aan het Spaanse hof en verbleef aan de zijde van Don Juan in de Nederlanden. Vanaf 1582 oefende hij de functies van landvoogd en opperbevelhebber van het leger tezamen uit. Onder zijn bewind werden grote gebieden heroverd op de rebellen. Aan die zegetocht kwam een einde toen Filips II in 1588 besloot Farnese in te zetten bij zijn strijd tegen de Engelse koning. Daarna leidde hij nog veldtochten in Frankrijk. Hij kende echter niet meer de triomfen van voor 1588 en stierf tenslotte in 1592. Zie: J. Van der Essen, *Alexandre Farnèse, Prince de Parme, gouverneur général des Pays-Bas (1545-1592)*, 5 dln., Brussel, 1935; M. Van Durme, *Farnese Alexander*. In: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, I, 1964, kol. 492-497.

19 Het relaas van de gebeurtenissen te Brugge is hoofdzakelijk ontleend aan: G. Weydts, *Chronique Flamande (1571-1584)*, Gent/Brugge/Antwerpen, 1869, p. 126-143. Verder ook: *Histoire véritable des choses les plus signalés et mémorables qui se sont passées en la ville de Bruges et presque toute la Flandre, sous le gouvernement de tres illustre prince Charles de Croÿ, prince de Chimay*. 1588. In: *Annales de la Société d'Emulation*, 2-ième série (1844), p. 119-179. A. Dewitte, A. Viaene, *De lamentatie van Zeghere van Male. Brugge na de opstand tegen Spanje*, Brugge, 1977. F. Vande Putte ed., *Geschiedenis van Vlaenderen van het jaer 1566 tot de vrede van Munster door J-P van Male*, Brugge, 1843, p. 216-258. Reiffenberg, *o.c.*, p. 27-55.

Prent met het portret van Karel van Croÿ. K.U. Leuven, Prentenkabinet.

de als gouverneur te doen. Bij zijn terugkeer bracht hij acht vendels soldaten mee ter versterking van de stad. Dit viel echter niet in goede aarde bij de reeds beproefde bevolking. Extra soldaten betekenden immers extra monden om te voeden. De nieuwe troepen werden dan ook buiten de wallen gelegerd. Ruim een week later bezorgde een gelijkaardige kwestie Karel van Croÿ opnieuw problemen. Op zijn aansturen riep de magistraat de oranjegezinde huurtroepen die Menen verdedigden terug om Brugge verder te versterken. Opnieuw ontstond daarover grote beroering. Slecht met groot machtsvertoon kon Karel van Croÿ zijn wil uiteindelijk doordrijven en de verse troe-

pen in de stad legeren. Kort daarna kwam hij voor het eerst in contact met Farnese. Op 25 juli ontving hij een boodschapper van de landvoogd, die naar de bedoelingen van de stad kwam peilen. De gezant vertrok 's anderendaags met de boodschap dat Brugge zijn verzet niet zou opgeven. Opnieuw morde het volk. De miserie die de oorlog met zich meebracht lang beu, wilde het niets liever dan vrede. Daar voelden noch de magistraat, noch Karel van Croÿ op dat moment iets voor. Ondertussen zette Farnese zijn opmars gestaag verder. Kort na elkaar vielen Veurne en Diksmuide in zijn handen. Enkel Ieper leek tegen de overmacht stand te kunnen houden.

Om Brugge doeltreffend te kunnen verdedigen, was het noodzakelijk de doorvoerhavens Damme en Sluis te behouden. Beide satellieten waren in handen van getrouwen van Oranje. Deze liep niet hoog op met Karel van Croÿ, wat zowel te wijten was aan de traditionele vete tussen beide geslachten als aan Karels vermeend aandeel in het verraad te Namen. Vandaar dat Karel van Croÿ, tegen de Zwijgers wil tot gouverneur benoemd²⁰, zich niet ten volle van de steun van beide steden verzekerd wist. Begin augustus trok hij met wat soldaten naar beide steden en installeerde er twee getrouwen: Gruneveld in Sluis, Ledain in Damme. Ondanks dit optreden was het ongenoegen over de politiek van de jonge gouverneur groot. Hij bleek niet in staat zich krachtdadig een weg te banen door het web van intriges dat hem omgaf. Men verweet hem te makkelijk beïnvloedbaar te zijn, zowel bij het bepalen van de politieke lijn als bij het uitdelen van gunsten en ambten²¹. Zijn jeugd en onervarenheid speelden Karel van Croÿ duidelijk parten.

De situatie verbeterde er niet op toen verscheidene pogingen om het belegerde Ieper te bevoorraden op een ware afgang uitdraaiden. Brugge werd daarenboven vanaf oktober 1583 door ziekte getroffen, met grote sterfte tot gevolg²². Als klap op de vuurpijl kwam begin februari de mouterij van Damme en Sluis. Slechts met zeer grote moeite werden de garnizoenen weer in het gareel gedwongen²³. Wanneer Karel van Croÿ kort daarna ernstig ziek werd²⁴, was de chaos in de stad compleet. De Orangisten, niet opgezet met zijn anti-Anjouaanse politiek, wilden hem kwijt. Onder leiding van de heer van Lokeren en de

20 Nijs, *o.c.*, p. 33.

21 Van der Essen, *o.c.*, p. 202.

22 Weydts vermeldt een totaal van tachtigduizend doden in vijf maanden, wat absoluut overdreven moet zijn. *o.c.* p. 113.

23 Van der Essen, *o.c.*, p. 202.

24 *Histoire véritable...*, p. 132-133.

burgemeesters Casembroot en de Gryse werd beslist Karel van Croÿ van zijn bed te lichten en naar Zeeland over te brengen, waar hij verder geen kwaad meer zou kunnen aanrichten²⁵. Bij de vergadering in het Schuttershof waar de aanslag werd beraamd, was echter ook Jean van Haren, huispredikant van Croÿ, aanwezig. Deze besloot in extremis zijn meester trouw te blijven en verraadde het complot²⁶. Karel van Croÿ reageerde kordaat. De aanstokers werden prompt de stad uitgezet. Daarmee was het gevaar nog niet geweken. Vanuit Zeeland bereidden de samenzweerders een inval in de stad voor, die tot doel moest hebben hem af te zetten. Daardoor had Karel meteen twee tegenstander te bekampen: aan de ene zijde de steeds verder oprukkende Farnese, aan de andere zijde Oranje met zijn aanhangers. Wanneer hij verneemt dat Gent met Farnese in onderhandeling is getreden, springt bij Karel van Croÿ de veer²⁷. Van dan af gaat hij al zijn inspanningen richten op een verzoening met Farnese.

Op 2 maart 1584 was Karels raadsman Louis d'Ennetières tussen Damme en Brugge op een vijandige patrouille gestoten en opgesloten. Kort daarna trad Croÿ in onderhandeling met Farnese. Oranjegezinden uitten meteen het vermoeden²⁸ dat de gevangenneming opgezet spel was om Croÿ een alibi te verschaffen voor zijn contacten met Farnese. Het is moeilijk na te gaan of dit vermoeden op waarheid berustte. De correspondentie tussen Karel van Croÿ en Farnese over de vrijlating van d'Ennetières brengt niet meteen uitsluit²⁹. Wel blijkt dat Karel zijn raadsman niet zomaar heeft teruggekregen. In ruil voor zijn vrijlating eiste Farnese de terugkeer van een aantal Spaanse krijgsgevangenen³⁰.

Kort na zijn arrestatie verklaarde d'Ennetières – in opdracht van zijn meester of om zijn eigen vel te redden? – dat Karel van Croÿ tot onderhandelen bereid was³¹. Farnese liet de kans niet onbenut en

25 *Histoire véritable...*, p. 133-134.

26 Het complot kon rekenen op de sympathie van Marie van Brimeu, echtgenote van Karel van Croÿ. Als rabiate protestantse en Orangiste kon zij de houding van haar man niet verkroppen. Toen zij van de plannen hoorde verkoos zij te zwijgen. Van der Gouw, *o.c.*, p. 19.

27 Van der Essen, *o.c.*, p. 202-203.

28 Janssens, *Kerkhervorming in Vlaanderen*, p. 256 (voorbereiding van het verhoor van van Haren).

29 Gachard ed., *Documents concernant la reconciliation du prince de Chimay, aussi que la ville et du Franc de Bruges avec Philippe II (2 mars-12 juin 1584)*. In: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 1862, 3-ième série, IV, p. 501-555.

30 *Documents concernant...*, p. 504-505.

31 *Documents concernant...*, p. 501-502. Brief van de markies van Roubaix, die d'Ennetières had onderschept, aan Farnese.

begon, eerst per brief, over een verzoening te praten. Op 18 maart 1584 zette Karel van Croÿ een nieuwe stap in die richting toen hij alle orangisten uit het stadsbestuur verwijderde en door getrouwen verving³². Van dan af aan had hij de handen vrij om de reconciliatie te regelen. In de laatste dagen van april maakte Farnese een voorstel tot verdrag over aan Croÿ, die met een tegenvoorstel reageerde. Een bijgewerkte tekst van Farnese werd uiteindelijk aanvaard en ondertekend op 20 mei 1584. Karel van Croÿ werd als gouverneur vervangen door zijn vader, waarna zijn rol in Brugge uitgespeeld was.

Verraad?

De daden van Karel van Croÿ worden, zoals bij de aanvang reeds gesteld, vaak uitgelegd als een zorgvuldig gepland verraad.

Prent met het portret van Alexander Farnese.

³² *Histoire veritable...*, p. 136-138.

Tekenend voor die stelling is volgend citaat van van Male, dat ook door Janssen wordt aangehaald ter staving van zijn theorie³³: *Hij ont-hield zich op zijn kasteel te Beveren en [toen de vertegenwoordigers van Brugge hem het gouverneurschap aanboden] kon hij niets bekwamer vinden dan zijn verzoening met den koning te bevorderen en een weg tot diens gunst te banen. Maar hij moest hierin meesterlijk kunnen veinzen, zoo als hij ook wel heeft weten te doen, totdat hij zijnen slag schoon zag.* Karel van Croÿ ligt echter zelf aan de basis van deze veroordeling. Zowel in zijn *Mémoires*³⁴ als in de in zijn opdracht geschreven *Histoire véritable...*³⁵ laat hij uitschijnen dat hij zijn verblijf aan de zijde van de opstandelingen volledig in dienst had gesteld van het heimelijk streven naar een verzoening. Deze geschriften moeten echter in hun context gezien worden. Eenmaal verzoend met Farnese diende Karel alle zeilen bij te zetten om het verloren vertrouwen in zijn persoon te herstellen en weer in de gunst van Filips II en andere hooggeplaatsten te komen. Door een dergelijke voorstelling van de feiten probeerde hij zijn daden als opstandeling te vergoelijken. Deze versie van de feiten werd door historici opgepikt³⁶ en doorgegeven, zonder acht te slaan op de achtergronden.

Ik wil echter niet ontkennen dat er van verraad sprake is geweest. Karel van Croÿ werd als Geus onder Geuzen aangesteld tot gouverneur en heeft door zijn verzoening de opstand verraden. Dit verraad werd echter geenszins met voorbedachten rade gepleegd. Het was veeleer een logische beslissing, gestuurd door de omstandigheden en opportunisme. In de eerste plaats heeft de situatie in de stad Karel tot overgave gedwongen. Van bij de aanvang van zijn ambt was de vredeswil van de bevolking zeer groot. Het Brugse volk was immers zelf het grootste slachtoffer van de oorlog. Het ongenoegen steeg evenredig met de toename van de ellende. Bovendien was Karel van Croÿ te onervaren om het hoofd boven water te houden. Hij had met Farnese en Oranje dan ook twee giganten te bekampen. Na de mislukte aanslag tegen zijn persoon werd zijn positie werkelijk onhoudbaar. Zijn huispredikant Jean van Haren raadde hem zijn ambt neer te leggen en op een van zijn domeinen de gebeurtenissen af te wachten³⁷. Zo kon hij zonder zijn eer te verliezen zich uit zijn netelige positie redden. Karel van Croÿ volgde deze raad niet. Hij

33 Van Male, *o.c.*, p. 221. Janssen, *Kerkhervorming te Brugge*, p. 8-9.

34 Reiffenberg, *o.c.*, p. 29/32.

35 *Histoire véritable...*, p. 131-132.

36 Zie noot 4.

37 Janssen, *Kerkhervorming te Vlaanderen*, dl. 2, p. 248.

besloot het spel hoog te spelen en zichzelf en de stad met Farnese te verzoenen. Die keuze werd ingegeven door een flinke dosis opportunisme.

Karel van Croÿ was namelijk de jongste telg van een van de voornaamst geslachten van de Nederlanden. Als erfzoon van dit geslacht zou hij zijn vader na diens dood opvolgen als leider van de Zuid-Nederlandse adel. Omdat hij had gekozen voor de opstand werden alle domeinen bedreigd met confiscatie door Filips II. Trouw blijven aan de opstand zou voor Karel van Croÿ op lange termijn een veroordeling tot de bedelstaf betekend hebben. Vooral Filips van Croÿ probeerde dit zijn zoon al vrij vroeg duidelijk te maken. In een brief van 22 maart 1583 schreef hij zijn zoon *...si vous désire me contenter, ..., je vous serai bon père*³⁸. Wellicht dreigde Filips hier met een eventueel onterven indien hij opstandeling zou blijven. Dit besef groeide ook bij Karel zelf, wat blijkt uit volgende uitspraak tegenover een predikant: *Les prédicants flamands, pensent-ils que je perdrai mes biens a l'appetit d'eux*³⁹! Dezelfde bekommernis om zijn materiële toekomst blijkt verder uit het persoonlijke verdrag dat hij met Farnese afslot⁴⁰. Daarin kreeg hij de verzekering dat zijn verleden als opstandeling als vergeten zou worden beschouwd. Daarenboven kon hij al zijn bezittingen vrij beheren. Daarmee werden zijn toekomst en die van zijn geslacht veilig gesteld.

Besluit

Het voorgaande werpt een ander licht op de reconciliatie van Brugge. Wanneer men Karel van Croÿ als een Trojaans paard⁴¹ voorstelt, dan kan men het verlies van Brugge volledig in zijn schoenen schuiven. Dit impliceert echter een overschatting van zijn invloed en zijn macht. De toestand in de stad was dermate penibel en het overwicht van Farnese zo groot, dat men kan betogen dat de stad ook zonder zijn acties het voorbeeld van steden als Ieper en Diksmuide zou hebben gevolgd. Door zijn optreden heeft Karel van Croÿ Brugge een langdurige belegering bespaard. Wanneer men het welzijn van de bevolking in overweging neemt, maakte hij ongetwijfeld de juiste keuze. Het was zinloos zich, tegen de volkswil in, tegen de manifeste overmacht te blijven verzetten.

38 *Documents concernant...*, p. 507.

39 Janssen. *Kerkhervorming te Vlaanderen*, dl. 2, p. 265.

40 *Documents concernant...*, p. 539-543.

41 Uitdrukking gebruikt door Janssen, *Kerkhervorming te Brugge*, p. 8.

Bij zijn keuze tot reconciliatie liet Karel van Croÿ zich dus eerder leiden door realiteitszin en opportunisme dan door principes. Men kan deze houding veroordelen, maar mag daarbij niet vergeten dat zijn gedrag niet afweek van dat van vele andere Zuid-Nederlandse edelen. In de eerste plaats was er zijn vader, Filips van Croÿ, die na een korte periode bij de opstandelingen zwichtte voor Farnese aanbod van geld en gunsten⁴². Verder is ook de houding van Karel van Arenberg⁴³ treffend. Die hield zich afzijdig om, eens duidelijk wie als overwinnaar uit de strijd zou komen, de zijde van de landvoogd te kiezen. Tenslotte kan ook nog Marie van Brimeu, Karels echtgenote, vermeld worden. Na diens verzoening verliet zij hem en verbleef in het Noorden in de entourage van de Nassau's. Haar goederen in het Zuiden werden geconfisceerd en het beheer ervan toegewezen aan Karel van Croÿ. In 1595 besloot ook zij, intussen volledig verpauperd, zich te verzoenen, teneinde weer van de opbrengsten van haar domeinen te kunnen genieten⁴⁴.

Toen het de Zuid-Nederlandse edellieden duidelijk werd dat de opstand in hun gewesten aan het mislukken was, beseften zij meteen dat een doorgedreven verzet het einde van hun status en rijkdom zou betekenen. Zij kozen eieren voor hun geld en verzoenden zich. Het is de verdienste van Farnese deze houding te hebben voorzien. Door zich verzoenend op te stellen versnelde hij hun terugkeer; zij hadden immers niets meer te verliezen. Karel van Croÿ heeft op die regel geen uitzondering gemaakt. Hij stierf in 1612, na het leven van een kleine vorst te hebben geleefd, resultaat van zijn streven naar macht en aanzien⁴⁵.

42 De Schepper, *o.c.*, dl. 1, p. 139.

43 Karel van Arenberg (1550-1616) koos begin jaren 1580 de zijde van Farnese. Aanvankelijk liet hij zich vooral op het slagveld opmerken, maar maakte later carrière aan het hof van Albrecht en Isabella. In 1587 trad hij in het huwelijk met Anna van Croÿ, zus van Karel. Van dan af aan onderhielden ze een nauwe relatie, zowel op persoonlijk als op politiek vlak. Na de dood van Karel van Croÿ, die kinderloos bleef, gingen diens bezittingen via zijn zus over in Arenbergs handen. bron: J.-P. Tytgat, *Karel, Prins en graaf van Arenberg, hertog van Aarschot, baron van Zevenbergen, heer van Edingen (1550-1616)*. In: *Een stad en een geslacht. Edingen en Arenberg*, Brussel, 1994, p. 11-12. Slos, *o.c.*, p. 46-54.

44 Van der Gouw, *o.c.*, p. 28/49-50.

45 Met dank aan prof. M. Cloet en drs. Y. Stevens voor hun aanwijzingen bij de redactie van deze tekst.

De triage des titres in het Leiedepartement (1796-1802). Tussen wet en werkelijkheid.

M. Vandermaesen

De inlijving van de Oostenrijkse Nederlanden bij Frankrijk op 1.10.1795, leidde ook in onze streken tot de afschaffing van feodale, bestuurlijke en kerkelijke instellingen, en de invoering van een nieuwe territoriale en bestuurlijke indeling. In zijn revolutionaire ijver wenste de Franse wetgever de meest gehate sporen van het omvergoorpen regime te laten verdwijnen, maar was er zich ook van bewust dat de nieuwe politieke, sociale en gerechtelijke realiteit verplichtingen meebracht tegenover de rechtzoekende burger. Het administratief, fiscaal en gerechtelijk archief van de voormalige lokale en gewestelijke besturen was hierbij nuttig bewijsmateriaal. Wetten, decreten en besluiten regelden gaandeweg de archiefbewaring op deze niveaus.

Onze aandacht gaat in deze bijdrage naar de poging om in het kader van het beheer der "nationale domeingoederen" de archieven van afgeschafte instellingen te verzamelen in centrale departementele bewaarplaatsen. Hiermee staan we immers aan de wieg van de Belgische "Rijksarchieven in de provinciën".

De wet van 5 brumaire V (26.10.1796) voorzag in de centralisatie van de archieven van deze instellingen in de hoofdplaats van het betrokken departement, de aanstelling van zogenaamde "préposés" om dadelijk met de schifting van de bestanden te beginnen met het oog op informatie inzake de aangeslagen domeingoederen, en de bevestiging van het decreet van 7 messidor II (25.6.1794)¹. Hierdoor werden de toen voorziene vernietigingscriteria ook bij ons van kracht, en de werkzaamheden van de "sorteerders" of "klasseerders", zoals Van Oosterweyck ze noemt², geregeld.

"Tussen wet en werkelijkheid" suggereert reeds dat de toepassing van deze wet in de werkelijkheid vaak anders uitdraaide dan het ideaalbeeld dat de wetgever voor ogen had. Drie vragen hielden ons daar-

1 Uitgave VANOOSTERWEYCK J., *Het archiefwezen in België*, Brugge en Brussel, 1969, p. 233; voor de uitgave van het decreet van 7 messidor II zie IDEM, *a.w.*, p. 226-232.

2 VANOOSTERWEYCK, *a.w.*, p. 43.

om bezig: welke was de wettelijke opdracht van de “préposés”, welke middelen kregen ze ter beschikking en welke resultaten boekten ze?

Op de voorgaande vragen vindt men meestal slechts een summier of onvolledig antwoord in de schaarse publicaties die reeds het onderwerp aanraakten³. We kozen het Leiedepartement, ressort van het latere Rijksarchief te Brugge, als proefterrein.

1. De opdracht van de “préposés”

Het decreet van 7 messidor II⁴, regelde reeds zeer nauwkeurig de modaliteiten van bewaring, toezicht en selectie van de overgedragen bescheiden. Dit werd bekrachtigd op 5 brumaire V (art. 6), en nog uitvoeriger omschreven in de zogen. “*Instructions préliminaires*” van 25.3.1798⁵. Deze voorschriften, die in enkele principes nog verassend actueel overkomen, werden uitdrukkelijk aan elk der “préposés” als handleiding meegegeven. Opvallend is echter wel dat in 1798 beduidend meer vrijheid werd gelaten bij de identificatie en bewaring van zogen. “historisch waardevolle” documenten dan in het decreet van het jaar II.

De omschrijving van die opdracht in de wet en begeleidende teksten was duidelijk: ... *à l'effet de recueillir des renseignements sur la consistance des domaines nationaux*. In alle briefwisseling van het Ministerie en van het Hoofdbestuur van het Leiedepartement met de “préposés” gaat het steeds om de dringende noodzaak zoveel mogelijk bescheiden betreffende de nationale domeinen binnen te halen. In 1810 spreekt men ondubbelzinnig van “préposés” au triage des titres *domaniaux*”. De datum van afkondiging van de wet van 5 brumaire V was geen toeval: bij wet van 1.9.1796 waren alle religieuze gemeenschappen,

3 VANOOSTERWEYCK, a.w. en WYFFELS F., *De archiefwetgeving van de Franse periode (1788-1814)*, Brussel, 1987 (*Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer 33*) hadden als repertoria van normatieve teksten niet de bedoeling de uitbouw van individuele archiefbewaarplaatsen te beschrijven. Inzake de ontstaansgeschiedenis van het Rijksarchief te Brugge verwijzen we naar DE COENE X., *Etat des Archives de la Flandre Occidentale sous l'Empire Français*, Brugge, 1843; D'HOOP F.-H., *Notice sur les Archives de l'Etat à Bruges, juin 1865*, Brugge, 1865, p. 7-9; overgenomen door NUYTENS M., *Rijksarchief te Brugge*, in COPPENS H. en LAURENT R. (eds.), *Het Rijksarchief in België. Les Archives de l'Etat en Belgique, 1796-1996*, (Miscellanea archivistica. Studia 86), Brussel, 1996, p. 95-97. R. WELLENS behandelde de “trriage des titres” in het departement van de Dijle te Brussel tijdens een studiedag op het Algemeen Rijksarchief (22.9.1996).

4 In de Negen Verenigde Departementen gepubliceerd op 10 germinal IV (30 maart 1796).

5 Uitgave WYFFELS, a.w., nr. 130, p. 67-73.

behalve die van vrouwen die zich met onderwijs of ziekenzorg bezighielden, opgeheven en hun goederen verbeurd verklaard. Commissaris Boutteville erkende zelf dat de publicatie van de wet van 5 brumaire V (op 16 brumaire - 6.11.1796) ingegeven was door deze opheffing en de intussen op gang gekomen verkoop van hun goederen⁶. Bovendien hadden de kerkelijke overheden niet gewacht om hun archief en meer bepaald hun eigendomstitels in veiligheid te brengen, wat geheel de operatie flink bemoeilijkte. Haast was dus geboden⁷. Toch stellen wij hier tegenover dat de overheid die "trriage des titres" niet onmiddellijk nodig had om inventarissen van genationaliseerd kerkelijk onroerend bezit samen te stellen. Vanaf vendémiaire V (september 1796) gingen de officiële schatters bij elk van de geviseerde instellingen aan het werk en leverden reeds na enkele weken hun inventarissen in⁸. Bovendien beschikte het departementele bestuur reeds over nauwkeurige overzichten van het goederenbezit der door Jozef II afgeschafte kerkelijke instellingen⁹. Die informatie putte zij uit het archief van de Caisse de Religion. Het zijn déze gegevens die de verkoop mogelijk maakten.

Het decreet van messidor II voorzag reeds dat de "préposés" slechts enkele maanden in dienst zouden blijven. Van enige duurzame instelling was dus geen sprake¹⁰.

Het tekstgedeelte met de criteria inzake te vernietigen bescheiden vond in de *Instructions préliminaires* ruimschoots een tegengewicht in de uitvoerige paragrafen over "voor geschiedenis en kunsten belangrijke stukken". *L'histoire réclame la conservation...*: het betrof zowat alle (belangrijke) oorkonden, cartularia en handschriften van reguliere en seculiere kerkelijke instellingen, van émigrés e.a. (sic). En verder *Il faut également conserver pour l'histoire...*: stichtingsakten van kerkelijke instellingen, statuten en obituaria, rechtstitels van alle types van hospitaal (*établissements consacrés au soulagement de l'humanité*), bewijsstukken bij belangrijke historische gebeurtenissen, en dan zeer alge-

6 WYFFELS, *a.w.*, nr. 100, p. 56: *...la suppression des ordres religieux rendait cette exécution nécessaire*. Op 25.11.1797 werden ook de wereldlijke kapittels, enkelvoudige prebenden, seminaries en leken gemeenschappen van zowel mannen als vrouwen opgeheven.

7 IDEM, *a.w.*, *ibid.*: *...les ex-religieux...n'ont rien négligé avant leur suppression pour cacher une partie de leurs titres de propriété*.

8 Hun rapporten vindt men op het Rijksarchief te Brugge (RAB), Franse Hoofdbesturen, nrs. 818-820.

9 RAB, Franse Hoofdbesturen, 821.

10 DUCHEIN M., *Requiem pour trois lois défuntes*, in *Gazette des Archives*, jg. 104, 1979, p. 13 n. 1.

meen: “alles betreffende mentaliteit, gebruiken, gewoonten en zeden van bewoners, de godsdienstige praktijk, alles wat betreft de geschiedenis van de vorsten van Vlaanderen, Brabant en Bourgondië“. Dit was een indrukwekkende reeks uitzonderingen waar men alle richtingen mee uitkon. Te vernietigen waren “feodale titels” en de “rebut” of afval. Hieronder verstond men dan “vormloze stukken, niet ondertekend, kwijschriften allerhande ouder dan 30 jaar, proceduristukken iv.m. geschillen die een gerechtelijk beslag hadden gekregen, afgesloten transacties rond kerkelijke goederen, enz.”

En helemaal centraal in de tekst staat die éne zin die we de lezer niet onthouden: “het behoort tot de wijsheid en de voorzichtigheid van de “*préposés*” om het juiste midden te houden tussen een barbaars vandalisme dat alles wil vernietigen zelfs ten nadele van de Republiek, en de drang om alles te bewaren wat uiteindelijk ook niet de bedoeling van de wet was nl. slechts het nodige en het nuttige”.

Ten overvloede volgde nog de bepaling dat de te vernietigen archiefstukken achteraf nogmaals moesten beoordeeld worden, waarna de eindbeslissing aan de bevoegde minister werd overgelaten.

Op 14 prairial VII (2 juni 1799) amendeerde de minister van Financiën de *Instructions Préliminaires*¹¹. In afwijking op deze richtlijnen waarbij de waardeloos geworden rechtstitels van kerkelijke bezittingen voor vernietiging waren bestemd, werd nu aangeraden oorkonden en cartularia uit de archieven te lichten en ze te verzamelen in het ‘*dépot central*’, nl. de Bibliothèque Nationale te Parijs. Hun historische waarde als ‘*monumens historiques*’ werd erkend. Ze waren derhalve voorbestemd “om de komende generaties voor te lichten inzake de verworvenheden van de Revolutie”¹². Een sluipende verschuiving in de bedoelingen van de “*triage*” wordt hier duidelijk. Te Parijs sprak men op hetzelfde ogenblik al niet meer van de “*triage des titres*” maar van het “*bureau des monuments historiques*”.

11 Bij wet van 11 frimaire IV (2.12.1795) was de *triage* onder de bevoegdheid van de minister van justitie geplaatst (WYFFELS, *a.w.*, nr. 75, p. 45), doch werd op 21 prairial IV (9.6.1796) aan de minister van Financiën toevertrouwd (WYFFELS, *a.w.*, nr. 87, p. 50).

12 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 233, p. 266-267: *Je dois ajouter à cette instruction que les archives des ci-devant maisons religieuses contiennent les chartes et diplomes les plus anciens. La superstition et l'intérêt des puissances ont dans les temps les plus reculés fait tout abandonner à l'église. Cette longue période fournit beaucoup de titres de donations qui paraissent ridicules en eux-mêmes et qui pour cette raison pourraient être mis au rebut. Mais ces titres présentent un grand intérêt en les rapprochant des événements publics de l'histoire et des moeurs anciennes.*

2. De “*préposés au triage des titres*” te Brugge en de werkelijkheid.

A. De aanstelling ... wat een tijdverlies!

De minister van financiën wenste de wet van 5 brumaire zo volledig mogelijk te laten uitvoeren. Bevoegd voor de aanstelling van de “*préposés au triage*” vroeg de minister aan het departementeel hoofdbestuur te Brugge hem te adviseren inzake het nodige aantal van dergelijke ambtenaren en hem een lijst van gekwalificeerde kandidaten voor te leggen¹³.

Het ontbrak niet aan herinneringsbrieven van de hogere overheden in Parijs en Brussel¹⁴. Het Leiedepartement stelde als laatste een lijst met 12 namen voor¹⁵.

Het besluit, getekend te Parijs op 22.10.1798, voorzag in de aanstelling van 3 “*préposés*” voor het Leiedepartement, het gold de burgers Derlange, leraar (“*professeur d’humanités*”) te Ieper en kandidaat voor de leerstoel geschiedenis aan de Ecole Centrale, Tilly, gemeentebestuur te Brugge, en François D’Hauw-Vereecke, landmeter te Brugge. Zij mochten naar keuze een bureelbediende aanwerven. Het hoofdbestuur nodigde hen op 5.1.1799 uit hun werkzaamheden aan te vatten¹⁶. Twee jaar en twee maanden waren reeds verlopen sinds de publicatie van de wet van 5 brumaire! Zij bleven welgeteld één jaar en drie maanden in dienst.

Hun opvolgers, Philippe Bernard Verhulst en François Goudeseune uit Brugge, werden bij prefectoraal besluit van 24.4.1801 aangesteld tot “*commissarissen ter selectie van de rechterlijke en domaniale bescheiden*”¹⁷. In een eerste fase kregen ze opdracht een inspectie van de bestaande bewaarplaatsen in de stad Brugge uit te voeren en in hun rapport een beschrijving te geven van de algemene materiële toestand van de bescheiden, van hun inhoud en van de nodige tijd om een selectie uit te voeren (‘*trier*’). Het besluit stelde tevens vast

13 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, nr. 229, p. 53-54, ... *sujets probes, actifs et intelligens que vous jugeriez propres à ce genre de travail qui exige principalement la connaissance des langues dans lesquelles les titres dont il s’agit sont vulgairement écrits*; en p. 67-68: *L’exactitude et la célérité devront être les deux points principaux à exiger d’eux ...; ...citoyens zélés et auxquels les localités sont parfaitement connus*.

14 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 231, p. 333-334; 232, p. 98-99.

15 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 130, p. 60.

16 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 225, nrs. 27.456-27.458.

17 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 225, nr. 28.759; 1495, nr. 43.597.

dat in de gebouwen van nog heel wat afgeschafte instellingen in het departement archief opgeslagen lag, zelfs bij particulieren. Bij gebrek aan geld voor het transport werden ze niet naar Brugge overgebracht. De schifting van deze bestanden moest nu ter plaatse worden uitgevoerd, waarvoor een supplementaire vergoeding werd voorzien. De commissarissen dienden elke maand een staat van hun werkzaamheden naar de prefect op te sturen. Hiervan hing af of hun vergoeding gedeeltelijk of niet werd uitbetaald, dan wel of ze ontslagen werden (art. 5). Toch namen ze pas op 10.7.1801 hun dienst op¹⁸.

Maar op 1.4.1802, amper 8 maanden later (!), werden ook zij bedankt voor hun diensten.

B. Geld... geld... geld... een lijdensweg!

De “*préposés*” waren geen gewone personeelsleden van het departement, veeleer een soort “contractuelen”. De vergoedingen waarop zij recht hadden waren niet eens voorzien op het normale budget van de departementele administratie, bijv. het bureau der Domeinen, maar zouden maandelijks vanuit het Ministerie van Financiën te Parijs ter beschikking worden gesteld. Dit was trouwens eerder vastgelegd in het decreet van mess II. Alleen reeds de uitvoering van dit financiële aspect zal een onvermoede bureaucratie op haar best tonen, met de bezwarende omstandigheid dat hier nog een ‘internationalisering’ bijkwam: geen sprake meer van de vertrouwde horizon van het Brugse Vrije, of van Vlaanderen ... wel van de verruimde Franse Staat. Bovendien koesterde de krap bij kas zittende revolutionaire regering elke uit te geven frank zorgvuldig en eiste volledige en sluitende verantwoording alvorens hem uit te geven. Dit ondervonden de “*préposés*” helaas aan den lijve.

Elke betaling moest, met bewijsstukken gestaafd, te Parijs worden aangevraagd, daar onderzocht, vrijgegeven door Financiën, overgemaakt aan de Schatkist, dan naar de betaalmeester van het departement, die het uiteindelijk aan de rechthebbende uitkeerde. Althans ... dit was de voorziene procedure.

De eerste weddebetaling van elke nieuwe ambtenaar vergt wat meer tijd ... dat weten velen uit eigen ervaring. Dit ondervonden ook de

18 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 1766, nr. 312; 1775, nr. 247.

“préposés”! Bovendien verklaarde het ministerie van financiën op 12 februari 1799 de taxatie van 5% op de wedden van openbare ambtenaren ook van toepassing op hun vergoedingen¹⁹.

Wij vonden een drukke briefwisseling terug inzake steeds weer uitgestelde betalingen. Dermate dat einde juli - begin augustus 1799 zij zelfs het werk neerlegden, waarop de prefect opnieuw naar de pen greep om er Parijs op te wijzen dat het achterstal reeds 7 maanden bedroeg²⁰.

De klachten van het departementele bestuur bij het ministerie van financiën inzake die achterstallige betalingen volgden elkaar verder op, in duidelijke bewoordingen: (24.11.1799) *c'est une privation pour eux d'autant plus grande qu'ils n'ont aucun moien pour subsister sans leur salaire*²¹. Ook de vergoeding van de voorgeschoten bureelonkosten en kosten voor verwarming bleef uit. Wat erger was: bij gebrek aan middelen liep het transport van archieven naar Brugge eveneens vertraging op.

Dat de “préposés” intussen verder werkten zonder vergoeding wekt bewondering. Bovendien stonden zij soms voor nutteloos - voorgeschoten - verplaatsingskosten, wat wel tandengeknars kon uitlokken. Begin december bijv. weigerde het gemeentebestuur van Veurne de sleutels van het kasselrijarchief aan Dhauw en Derlange te overhandigen zodat zij onverrichterzake naar Brugge terugkeerden.

Het ministerie van Financiën kreeg te horen dat men stilaan moedeloos werd: *l'opération du triage languit, quelques efforts que nous faisons pour l'accélérer*.

Op 21 ventose VIII (12.3.1800) duurde het kat en muis spel tussen de Minister, de directeur van de Schatkist, de Betaalmeester van het departement en het Bestuur voort: er ontbrak wel altijd een of andere informatie. De prefect herhaalde: de “préposés” ontvingen reeds sinds 14 maanden geen wedde!.

Tot overmaat van ramp kwamen zij op 22.9.1800 onder de bevoegdheid van het ministerie van binnenlandse zaken. Beide ministeries kaatsten elkaar nu de verantwoordelijkheid voor de achterstallige vergoedingen terug.

19 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 225, nr. 28.398.

20 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 233, p.423-424.

21 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 226, nr. 32.959, op datum van 24.11.1799.

Op 3.4.1801 werd de opdracht van alle “préposés” in de Verenigde Departementen met onmiddellijke ingang beëindigd²². D’Hauw, Derlange en Tilly kregen hun laatste achterstallen in ... 1810!

Uit de voorgestelde onkostenregeling voor de twee nieuwe “commis-saires” blijkt waar het schoentje wrong. Parijs wantrouwde het systeem van afzonderlijke loon- en verplaatsingskosten, dat blijkbaar tot misbruiken aanleiding gaf. Nu werd een jaarlijkse forfaitaire som beschikbaar gesteld en een gedetailleerde verantwoording vereist van de verplaatsingen. Kortom, een financiële responsabilisering.

Op 24.10.1801 roemt de prefect de nieuwe “commissarissen”: *Je dois rendre justice, citoyen ministre, au zèle actif et à l’intelligence qu’ont montrés jusqu’à présent ces employés*²³. Dit was een magere troost want op 23.3.1802 hadden ook de nieuwkomers nog geen cent ontvangen. De Franse regering zat krap bij kas, zo werd ook nu toegegeven. Hun vergoedingen ontvingen ze op 1.4.1802, ... samen met hun ontslag.

C. De archiefbewaarplaats

De eerste bezorgdheid van de departementale verantwoordelijke moest uitgaan naar het vinden van een geschikte bewaarruimte, liefst verbonden met de gebouwen van de administratie, zoniet dan toch in een ‘nationaal’ gebouw (dit zijn ook de bewoordingen in de wet). Het ‘lokaal’ moest ruim genoeg zijn voor zijn bestemming en tevens waarborgen bieden inzake veiligheid en materiële zorg voor de bescheiden.

Het Leiedepartement “haastte zich langzaam”. Slechts op 4 augustus en 7 oktober 1798 volgden opdrachten aan burger François D’Hauw-Vereecke jr., ‘architecte-expert’, tot schatting van het “strikte minimum” (sic!) inzake inrichting van het archieflokaal²⁴. De samenhang met de vordering van het personeelsdossier is duidelijk (men lette erop dat het benoemingsbesluit dateert van 22.10.1798!). De keuze viel op het huis van de voormalige deken van Sint-Donaas en van de officialiteit op de Burg te Brugge.

Minister Ramel van Financiën verwierp een eerste begroting voor herstellingswerkzaamheden (13.016 livres), vermits de installatieprijs

22 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 1495, nr. 43.370.

23 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 1775, nr. 247.

24 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 130, p. 124, p. 249.

voor rekken hem buitensporig leek (11.106 livres). Zijn motivering is verhelderend: “aangezien een groot deel van de aangevoerde archieven toch bestemd was voor vernietiging moest hiervoor geen overbodige stapelruimte worden ingericht”²⁵. D’Hauw-Vereecke en zijn collega’s bevestigden achteraf dat de hen toegewezen bewaarplaats geruime tijd slechts bestond uit “kamers met vier kale muren”²⁶.

De aanbestedingsprocedure werd op 2.5.1799 afgerond. Wellicht ging het om het hoogst noodzakelijke, vermits kredietaanvragen voor verdere werken reeds opgesteld werden. Dit alles betekende echter dat de “trriage” vanaf 22.10.1798 met de benoeming van “préposés” tot in mei 1799 niet over een aangepast gebouw beschikte.

Een aantal incidenten hinderden bovendien het doeltreffend gebruik van de archiefbewaarplaats. In juni-juli 1800 beklaagden de “préposés” zich bij de prefect dat de nieuwe eigenaar van de verkochte Sint-Donaaskerk de toegangsdeur tot hun gebouw had laten dicht metselen, of nog dat diezelfde prefect had toegelaten dat een van zijn dienstboden een deel van het gebouw als woning toegewezen kreeg²⁷.

De nieuwe “commissaires”, die op 21.7.1801 hun taak opnamen, waren evenmin enthousiast over hun werkruimte: “het archiefgebouw is zwaar beschadigd door ouderdom, gebrek aan onderhoud en door de gevolgen van een windhoos op 9.11.1800, dermate dat het dak gedeeltelijk openligt, het er binnenregent, wat de schade maar erger maakt en de archieven beschadigt die er liggen. De staat van deuren en vensters is zo slecht dat de veiligheid van de bescheiden (titres) niet gewaarborgd is. Het Bestuur der Domeinen weigert herstellingen uit te voeren vermits ze geen huur opstrijkt uit het gebouw ze dan ook niet verplicht is tot herstelling”²⁸.

D. Werkzaamheden van de “préposés”

Op 5.1.1799 mochten zij dus hun werk aanvangen, met een gebouw dat slechts in mei daaropvolgend ingericht zou zijn.

25 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 232, p. 386-387.

26 RAB, *Archief Rijksarchief Brugge*, 33.02, Register van briefwisseling van de préposés, op datum van 26.10.1799.

27 RAB, *Archief Rijksarchief Brugge*, 33.02, Register van briefwisseling, f° 4 r°.

28 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 1766, nr. 324.

En wat konden ze uitvoeren zonder richtlijnen? Die kwamen er pas op 6.5.1799 toen elk een exemplaar van de "Instructions préliminaires" kreeg om de eerste schiftingswerkzaamheden aan te vatten, en tevens een exemplaar van het decreet van 7 messidor II.

Op hetzelfde ogenblik verkeerde Parijs in de waan dat de "préposés" al maanden aan het werk waren, en in uitvoering van het decreet van mess II al lang de eerste maandelijke summierelijst van te vernietigen stukken hadden moeten voorleggen. Hierbij mocht niet vergeten worden het gewicht van papier en perkament mee te delen dat voor vernietiging in aanmerking kwam, evenals de mogelijke verkoopwaarde ervan²⁹.

De werkzaamheden werden doorkruist door vragen vanuit andere burelen van de departementele administratie. Vooral het Bestuur der Domeinen had nood aan informatie inzake genationaliseerde goederen en hun inkomsten. Meestal ging het om individuele betwistingen inzake renten. Voor de "préposés" was dit echter zoeken naar de spreekwoordelijke speld.

Wisten de "préposés" in concreto welke instellingen afgeschaft waren? Inzake seculiere en reguliere kerkelijke instellingen konden ze zeker terecht bij het Leiedepartement waar die informatie sinds vendemiaire V (sept. 1796) beschikbaar was. De kasselrijen waren gekend, maar hoe moesten de "préposés" hun weg vinden in het lappendeken van grote en kleine heerlijkheden en lenen? En waar bewaarden de voormalige griffiers hun archief? Wie droeg er nu de zorg over? Werd derhalve op korte termijn niet teveel van de "préposés" verwacht? Met enige praktische zin en wat lokale informanten lieten ze in de onmiddellijke omgeving van de Brugse Burg hun oog vallen op het archief van het Brugse Vrije, van de heerlijkheid Sijsele, de Proosdij van Sint-Donaas, de kapittels van O.L.V. en St-Salvator. Volledigheidshalve lieten ze door de prefect omzendbrieven sturen aan de kantonale besturen met vraag om alle lokale bewaarplaatsen op te sporen.

Intussen moesten ze verder weerstaan aan de niet aflatende druk uit Parijs. De vragen waren immers bestemd voor alle departementele besturen, zonder de laattijdige aanstellingen in het Leiedepartement in aanmerking te nemen. Toch toonde hun ministerie geen begrip: dus moest op 24.10.1799 binnen de 3 dagen meegedeeld worden

29 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 223, p. 251.

welke archieven reeds ontvangen werden, welke nog moesten overgebracht worden, de stand van de schifting en inventarisatie en de vermoedelijke datum van einde van operatie. Met de hoger vermelde eerste ophaling kon alvast een resultaat worden meegedeeld. Dat het archief van het Vrije reeds in een geordende vorm zat was meegenomen.

Een eigen werkschema was moeilijk vol te houden gezien de vele nevenopdrachten: bijv. het zo snel mogelijk weervinden van cartularia, of dekadaire verslagen opstellen ten behoeve van het departementeel bureau der Domeinen inzake de gevonden terriers, registers, contracten en renteboeken; of het opsporen van parochie-registers als retroacta bij de Burgerlijke Stand.

Nog een ander gevaar dreigde: op 7.10.1798 vroeg de 'directeur van de artillerie' toelating aan het hoofdbestuur om tegen schattingsprijs en "voor de vervaardiging van hulzen de nutteloze boeken van kloosters en afgeschafte corporaties te mogen gebruiken". Gelukkig hield men op dit vlak de boot af met de opmerking dat dit slechts mogelijk was na de overbrenging van de (nog nuttige) boeken naar de Ecole Centrale en de schifting van de papieren volgens de wet.

De hoger vermelde achterstallen in de beschikbaarstelling van werkingskredieten kwamen de opdracht niet ten goede: geld voor verplaatsingskosten voor een schifting in het kasselrijarchief te Veurne was er niet. Dus maar uitstel.

Tussen november 1800 en begin 1801 deed zich een ommekeer voor in de houding van de prefect. Op 14.11.1800 trad hij de activiteiten en moeilijke werkomstandigheden van de "préposés" nog bij. *"Heel wat bescheiden zijn reeds in het gebouw ondergebracht, men heeft moeten herinrichten en hiervoor uitgaven aangaan waarbij de meerderheid van de arbeiders en toeleverars nog niet werden betaald. Anderzijds berust nog een grote hoeveelheid akten in verschillende gemeenten maar het transport ging niet door bij gebrek aan geld. De préposés eisen dagelijks hun vergoeding op wat hen niet motiveert tot verdere ijver"*³⁰. Op 24.12.1800 volgde echter zware kritiek op de lauwe werkiyver van de "préposés" waarbij de prefect het excuus van de trage uitbetaling der vergoedingen niet langer aanvaardde³¹.

30 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 1766, nr. 62.

31 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 1766, nr. 113.

Tegelijkertijd liet Binnenlandse Zaken een onderzoek instellen naar de staat van de werkzaamheden en vroeg een beoordeling van de voor- en nadelen van het blijkbaar te kostelijke project³². Het antwoord van de prefect van 7.1.1801 was evenzeer vernietigend. Volgens hem waren de beweringen als zou die schifting heel wat onregelmatigheden en wanorde hebben vertoond juist en was het nodig dringend wijzigingen in de aanpak aan te brengen. De basisopdracht, nl. zoveel mogelijk archieven naar Brugge overbrengen, mislukte, al moest hij toegeven dat dit gebeurde wegens snelle uitputting van de kredieten voor reiskosten en transport. Ook de tegenwerking van lokale archiefbewaarders werd vermeld. Maar de “*préposés*” hebben zich maar weinig bezig gehouden met de schifting van de overgebrachte stukken. En hier raken we de kern van de zaak: “sinds hun aanstelling twee jaar geleden hebben de “*préposés*” nog maar ongeveer 50 ‘*titres nationaux*’ overhandigd aan de regie der domeinen waarvan minstens 30 geen enkele financiële opbrengst boden”³³. Voor de overheid had de “*triage des titres*” zijn wezenlijk doel dus niet bereikt. De prefect stelde voor de drie “*préposés*” te ontslaan en te vervangen door meer geschikte personen. Op 3.4.1801 volgde inderdaad het ontslag. Het ware interessant ook uit andere departementele archieven te vernemen of dergelijke beoordelingen samen aan de basis lagen van het collectieve ontslag.

Op 21.8.1801, na 1 maand dienst, ontvingen opvolgers Verhulst en Goudeseune reeds een dreigende vraag naar het niet verstuurd maandelijks verslag van hun werkzaamheden. Uit hun antwoord bleek dat ze alvast een inventaris van het beschikbare kaartenmateriaal hadden opgesteld en op vraag van de prefect zelf alle parochieregisters hadden opgezocht en aan het Secretariaat van het departement overgedragen. Bij hun aantreden hadden ze vastgesteld dat de bewaarde archieven voor hen “een werkelijk labyrint” waren zonder enige toegang op de opgeslagen bescheiden. Zij vonden het derhalve normaal eerst inzicht te krijgen in dit depot vooraleer zich met andere bezig te houden. Voor het overige beschikten zij over geen informatie over de andere archiefbewaarplaatsen in het departement.

32 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 1527, p. 77: *On m'assure, citoyen, que le triage des titres domaniaux et judiciaire ... présente beaucoup d'irrégularités et de désordre; et il paraît qu'il importe de mettre un terme à ce travail coûteux. Je vous invite à m'informer de l'état actuel de ce triage et à me faire part de vos observations sur les avantages ou les inconvénients de le continuer, afin que je provoque, s'il y a lieu, le rapport de l'exception prononcée par la loi du 5 brumaire.*

33 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 1766, nr. 130: *...ils n'ont pas l'aptitudeni l'exactitude qu'exigent les fonctions qui leur furent trop légèrement confiées.*

tement en konden dus geen overbrenging vragen. Daarom stelden zij voor een omzendbrief te richten tot elke mogelijke archiefbewaarder w.o. de kantonmunicipaliteiten, ex-griffiers en ex-ontvangers, en een inventaris te vragen van wat bij hem beruiste. Dit werd zo uitgevoerd³⁴.

Hoe reageerde men op deze omzendbrief? Een stroom neerleggingen kwam geenszins op gang. Op de 306 brieven kwam nauwelijks reactie. Op 16.11.1801 konden beide commissarissen aan de prefect slechts meedelen dat alle registers, rechtstitels en andere bescheiden van de afgeschafte instellingen vermoedelijk bij de bijzondere ontvangers van de nationale domeinen beruisten, en dat deze geen blijken van medewerking vertoonden³⁵.

Reeds op 7 maart 1802, nog geen 7 maanden later, werd een einde gesteld aan de opdracht van Verhulst en Goudeseune. Dank zij het verslag van hun werkzaamheden, gericht tot de prefect van het Leiedepartement op 20 maart 1802, krijgt men een overzicht van de archieven die reeds aan het Franse bestuur werden overgedragen³⁶. Hieruit blijkt dat het tot dan toe om een nog vrij beperkte hoeveelheid archief ging, nl. van een aantal Brugse ambachten, enkele door Jozef II afgeschafte kloosters (Kartuizers, Kartuizerinnen, Annunciaten, Bethanië en Sarepta), omlopers en landboeken van abdijen en kloosters overgedragen door lokale ontvangers der domeinen, (een klein deel) van de kasselrij Ieper en van de Acht Parochies, de stad Damme, enkele heerlijkheden uit de Brugse regio, enkele kapitels en kloosters binnen de Brugse muren, de Proosdij van Sint-Donaas, en de dubbels van de parochieregisters van het Brugse Vrije aangelegd onder Maria-Theresia. In hun verslag geven beide commissarissen toe dat een "massa" archieven nog steeds beruist bij de voormalige griffiers van afgeschafte heerlijkheden, of bij particulieren. En van de archieven van de afgeschafte instellingen in de arrondissementen Ieper, Kortrijk en Veurne werd vooralsnog geen spoor teruggevonden. Men kon slechts werken met vermoedens.

34 RAB, *Franse Hoofdbesturen*, 1767, p. 6, nr. 365; 1763, f° 125 r°, nr. 797, uitg. VAN DEN BUSSCHE E., *Inventaire des Archives de l'Etat à Bruges, Section première, Franc de Bruges, tome II: Registres*, Brugge, 1884, p. 549-550. Het repertorium van de uitgegane briefwisseling van de préposés bevat de lijst van de aangeschreven vermoedelijke bewaarders van griffie- en domaniaal archief (RAB, *Archief Rijksarchief Brugge*, 33.02, f° 7 v° - 18 r°).

35 RAB, *Archief Rijksarchief Brugge*, 33.02, Register van uitgegane briefwisseling, op datum.

36 DE COENE, *Etat des archives de la Flandre occidentale*, Brugge, 1843, p. 6-10.

Op 13.3.1802 verdedigde de prefect hun werk nog bij Binnenlandse Zaken, wijzend op het gebrek aan tijd en het niet-uitbetalen van vergoeding.

Toch nam het avontuur van de triage des titres hier een einde.

De prefect opperde nog wel de mogelijkheid dat personeel van het Bestuur der Domeinen de nuttige titels verder zou uitzoeken, maar het antwoord hierop vonden we niet terug.

Ook de inspectieopdracht van Camus, directeur van de Archives Nationales, in de tweede helft van 1802, leidde niet tot nieuwe initiatieven. Integendeel, in zijn rapport van 8.11.1802 boorde deze de werkzaamheden van de twee commissarissen de grond in en verweet aan de prefect een volslagen gebrek aan belangstelling.

3. Het vervolg

De archieven van de O.L.Vrouwekerk en van Sint-Salvator werden, na hun heropricting als parochiekerken en op grond van het besluit van 7 thermidor XI (26.7.1803), met toelating van de prefect op 16.5.1806 aan de resp. kerkmeesters teruggegeven³⁷.

De ontvangen archieven werden, na hun verhuis uit het dekenhuis van Sint-Donaas in 1808, opgeslagen in de kapel en op de zolders van de voormalige griffie van het Vrije op de Brugse Burg. Dit gebouw was in 1797 in gebruik genomen als rechtbank van eerste aanleg. Het geheel sluimerde tot het onder impuls van Octave Delepierre, in 1837 benoemd tot archivaris, de kern ging vormen van het Archief van de Provincie West-Vlaanderen, vanaf 1851 het Rijksarchief te Brugge.

Toch blijft het verhaal onvolledig. Al was de "trriage des titres" afgeblazen, op het lokale vlak ging de zoektocht, onder controle van het departementeel bestuur, onverminderd voort. Voor zover nagegaan verslapt de aandacht voor domaniaal, griffie- en administratief archief na 1803 inderdaad niet.

Voor het Leiedepartement zijn de prefectorale omzendbrieven van 29 juli en 19 september 1806, gericht tot de burgemeesters, van belang. Met verwijzing naar de wetten van 7 messidor II en 5 bru-

³⁷ RAB, *Archief Rijksarchief Brugge*, 33.02.

mair V bepaalden zij dat alle archieven van domaniale of gerechtelijke aard moesten worden neergelegd op de griffie van de rechtbanken van eerste aanleg. Charters en handschriften met educatieve waarde, met name van belang voor de studie van geschiedenis, kunsten en wetenschappen, hoorden thuis in de departementale bibliotheek. De overige fiscale en administratieve bescheiden moesten worden bewaard op het gemeentehuis van de betrokken gemeente.

Uit de briefwisseling blijkt dat intussen goed bekend was wie belangrijke heerlijkheidsarchieven bewaarde (Lichtervelde, Oostkamp, enz). Neerlegging ervan werd echter steeds vertraagd of uitgesteld onder voorwendsel van die ene bepaling dat er een begeleidende inventaris moest zijn. Weinig of geen lokale ambtenaren voelden zich geroepen hieraan tijd en kosten te besteden. In hun interne briefwisseling gaven departement en Ministerie toe over geen dwingende rechtsmiddelen te beschikken om weerbarstige griffiers tot inzicht te brengen.

Toch blijken in 1812 en 1813 reeds omvangrijke hoeveelheden griffiearchief bij de Rechtbanken te Ieper, Veurne, Kortrijk en Brugge te zijn neergelegd. Het verslag van De Coene, werkzaam bij het Archief van de Provincie West-Vlaanderen, uit 1843 bewijst dat die aangroei onafgebroken doorging³⁸.

Wij wijzen nog op de omzendbrieven van de intendant van het Leiedepartement van 12.8 en 7.10.1814 waarbij aan alle bewaarders van gewestelijke en lokale archieven, d.i. griffies van rechtbanken, vrederegichten en gemeentebesturen, gevraagd werd een nauwkeurige inventaris van de onder hen berustende bestanden op te sturen. Koning Willem I wenste nl. te weten of gevluchte overheidsagenten archief hadden ontvreemd of vernietigd. In enkele weken tijd werd een indrukwekkend aantal inventarissen ontvangen³⁹.

Vooraf de reorganisatie onder de koepel van het Algemeen Rijksarchief te Brussel in 1851 bracht mettertijd een stroom van overdrachten van 'genationaliseerde' archieven van voor 1795 op gang, getuige hiervan het aanwinstenregister op het Rijksarchief te Brugge.

38 DE COENE, *a.w.*, p. 30-50.

39 RAB, *Archief Rijksarchief Brugge*, 33.01 - 33.02. De ijver van de betrokken ambtenaar bepaalde de diepgang van de opgestelde inventaris. Soms werden oudere inventarissen uit het archief gelicht en bij het gevraagde rapport gevoegd, zoals een inventaris van het archief van de Proosdij van Sint-Donaas in Veurne-Ambacht uit 1695-1722.

Besluit

De “trriage des titres” behoorde tot het uitvoerende luik van het decreet van 7 messidor II en de wet van 5 brumaire V. Ze verliep geenszins gelijkmatig in de verschillende departementen (vergelijk Dijle- en Leiedepartement). Te Brugge kwam de operatie niet van de grond. Gebrek aan middelen en scholing van de betrokken ambtenaren waren er niet vreemd aan. Wantrouwen van lokale en hogere overheden leidden tot gebrek aan medewerking. Men wachtte hier trouwens niet op de resultaten van de “trriage” om tot de verkoop van de verbeurdverklaarde goederen over te gaan.

Het decreet van messidor II had vooral de vernietiging van archief op het oog. Men moet de tekst bovendien situeren in volle Terreur, waar de term “titre féodal” voor een archiefstuk gelijk stond met een doodvonnis, m.a.w. vernietiging. Kortom, wat de guillotine was voor adel en geestelijkheid was de “trriage des titres” voor het aangeslagen archief⁴⁰. De snelle politieke evolutie van de jaren 1795-1802 in Frankrijk en de eerder beperkte uitvoering van de “trriage” van domaniale bescheiden in het Leiedepartement brengen ons ertoe het belang van dit luik van de toenmalige archiefwetgeving niet te overschatten.

Ondanks de beëindiging van de “trriage des titres” in 1802 ging toch op grond van decreet en wet de archiefherverdeling verder binnen het departement/provincie: domaniale en griffiearchieven van afgeschafte instellingen vonden hun weg naar de rechtbankgriffies, fiscale en administratieve bescheiden namen een plaats in in de gemeentearchieven. Bestanden verworven door het Bestuur van Registratie en Domeinen werden overgedragen aan het Algemeen Rijksarchief te Brussel, van waaruit ze na 1851 toevertrouwd werden aan de betrokken Rijksarchieven in de provincies.

En de “préposés”? Zij waagden zich op onbekend terrein: onvoorbereid, zonder betrouwbare informatie, zonder materiële en financiële middelen werd van hen in het Leiedepartement in een absurd korte tijdspanne een intellectueel wonder verwacht. De wetgever kon hen niet eens de steun van dwingende rechtsmiddelen bieden om hun opdracht naar behoren uit te voeren. In hun plaats pleiten we dus voor verzachtende omstandigheden.

40 SANTONI P., *Archives et violence. A propos de la loi du 7 Messidor an II*, in: *Gazette des Archives*, nr. 146-147, 1989, p. 199-214.

Jacob Toussaint Neyts en de Vlaemsche Opera¹

Bram Van Oostveldt

Het culturele leven in de Oostenrijkse Nederlanden was in de eerste helft van de achttiende eeuw niet meteen sprankelend te noemen. Onder de besluitloze regering van de markies van Prié en het conservatieve en ultramontaanse bewind van Maria-Elisabeth kent het land een periode van intellectuele geborneerdheid. De censuur was streng, wat blijkt uit de lijst met verboden boeken, waarop ondermeer de werken van Hobbes, Leibniz, Spinoza en de eerste publicaties van de Franse *philosophes* prijkten. De Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) en de Franse inval in onze gewesten (1744) heeft in deze situatie verandering gebracht. Deze *guerre en dentelles* versnelde niet alleen het verfransingsproces in onze gebieden, maar stelde hiermee ook het land meer open voor de Verlichtingsideeën. Dit blijkt niet alleen uit het theater in de tweede helft van de achttiende eeuw (de bloeiende Muntschouwburg werd op dat moment als één van de beste theaters in Europa beschouwd, dat de vergelijking met de Parijse scènes moeiteloos kon doorstaan), ook de opkomst van een relatief onafhankelijke pers die de strenge censuur meer en meer negeerde, de hervormingen aan de Leuvense universiteit onder graaf de Nény, de algemene hervormingen van het onderwijs met de zogenaamde Theresiaanse Colleges en de oprichting in 1772 van de *Académie impériale et royale des sciences et belles lettres*, getuigen van dit nieuw cultureel elan.

De komst van de flamboyante maarschalk Maurits van Saksen (1696-1750), met in zijn kielzog de troep van Charles Simon Favart (1710-1792), betekent voor het theater in de Oostenrijkse Nederlanden een belangrijke verandering. Toen de Fransen onder leiding van de maarschalk onze contreien binnenvielen in 1744, volgde de groep van Favart het leger van stad naar stad. In 1746, wanneer de Oostenrijkse Nederlanden volledig in handen waren van de Fransen, werd Favart aangesteld als directeur van de Munt en bracht hij het theater daar tot een eerste bloei. Hij kwam uit de traditie van de Parijse kermistheaters en kan als één van de grondleggers van de opéra comique beschouwd worden. De populariteit van dit genre, dat niet alleen de Italiaanse opera seria en de Franse tragédie lyrique verdrong, maar ook de classi-

1 Dit artikel kadert in het F.W.O.-project *Podiumkunsten in de achttiende eeuw in de Zuidelijke Nederlanden* van de Universiteit Gent, dat onder leiding staat van prof. dr. J. Van Schoor.

cistische tragedie, lag in het opvoeren van burgerlijke personages als volwaardige 'dramatis personae'. Het kan gezien worden als een uiting van de toenemende verburgerlijking van de maatschappij en anticepeerde reeds op de burgerlijke komedie, een genre dat definitief gevestigd werd met Beaumarchais. Het repertoire dat Favart in de Munt bracht, met stukken zoals *Ninette à la Cour*, *Cythère assiégée* en *Les Nymphes de Diane*, was zo succesvol bij de Brusselse mondaine kringen, dat ook na het vertrek van de Fransen in 1748 de opéra-comique zeer populair bleef.² Favart heeft niet alleen de hoofdstedelijke beau-monde doen kennis maken met de opéra-comique, maar ook de hogere klassen uit de provincie. Dit gebeurde toen hij het leger van de maarschalk tijdens zijn campagne volgde en zo heel Vlaanderen aandeed.³ De lagere klassen die het Frans niet machtig waren of die de mogelijkheid niet hadden bij dergelijke opvoeringen aanwezig te zijn, werden dan door de rederijkers met vertalingen bedacht. Zo heeft Favart niet alleen onmiskenbaar zijn stempel op het Franstalige theater in de Oostenrijkse Nederlanden gedrukt, maar ook een impuls aan het Nederlandstalig toneel gegeven. Dit nieuwe repertoire zal de ietwat oubollige rederijkers een nieuwe bloei geven (hoewel de rederijkers naast dit nieuwe repertoire ook de tragedie trouw blijven). Misschien nog belangrijker is de invloed geweest die hij gehad heeft op één van de eerste professionele Nederlandstalige operagezelschappen: de *Vlaemsche Opera* van Jacob Toussaint Neyts.

Het ontstaan van de Vlaemsche Opera

Voor Jacob Toussaint Neyts moeten we naar Brugge.⁴ Hij werd er geboren in 1727 als zoon van Antoine Cary en Marie Duchesne.

- 2 Voor het jaar 1753 beschikken we voor het repertoire van de Muntshouwborg over vrij volledige informatie dankzij de *Almanach historique et chronologique de la Comédie française établie à Bruxelles, sous la protection de S.A.R. le prince Charles de Lorraine*, uitgegeven bij J.J. Boucherie in Bruusel 1754. Naast 39 avondvullende komedies (komedies in vijf bedrijven), werden er een twintigtal opéras-comiques opgevoerd, tegenover slechts elf tragedies. Deze trend zette zich door en tegen het einde van de achttiende eeuw speelde men geen of bijna geen tragedies meer.
- 3 In een brief aan het Brugse stadsbestuur van 25 december 1747 schrijft maarschalk Maurits van Saksen: *J'apprends, monfieur, qu'une troupe de comédiens se propose d'aller amuser la garnison de votre place.* (Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Wiegende Bladen, n° I T 31). Hoewel de brief de naam Favart niet vermeld, zou het wel eens kunnen dat het hier om Favart gaat. Favart bleef, ondanks zijn directeurschap van de Munt (1746-1748), de troepen van de maarschalk van Saksen volgen.
- 4 De belangrijkste bron die een redelijk volledig beeld geeft van het leven van Jacob Toussaint Neyts is *Levens der geleerde ende vermaerde mannen der stad van Brugge* van P. Le Doulx, een handschrift dat zich in het Stadsarchief van Brugge bevindt onder het nummer Hs. 18, deel II, pp. 84-96. Dit handschrift bevat helaas veel fouten. Daarnaast is ook het artikel van Jozef HUYGHEBAERT in het *Nationaal Biografisch Woordenboek* belangrijk.

Na de dood van zijn ouders werd hij in 1733 samen met zijn broer, François Dominicus, geadopteerd door hun kinderloze, Brugse familieleden Thomas Neyts de Cleyhem en Marguerite Lynch en bij keizerlijk decreet van 30 september 1733 in de adelstand verheven onder de naam Jacob Toussaint Neyts. Jacob genoot een procureursopleiding en oefende vanaf 1753 die functie uit in Brugge. Dit klerkenbestaan gaf hem ruimschoots de tijd om zich bezig te houden met zijn grote passie, het theater. Samen met de schoolmeester Coucke vatte hij het plan op om *eenige Vlaemsche tooneelspeelen te vertoonen in het huys genaemd Nazareth*. Deze opvoeringen werden gebracht door kinderen en kenden een dermate succes dat Neyts besloot zelf de *tooneelkunst* te leren. Toen hij n.a.v. de komst van de landvoogd Karel van Lotharingen en diens zuster prinses Charlotte, in het Brugse Jezuïetencollege *Ninette à la Cour* van Favart zag, besloot hij om naast dit kindergezelschap ook een *Vlaemsche Opera ofte Sankundighe tooneel* op te richten.⁵ François Dominicus, die muzikant was en directeur was geweest van de Confrérie van het Concert, maar in 1756 al enkele jaren geen lid meer uitmaakte van de Confrérie, stond in voor de muzikale begeleiding.⁶ Ter gelegenheid van de opening van de nieuwe Brugse Comedie op 15 oktober 1756, vond met het stuk *Mimi in't Hof* de eerste opvoering plaats van de Vlaemsche Opera.⁷

In de eerste helft van de achttiende eeuw werd het theater in de grote steden geïnstitutionaliseerd en geprofessionaliseerd, wat behoorlijk laat was in Europese context. Brussel had sinds 1700 de Muntshouwborg, Gent sinds 1698 de Sint-Sebastiaansshouwborg en Antwerpen sinds 1709 het Tapissierspand. Wat was de situatie van het theater in Brugge rond het midden van de eeuw? Pas in 1746 werd de Confrérie van het Concert door een aantal leden van de Brugse burgerij gesticht. Het was een genootschap dat in de eerste plaats het muzikleven in Brugge wilde stimuleren, maar al gauw breidde die interesse zich uit naar opera en theater, wat tot uiting kwam in de bouw van een echt theater in 1756, de zogenaamde

5 LE DOULX P., *op. cit.*, p. 88.

6 Of François Neyts alleen optrad als dirigent in het ensemble of een arrangementen maakte van de muziek valt niet meer te achterhalen.

7 Resolutieboek van de Confrérie van het Concert, Stadsarchief Brugge, p. 34, Inventaris A. Van de Walle, n° 15, & VAN DEN ABBEELE A., *Het Concert. Van Brugse muziekvereniging tot schouwburguitbaters*, in: *Brugs Ommeland*, 34e jaargang, sept.-dec. 1994, pp. 190-191. In dit artikel schetst de heer A. Van den Abeele uitgebreid de geschiedenis van de Confrérie van het Concert vanaf het ontstaan in het midden van de achttiende eeuw tot in de vroege negentiende eeuw. Zijn belangrijkste bron hiervoor was het hierboven aangehaalde Resolutieboek van de Confrérie van het Concert.

Comédie. Wat hier merkwaardig is, is dat een schouwburg werd geopend met een Nederlandstalig stuk, in een periode waarin de cultuurtaal Frans was. Wat was de reden hiervan? Sommige initiatiefnemers van de Confrérie van het Concert waren al actief in de Brugse rederijderskamers en waren dus vertrouwd met Nederlandstalige stukken. Zo was één de eerste medewerkers van het Concert, Pieter Coucke⁸, ook lid van de kamer De Weerde drie Santinnen. Waarschijnlijk kan men hier spreken van enig favoritisme. François Neyts was namelijk ook één van de stichtende leden van het Concert. Daarnaast zien we hier het eigenaardige fenomeen dat, in tegenstelling tot andere steden in Vlaanderen waar in de loop van de achttiende eeuw de burgerij steeds belangrijker werd in het organiseren van cultuur, we in Brugge eerder met een omgekeerde situatie te doen hadden. Daar waar de stichters in 1746 allemaal tot de burgerij behoorden, bleek dat de bestuursleden twintig jaar later vooral leden van de lokale adel waren.⁹ Waarschijnlijk keek de lokale adel eerst de kat uit de boom en sprong pas op de kar toen het burgerlijke initiatief succes kende en hun interesse waardig was. De afwezigheid van de lokale adel kan een reden geweest zijn waarom de Comédie werd geopend met een stuk in de volkstaal. Men zou natuurlijk ook kunnen stellen dat het Frans niet zo exclusief de cultuurtaal was van de adel en burgerij. Dat is een stelling die men deels kan onderschrijven. Het is inderdaad zo dat adel en hogere burgerij vaak optraden als beschermheren van rederijderskamers, maar dit kaderde in een eeuwenoude representatieve traditie, terwijl de opéra-comique een nieuw en bovendien typisch Frans gegeven was waarbij dit representatieve element grotendeels verloren ging.

Het succes van die eerste opvoering gaf de jonge Neyts *eene groote aenmoedighinge om andere opera's uyt het Fransch in 't Vlaemsch over te stellen*, zich nu op professionele basis met de groep bezig te houden en zijn baan als procureur op te geven.¹⁰ De 'leading actress' van het gezelschap was Jacob zijn eigen vrouw, Isabella Stassinon. Haar vader was volgens Le Doulx *mestraeper*. Jacob Toussaint Neyts had haar op een avondwandeling door de stad horen zingen en werd op slag verliefd *op de sachte maniere van singen en op de schoonheyd* van dit bedelaresje. Waarschijnlijk romantiseert Le Doulx hier deze situatie, want indien haar vader werkelijk mestraeper was zou Neyts toch wel ver beneden

8 Of het hier om de zelfde Coucke gaat als die die voorkomt in het handschrift van Le Doulx is niet meer te achterhalen, maar het lijkt meer dan waarschijnlijk.

9 VAN DEN ABEELE A., *op. cit.*, pp.193-194.

10 LE DOULX P., *op. cit.*, p. 87.

zijn stand getrouwd zijn, terwijl er geen sporen van tegenkanting bekend zijn. Hoe dan ook, leefden ze nog lang en gelukkig, zij als actrice bij het gezelschap en hij als directeur.¹¹

De Vlaemsche Opera in 't Vlaamse land

Al snel trok de Vlaemsche Opera ook de aandacht buiten Brugge. Wegens het ontbreken van volledig bronnenmateriaal is het moeilijk het precieze spoor van Neyts en zijn troep te volgen. We weten dat hij in Gent, Brussel, Antwerpen en Mechelen voorstellingen gaf. De oudste sporen zijn terug te vinden in Antwerpen, waar de Vlaemsche Opera geregeld te gast zal zijn in het Tapissierspand. Voor Antwerpen zijn we het best gedocumenteerd dankzij de boekhouding die door de regent Ferdinand van Pruysen en zijn assistent De Waghter van 1737 tot 1771 nauwkeurig werd bijgehouden. Neyts en zijn gezelschap duiken in de rekeningen van Van Pruysen en De Waghter voor het eerst op in 1757. Ze waren in Antwerpen te gast van 19 augustus tot 16 september. Daar we uit het resolutieboek van de Confrérie van het Concert¹² weten dat de vermoedelijk eerste opvoering van de Vlaemsche Opera in Brugge plaats vond op 15 oktober 1756, kunnen we er vrij zeker van zijn dat 1757 het eerste jaar is dat de groep te zien is Antwerpen. Daar de 'comédie' in Brugge geregeld werd bezocht door groepen die resideerden in de Sint-Sebastiaansschouwburg te Gent en er dus een nauw contact bestond tussen de twee schouwburgen, lijkt het ook aannemelijk dat Neyts eerst Gent aandeed vooraleer hij naar Antwerpen kwam. Helaas zijn hier geen sporen van terug te vinden. Of hij nu eerst in Gent te zien was of niet, het feit dat hij in Antwerpen was, een klein jaar na de oprichting van de groep¹³ en acht maanden na hun eerste voorstelling, getuigt van de uitzonderlijk hoge kwaliteit en populariteit die de Vlaemsche Opera al vanaf het begin moet hebben gehad.

Zoals vermeld, was hij in Antwerpen te gast van 19 augustus tot 16 september 1757, een periode waarin hij 13 voorstellingen gaf. Deze voorstellingen brachten 232,1 gulden op, waarmee Neyts voor het

11 LE DOULX P., *op. cit.*, p. 88.

12 Resolutieboek van de Confrérie van het Concert, Stadsarchief Brugge, Inventaris A. Van de Walle, n° 15, p.34. & VANDEN ABEELE A., *op. cit.*, pp. 190-191.

13 Le Doulx vermeldt dat Neyts het plan opvatte een eigen groep op te richten toen hij op 22 juni 1756, n.a.v. het bezoek van landvoogd Karel van Lorreinen en diens zuster prinses Charlotte, *Ninette à la Cour* van Favart zag opvoeren. (LE DOULX P., *op. cit.*, p. 87.)

jaar 1757 de grootste inkomstenbron was. Blijkbaar moesten alle groepen een zelfde bedrag betalen voor het afhuren van de schouwburg. Het feit dat Neyts het risico neemt om het Tapissierspand af te huren voor een zo lange periode, wijst toch op de populariteit van de Vlaamse Opera.

1758 2 meert ontf: van G. de Waghter van diverse representatien
sedert 30 may 1757 tot 5 febry 1758 als volgh

Van 3 representatien hollanse comedie door Mr. Sanstraeten	53-11
Van 13 representatien vlaemsche opera door Mr. Nijts	232-11
Van 6 representatien comedie par d'Hantere ¹⁴	107-2
Van 7 representatien opera par Deltour	124-19
Van 7 representatien op de mert par magito ^{15 16}	27-15

De topjaren voor de Vlaamse Opera in Antwerpen en ook daarbuiten situeren zich tussen 1765 en 1772. In 1765 geeft Neyts van 2 juni tot 16 juni zeven voorstellingen. In de maanden mei, juni, juli en augustus van 1766 geeft hij vierentwintig voorstellingen. In augustus-september 1767 geeft hij er acht, in het winterseizoen 1768-1769 achttien en het jaar daarop zijn het er maar het liefst zevenentwintig. In 1771 worden Van Pruyssen en De Waghter vervangen door de regenten J.B.J. Geelhand, H. Stier, P.J.H. Van der Aa en C.F. Claessens. Jammer genoeg stopt hier de nauwkeurige boekhouding en moeten we ons verder behelpen met programma-aankondigingen. Het probleem is echter ook dat de rekeningen wel steeds de namen van de gezelschappen vermelden, maar nooit de titels van de stukken. Bij de programma-aankondigingen is dit juist het tegenovergestelde. Ook de *Gazette van Antwerpen* biedt hier geen uitkomst.

- 14 Het gaat hier om d'Hannetaire, in die jaren reeds een belangrijk figuur en later directeur van de Muntchouwburg, die in het jaar 1755 van 6 mei tot 8 februari niet minder dan 58 comedies gaf. In de rekeningen uit 1755 wordt hij genoemd als *Monsr. Danter*.
- 15 Magito was een Italiaanse koorddanser en acrobaat. Waarschijnlijk was hij de leider van een Commedia dell' Arte groep die in Antwerpen 3 voorstellingen gaf in 1756 (27 januarij, 29 en 31 october) en 7 voorstellingen van 10 tot 27 november 1757. Deze eerder volkse voorstellingen gingen steeds door in het klein theaterje op de grote markt, dat ook door de Aalmoezeniers van het Tapissierspand werd beheerd. Eigenlijk ging het hier om een lokaal van de oude Handbogengilde en de Nieuwe Voetbogengilde op de grote markt en waar eigenlijk de eerste vaste schouwburg van Antwerpen was. Het is pas in 1709 dat men in het Tapissierspand voorstellingen gaat geven. Vanaf dan wordt dit het Grand Théâtre, het lokaal op de grote markt en de beurs werden bijhuizen. WILLEKENS E., *Drama en Toneel*, in: *Antwerpen in de 18e eeuw*, De Sikkel, 1952, pp. 281-283.
- 16 Stadsarchief Antwerpen K.2115

Toch weten we uit de lijst van werken uit Le Doulx dat het repertoire van de Vlaemsche Opera bleef bestaan uit vertalingen van opéras-comiques met Favart als onbetwiste leider.

Niet enkel Antwerpen blijkt een regelmatige stek te zijn geweest voor Jacob Toussaint Neyts, ook Gent en Brussel werden geregeld aangedaan. Helaas hebben we heel weinig bronnenmateriaal om dit te bevestigen. Wat Brussel betreft werd geen enkel spoor terug gevonden, terwijl volgens de literatuur de Vlaemsche Opera wel vertoningen gaf, waarbij zelfs het hof aanwezig zou geweest zijn. In die literatuur wordt echter geen enkele bron aangehaald, zodat we wat dat betreft in het ongewisse blijven. Voor Gent vindt men in de Universiteitsbibliotheek, in het *Fonds Vliegende Bladen* een aantal documenten met betrekking tot Neyts. Slechts één document heeft rechtstreeks te maken met de Vlaemsche Opera. Het betreft een aankondiging voor *De Schoone Arsenia* die op 8 oktober 1777 werd vertoond in de Sint-Sebastiaansschouwborg.¹⁷

'Une brebie errante' of Neyts versus de bisschop van Brugge

Wel vindt men in het fonds een brief van de bisschop van Brugge, Jan Robert Caimo (1711-1775) uit het jaar 1764. Een jonge lutherse muzikant uit Holland zou een Brugs meisje uit de troep van Neyts zwanger hebben gemaakt. Daarom wilde hij zich bekeren om met het brave schaap te trouwen. De bisschop weigert dit echter. Zijn antwoord¹⁸ is meteen een aanleiding om zijn visie op het beroep van acteur en het theater in het algemeen weer te geven. Hij baseert zich hierbij op werk van Bossuet, die een notoir tegenstander van het theater was. Dat de bisschop van Brugge een conservatief man moet zijn geweest aan wie de Verlichting niet besteed was, komt niet alleen tot uiting in zijn biografische schets in *Het bisdom Brugge*¹⁹, maar ook in deze brief. Hier de meest onverdraagzame passages.²⁰

17 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen, n° III S 8.

18 Aan wie dit antwoord precies gericht is valt door de slechte staat van de brief niet meer te achterhalen.

19 CLEMENT R., *Jan Robert Caimo (1754-1775)*, in: CLOET M. (red.), *Het bisdom Brugge*, Brugge, Westvlaams verbond van Kringen voor Heemkunde, 1985, pp. 194-200.

20 Ook Frankrijk had te kampen met aartsconservatieve bisschoppen. Zo heeft de aartsbisschop van Parijs meermaals druk uitgeoefend op onder andere Favart, Voltaire, de Sauvigny, de La Harpe, etc. (uit: HALLAYS-DABOT, *Histoire de la censure théâtrale en France*, Genève, Slatkine Reprints, 1970, pp. 89-91.)

*Une conversion dans des pareilles circonstances me parut d'abord suspecte, et exigeoit d'être mise à l'épreuve. Je me suis cependant empressé avant leur départ de consulter le cas et d'éplucher moi-même une assez longue dissertation par Monsieur Bossuet sur les comedies de notre siècle, crainte de fermer trop inconsideramment la porte à une brébie errante, qui voudroit de bonne foij rentrer dans le sein de L'église, mais toutes ces précautions n'ont servi qu'à m'arreter tout court, et ont achevées à me convaincre que la profession de ces pauvres miserables etoit diametralement opposée à l'Esprit du Christianisme.*²¹

De bisschop wil hier dus aantonen dat het beroep van acteur en eigenlijk het professionele theater in het algemeen niet verenigbaar zijn met het christelijke geloof. Dat de Kerk door de eeuwen heen niet altijd even positief stond tegenover het theater, is algemeen bekend. De Kerk stelt zich negatief op tegenover het theater, telkens wanneer ze bedreigd wordt in haar bestaan. Dat is het geval in de zestiende eeuw (vb. in Frankrijk waar in de tweede helft van de zestiende eeuw het theater onder druk van de kerk werd verboden), maar ook in de achttiende eeuw. In periodes waarin de kerk haar macht geconsolideerd lijkt te hebben, wordt het theater juist gebruikt als propaganda-instrument. We zien dit bijvoorbeeld in de zeventiende eeuw, wanneer na de godsdienststroevelen van de voorgaande eeuw, het Jezuïeten- en Augustijntoneel hoogtij viert. Het zou zeer interessant zijn om een studie te maken over de standpunten die de kerk in de loop der eeuwen tegenover het toneel innam, maar dat is hier niet de bedoeling.

Ook de bisschop heeft het over de kwalijke gevoelens die het theater oproept:

*Les commediens et commediennes (...) ont l'art d'exciter les passions entre les quelles les Vénériennes occupent le premier rang. (...) Je vous prie, Monsieur, d'être persuadé avec moi, qu'il est certain, que toutes les mouvemens volontaires de cette passions dominante, qui le fait si aisement sentir, sont autant des pechés mortelles (...). Le but principal des acteurs ou actrices est d'exciter ce poison, rien n'étant plus propre pour pourvoir à leur entretien.*²²

21 Brief van de bisschop van Brugge, Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen, n° I N 10, regels 11-21.

22 Brief van de bisschop van Brugge, regels 33-53.

Hier komt de bisschop aardig in de buurt van Rousseaus beroemde geschrift tegen het theater: *Lettre à d' Alembert*. Het 'enfant terrible van de Verlichting' schrijft dat het gevaar van het theater erin bestaat dat het een sterke passie kan oproepen en dat de ene passie de andere oproept: *ne sait-on pas que toutes les passions sont soeurs, qu'une seule suffit pour en exciter mille, et que les combattre l'une par l'autre n'est qu'un moyen de rendre le coeur plus sensible à toutes?*²³ Zowel Rousseau als de Kerk geloven niet dat het tonen van ondeugd, die overwonnen wordt door deugd, een manier kan zijn om de moraal te ondersteunen. Ze geloven dus niet in de katharsis-idee. De bisschop in zijn brief:

*Faire voir le ridicule d' un mari jaloux, l'avarice d'un parent qui s'oppiniâtre, (...), l'horreur pour quelques vices, sont toutes bonnes morale, dont la comédie voudroit faire parade; mais dans la supposition (...) ils n'exciteroient pas à la vertu.*²⁴

Hoewel beiden zich afzetten tegen emoties in het theater, is er een fundamenteel verschil tussen de bisschop en tussen Rousseau. De bisschop denkt dat die passies gevaarlijk zijn voor de christelijke moraal, een moraal die gebaseerd is op de deugd en op een groot aantal christelijke dogma's. Hij vertegenwoordigt hier een conservatief standpunt. De moraal is een onveranderlijk gegeven, want geïnspireerd door God zelf. Rousseau daarentegen zegt niet dat de passies de moraal ondermijnen, maar dat ze er gewoon geen enkel effect op hebben. De Aristoteliaanse en classicistische poëtica van het theater stelt dat in het theater emoties worden gezuiverd door ze op te roepen en te tonen. Gezuiverde emoties hebben volgens Rousseau echter weinig te maken met moraal. Zijn idee van de moraal komt in principe overeen met de christelijke moraal, maar vertrekt vanuit het gelijkheidsbeginsel. Daarenboven is ze niet standvastig en kan en moet ze evolueren. Dit kan enkel en alleen onder invloed van de Rede. Het theater heeft volgens Rousseau weinig te maken met de Rede: *Il n'y a que la raison qui ne soit bon à rien sur la scène. Un homme sans passions, ou qui les domînerait toujours n'y saurait intéresser personne; et l'on a déjà remarqué qu'un stoïcien dans la tragédie, serait un personnage insupportable: dans la comédie, il ferait rire, tout au plus.*²⁵

De opgewekte gevoelens hebben dus geen enkele didactische functie en Rousseau reduceert het theater dan ook tot louter amusement.

23 ROUSSEAU J.J., *Lettre à M. d' Alembert*, Garnier-Flammarion, Paris, 1967, p. 73

24 Brief van de bisschop van Brugge, regels 37-44.

25 ROUSSEAU J.J., *op. cit.*, p. 69.

Heeft hij iets tegen amusement? Neen, tegen vermaak op zich heeft hij niets: *Au premier coup d'oeil jeté sur ces institutions, je vois d'abord qu'un spectacle est un amusement; et s'il est vrai qu'il faille des amusements à l'homme, vous conviendrez au moins qu'il ne sont permis qu'autant qu'ils sont nécessaires, et que tout amusement inutile est un mal, pour un être dont la vie est si courte et le temps si précieux. L'état d'homme a ses plaisirs, qui dérivent de sa nature, et naissent de ses travaux, de ses rapports, de ses besoins.*²⁶ Amusement mag echter geen escapisme betekenen, want dat is slechts surrogaat. Het is deze valse vergetelheid die Rousseau het theater verwijt: *L'on croit s'assembler au spectacle, et c'est là que chacun s'isole; c'est là qu'on va oublier ses amis, ses voisins, ses proches, pour s'intéresser à des fables, pour pleurer les malheurs des morts, ou rire aux dépens des vivants.*²⁷

De hypocriete houding van de bisschop komt vooral naar voren wanneer hij het heeft over het verschil tussen de professionele theaters en de rederijkers:

Premierement leur (de rederijkers) representations sont rares et partant ne font point profession de cet art dangereux.

2de Il s'en suit qu'il n'ont point cette insinuation naturelle, qui ne s'aguiere que par la pratique.

3tio Comme ce n'est pas leur gainne pain, ils ne sont pas si attentifs pour exciter la Concupiscence, il leur suffit de représenter, et de la ils ne sont pas suivies à beaucoup près comme les comediens de profession.

*4tio Les deux sexes n'ij sont pas mêlés, au moins que je sache et s'il ij a des confréries semblables aux troupes comediennes, je crois qu'elles devroient être traités sur le même pied.*²⁸

Dat de bisschop de Brugse burgerij niet voor het hoofd wil stoten met zijn kritiek op het theater wordt hier op een lachwekkende manier duidelijk. Een betere representant van de geestelijkheid uit het Ancien Régime, die zich angstvallig vastklampt aan haar macht, is niet denkbaar. Een man met dergelijke opvattingen dacht waarschijnlijk met weemoed terug aan de hoogdagen van het ultramontanisme onder Maria-Elisabeth. Om het verschil tussen de burgers en hooggeplaatsten van de maatschappij en de professionele acteurs

26 ROUSSEAU J.J., *op. cit.*, p.65.

27 ROUSSEAU J.J., *op. cit.*, p. 66.

28 Brief van de bisschop van Brugge, regels 68-79

nog extra in de verf te zetten, besluit de bisschop zijn brief met de volgende woorden:

Je me souviens très bien, que passé quarante ans un honnête bourgeois auroit eu honte de recevoir une comédienne dans sa maison, aujourd'hui quoique plus recherchées, on n'est grâce à Dieu pas encore parvenu à faire évanouir l'idée, que lorsque dans une Ville on attire une troupe principalement françoise, on y attire régulièrement une bande des filles de médiocre vertu.²⁹

Waarom hij hier plots verwijst naar de Franse troepen is niet geheel duidelijk. Misschien verwijst hij hiermee naar de losbandige Franse zeden, ofwel is hij simpelweg niet op de hoogte dat de groep van Neyts Nederlandse voorstellingen geeft, wat meer waarschijnlijk lijkt. Hij begint zijn brief trouwens met de woorden: *La fille qui est actuellement associée à la troupe de l'entrepreneur Neyt...*,³⁰ waarbij hij dus duidelijk het adjectief *flamand* weglaat, terwijl in alle andere brieven met betrekking tot Neyts en zijn groep dit adjectief steeds wel te vinden is. Hij blijkt het in zijn laatste zin vooral te hebben over de *comédienne*. Uiteraard heeft dit hier te maken met het feit dat het probleem hier een meisje is dat in verwachting is. Toch spreekt uit zijn brief een nadrukkelijke afkeer voor de actrice, wat dan weer herinneringen oproept aan oude, maar blijkbaar nog niet geheel verdwenen vooroordelen tegen de vrouw op het toneel.

De Vlaamse vlam in de Amsterdamse Schouwburg

Jacob Toussaint Neyts en de Vlaemsche Opera kenden hun gloriejaren in de jaren '60 en begin 70 van de achttiende eeuw. In 1772 gebeurde echter een ramp. De roem van Neyts en zijn gezelschap bleven niet beperkt tot de Oostenrijkse Nederlanden. Sinds het midden van de jaren '60 stond hij geregeld in Holland op de planken en vanaf 1768 was hij in mei te zien in Amsterdam. Daar besloot het officiële toneelseizoen, begin mei, meestal met twee blijspelen. Daarna dan stond de Amsterdamse Schouwburg open voor andere groepen. Meestal waren het gezelschappen die afkomstig waren uit andere steden van Nederland. Slechts weinig groepen uit het buitenland kre-

29 Brief van de bisschop van Brugge, regels 80-87

30 Brief van de bisschop van Brugge, regels 1-2.

gen toestemming om op te treden in de Amsterdamse Schouwburg. De stadsregering had het niet erg op buitenlanders begrepen, dat was reeds zo in de zeventiende eeuw. In 1682 had men *eenen Italiaanse Opera, die onder 't opzigt van eenen Theodoro Stryker vertoond werd, uit de stad geweerd*³¹. Een jaar later liet de regering toe dat *eene bende Fransche tooneelspeelers eene maand agtereen op den Schouwburg speelde*. Nadien mocht geen enkele buitenlander die niet verbonden was aan de Amsterdamse Schouwburg of aan andere Nederlandse gezelschappen opvoeringen geven in Amsterdam. In de tweede helft van de achttiende eeuw kwam er voor buitenlanders weer een opening en in de jaren '60 werd *voor eenen korten tijd Fransche tooneelspeelers en ook nu en dan eene Italiaansche Opera op den Schouwburg gedoogd*.³² De buitenlandse groepen werden dus gedoogd omwille van de populariteit bij het publiek, maar eigenlijk zag het bestuur ze liever komen dan gaan. Vanaf 1768 slaagde de Vlaemsche Opera erin om elk jaar voor de maand mei een werkvergunning te bemachtigen om als eerste groep na de sluiting van het officiële toneelseizoen een reeks voorstellingen te mogen geven. Het feit dat slechts weinig buitenlandse groepen de toestemming kregen om op te treden in Amsterdam is alweer een bewijs van het niveau van de opvoeringen van Neyts en zijn groep. Ook in mei 1772 waren ze van de partij. Op 9 mei gaven ze er hun eerste voorstelling, die uit de komische opera's *De twee Gierigaards* en *Anette en Lubin* bestond. Twee dagen later volgde dan de *De kwalijk bewaarde dochter* (een vertaling van *Toinon et Toinette* van Madame Favart, op muziek van Gossec) en de driedelige opera *De Deserteur* (vertaling van het gelijknamige stuk van Sedaine, op muziek van Monsigny).³³ Het tweede bedrijf van *De Deserteur* speelde zich af in een gevangenis. Omdat Neyts vond dat het toneel er niet duister genoeg uitzag om de sfeer van een gevangenis te verbeelden had hij enkele veranderingen aan de belichting aangebracht. De verlichting van het toneel was toen nogal ingewikkeld. Het voetlicht bestond uit een rij blikken bakken, opgesteld achter schuine planken. Die bakken waren gevuld met kaarsvet. In elk van de bakken staken vier of vijf katoenen wiken. Om het voetlicht te doven liet men die bakken zakken in de kelder onder het toneel. De coulissen werden op twee manieren verlicht: de eerste coulissen aan beide kanten van het toneel werden aan de achterzijde verlicht met een achttal, boven elkaar geplaatste blikken kokers, opnieuw

31 EMEIS M.G. (jr.), 1772. *einde van een schouwburg*, in: *Ons Amsterdam, 1972*, n° 6, juni, p. 183.

32 EMEIS M.G. (jr.), *op. cit.*, pp. 183-185.

33 FOKKE J., *Historie van den Amsterdamschen Schouwburg*, G. Warnars en P. den Hengst, Amsterdam, 1772, p. 49.

gevuld met kaarsvet en met een viertal wicken. Door blikken schuiven van de smeerkokers, zoals ze genoemd werden, te openen of te sluiten kon men de scène verlichten of verduisteren. De achterste coulissen werden met gewone kaarsen verlicht. Dat met een dergelijke verlichting rampen niet konden uitblijven, is niet te verwonderen. Neyts wilde een groter licht-donker contrast en had om die reden het aantal wicken in de smeerkokers laten verdubbelen. Toen bij de wisseling van het gevangenisdecor naar het decor van het bos, de omgeving weer lichter moest gemaakt worden, gebeurde het. Door het grote aantal wicken en de daarmee gepaard gaande hitte, vatte de was vlam. Toen men de schuiven opende raakte een steekvlam de eerste rechtercoulisse.³⁴ Een toneelknecht maakte de zaak alleen maar erger door water in de smeerkoker te gieten. Het water vermengde zich met het vloeibaar geworden smeer waardoor er ook lucht bijkwam die het vuur extra zuurstof gaf. Een grote vlam schoot naar het plafond en al gauw stond het hele toneel in lichterlaaie. Het vuur breidde zich snel uit naar de rest van de zaal. Na tien minuten kwamen de vlammen al uit het dak.³⁵

Ondertussen maande men aan tot kalmte, maar er brak toch paniek uit en de toeschouwers probeerden via alle kanten weg te komen. Al gauw was de lucht zo vol rook dat een aantal mensen het bewustzijn verloren, anderen werden in het gedrum bij de uitgangen onder de voet gelopen. Terwijl het publiek buiten trachtte te raken, roken plunderaars hun kans en deden alles om binnen te raken. Ze beroofden de halfdode of reeds dode mensen van hun goud en van andere kleinoden. Zo zou de rijke, Portugese Lea Texeira de Matos voor 20 000 gulden juwelen hebben aangehad. Ook de kostbaarheden van de Schouwburg zelf werden geroofd. Al het zilverwerk van de bekende acteur Jan Punt, kastelein van de Schouwburg (een functie tussen directeur en conciërge in), werd gestolen, terwijl zijn kostbare schilderijenverzameling in de vlammen opging.³⁶ Uiteindelijk lieten achttien mensen het leven in de brand. Onder de slachtoffers bevonden zich enkele vooraanstaande Amsterdammers: de stadsarchitect Cornelis Rauws, het echtpaar De Neufville van Lennep-Bierens en de even rijke als weldoende mevrouw Lea Texeira de Mattos.³⁷ Voor de

34 EMEIS M.G. (jr.), *op. cit.*, pp. 186-187. & DE LEEUWE H.H.J., *11 mei 1772. Brand in de Amsterdamse Schouwburg*, in: ERENSTEIN R.L., *Een theatergeschiedenis der Nederlanden*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 1996, pp. 332-335; en FOKKE J., *op. cit.*, pp. 42-49.

35 DE LEEUWE H.H.J., *op. cit.*, pp. 334-335.

36 EMEIS M.G. (jr.), *op. cit.*, p. 186.

37 FOKKE J., *op. cit.*, p. 48.

stadsarchitect werd een erezuil opgericht en mevrouw Texeiros kreeg een erekroon.

De Amsterdamse schouwburgbrand had diepe indruk gemaakt, niet alleen in Holland, maar ook daarbuiten. Velen maakten de vergelijking met de nog lang niet vergeten aardbeving die Lissabon in 1755 trof en waar Voltaire zo heftig op had gereageerd. Daar waar deze verlichte filosoof zich verzette tegen de onmenselijkheid van de natuur, zagen de calvinistische Nederlanders in de brand de toorn van God, omdat in dat gebouw komedie werd gespeeld. Een pamflettenstrijd bleef dan ook niet lang uit.³⁸

‘Tooneeldicht-kunst, die vaak uw dwaaling brengt in ‘t licht’ of ‘t Welingericht Tooneel kan ik niet zondig noemen’ ?

Geagiteerde gereformeerde predikanten haalden hun zwaar geschut boven tijdens de daaropvolgende zondagspreken, daarbij de gevaren van het theater nog maar eens aanhalend om hun luisteraars voor eens en altijd te overtuigen van hun gelijk. Een gelijk dat door God zelve werd aangetoond doordat Hij Zijn toorn over de Amsterdamse Schouwburg, met zijn hele satansbende, had uitgesproken. Deze donderpreken werden gevolgd door gedrukte pamfletten. In die hele pamflettenstrijd kan men drie categorieën onderscheiden: er waren degenen die de brand als een bewijs zagen voor de verdorvenheid van het theater, er waren de rouwdichten (zoals dit voor de stadsarchitect dat in zijn lay-out leek op een grafzuil) en tenslotte de pamfletten van enkele verlichte geesten die het toneel verdedigden. De pamfletten tegen de schouwburg gericht waren dikwijls ongemeen hard van toon. Een voorbeeld:

*Schep moed, ô Dweepery! en steek nu 't hooft omhoog!
't is tyd om u hier op rechtzinnigheid te wreken!
Staar op de vlammen, die u schitteren in 't oog,
En laat des Schouwburgs Brand uw yvernuur ontsteeken!
Tooneeldicht-kunst, die vaak uw dwaaling brengt in 't licht,
Tooneeldicht-kunst, aan wie ge uw afgunst hebt gezworen,
Om dat ze 't menschelijk hart niet naar uw leerwys sticht,
Is hier gestraft, en heeft een oeffenschool verlooren.³⁹*

38 DE LEEUWE H.H.J., *op. cit.*, pp. 336-337.

39 ANONIEM, *Aan de dweepery by het afbranden des Amsteldamschen Schouwburgs*, Den Haag, Hendrick Backhuyzen, 1772, regels 1-8.

En enkele regels verder:

*Delg! delg van onder 't puin de ontzielde lyken op!
En doe al de aard door uw verleidingen bezeffen,
Dat hier des Hemels toorn het wraakzwaart hief in top,
Om den onnooslen met den schuldigen te treffen.⁴⁰*

Niet alleen het theater op zich werd aangevallen, maar net zoals de bisschop van Brugge, gaf de auteur ook kritiek op de acteur die met toneelspelen zijn brood verdient. De kritiek was hier zelfs nog scherper, harder calvinistisch en had geen toon van zalvend medelijden zoals bij de bisschop toch wel het geval was:

*Voor al de Speeler, schoon hy de euveldaan beschaamt,
Als de Kunst-tolk van het geen zyn Dichter heeft geschreeven,
Verdient gewis by u geen Mensch te zyn genaamt;
Hy streelt de harten om zyn kinders brood te geeven.
Zoek andre midlen voor het noopen tot den pligt!⁴¹*

Hij besloot zijn brief met de oproep om, nu het toneel door de *barmhartige God*⁴² verwoest was, alles in het werk te stellen om de bouw van een nieuwe schouwburg tegen te gaan:

*Vlieg voort van Stad tot Stad om 't Schouwspel te verbieden,
En doe door 't voorbeeld van den ramp, die u verheugt,
Toneeldicht-kunft alom van Neerlands grenzen vlieden.⁴³*

Andere pamfletten rouwden om de schouwburgbrand en schreven die toe aan vreemde invloeden die het inheemse toneel verdrukten, en veroordeelden hiermee Neyts als de grote schuldige:

*Wat was de reede dat de Schouwburg raakte in brand?
Omdat de zotheid hier een opera bragt in 't land.⁴⁴*

Deze redenering raakte kant noch wal, want de Amsterdamse toneelspelers hadden, zoals eerder gezegd, hun seizoen op 7 mei besloten met twee blijspelen. De Vlaamse Opera diende als een opvulling voor

40 ANONIEM, *op. cit.*, regels 73-76.

41 ANONIEM, *op. cit.*, regels 65-69.

42 ANONIEM, *op. cit.*, regel 83.

43 ANONIEM, *op. cit.*, regels 89-96.

44 DE LEEUWE H.H.J., *op. cit.*, p. 337.

de anders leeg gebleven schouwburgagenda. Die vreemdelingenhaat sprak ook uit een pamflet dat de brand nadrukkelijk toeschreef aan de Vlaamse vlam en dat besloot met de schouwburg zelf aan het woord te laten:

*Ik zieltoog... ach, ik sterf!...
'k Was mogelyk nog in stant...
Zoo vreemden invloed hier
Geen werking deed in 't land.*⁴⁵

Gelukkig werd Nederland niet enkel bevolkt door geborneerde, verstikkende domineetjes. Eén van de scherpste aanvallen op de predikanten was het pamflet van de verlichte schrijfster Elizabeth Wolff-Bekker. In haar geschrift *Zedezang aan de Menschenliefde, bij het verbranden des Amsteldamschen Schouwburgs*⁴⁶ schreef ze de ramp aan niets meer of minder dan aan een ongeluk toe. Rampen komen nu éénmaal voor in een mensenleven en zijn volgens Betje Wolff juist een aanleiding om troost te zoeken bij God en niet om Zijn toorn erin te zien:

*Gy, booze Dweepers!... Maar ik schrik van uwe taal!
Ontaarde Menschen, ... durft gy wel zo liefdeloos wezen?
Schynheiligen, hebt gy dan harten hard als staal?
Kunt ge, in dit droevig Lot, Gods wraak en toorne leezen?
Schryft gy een vonnis, daar de Menschelykheid voor yst?
En noemt ge u Christenen? God! wil hun dit vergeeven;
Gy, die aan all', wat leeft, uw milde gunst bewyst,
Hen treff' dat vonnis niet, voor anderen geschreeven.
(...)
De Tegenspoeden zyn Vriendinnen van den mensch.
Zy leeren ons, ons heil by Godsdienst op te spooren.*⁴⁷

Zij hekelde niet alleen de onverdraagzaamheid van de predikanten, maar nam het ook rechtstreeks op voor het theater en bestempelde het als echte kunst:

*'t Wel ingericht Tooneel kan ik niet zondig noemen.
't Is veeleer Braaven woord. Ik kan, indien ik wil,*

45 EMEIS M.G. (jr.), *op. cit.*, p. 191.

46 WOLFF-BEKKER E., *Zedezang aan de Menschenliefde by het verbranden des Amsteldamschen Schouwburgs*, T. Tjallingius, Hoorn, 1772.

47 WOLFF-BEKKER E., *op. cit.*, p. 8.

*Hunn' naamen melden, op wier zuiv're gunst mag roemen
Een Schouwtoneel, zo goed als 't Amstelsch ingericht.
Hier was Thalia warsch van laffe en vuile Klugten.
Hier toonde Melpomeen' ons, dikwijls, onzen pligt;
Ontwing zy voor de Deugd ontroering, traanen, zuchten.
Belette ooit deeze Kunst uit, haaren eigen aart,
Hem, die zich aan haar wijdt, een eerlijk man te weezen?*⁴⁸

Neyts, die wel degelijk verantwoordelijk was voor de brand (hij had immers het aantal wieken in de smeerkokers laten verdubbelen, wat de al zo licht ontvlambare schouwburg nog gevaarlijker maakte), heeft hier onbedoeld aanleiding gegeven tot één van de hevigste pamflettenoorlogen in het achttiende eeuwse Nederland. Zelfs acteurs, die door de brand in de schouwburg van hun broodwinning waren beroofd, verkochten nu pamfletten die hun eigen beroep veroordeelden als des duivels! Uit die pamflettenstrijd sloegen de mercantiele Nederlanders munt: elk stuk werd verkocht aan één stuiver. Het begon zelfs vervelend te worden en een anonieme auteur liet een Waterlandse boer opvoeren die de ruïnes van de schouwburg wilde zien. Hij trok naar Amsterdam en kocht daar zesentwintig pamfletten. Pamfletten voor en tegen toneel, voor en tegen de opera, voor en tegen buitenlandse artiesten, enz. ... Hoe moest deze brave boer daar nou wijs uit worden? Dus besloot de schrijver:

*Verzoek aan alle rymelaaren
Om hun geschryf te laten vaaren.
't Is een verzoek aan al de rymers
En onbekwame woordenlymers.*⁴⁹

Neyts' late leven

In de negentiende eeuwse en vroeg twintigste eeuwse literatuur heeft men dikwijls geopperd dat Neyts de brand in de Schouwburg nooit echt te boven is gekomen en daardoor ophield met voorstellingen te geven. Hoewel het hoogtepunt van de Vlaemsche Opera duidelijk vóór de brand ligt, heeft Neyts ook erna nog voorstellingen gegeven. Verschillende literatuur beweert dat Neyts onmiddellijk na de brand in andere zalen met zijn voorstellingen doorging en zelfs voorstellingen in Haarlem en Amsterdam gaf. Mijn speurtocht in het archief

48 WOLFF-BEKKER E., *op. cit.*, pp. 12-13.

49 EMEIS M.G. (jr.), *op. cit.*, p. 191.

van het Theatermuseum in Amsterdam (Theater Instituut Nederland) en het Gemeentearchief van Amsterdam, heeft dit echter niet kunnen bevestigen. In het Theatermuseum vindt men veel materiaal (zowel literatuur, als bronnen en pamfletten) over de brand, maar bijna niets over Neyts voor of na de brand.⁵⁰ In het Gemeentearchief bewaart men rekeningen, resoluties en een aantal programma's van de Stadschouwburg. Alle documenten van vóór de brand zijn ofwel opgebrand ofwel dermate zwaar beschadigd dat men er zeer moeilijk zaken uit kan afleiden. De latere documenten leveren niets op over de Vlaemsche Opera.⁵¹ Volgens Jozef Huyghebaert trok Neyts rond in een houten theatertje.⁵² Van dit bouwsel is geen enkel document bewaard en evenmin wordt het in de literatuur vermeldt. Misschien verwacht hij het hier met het houten theatertje dat Ignaz Vitzthumb, de beroemde directeur van de Muntchouwburg, voor zijn Nederduytsche Opera liet optrekken en waarmee hij rondtrok.

Hoe dan ook, Neyts bleef voorstellingen geven. Het is zeker dat hij in 1777 in Gent is geweest. Op 8 oktober van dat jaar gaf hij er in de Sint-Sebastiaansschouwburg een benefietvoorstelling ter ere van zijn dochter. Hij bracht er *De Schoone Arsena, Grootte Opera in vier Deelen, verciert met zyne Decoratien en Spektakel*.⁵³ Blijkbaar vielen de opbrengsten van het seizoen tegen, want Neyts, die in dit seizoen eveneens in Brugge te zien was, vroeg *De Confrérie van het Concert* een benefietbal te mogen organiseren. De bestuurders weigerden hem dit echter, ondanks het feit dat zijn broer één van de stichtende leden was.⁵⁴ De Vlaemsche Opera was van 9 november tot 14 december verder te zien in Mechelen. Die stad wordt belangrijk in het latere leven van Neyts. In de vroege jaren '60 had hij er al voorstellingen gegeven. In 1768 kreeg hij van de stadsmagistraat de toestemming om een theater te bouwen aan de Botermarkt. Dit initatief, dat diende bekostigd te worden door privépersonen, die Neyts echter zelf moest zoeken, kwam niet van de grond. In 1770 diende hij een verzoek in bij het Mechelse stadsbestuur om over de Reuzenzaal in de oude lakenhalle te mogen beschikken. Of hij daar enkel voorstellingen wilde

50 Nederlands Theater Instituut, Herengracht 168, Amsterdam, archiefnummer 123. & FOKKE J., *Historie van den oude en nieuwe Schouwburg*, G. Warnars en P. den Hengst, Amsterdam, 1772.

51 Gemeente Archief Amsterdam, Amsteldijk 67, 1074 HZ Amsterdam, archiefnrs.267: 1-34.

52 HUYGHEBAERT J., *NEYTS, Jacob Toussaint*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Paleis der Academieën, Brussel, 1990, deel XIII, kol. 594.

53 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen, n° I N 10.

54 VANDEN ABEELE A., *op. cit.*, pp.195-196. & Resolutieboek van *De Confrérie van het Concert*, Stadsarchief Brugge, inventaris A. VAN DE WALLE, n° 15.

geven op zijn doorreis in Mechelen of daar een permanent theater wilde vestigen, is niet bekend. Hoe dan ook, dit verzoek werd hem door het stadsbestuur geweigerd.⁵⁵

Toen het vanaf 1780 steeds verder bergaf ging vestigde hij zich een tijd lang in Mechelen. Van zijn gezelschap bleef toen nog weinig meer over. In 1781 verschenen wel nog aankondigingen in de Mechelse pers, wat meteen de laatste sporen zijn van de groep. Om in zijn levensonderhoud te voorzien, begon Neyts nu een handel in hout en sterke drank. Toch bleef hij zich nog met opera bezighouden. In 1783 was hij lid van de plaatselijke rederijkerskamer *De Peoene*, waar hij het operagenre introduceerde. Al snel begon hij met deze groep, onder de naam *Nieuwe Nederduytsche Opera*, rond te toeren.⁵⁶ Volgens de *Vlaemschen Indicateur* waren ze te zien in Gent op zondag 2 mei 1784 met de voorstelling van *Den Deserteur* en *Nicaise*.⁵⁷ Neyts was op 15 december 1789 te zien in Brugge met *Den Weldadigen Zwitser* en *Den Kuyper*. Helaas staat er niet bij of dit met de *Nieuwe Nederduytsche Opera* was.⁵⁸

Een probleem met de latere jaren van de Vlaamse Opera en haar opvolger de Nieuwe Nederduytsche Opera, is dat er te weinig documenten zijn om precies na te gaan wat er gebeurd is met de ondernemingen van Neyts. Toch kunnen we ondanks dit gebrek aan concreet bronnenmateriaal stellen dat het hoogtepunt van Neyts vóór de brand ligt. De weinige documenten die dan toch voorhanden zijn leiden in die richting. Daarenboven had hij in de jaren zeventig af te rekenen met concurrentie van de *Opéra Flamand* van niemand minder dan Ignaz Vitzthumb. Deze Oostenrijker leidde van 1772 tot 1778 de Muntchouwburg en maakte het tot één van de beste theaters van Europa. Dit komt niet alleen tot uiting in de getuigenissen van prominente, rondreizende buitenlanders, maar ook in de omvangrijke briefwisseling die Vitzthumb had met onder andere Grétry en Gossec. Vanaf 1774 is hij niet alleen in de Munt te zien met een Vlaamse groep, maar trekt er ook mee rond in Vlaanderen en Holland. Zo weten we dat Vitzthumb het exclusieve recht krijgt om voorstellingen te geven tijdens de Romboutsfeesten in Mechelen van 1775. Liebrecht schrijft in zijn *Histoire du Théâtre français à Bruxelles* dat Neyts voor dit privilege een geduchte concurrent was.

55 Stadsarchief Mechelen, Ordonnantieboeken van de Magistratuur, inventaris n° C. S. VII.

56 HUYGHEBAERT J., *op. cit.*, kol. 594-595.

57 *Vlaemschen Indicateur*, 01/05/1784, Universiteitsbibliotheek Gent, n°14797.

58 VAN WALLEGHEM J. (uitgev. door VANDENBERGHE Y.), *Merkenwaardigste voorvallen en daegelyksche gevallen, Brugge 1789*, Brugse Geschiedsbronnen uitgegeven door het Gemeentebestuur van Brugge, Brugge, 1984, p. 146.

Helaas vermeldt Liebrecht hier zijn bronnen niet.⁵⁹ Toch zou dit wel eens kunnen, want zo veel rondreizende Nederlandstalige groepen kenden de Oostenrijkse Nederlanden nu ook weer niet. Dat Neyts het dan tegen de groep van Vitzthumb moest afleggen is niet zo verwonderlijk. De directeur van de Munt beschikte namelijk voor zijn *Opéra Flamand* niet alleen over een groot deel van de infrastructuur van de Munt, maar ook over een schare uitstekende acteurs en musici, waardoor de voorstellingen van de Nederlandstalige groep de kwaliteit van de Franse groep van de Munt evenaarde. Daarenboven kon Vitzthumb, die als directeur over een uitgebreid netwerk van artistieke en officiële relaties beschikte, veel sneller de nieuwigheden uit Parijs opvolgen en het repertoire van de *Opéra Flamand* daaraan aanpassen, terwijl het repertoire van de *Vlaamsche Opera* ietwat stageneerde.

Meer algemeen zien we dat de belangstelling voor in het Nederlands vertaalde stukken minder werd, daar het Frans meer en meer doorgrond tot de lagere burgerij zodat zij ook de Franstalige stukken konden begrijpen. De traditie verdwijnt niet helemaal, maar het accent wordt door vroege taalijveraars, zoals Jan Baptist Verlooy met zijn *Verhandeling op d'onacht der moederlycken tael*, meer en meer gelegd op een originele Nederlandstalige productie. Helaas zal Franse overheersing hier voor een vertraging zorgen.

Jacob Toussaint Neyts was ondertussen bevriend geraakt met de Mechelse Ch. F. Cassina, graaf van Wonsheim en baron van Boelare. Deze vriendschap schijnt omgeven te zijn geweest door schandalen. Wat die schandalen precies inhielden is niet meer te achterhalen. Er zijn vage sporen dat het zou gaan om onbetaalde rekeningen, (een aantal brieven tussen Neyts en Wonsheim gevonden in het Fonds Vliegende Bladen suggeren iets dergelijks maar zijn te onvolledig om tot een sluitende conclusie te komen⁶⁰). Wat er ook van zij, in 1790 namen beide mannen, na heel wat financiële en familiale problemen aan de kant van Wonsheim, de wijk naar Noord-Frankrijk.⁶¹ Neyts had namelijk meegewerkt aan het jozefistische blad *Le Courier de l'Escaut*, waarvan zijn schoonzoon, de Noord-Franse Jean François Baret, redacteur was. Hierdoor was het voor Neyts wijselijker om buiten het veroverde gebied te blijven. Dit element wijst

59 LIEBRECHT H., *L'Histoire du Théâtre français à Bruxelles au XVIIIe et au XVIIIe siècle*, Paris, Librairie Edouard Champion, 1923, p. 275.

60 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen, n° I N 10.

61 HUYGHEBAERT J., *op; cit.*, kol. 595. & INSTALLE H., *Mechelse Verlichte Geesten, Vrijdenkers en Vrijmetselaars (1772-1840)*, C. De Vries-Brouwers, Antwerpen-Rotterdam, 1990, pp.184-185. & LE DOULX, *op. cit.*, p. 91.

er misschien op dat hij niet bepaald enthousiast was over het opkomende patriotisme. Hieromtrent zijn de meningen echter verdeeld en is er nog meer onderzoek vereist om tot een definitief uitsluitsel te komen.

Het theater liet Neyst blijkbaar niet los, want samen met zijn vriend richtte hij een nieuw operagezelschap op, een Frans ditmaal, en toerde hiermee rond in Noord-Frankrijk. In januari 1794 overleed de graaf in het Franse stadje Séclin. Hij liet Neyts een groot deel van zijn overgebleven bezittingen na. Lang heeft hij er echter niet van kunnen genieten. Jacob Toussaint Neyts stierf in Boulogne-sur-mer, enkele maanden na zijn vriend. Zijn vrouw, Isabella Stassinon, en zijn broer keerden terug naar Brugge. Zijn vrouw opende een tabakswinkel op de Eiermarkt en stierf er in 1799.⁶²

Le Doulx vermeldt in zijn *Levens der geleerde ende vermaerde mannen der stad van Brugge* 55 stukken van Neyts' hand.⁶³ Worp vermeldt er 43⁶⁴, terwijl in de *Katalogus van de retrospectieve Tentoonstelling van het Tooneelleven te Mechelen* er maar 27 stukken vermeld worden.⁶⁵ Ten onrechte heeft men verschillende titels beschouwd als origineel werk van Neyts, daar waar het bijna allemaal om vertalingen gaat van onder andere l'Affichard, Anseaulme, Diderot, uiteraard Favart, Guichard, Houdart de la Motte, Lacombe, Marmontel, Monval, Rousseau, Sédaine, Voltaire, etc. Le Doulx meldt dat zijn opsomming niet volledig is, maar daar ze niettemin toch de meeste titels bevat, geef ik ze hier weer:

- <i>Mimi in 't Hof</i>	- <i>Zaïre</i>
- <i>De Volckplanting</i>	- <i>Alziere</i>
- <i>De Klompjes</i>	- <i>George Dandin</i>
- <i>De Dwaeling van een Oogenblik</i>	- <i>Den Hooveerdigen</i>
- <i>Mazet</i>	- <i>Don Quichotte</i>
- <i>De Greffier in den Trog</i>	- <i>De Nymphen van Diana</i>
- <i>Den bedroogen Baljuw</i>	- <i>Bartolde in de Stad</i>
- <i>De Chineesen</i>	- <i>Raton en Rosette</i>
- <i>De Slotmaker</i>	- <i>Den Waerzegger van 't Dorp</i>
- <i>Het verlooren Lam</i>	- <i>De Bohemienne</i>

62 HUYGHEBAERT J., *op. cit.*, kol. 595.

63 LE DOULX P., *op. cit.*, pp. 91-93.

64 WORP J.A., *Geschiedenis van het Drama en Toneel in Nederland*, Groningen, 1907, deel II, p. 215.

65 *Katalogus van de retrospectieve Tentoonstelling van het Tooneelleven te Mechelen*, Dierickx-Beke, Mechelen, 1927, pp. 67-70.

- *De Tuiniers*
- *De Toets der Vriendschap*
- *De Sympathie*
- *De prachtige Minnaar*
- *Den Deserteur*
- *De Kuyper*
- *Den Koning en sijn Paghter*
- *De Peerde-smid*
- *De twee Jaegers en 't Melemeijsje*
- *De Mangelaers*
- *De twee Gierighaerts*
- *De onverwaghte Ontmoeting*
- *Annette en Lubin*
- *Rose en Colas*
- *Den Docteur tegen sijn Danck*
- *Isabelle Capiteyne*
- *Anthontje en Antonia*
- *Het gemist aghterdeurcken*
- *Den Doctor San Grado*
- *Het Borgersbal*
- *Den Musyck-meester*
- *Den Schilder verliëft op zïjn Voorbeeld*
- *De spreekende Schilderie*
- *De Soldaet Toveraer*
- *De kwaelyck bewaerde Doghter*
- *Den Soldaet door dwang*
- *Bajocco en Serpilla*
- *De roose Maeght*
- *Lucile*
- *Julie*
- *Zémire en Azor*
- *De schoone Arsena*
- *De gestrafte Hoogenmoed*
- *De Olimpiade*
- *De Huron*

Het belang van de Vlaemsche Opera in het licht van de Vlaamse theatergeschiedenis.

Heel wat negentiende eeuwse en vroeg-twintigste eeuwse literatuur, heeft de Vlaemsche Opera, met hun stukken in de volkstaal en een burgerlijke inhoud, als de aanzet gezien tot de opkomst van een nationaal toneel in Vlaanderen. Dit blijkt echter een al te simplistische voorstelling van de zaken te zijn.

Het opkomend nationalisme in de tweede helft van de achttiende eeuw gaat samen met de opkomst van het democratische gedachtengoed, geïnspireerd door de Franse Verlichting en gedragen door de burgerij. De Derde Stand verzet zich meer en meer tegen de dominantie van de aristocratische cultuur. Die was zogenaamd kosmopolitisch en een eenheidscultuur voor heel Europa. Dit kosmopolitisme moet hier echter genuanceerd worden. In feite was het niets anders dan de intellectuele suprematie van het absolutistische Frankrijk. Wanneer andere landen (Engeland uitgezonderd) zich in de eerste helft van de achttiende eeuw met Frankrijk vergeleken, hadden ze het gevoel achter te lopen en het was dan ook hun eerste impuls om dat land als voorbeeld te nemen. Het is de periode waarin de Franse taal aan alle hoven van Europa wordt gesproken, van Madrid tot Sint-Petersburg, van Stockholm tot Napels. Tegen dit vermeende aristocratische kosmopolitisme komt verzet vanuit de Derde Stand, die als

groep koortsachtig op zoek is naar een eigen, specifiek burgerlijke cultuur en geen genoegen meer neemt met de 'afdragertjes' van de aristocratische cultuur. Dat specifieke vindt men in het volkseigene, iets wat juist door de verlichte filosofen in Frankrijk wordt gestimuleerd! Montesquieu, Rousseau, Turgot, d'Alembert, ... zien de verscheidenheid der volkeren en talen niet als een last, maar als een zegen (dit komt zeer goed tot uiting in de constitutie voor Polen die Rousseau in 1772 ontwerpt). Men komt voor de paradoxale situatie te staan dat Frankrijk Europa helpt zich te bevrijden van de intellectuele suprematie van Frankrijk. Het is juist de eenheidscultuur van de Verlichting die de instrumenten aanreikt om een cultuur te ontwikkelen waarin het volkseigene wordt beklemtoond.

In dit proces speelt het theater een belangrijke rol. Voor de derde stand, vanaf nu de bewaker van de ideeën 'natie', 'cultuur en tradities van het vaderland', was het theater een ideaal middel om een breder en een nog in hoge mate analfabetisch publiek te bereiken. Dit loskomen van de Franse invloed gebeurt volgens een bepaald schema. In de eerste plaats worden de Franse werken in het origineel opgevoerd en ten hoogste vertaald, zodat de Franse ideeën hun ingang vinden. Dit is een stadium waarin men het volkseigene nog niet beklemtoont en men dus eerder van doorstroming moet spreken dan van ontvoogding. Wanneer in een volgend stadium die ideeën zijn ingewerkt, wil men een eigen artistieke productie. Men begint nu originele werken te schrijven die echter volledig naar het Franse voorbeeld zijn gemodelleerd. In het laatste stadium komt er met de inhoudelijke kritiek op de Franse werken en de algemene kritiek op de classicistische theateresthetica -weeral vanuit Frankrijk zelf op gang gebracht: de geschriften van Riccoboni, St-Albine, Diderot zijn voor de voornaamste Europese criticus van de (Franse) classicistische theateresthetica, Gotthold Ephraïm Lessing en zijn *Hamburgische Dramaturgie*, een belangrijke invloed geweest- en zet men zich af tegen die Franse dominantie door een authentieke cultuur te propageren en te realiseren. Illustratief voor dit proces is de evolutie van het theater in Duitsland, dat evolueert van een 'Frans' theater naar een Duits theater dat zich modelleert naar het Franse, aristocratische voorbeeld (Johann Gottsched, *Der sterbende Cato*) en uiteindelijk in een authentieke, Duitse theatercultuur uitmondt (Lessing, *Minna von Barnhelm*, Friedrich Schiller, *Die Räuber*). In de voorrede bij de opening van het 'Hamburger Nationaltheater', het eerste nationaal toneel van Duitsland, klonk het:

*Durch süsse Herzenangst, und angenehmes Graun
Die Bosheit bändigend und an den Seelen bauend*

Wanneer we dit schema toepassen op de opkomst van het nationaal toneel in Vlaanderen, moeten we vaststellen dat de Vlaamse Opera vooral in het eerste stadium moet gesitueerd worden. Het repertoire van de Vlaamse Opera bestond volledig uit Franse opéras-comiques in het Nederlands vertaald. Het waren stukken die wel de opkomende burgerlijke maatschappij reflecteren, maar waarin nog geen enkel spoor te bespeuren is van het accentueren van het volkseigene. Daarenboven waren ze doorspekt met Franse woorden en gallicismen (speelt Neyts zijn Westvlaamse afkomst hier een rol?). Hierbij komt ook nog het biografische element dat Neyts Jozefistisch was en bijgevolg weinig of geen interesse had voor het opkomend patriotisme en tijdens de Brabantse Omwenteling zelfs het land moest uitvluchten, een omwenteling waarbij de Brusselse advocaat Verlooy, die een pamflet schreef voor de herwaardering voor de Vlaamse taal, *Verhandeling op d' Onacht der moederlycken Tael*, toch een belangrijke rol speelde. Jacob Toussaint Neyts moet men zien in het kader van de doorstroming van de Franse cultuur, een proces waarin de Brusselse Muntchouwborg een uiterst belangrijke rol heeft gespeeld. Brussel richtte zich namelijk steeds naar Parijs wat het repertoire betrof en nam razendsnel over wat er op de Parijse scènes stond. De theaters in de provincie, zoals de Sint-Sebastiaansschouwborg in Gent of het Tapissierspand in Antwerpen, inspireerden zich dan weer op de Munt, terwijl zij op hun beurt weer de Rederijkers en gelijkaardige initiatieven als de Vlaamse Opera (vb. de Opéra Flamand van Ignaz Vitzthumb) beïnvloedden. Zo werd Vlaanderen vrij snel vertrouwd gemaakt met het nieuwe genre van de opéra-comique en het burgerlijk drama, genres die in tegenstelling tot de classicistische tragedie en komedie, een mobiele en burgerlijke maatschappij ten tonele voerden.

De werkelijke oorsprong van een nationaal toneel in Vlaanderen moet gezocht worden in de rederijkerstraditie. Het zijn de rederijkers die in de achttiende eeuw, de eeuw waarin de verfransing van onze gebieden zich razendsnel doorzet, het Nederlands blijven gebruiken en verdedigen (vb. Francis de La Fontaine en zijn *Verhandeling over de Redenvoering dienstig voor Predikanten, Redenaers, Tooneelspeelders en Geselschappen*). Die traditie van de rederijkers was

66 FISCHER-LICHTE E., *Geschichte des Dramas, Teil I: Von der Antike bis zur deutschen Klassik*, Francke Verlag, Tübingen, 1990, p. 261.

dermate sterk dat ook de Franse invloed ze niet stuk kreeg. Integendeel, door het snel assimileren van die Franse invloed krijgen de rederijkers in de tweede helft van de achttiende eeuw een nieuwe bloei, zij het met literair-esthetisch weinig interessante producten. Vaak wordt beweerd dat de rederijkers na de afschaffing van de kamers van retorica in 1795 een stille dood stierven. Jozef Huyghebaert toont in zijn publicatie *Vlaamse literatuur in de Franse tijd* dat dit niet het geval was. De meeste kamers deden voort onder een ander statuut en bleven 'een niet te stelpen rijm- en acteerbedrijvigheid baren zoals ze al eeuwen gewend waren te doen'⁶⁷, tot in 1810 er een officiële censuurdienst in het leven werd geroepen. Maar zelfs die kon de activiteit van de rederijkers niet intomen. Het is dan ook vanuit rederijkersmiddens dat de opkomst van een waarachtig Vlaams nationaal toneel moet gesitueerd worden. De Gentse oude kamer De Fontaine, met figuren als Jan Frans Willems, Prudens van Duyse en Hippoliet van Peene, neemt hier vanaf de jaren twintig en dertig van de negentiende eeuw het voortouw.⁶⁸ Vooraleer men het derde stadium van een originele productie bereikt waarin het volkseigene wordt benadrukt, is het dus wachten op de Belgische onafhankelijkheid.

67 HUYGHEBAERT J., *Vlaamse literatuur in de Franse tijd*, Studiecentrum 18de-eeuwse Zuidnederlandse Letterkunde, Facultés Universitaires Saint-Louis, Brussel, cahier n° 13, 1994, p. 83.

68 DEMEDTS F., *De Gentse Fontaine hervat haar voorstellingen. Van Vlaamse taalijver naar Vlaams theater*, in: ERENSTEIN R.L. (red.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 1996, pp. 404-409.

BIBLIOGRAFIE

I. ONGEDRUKTE BRONNEN:

I.1. BRUSSEL:

I.1.a Stadsarchief:

bundel 621 Kamers van Rhetorica. Theater.

I.2. GENT:

I.2.a Universiteitsbibliotheek:

I.2.a.1 *Fonds Vliegende Bladen:*

I N 10

Jacob Toussaint Neyts:

1. Brief van J.T. Neyts aan de bisschop van Brugge
2. Brief van de bisschop van Brugge aan J.T. Neyts
3. Briefwisseling tussen baron de Wonsheim en J.T. Neyts.

I S 20

Sint-Sebastiaansschouwburg:

1. Resolutieboek van de Confrérie Saint-Sébastien
2. Programma-aankondigingen

I T 31

Theater:

1. Briefwisseling tussen stadsbestuur van Brugge en de maarschalk van Saxon over het stationeren van troepen in Brugge en de komst van een groep komedianten.
2. Politieordnantie i.v.m. voertuigen bij het in en uitrijden van de schouwburg
3. Reglement van de Sint-Sebastiaansschouwburg.

III S 8

Sint-Sebastiaansschouwburg:

1. Aanplakbiljet van de Vlaemsche Opera
2. Aankondigingen van bals en redoutes
3. Uittreksel uit het resolutieboek van de Confrérie de Saint-Sébastien

I.3. ANTWERPEN:

I.3.a. Stadsarchief:

B.A. 213 Aankondigingen van voorstellingen 1777-1795

K. 2115 Boekhouding van Van Pruysschen en De Waghter 1744-1777.

I.4. BRUGGE:

I.4.a. Stadsarchief:

Hs. 18 Levens der Geleerde ende Vermaerde Mannen der Stad van Brugge Dewelke binnen deselve Stad, ofte in andere Steden ofte Landen hun vermaerd gemaect hebben door hunne Geleerthdeyd, Schriften, ende Wetenschappen, ende daerdoor verdienen een Onsterfelycken naem. Verryckt met veel aenmerckelyke Historijsche Aentekeningen. Opgesteld door P. LE DOULX, Const-schilder.

I.5. MECHELEN:

I.5.a Stadsarchief:

C S VII Ordonnantieboeken van de magistratuur

I.6. AMSTERDAM:

I.7.a Theater Instituut Nederland:

123 11 mei 1772. Brand in de Amsterdamse Schouwburg

I.7.b Gemeentearchief:

- 267 1. Notulen 1742-1761 voor 3/4 verbrand
 " 1769-1772 voor 2/3 verbrand
 2. Notulen 10 aug. 1773-25 nov. 1785, zware brandschade
 " 9 juli 1795- 1 juni 1797, zware brandschade
 5. Bijlagen bij de notulen 1773-1782 voor 3/4 verbrand
 " " " 1784 zware brandschade
 " " " 1786-1795 zware brandschade
 15. Notulen 8 april 1773-21 aug. 1794: voor 3/4 verbrand
 16. Rekeningen van inkomsten en uitgaven 1774-1795
 lichte brandschade
 17. Lootjesboek 28 juli 1732-26 juli 1734
 21. Rekeningen Franse troepen 1787-1792 zware brandschade
 23. Notulen 1773-1775 voor 3/4 verbrand
 30. Toneelstukken, zangspelen, balletten, pantomimes, enz. in
 handschrift, zware brandschade, ongedateerd
 31. idem, zware brandschade, ongedateerd
 34. Aankondigingsbiljetten van schouwburgvoorstellingen:
 1781- 1782 , 1786-1842; 27 banden
 34.a 1781 aug. 13- 1782 april 20 zware brandschade
 34.b 1786 sept. 11- 1787 april 21 " "
 34.c 1787 sept. 10- 1788 april 29 " "
 34.d 1789 sept. 5 - 1790 april 29 " "

II. GEDRUKTE BRONNEN:

II.1 *Almanachs en kalenders:*

Almanach historique et chronologique de la Comédie Française établie à Bruxelles, sous la protection de S.A.R. le prince Charles de Lorraine, J.J. Boucherie, Brussel, 1754. (Koninklijke Bibliotheek Albert I, n° II 42961)

Recueil des comédies nouvelles qui ont été représentées sur le Grand Théâtre à Bruxelles par les Comédiens François sous les ordres de Son Altesse Royale, J.J. Boucherie, Brussel, 1756. (Koninklijke Bibliotheek Albert I, n° Fonds Faber 2.047)

Almanach nouveau pour l'année MDCCLVIII ou le guide fidel, tant des étrangers que domiciliés dans la ville de Bruxelles, J. Moris, Brussel, 1758-1773. (Koninklijke Bibliotheek Albert I, n° LP 2931)

II.2 *Periodieken:*

Gazette van Antwerpen, Stadsbibliotheek Antwerpen, n° 568 713

jaargang 1757

jaargang 1765

jaargang 1766

jaargang 1767

jaargang 1768

jaargang 1769

jaargang 1770

jaargang 1771

III LITERATUUR

III.1 *vóór 1830:*

ANONIEM, *Aan de dweepery by het afbranden des Amsteldamschen Schouwburgs*, Hendrick Backhuizen, Den Haag, 1772.

ANONIEM, *Op het droevig sterfgeval van den heere Jacob de Neuville van Lennip en desselfs huisvrouwwe Cornelia Bierens*, s.e., Amsterdam, 1772.

FAVART C.S., *Mémoires et correspondance littéraires, dramatiques et anecdotiques de C.-S. Favart*, Collin, Parijs, 1808.

FOKKE J., *Historie van den Amsterdamschen Schouwburg*, G. Warnars en P. den Hengst, Amsterdam, 1772.

LA FONTAINE F.(de), *Verhandeling over de Redenvoering dienstig voor Predikanten, Redenaers, Tooneelspeelders en Geselschappen*, G. Jacobs, Brussel, 1751.

NEYTS J.T., *Mimi in 't hof*, s.e., Brugge, 1756.

NEYTS J.T., *Anette en Lubin*, B. Vlam, Amsterdam, 1768.

NEYTS J.T., *Het verlooren lam*, B. Vlam, Amsterdam, 1768.

NEYTS J.T., *De klompjes*, s.e., s.l., s.d.

WITSEN-GEYSBEEK P.G., *Biographisch, anthologisch en critisch woordenboek der Nederduytsche dichters*, s.e., Amsterdam, 1821-1827.

WOLFF-BEKKER E., *Zedenzang aan de Menschenliefde by het verbranden des Amsteldamschen Schouwburgs*, T. Tjallingius, Hoorn, 1772.

III.2 na 1830:

BAKKER S., BENOIT-DUSAUSOYA., BOUSSET H., DECLERCQ M. & FONTAINE G. (red.), *Overzicht van de Europese letteren van Homerus tot heden*, Meulenhoff-Icarus, Amsterdam, 1994, deel II.

BANHAM M., *The Cambridge guide to theatre*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

BARNETT D., *The art of gesture: the practices and principles of 18th century acting*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1987.

BAUER R. & WERTHEIMER J., *Das Ende der Stegreifspiels. Die Geburt des Nationaltheaters: ein Wendepunkt in der Geschichte des europäischen Dramas*, Fink, München, 1983.

BRANDT W. & HOOGENDOORN W., *German and Dutch theatre 1600-1848*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

CARLSON M., *Theories of the Theatre, a Historical and Critical Survey, from the Greeks to the Present*, Cornell University Press, London, 1984.

Catalogus van de retrospectieve Tentoonstelling van het Toneelleven te Mechelen, Dierickx-Beke, Mechelen, 1927.

CLEMENT R., *Jan Robert Caimo*, in: CLOET M., *Het bisdom Brugge*, Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, Brugge, 1985.

COUVREUR M. (red.), *Le Théâtre de la Monnaie au XVIIIe siècle*, Cahiers du Gram U.L.B., Brussel, 1996.

DE BAERE C., *Ignatius Vitthumb en het Vlaamsch toneel te Brussel*, in: DRAYE H., *Feestbundel H.J. Van De Wijer*, K.U.L., Leuven, 1944.

DE BOCK E., *Verkenningen in de achttiende eeuw*, De Sikkel, Antwerpen, 1963.

DE LEEUWE H.H.J., *11 mei 1772. Brand in de Amsterdamse Schouwburg*, in: ERENSTEIN R.L. (red.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 1996.

DEMEDTS F., *1831. De Gentse Fonteine hervat haar voorstellingen. Van Vlaamse taalijver naar Vlaams theater*, in: ERENSTEIN R.L., *Een theatergeschiedenis der Nederlanden*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 1996.

ELIAS H.J., *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 1963.

EMEIS M.G. (jr.), *1772. Einde van een schouwburg*, in: *Ons Amsterdam*, juli 1972, n° 6

FISCHER-LICHTE E., *Geschichte des Dramas, Teil I: Von der Antike bis zur deutschen Klassik*, Francke Verlag, Tübingen, 1990.

- GELLNER E., *Naties en nationalisme*, Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1994.
- GEUDENS E., *Le Spectacle, institution de bienfaisance à Anvers*, De Backer, Antwerpen, 1897-1901.
- GEUDENS E., *Plans de l'ancien théâtre français d' Anvers, avec une notice historique*, De Backer, Antwerpen, 1897-1901.
- HARTNOLL P., *Geschiedenis van het theater*, International Theatre Bookshop, Amsterdam, 1987.
- HARTNOLL P., *The Oxford Companion to the Theatre*, Oxford University Press, Oxford, 1988.
- HASQUIN H. (red), *Het culturele leven in onze provincies in de 18e eeuw*, Gemeentekrediet, Brussel, 1983.
- HOBBSAWM E.J., *Natie en nationalisme sedert 1780*, Uitgeverij Jan Mets, Amsterdam, 1994.
- HOLLAND P. & PATTERSON M., *Eighteenth-century theatre*, in: RUSSEL-BROWN J., *The Oxford illustrated history of theatre*, Oxford University Press, Oxford, 1995.
- HUYGHEBAERT J., *NEYTS, Jacob Toussaint*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Paleis der Academiën, Brussel, 1990, deel XIII.
- HUYGHEBAERT J., *Vlaamse literatuur in de Franse tijd*, Studiecentrum voor 18de eeuwse Zuidnederlandse Letterkunde, Facultés Universitaires Saint-Louis, 1994, cahier n°13.
- INSTALLE H., *Mechelse Verlichte geesten, vrijdenkers en vrijmetselaars (1772-1840)*, C. De Vries-Brouwers, Antwerpen-Rotterdam, 1990.
- KINDERMANN H., *Theatergeschichte Europas*, Otto Müller, Salzburg, 1957-1974, deel IV-V.
- LANGVIK-JOHANNESSEN K.& PORTEMAN K., *1700. Inauguratie van de Muntchouwburg te Brussel*, in: ERENSTEIN R.L. (red.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 1996.
- LANGVIK-JOHANNESSEN K., *1746. In de Brusselse Muntchouwburg wordt Charles Simon Favart directeur. Jan Frans Cammaert brengt de spektakelrijke première van Vondels Adam in ballingschap*, in: ERENSTEIN R.L. (red.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 1996.
- POPELIERS T., *Précis de l'histoire des chambres de rhétorique et des sociétés dramatiques belges*, Wouters, Brussel, 1844.
- RONDE T., *Het tooneelven in Vlaanderen door de eeuwen heen*, Davidsfonds, Brugge, 1930.
- ROUSSEAU J.J., *Bekentenissen*, De Arbeiderspers, Amsterdam-Antwerpen, 1996.
- ROUSSEAU J.J., *Lettre à M. d' Alembert*, Garnier-Flammarion, Parijs, 1967.
- RUSSEL-BROWN J. (red.), *The Oxford illustrated history of theatre*, Oxford University Press, Oxford, 1995.

SADIE S. (red.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, Macmillan Publishers Limited, London, 1980.

SENELICK L., *Theatre in Europe: a documentary history. National theatre in Northern and Eastern Europe 1746-1900*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

SMEYERS J., *Rederijkers en dichters*, in: BAUR F., *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, Elsevier, Antwerpen-Amsterdam, 1975.

SMEYERS J., *De Nederlandse letterkunde te Brussel in de 18de eeuw*, in: *Liber amicorum R. Hulpiau*, Gent, 1978.

SMEYERS J., 'Al dat Fransch is staet my aen'. *Het Nederlands in de verdrukking*, in: VERLOOY J.B., *Verhandeling op d'Onacht der moederlycke Tael in de Nederlanden*, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1988.

VAN DEN ABEELE A., *Het Concert. Van Brugse muziekvereniging tot schouwburg*, in: *Brugs Ommeland*, 34e jaargang, september-december 1994.

VANDERHAEGEN, *Bibliographie Gantoise*, Impr. Vanderhaeghen, Gent, 1878, deel III-IV.

VAN THIENEN F.W.S., *Het doek gaat op*, De Haan, Bussum, 1969, deel II.

VAN OOSTVELDT B., *De doorstroming van de hofcultuur naar de burgerlijke cultuur in het theater in de Oostenrijkse Nederlanden*, Onuitgegeven licentieverhandeling, Universiteit Gent Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 1997.

VAN WALLEGHEM J. (uitgeg. door VANDENBERGHE Y.), *Merkenwaardigste voorvalen en daegelyckse gevallen, Brugge 1789*, Brugse Geschiedbronnen uitgegeven door het Gemeentebestuur van Brugge, Brugge, 1984.

VERLOOY J.B., *Verhandeling op d'Onacht der moederlycke Tael in de Nederlanden*, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1988.

VERRIEST G., *Het lyrisch toneel te Gent van oorsprong af tot op heden*, Kommissie voor kulturele aangelegenheden, Gent, 1966.

VON GOETHE J.W., *Verdichting en waarheid*, Ambo Klassiek, Baarn, 1995.

WILLEKENS E., *Drama en toneel*, in: *Antwerpen in de 18e eeuw*, De Sikkell, Antwerpen, 1952.

WORP J.A., *Geschiedenis van het drama en toneel in Nederland*, Wolters, Groningen, 1907, deel II.

Demografie en Vlaamse beweging

Kenmerken van het demografisch gebeuren in Vlaanderen : gisteren, vandaag en morgen

Chr. Vandenbroeke

1. INLEIDING

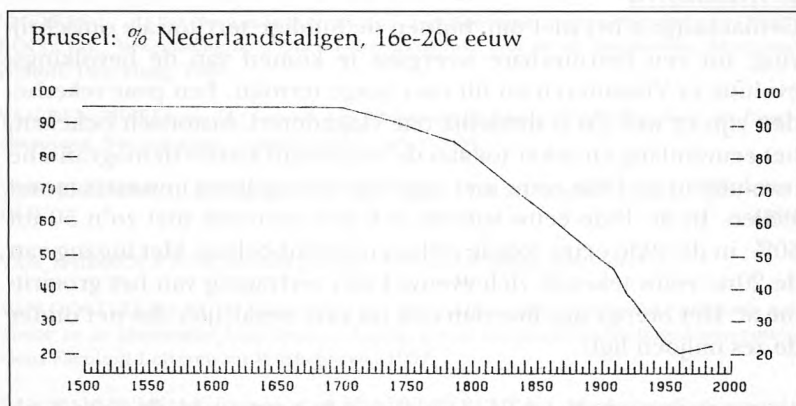
Gemakkelijk is het niet om, binnen de huidige territoriale omschrijving, tot een betrouwbare weergave te komen van de bevolkings-evolutie in Vlaanderen en dit over lange termijn. Een paar zekerheden zijn er wel. Zo is duidelijk dat Vlaanderen, historisch bekeken, het eeuwenlang en zeker tot aan de vooravond van de demografische revolutie in de 18de eeuw met ongeveer één miljoen inwoners moest stellen. In de 18de eeuw voltrok zich een toename met zo'n 50 tot 60%, in de 19de eeuw volgde zelfs een verdubbeling. Met ingang van de 20ste eeuw tekende zich evenwel een vertraging van het groeiritme af. Het brengt ons hoe dan ook tot een totaalcijfer dat net onder de zes miljoen ligt.

Aangenomen wordt dat hiermee zowat het maximum bereikt is en dat de kaap van de zes miljoen nooit echt zal overstegen worden. Voor de eerstvolgende jaren, gezien de benedenmaatse benutting van de vruchtbaarheid die al lang niet meer in de vervanging van de generaties laat voorzien, wordt een daling van de bevolking als een zekerheid vooropgesteld. Alleen de omvang van die neergang is moeilijk, zo niet onmogelijk in te schatten. Wel neemt men aan, in de veronderstelling dat ook de eerstvolgende decennia even spaarzaam met de vruchtbaarheid omgesprongen wordt, dat Vlaanderen het tegen het midden van de volgende eeuw met zo'n vier miljoen (autochtone) inwoners zal moeten stellen. Vandaar dan ook, als een afgeleide van de cumulatieve effecten van de voorbije eeuwen wanneer op relatief korte termijn voor een verzesvoudiging van het bevolkingsaantal gezorgd werd, een heel vreemdsoortige vaststelling. Van zowat alle Vlamingen die over de eeuwen heen onze contreien bewoonden, is er thans zowaar één op zeven in leven.

2. BEVOLKINGSSPREIDING

Aansluitend is er de bevraging naar het aandeel van de Vlaamse vertegenwoordiging, over de eeuwen heen en binnen het nogal kunstmatig territorium van wat als België doorgaat? Meer duidelijkheid hieromtrent wordt geboden sinds 1 januari 1995 met de uitsplitsing

van de provincie Vlaams-Brabant. Vrij dubieus, zeker wanneer over het historisch verloop wordt nagedacht, blijft dan weer de situatie van de Brusselse Vlamingen. Terwijl Brussel naar taalgebuik tot het einde van de 18de eeuw voor 80% een "Vlaamse" stad was, is deze verhouding sindsdien tot minder dan een vierde herleid. Het zorgt er voor dat het, bij historische reconstructies over lange termijn, vrij moeilijk wordt om de beschikbare cijfertaal per provincie op een echt adequate manier verder te groeperen.

Bron : Uit de schemerzone

Een verdeelsleutel van 55% Nederlandstaligen voor de provincie Brabant (inclusief Brussel) kan zeker niet als inhalig betiteld worden, integendeel. Het beantwoordt aan de actuele demografische verhoudingen binnen die provincie terwijl zo'n verhouding bij toepassing op het verleden, als eerder minimaal moet omschreven worden. Alleen om de krachtlijnen en om de slotsom is het evenwel te doen.

Zonder meer is het zo, wanneer het actueel Belgisch territorialiteitsgegeven over de eeuwen heen als criterium gehanteerd wordt, dat Vlaanderen steeds voor ongeveer 60% van het bevolkingspotentieel heeft ingestaan. Nuanceren we deze middenmaat, dan tekent zich over de eeuwen heen een U-curve af. De beschikbare informatie voor de late Middeleeuwen toont alvast aan dat, steeds vanuit de actuele gebiedsomschrijvingen vertrekkend, Vlaanderen minstens zo'n 62-63% vertegenwoordigde. Vanuit een zelfde verdeelsleutel vertrekkend verwijst het naar een verhouding van 60% voor de tweede helft van de 20ste eeuw. Daartussenin situeert zich de volle 19de eeuw, gekenmerkt als de "miserie-periode" van Arm Vlaanderen ter-

wijl Wallonië net op dat ogenblik glorieerde als een industriële topnatie. Vanuit diezelfde verdeelsleutel was, tijdens de 19de eeuw, het aandeel van Vlaanderen op demografisch vlak inderdaad herleid tot amper 53%. Het is een historisch minimum dat bovendien samenviel met het tot stand komen van de Belgische staat!

Op zich lijkt het misschien als vaststelling een "fait divers". De betekenis in de diepte is onmiskenbaar. Vlaanderen was, op economisch en demografisch vlak er nooit beroerder aan toe dan op het moment dat de Belgische staat gecreëerd werd. Het omgekeerde is net zozeer waar voor Wallonië. Nooit, op geen enkel moment in de geschiedenis, stonden onze Zuiderburen er beter voor. Wanneer België inderdaad in de internationale economische literatuur betiteld wordt als het eerste volglan van Engeland dat de weg opging van de industrialisatie, dan geldt dit in essentie als een verworvenheid van de Waalse streek economie. De afgeleiden lieten zich ten andere in de kortste keren op demografisch vlak weerspiegelen. Terwijl eeuwen lang de volkrijkste regio's hier te lande West- en Oost-Vlaanderen waren geweest, kwam deze titel in de 19de eeuw aan Henegouwen toe terwijl de provincie met de grootste bevolkingsgroei Luik was.

Laten we duidelijk zijn. Economie en demografie gaan hand in hand. Afgezet tegenover een historisch tijds kader biedt het bevolkingsverloop een perfecte illustratie van de economische wisselvalligheden, inclusief de interregionale herschikkingen. Evenzeer is het correct te stellen dat zich, geografisch bekeken, een meerfasige economische ontwikkeling laat onderscheiden waarin wisselende groeipolen te onderscheiden zijn. Zo'n economie, gekenmerkt door twee of meer snelheden heeft zich altijd, met de 19de eeuw als uitzondering op de regel, in het voordeel van Vlaanderen afgetekend. Het was de realiteit in de late Middeleeuwen met Gent, Brugge en Ieper als internationaal vermaarde attractiepolen van handel en nijverheid. Het was al even reëel in de 16de eeuw, met dien verstande dat het economisch zwaartepunt zich naar Brabant en dan inzonderheid naar de Antwerpse metropool had verlegd. Om en rond 1550 gold Antwerpen inderdaad als het toenmalige wereldcentrum van de internationale handel. Het liet zich concretiseren in een veelheid van gerenommeerde handeldhuizen die vanuit alle hoeken van Europa in de metropool neerstreken. Geen wonder dan ook dat Antwerpen, met bijna honderdduizend inwoners, tot de allergrootste centra van het ogenblik gerekend werd.

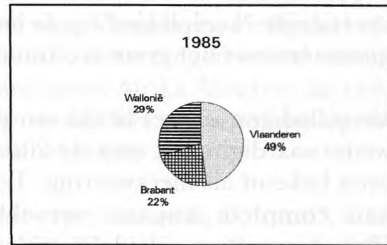
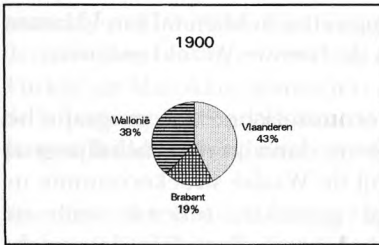
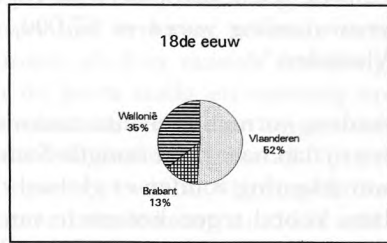
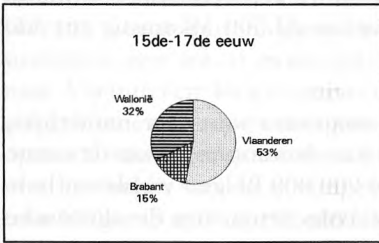
Nieuwe accenten dienden zich dan weer aan in de 18de eeuw. Parallel met de economische herschikkingen, die er o.m. toe leidden

dat de wolindustrie door de linnennijverheid werd overvleugeld, volgde eens te meer een proces van reallocatie waarop vooral Zuid- en Binnen-Vlaanderen decennia lang inspeelden. Het vindt zijn vertaling in het feit dat Oost- en West-Vlaanderen in de Franse Tijd veruit als de volkrijkste provincies doorgingen. Het keerpunt volgde kort nadien, wanneer de industrialisatie op gang werd getrokken. Het was een proces dat, behalve voor Gent ("king cotton"), nagenoeg volledig aan Vlaanderen voorbij ging. Als grote winnaars traden met name Henegouwen, daarin gevolgd door Luik naar voren. Inspelend op de beschikbare steenkool als nieuwe energiedrager van die tijd was het de Waalse streekeconomie die een tijd lang als trendsetter van het Continent doorging op het vlak van de industriële vernieuwing. Meteen gold deze regio als een ware attractiepool voor het aantrekken van overtollige werkkrachten uit andere streken. Een overzicht van het bevolkingsverloop per provincie in de 19de eeuw laat daaromtrent niet de minste twijfel :

Bevolkingsverloop (x 1000) en rangorde naar grootte, per provincie.

	<u>1806</u>	<u>1856</u>	<u>1880</u>	<u>1900</u>	<u>1930</u>	<u>1987</u>
Oost-Vlaanderen	574 1.	774 2.	878 3.	1035 3.	1151 4.	1328 3.
West-Vlaanderen	491 2.	600 4.	660 4.	810 6.	901 6.	1092 5.
Antwerpen	285 6.	438 6.	583 6.	825 5.	1174 3.	1585 2.
Limburg	129 8.	190 9.	208 9.	242 8.	366 7.	734 7.
Brabant	432 4.	761 3.	998 2.	1281 1.	1699 1.	2219 1.
Henegouwen	472 3.	788 1.	1003 1.	1134 2.	1266 2.	1274 4.
Luik	293 5.	499 5.	658 5.	843 4.	965 5.	991 6.
Namen	144 7.	286 7.	323 7.	352 7.	355 8.	413 8.
Luxemburg	124 9.	194 8.	209 8.	221 9.	221 9.	225 9.

BEVOLKINGSSPREIDING IN BELGIË

De omvattende economische herschikking die zich begin 19de eeuw voltrok, vindt als vanzelf een vertaling in de bevolkingsevolutie. In de kortste keren wist Henegouwen zich inderdaad als koploper door te zetten, met name door een massale inwijking in de mijnstreek van de Borinage en het Centrum. Deze evolutie was echter vrij kortstondig. Met ingang van het laatste kwart van de 19de eeuw manifesteerden zich de eerste signalen van een groeivertraging in de Waalse streek-economie en dan inzonderheid in de mijnbouw.

Op hun beurt waren weer nieuwe groeipolen aanwijsbaar, meer bepaald Brabant waar de Brusselse agglomeratie doorheen de 19de eeuw steeds duidelijker aan belang won. Daarnaast, in combinatie met de tweede industriële revolutie van de late 19de-begin 20ste eeuw, trad Antwerpen opnieuw op de voorgrond. Een andere groeipool tekende zich dan weer af in Noord-Frankrijk, wat ertoe leidde dat vooral vanuit West- en Oost-Vlaanderen massaal en al dan niet tijdelijk naar deze streek gemigreerd werd. Zo is het betekenisvol dat volgens de telling van 1886 liefst 270.000 Belgen (en in essentie Vlamingen) in het département du Nord geteld werden. Voor heel Frankrijk bedroeg dit 482.000 personen. Anderen opteerden voor een wisseloplossing door zich in de grensstreek te vestigen.

Feit is ook dat de verbeterde transportmogelijkheden enerzijds en het bewust uitpakken met goedkope treinabonnementen anderzijds tot resultaat hadden dat pendelarbeid door veel Vlaamse kostwin-

ners als tussenoplossing gekozen werd. Daar bovenop kwamen nog eens de seizoenarbeiders, de zogenaamde "Franschmans". Rond de eeuwwisseling waren er 57.000, waarvan 31.500 afkomstig uit "de Vlaanders".

Andere vormen van internationale migraties waren er nauwelijks, tenzij dan naar de Verenigde Staten. Aan de vooravond van de eerste wereldoorlog zouden er globaal zo'n 200.000 Belgen verbleven hebben. Vooral tegen het einde van de 19de eeuw, met de agrarische depressie die zich toen aftekende en de bestaanszekerheid op de overtalrijke "koeplekjes" op de helling zette, hebben tal van Vlaamse gezinnen voor het grote avontuur in de Nieuwe Wereld gekozen.

Vervolledigen we het beeld van de economische en demografische wederwaardigheden voor de 20ste eeuw, dan zijn de krachtlijnen al even bekend als merkwaardig. Terwijl de Waalse streek economie in een complete impasse verwickeld geraakte, tekende zich in Vlaanderen eerst geleidelijk tijdens het interbellum (cfr. de oprichting van het V.E.V.) en nadien spectaculair vanaf de jaren zestig een herwonnen dynamiek af. Over een veelheid van regionale verschillen heen werd snel duidelijk dat met name de as Brussel-Antwerpen en "de Vlaanders" (cfr. "Texas van Vlaanderen", de "tapijtroute", enz...) tot de nieuwe blikvangers uitgroeiden. Het omgekeerde was dan weer aan de orde in Wallonië, waar zowel economisch als demografisch van een omvattende malaise sprake was. Het fameuze rapport SAUVY-PRESSAT uit de jaren zestig liegt er niet om: "*la Wallonie se suicide*"! De bevolkingsveroudering was er ten andere al vrij lang, dit sinds de late 19de eeuw aan de gang. Tot in de perfectie werd het toen duidelijk, te meer daar de afbouw van de sterk verouderde economische structuren er niet langer uitnodigden tot het aantrekken van "vers bloed" onder de vorm van binnenlandse (= Vlaamse) of buitenlandse migranten.

Net het tegendeel tekende zich af met ingang van de jaren zestig. Economische groei, een proces dat in niet geringe mate versterkt werd door het aantrekken van "multinationals", gold opnieuw als een Vlaamse eigenheid. Ondertussen was echter ook hier te lande het natuurlijk accres, door toepassing van anticonceptie, zeer sterk afgenomen waardoor in bepaalde sectoren een dreigend tekort aan arbeidskrachten optrad en waarin door (buitenlandse) inwijking voorzien werd.

3. MIGRATIES

Nadat Vlaanderen tussen 1850-1950, naar de inschatting van R. CLIQUET zowat één miljoen inwoners had verloren, tekende zich sindsdien een totaal gewijzigde situatie af. Een massale inwijking naar Vlaanderen kwam immers in de jaren zestig en zeventig op gang. Meteen deed het voor enkele markante verschillen zorgen ten opzichte van de migrantenstroom die Wallonië had gekend. Tot en met het begin van de 20ste eeuw waren het vooral Vlamingen die naar Wallonië trokken. Toen daaraan een einde kwam rond het midden van de eeuw, waren het Polen en Italianen die er als mijnwerker tewerkgesteld werden. De immigratie naar Vlaanderen en Brussel tijdens de jaren zestig en zeventig gebeurde daarentegen vooral vanuit Turkije en Marokko, in mindere mate vanuit Afrika. Vandaar dat ook de inpassing veel moeilijker verliep terwijl het tot xenofobe oprispingen leidde bij een deel van de autochtonen.

Specifiek voor Brussel, met geëigende repercussies in de "rand", is er tevens de inwijking van enkele duizende Eurocraten. Een overzicht van de migratiesaldi per taalgebied sinds de jaren 1840 brengt dit alles heel scherp onder de aandacht :

Evolutie van het migratiesaldo, 1841-1976

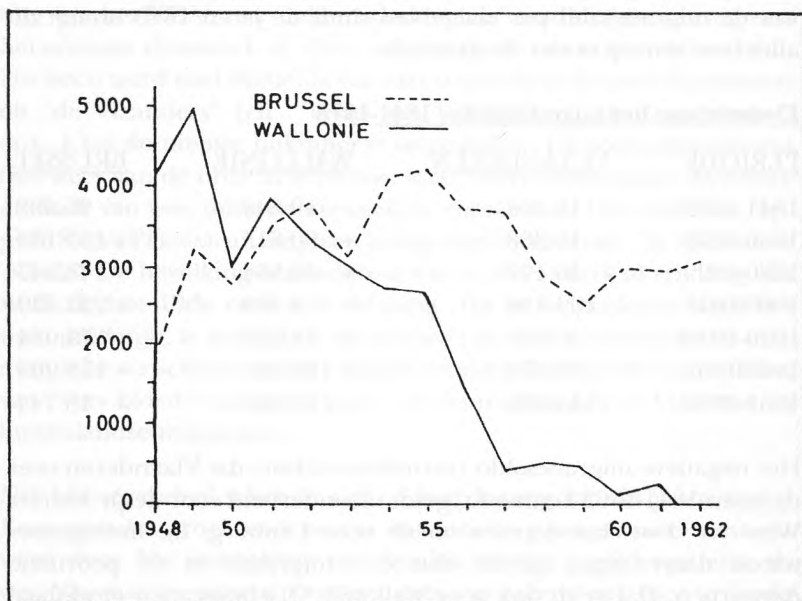
<u>PERIODE</u>	<u>VLAANDEREN</u>	<u>WALLONIE</u>	<u>BRUSSEL</u>
1841-1859	- 18.308	+ 10.648	+ 96.038
1860-1879	- 10.368	+ 60.615	+ 159.183
1880-1899	- 30.192	+ 40.564	+ 148.547
1900-1919	- 109.836	+ 3.489	+ 233.739
1920-1939	+ 6.905	+ 18.223	+ 178.954
1940-1962	- 98.673	+ 163.981	+ 159.965
1963-1976	+146.889	+ 126.340	+ 15.744

Het negatieve migratiesaldo (vertrekoverschot) dat Vlaanderen over de jaren 1841-1962 kenmerkt, geldt inzonderheid voor de provincies West- en Oost-Vlaanderen alsmede voor Limburg. De immigraties waren daarentegen groter dan de emigraties in de provincie Antwerpen. Dat geldt ook voor Wallonië. Ofschoon men er globaal een omvattend vestigingsoverschot vaststelde, zijn er niettemin provincies die emigratiegebieden zijn. De provincies Luxemburg en Namen en in mindere mate Henegouwen hebben verscheidene periodes gekend, waarbij het migratiesaldo negatief was en wijken in dit opzicht sterk af van de evolutie die zich heeft voorgedaan in de provincie Luik. Gedurende de gehele tweede helft van de 19de eeuw

moet de bevolkingsgroei in Luik (+ 69%) voor meer dan de helft aan immigratie (met name vanuit Limburg) worden toegeschreven.

Duidelijk is dat de ongelijke economische ontwikkeling in de verschillende regio's van het land bepalend was voor de aard en de omvang van de migratiestroom. Ingekaderd in de Belgische geschiedenis is het zo dat 120 jaar lang sprake was van een Noord-Zuid beweging. De jaren 1950-60 gelden in dit kader als een caesuur, wanneer Vlaanderen zijn betiteling van emigratiegebied aflegt. Ook aan de uitwijking naar Brussel kwam toen trouwens een einde. Het zijn met name migranten van vreemde - veelal niet Europese - nationaliteit die er voor zorgen dat Brussel nog een vestigingsoverschot kent. Autochtonen en Eurocraten vestigen zich in toenemende mate in de rand, met alle gevolgen vandien op het vlak van o.m. de taalverhoudingen in Vlaams-Brabant.

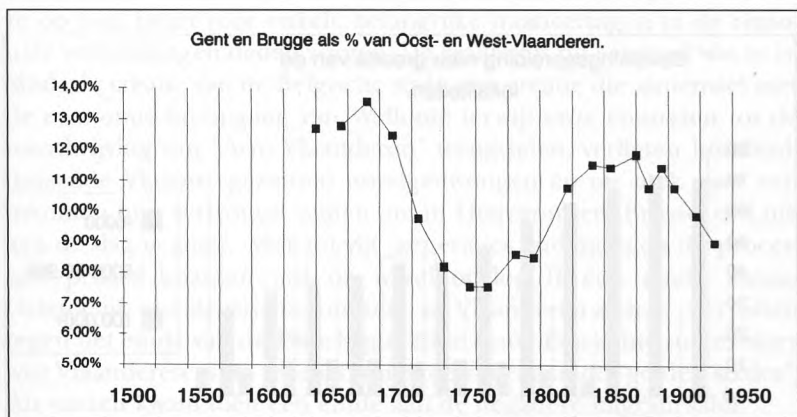
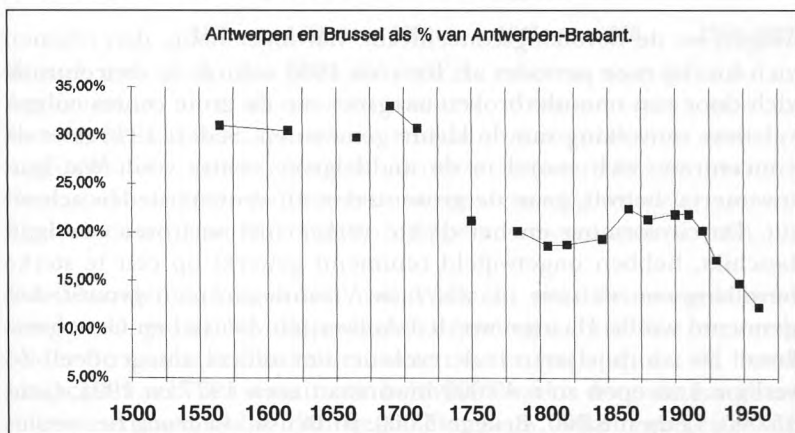
VERLOOP VAN DE BINNENLANDSE MIGRATIE : UITWIJKING VAN VLAMINGEN NAAR BRUSSEL EN WALLONIE

4. GRAAD VAN VERSTEDELIJKING

Parallel met de aangehaalde kenmerken in verband met de migratiepatronen laten zich enkele bijkomende beschouwingen aanreiken omtrent het ruim begrepen domiciliëringsgegeven. Overbekend is de vaststelling dat Vlaanderen, historisch bekeken, door een hoge

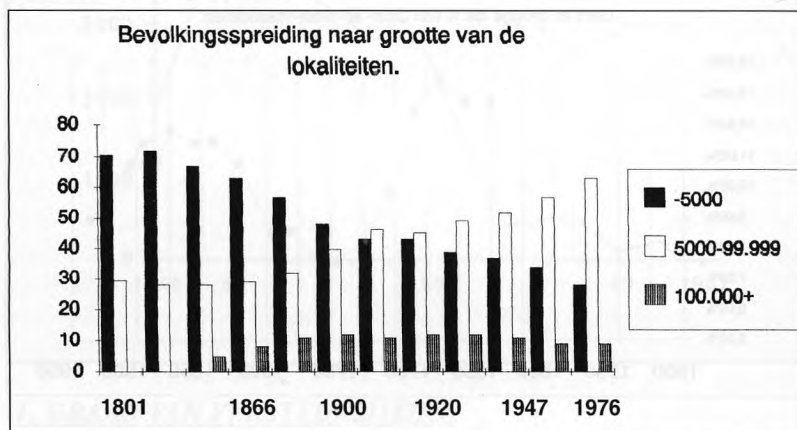
graad van verstedelijking gekenmerkt was. Inzonderheid was dat het geval in de late Middeleeuwen en het begin van de Nieuwe Tijden, meer bepaald voor de 14de-17de eeuw. Een kentering volgde evenwel in de 18de eeuw, meteen de eeuw van de "ruralisatie" en van de opbloei van de huisnijverheid (proto-industrie). Heel goed komt dit tot uitdrukking wanneer we, in de long run, de bevolkingsconcentratie in Gent en Brugge berekenen in verhouding tot de totale bevolking van Oost- en West-Vlaanderen of wanneer we hetzelfde doen voor Antwerpen en Brussel in verhouding tot de provinciale bevolking van Antwerpen en Brabant.

Nadien, in de loop van de 19de-20ste eeuw zal Vlaanderen in vergelijking met andere streken en landen eerder gekenmerkt blijven door een relatief grote bevolkingsverspreiding en een lagere urbanisatiegraad, alvast voor wat echte grootsteden (van meer dan 100.000

inwoners) betreft. Het belet allerminst een groeiend belang van middelgrote steden en agglomeraties, in die mate zelfs dat van een proces van "conurbation" sprake is. Bewust werd inderdaad van overheidswegen, daarin gesteund door zowel de kerk als de grondbezitters, op een grotere honkvastheid met pendelarbeid aangestuurd. Een middel daartoe was het aanreiken van goedkope treinabonnementen, waarvan de motivering (op 21 april 1869) heel duidelijk was: *"arracher les populations laborieuses aux habitudes de désordre et de démolition, qu'elles prennent en venant s'entasser dans les grandes villes, et favoriser le maintien du home et de la vie de famille à la campagne"*.

Volgen we de bevolkingsconcentratie van meer nabij, dan tekenen zich hierbij twee periodes af. Tot vóór 1930 voltrok de concentratie zich door een ononderbroken aangroei van de grote centra en een relatieve ontvolking van de kleine gemeenten. Sedert 1930 doet de concentratie zich vooral in de middelgrote centra voor. Wat hun inwonertal betreft, gaan de grote steden en centrumsteden achteruit. De cityvorming en het dichté verkeersnet waarover ons land beschikt, hebben ongetwijfeld remmend gewerkt op een te sterke bevolkingsconcentratie in, wat naar Vlaamse normen grootsteden genoemd wordt. Daartoe worden Antwerpen, Brussel en Gent gerekend. De voorbije jaren is de evolutie niet anders, integendeel. Zo verloor Antwerpen zo'n 45.000 inwoners tussen 1977 en 1991, Gent 15.000, Leuven 8.000, Brugge 5.000. In Brussel bedroeg het verlies z'n 100.000 personen.

Tussen 1801 en 1976 is het inwonertal in de gemeenten met minder dan 5000 inwoners op een vierde teruggefallen, terwijl de bevolking in gemeenten met 5000 tot 100000 inwoners meer dan verdubbelde.

Tegenover de dalende aantrekkingskracht sinds het interbellum van de grootsteden zelf, met de gekende gevolgen vandien, staat de enorme uitbouw van de grootstedelijke agglomeraties. Vooral in Brussel (vanaf de late 19de eeuw) en in Antwerpen (sinds de jaren zestig) roept dit tal van problemen op; in veel mindere mate is dit het geval voor Gent. Specifiek rond Brussel zorgt dit bovendien voor geïgen- de risico's inzake de verfransingsdruk, een proces dat in de beeld- spraak wel eens met een uitdeinende olievlek wordt vergeleken.

Bevolkingsevolutie in grootsteden en hun agglomeraties (x 1.000)

	<u>1829</u>	<u>1866</u>	<u>1900</u>	<u>1947</u>	<u>1970</u>	<u>1970/1829</u>
Brussel, stad	98(72,6%)	163(54,2%)	183(31,2%)	185(19,4%)	161(15,0%)	1,64
Agglomeratie	37(27,4%)	138(45,8%)	403(68,8%)	771(80,6%)	914(85,0%)	24,70
Antwerpen, stad	77(80,2%)	123(78,3%)	272(72,1%)	270(49,1%)	225(37,7%)	2,92
Agglomeratie	19(19,8%)	34(21,7%)	105(27,9%)	280(50,9%)	372(62,3%)	19,57
Gent, stad	83(93,2%)	116(89,2%)	160(79,2%)	170(73,3%)	149(65,9%)	1,79
Agglomeratie	6(6,8%)	14(10,8%)	42(20,8%)	62(26,7%)	77(34,1%)	12,83

Dat Vlaanderen, vergeleken met Wallonië, over de eeuwen heen steeds een groter bevolkingsaantal te zien gaf, brachten we reeds onder de aandacht. Bovendien wezen we er reeds op dat de bevol- kingscijfers zelf in ruime mate beïnvloed waren door de gangbare migratiestromen van de 19de-begin 20ste eeuw. Telkens gingen ze van het Noorden naar het Zuiden (inclusief Brussel) van het land zodat ze op hun beurt voor enkele belangrijke nuanceringen in de regio- nale verhoudingen deden zorgen. De realiteit is nu eenmaal wat ze is. Sinds de creatie van de Belgische staat, een creatie die samenviel met de economische opgang van Wallonië terwijl onze contreien tot de omschrijving van "Arm Vlaanderen" terugvielen, verlieten honderd- duizende Vlaamse gezinnen noodgedwongen en op zoek naar een inkomen hun vertrouwd milieu om in Henegouwen, Brussel of Luik aan de slag te gaan. Vier tot vijf generaties ondergingen dit proces, een proces waaraan pas na wereldoorlog II een einde kwam. Geleidelijk wist de streekeconomie in Vlaanderen zich te hervatten tegen het einde van de 19de-begin 20ste eeuw. Een echte succes-story wist Vlaanderen uit te tekenen vanaf de zogenaamde "golden sixties". Als vanzelf kwam toen een einde aan de negatieve migratiesaldi.

5. GEBOORTENCIJFERS EN HUWELIJKSVRUCHTBAARHEID

Natuurlijk is het zo dat de economische logica van de 19de eeuw, gekenmerkt door een expansief klimaat in Wallonië naast een onwe-

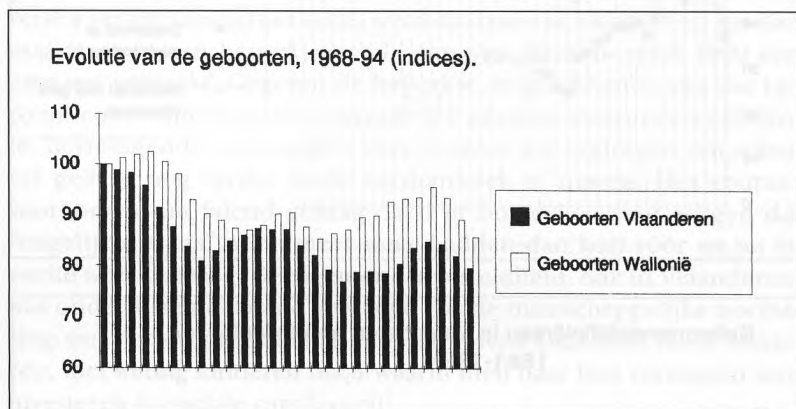
zenlijke verpaupering van Vlaanderen in menig opzicht deze migratiestromen van Noord naar Zuid uitlokte. Evenzeer is het waar dat de demografische gedragspatronen een compleet verschillende allure aannamen in Vlaanderen en Wallonië. Als caesuur geldt het jaar 1870. Zowat een kwart tot een halve eeuw eerder dan dit in Vlaanderen het geval was, werd in Wallonië tot een drastische verlaging van de vruchtbaarheid overgegaan. Het leidde ertoe dat de twee regio's, tijdens het laatste kwart van de 19de en het begin van de 20ste eeuw een totaal verschillende demografische evolutie te zien gaven. Terwijl Wallonië stelselmatig aan het verouderen was, bleef Vlaanderen zich precies door een grote kinderrijkdom onderscheiden. Vandaar dan ook de verwijzing in sommige Franstalige middens naar de zogenaamde "lapinières flamandes". Het demografisch contrast tussen de twee regio's was inderdaad nooit groter dan kort vóór en na de eerste wereldoorlog. Kinderrijkdom was toen een evidentie in Vlaanderen terwijl Wallonië reeds de eerste symptomen van ontvolking begon te ervaren. Naast economische overwegingen werden de migratiestromen dus ook een tijd lang door demografische argumenten bewerkstelligd. Overbevolking was een eigenheid van Vlaanderen; bevolkingsveroudering en -achteruitgang waren typische Waalse problemen. Het deed sommige politici, waaronder G. EYSKENS, spreken van een regionale compensatie. Het leek toen omzeggens normaal dat de overbevolking in Vlaanderen naar gunstiger economische regio's kon weggedraineerd worden.

Kort nadien volgde evenwel de kentering. Werk in eigen streek was niet enkel een bekende slogan in Vlaanderen. Snel werd het een realiteit in de jaren zestig, in die mate zelfs dat de autochtone Vlamingen bepaalde vacatures in deelsegmenten van hun eigen economie niet langer konden of wilden opvullen. Des te meer tekende het zich af daar ook Vlaanderen ondertussen, zij het met veel vertraging, zijn geboortencijfers enorm had zien dalen. Rond 1900 kende Vlaanderen nog gemiddeld ruim honderdduizend geboorten per jaar (tegenover zo'n zestigduizend in Wallonië); in de jaren dertig was dit teruggebracht tot iets meer dan tachtigduizend (tegenover 43.500 in Wallonië).

In de naoorlogse periode, vaak betiteld als een baby boom, volgde een lichte -tijdelijke- toename van het geboortecijfer met 10%. Een versnelde verdere afbouw van de vruchtbaarheid voltrok zich evenwel vanaf het einde van de jaren zestig, meteen het ogenblik waarop efficiënte anticonceptiva (de pil) een ruime verspreiding kenden en in die zin een seksuele revolutie inluiden. Seksualiteit en voort-

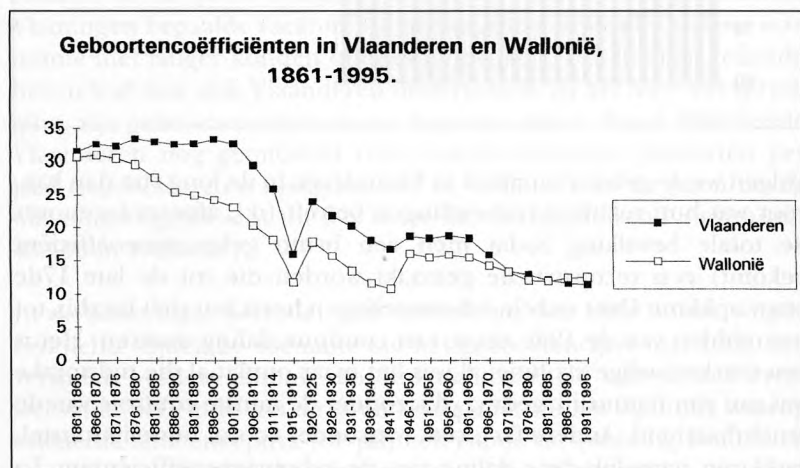
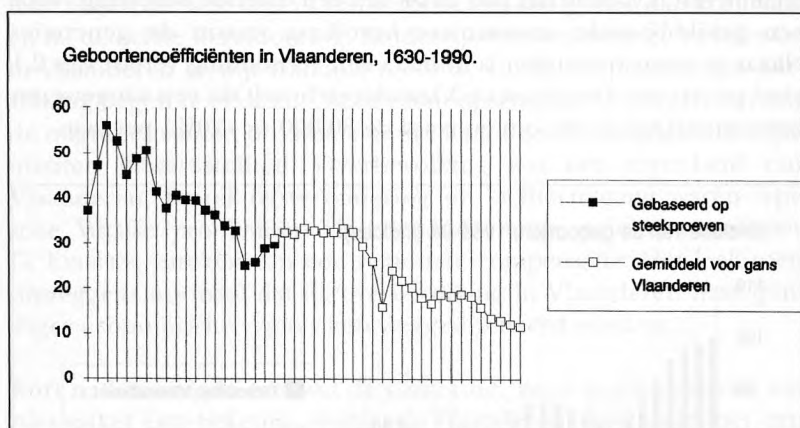
planting waren m.a.w. niet langer synoniemen. Net het tegendeel was waar. Bewust ouderschap en gezinsplanning deden voor een totaal gewijzigde situatie zorgen. Eenmaal het gewenst kinderaantal bereikt, dit kort na de huwelijksluiting, ging men over tot een complete controle van de vruchtbaarheid.

Sindsdien tekent zich een variant op dit gedrag af, in die zin dat huwelijken of vormen van samenwonen thans aangevat worden onder een optiek van uitstel van de kindereens. Vaak resulteert het in afstel. Het verklaart alvast de sterk benedenmaatse vruchtbaarheidscijfers in Vlaanderen, van een orde van 64.000 in 1994 wat overeenstemt met een verhouding van 1,5 kind per vrouw. Het biedt meteen de zekerheid van een snel verouderende en, op middellange termijn -dit is voorbij het jaar 2010- van een dalende bevolking. Voor een gelijkblijvende, stationnaire bevolking waarin de generaties elkaar gewoon vervangen is immers een verhouding vereist van 2,1 kind per vrouw. Toegepast op Vlaanderen houdt dit een aangewezen geboortecijfer in van om en rond de 80.000 (= +20%) per jaar.

Volgen we de geboortecijfers in Vlaanderen in de long run dan kan, voor wat hun relatieve verhoudingen betreft (d.i. afgezet tegenover de totale bevolking zodat men een bruto geboortecoëfficiënt bekomt) een reconstructie gemaakt worden die tot de late 17de eeuw opklimt. Over enkele schommelingen heen laat zich hierbij, tot het midden van de 19de eeuw, een continue daling noteren. Het is een merkwaardige evolutie, al was het maar omdat al die tijd sprake was van een natuurlijk gedrag, d.i. zonder de minste controle van de vruchtbaarheid. Andere factoren, waaronder vooral huwelijksuitstel, verklaren namelijk deze daling van de geboortecoëfficiënten. Zo

staat vast dat, als gevolg van de verarming hier te lande, vooral in de 19de eeuw al maar door later getrouwd werd terwijl tal van personen zelfs noodgedwongen aan het huwelijk verzaakten. Het beeld uit de sociale romans van de 19de eeuw, vervat als het zit in een groot aantal "jonkmans" en "jonge dochters", vindt moeiteloos zijn bevestiging in demografische statistieken. Zo liep de gemiddelde leeftijd bij een eerste huwelijk rond het midden van de 19de eeuw op tot ongeveer 30 jaar voor vrouwen en 32-33 jaar voor mannen. Daarnaast noteren we dat ruim 20% willens nillens nooit tot trouwen kwam (definitief celibaat). Uitstel en afstel van huwelijk golden m.a.w. als controle-middelen om een als bedreigend aanvoelde overbevolking af te remmen. Bovendien was het zo dat babies bijzonder lang gezoogd werden. In de meerderheid van de gevallen bewerkstelligde dit

gebruik een tijdelijke steriliteit wat dan op zijn beurt leidde tot grotere intervallen tussen de geboorten.

Aan dat alles kwam een einde tegen het einde van de 19de eeuw. Met de beginnende industrialisatie volgde een daling van de huwelijksleeftijd. Tevens geraakte het langdurig zogen van babies versneld in ongebruik, een praktijk waartegen zeer scherp vanuit de medische wereld gereageerd werd. Moeder is men pas ten volle wanneer men zijn kinderen de borst geeft, zo heette het! Het verbeterd sociaal-economisch klimaat zorgde op zijn beurt voor een toename van de vruchtbaarheid. Verhoudingen van een orde van 33-34 geboorten per duizend inwoners waren, in de gegeven omstandigheden, nog steeds gebruikelijk in Vlaanderen. In Wallonië daarentegen, waar al enkele decennia aan anticonceptie gedaan werd, bedroegen de geboortencoëfficiënten rond 1900 nog amper 20 per duizend of ruim een derde minder dan in Vlaanderen.

De daaropvolgende jaren werden de verschillen tussen de twee gewesten nog groter. Terwijl geboortenbeperking in Wallonië steeds verder veralgemeend geraakte, werd daarmee in Vlaanderen -en dan nog maar in een beperkt aantal centra en streken- rond 1900 een aanvang gemaakt. Gegeven de beperkte mogelijkheden van die tijd (o.m. coïtus interruptus) gebeurde dit alles behalve op een efficiënte, bevredigende manier. Het kon er enkel toe bijdragen om seksueel gedrag nog verder in de verdomhoek te duwen. Het courant voorkomen van falend gedrag deed er bovendien voor zorgen dat "engeltjesmakers" nooit meer werk hadden dan kort vóór en na de eerste wereldoorlog. De algemene ingesteldheid, ook in Vlaanderen, was ondertussen dermate gewijzigd dat de maatschappelijke normering van de verburgerlijking kwaliteit boven kwantiteit deed verkiezen, met weinig kinderen maar waarin men naar best vermogen wou investeren (= sociale capillariteit).

Deze gewijzigde ingesteldheid, waarvan het toepassen van anticonceptie een wezenlijk onderdeel vormde, lokte zowel in medische als in kerkelijke middens heel wat reacties op. Zo ergerde men zich o.m. om de manier waarop sommigen met hun vruchtbaarheid omsprongen of om voorbehoedsmiddelen verzochten. Illustratief daartoe is een rapport uitgaand van de medische commissie van Oost-Vlaanderen uit 1910: *"La natalité est en décadence progressive. C'est l'abstinence intermittente, égoïsment réglée, élevée à la hauteur d'un principe. Ils sont la règle, les ménages qui se contentent d'un seul enfant, et jurent qu'ils s'en contenteront toujours ... L'immoralité est telle que des pauvres fil-*

les égarées, voire des femmes mariées, poussent la hardiesse jusqu'à demander à leur médecin un abortif, et qu'il ne leur en coûte guère plus de demander un abortif qu'un simple purgatif". Al evenzeer trachtte de kerkelijke overheid het tij te keren, zoals blijkt uit een herderlijk schrijven "over de plichten van het huwelijksleven" van kardinaal MERCIER uit 1909 : "*... vous reconnaissez et vous proclamez, sans ostentation mais sans faiblesse, que ceux-là s'insurgent contre l'Évangile et contre Dieu et abdiquent leur dignité d'homme, qui se laissant assujettir par la passion, ou enchaînés par l'intérêt, pratiquent le commerce conjugal en fraude des lois qui régissent la reproduction de la vie".*

Ook de wereldlijke overheid liet zich niet onbetuigd, al zal het nog duren tot het begin van de jaren dertig alvorens echt werd opgetreden. Op dat ogenblik bedroeg de geboortencoëfficiënt in Vlaanderen nog maar 18 per duizend, in Wallonië iets meer dan 13 per duizend. Strengere verbodsbepalingen werden toen o.m. afgekondigd omtrent het te koop aanbieden van anticonceptiva. Positief van aard en pronatalistisch geïnspireerd waren dan weer de initiatieven i.v.m. de kinderbijlagen en het kindergeloen. Veel effect had dit niet. Met de zogenaamde baby boom van de jaren 1945-1965 stabiliseerde het geboortecijfer in Vlaanderen op een niveau van 18 per duizend, in Wallonië van 15 per duizend. Met ingang van 1965 evolueerden, zoals eerder aangestipt, de geboortecijfers naar een absoluut minimum van een orde van 11-12 per duizend.

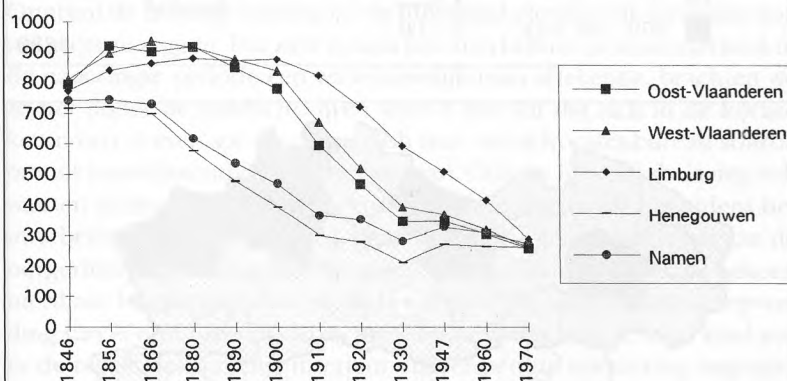
Beter nog dan aan de hand van de geboortencoëfficiënten kan men de daling van de vruchtbaarheid volgen met een reconstructie van de vruchtbaarheidsindices (I_g). Met zo'n index wordt de verhouding aangeduid t.o.v. de (theoretisch) maximale vruchtbaarheid (die men gelijkstelt aan 1; totale anticonceptie staat in zo'n reconstructie gelijk aan 0).

Tot in de perfectie brengt zo'n reconstructie de uitgesproken tijdsverschillen aan het licht op het vlak van de demografische transitie tussen Vlaanderen en Wallonië. Tevens worden, per regio, de interne verschillen verder belicht :

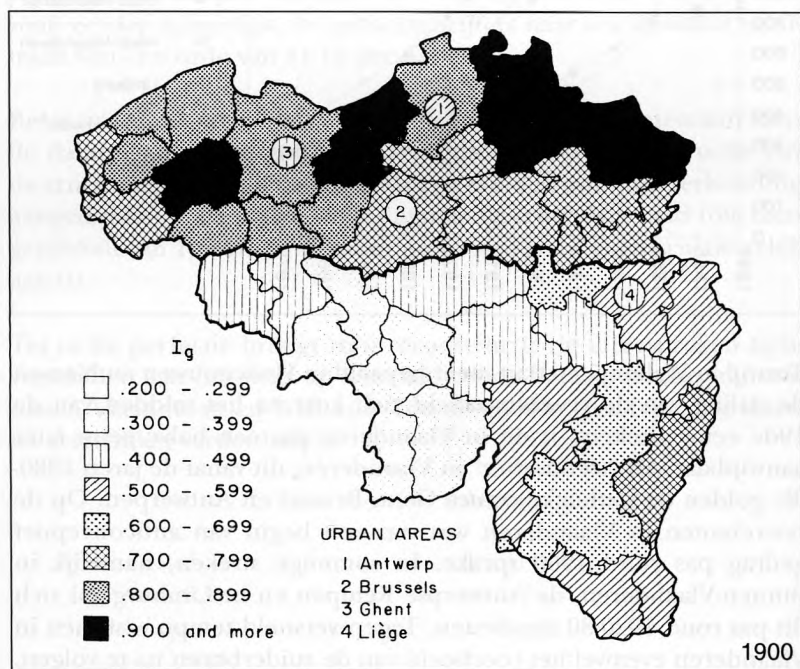
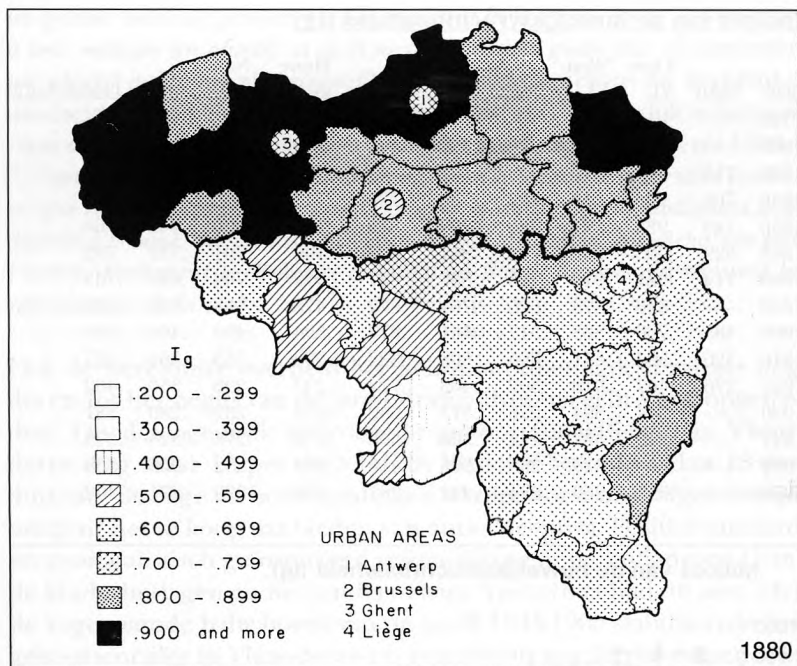
Indices van de huwelijksvruchtbaarheid (Ig)

Jaar	Gent	Oost- Vl.	West- Vl.	Brab.	Antw.	Limb.	Hene- gouw.	Na- Luik	men	Luxemburg
1796	----	.919	----	----	----	----	----	----	----	----
1805	----	.837	.877	.788	.738	----	.803	.801	.767	.854
1829	.710	----	----	----	----	----	----	----	----	----
1846	.700	.793	.810	.737	.786	.773	.717	.765	.743	.774
1856	.749	.923	.897	.765	.799	.839	.722	.790	.745	.768
1866	.829	.903	.939	.784	.861	.863	.700	.791	.731	.782
1880	.714	.921	.918	.710	.837	.881	.577	.704	.618	.733
1890	----	.849	.878	.626	.761	.872	.478	.598	.536	.669
1900	.485	.780	.838	.517	.661	.877	.394	.490	.469	.625
1910	.326	.594	.671	.365	.508	.822	.298	.333	.364	.527
1920	.276	.467	.518	.302	.403	.722	.277	.293	.350	.462
1930	----	.344	.394	.226	.313	.592	.212	.232	.280	.381
1947	----	.345	.367	.242	.308	.508	.270	.275	.325	.373
1960	----	.303	.316	.250	.308	.416	.262	.252	.306	.338
1970	----	.257	.260	.224	.242	.287	.259	.239	.271	.302

Indices van de huwelijksvruchtbaarheid (Ig).

Terwijl in Wallonië en dan meer bepaald in Henegouwen en Namen de daling van de vruchtbaarheid zich kort na het midden van de 19de eeuw aftekent, is dit in Vlaanderen pas een halve eeuw later aanwijsbaar. Als "trendsetter" in Vlaanderen, dit vanaf de jaren 1880-90, golden de stedelijke centra Gent, Brussel en Antwerpen. Op de boerebuiten in Vlaanderen was van een begin van anticonceptief gedrag pas rond 1900 sprake. In sommige streken, namelijk in Binnen-Vlaanderen, de Antwerpse Kempen en in Limburg zal zich dit pas rond 1920-30 aandienen. Tegen versneld tempo wist men in Vlaanderen evenwel het voorbeeld van de zuiderburen na te volgen.

Zo bedroeg er de gemiddelde benutting van de vruchtbaarheid in 1910 nog 64,8% (I_g=0,648); tegen 1947 was dit nagenoeg gehalveerd tot een niveau van 38,2% (I_g= 0,382). Alleen in Limburg werd toen nog een niveau van 50% gehaald (I_g : 0,508).

6 . HUWELIJKSSLUITING EN HUWELIJKSGEDRAG

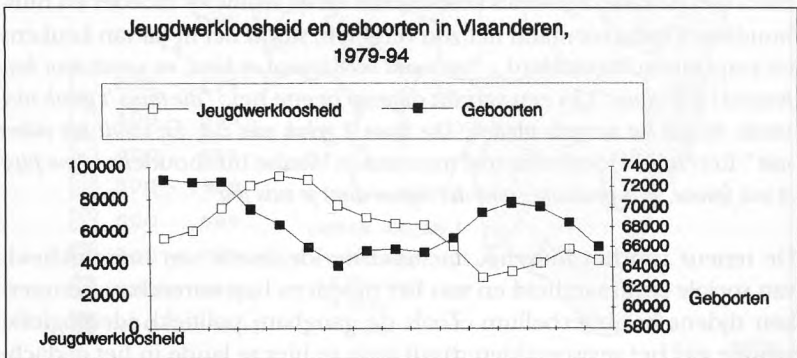
Ondertussen was ook het huwelijksgedrag aan een complete herziening toe. Terwijl Vlaanderen zich in de 19de eeuw liet kenmerken door een strak restrictief huwelijkspatroon, met hoge leeftijden bij de huwelijksluiting en een groot aantal huwelijksverzakkers, wijzigde zich deze houding naar het einde van de 19de eeuw. In de 20ste eeuw, met als hoogtepunt de jaren 1960-70, was dan weer sprake van een bijzonder intensief huwelijkspatroon. Nooit werd jonger getrouwd dan op dat ogenblik. Het leren beheersen van de vruchtbaarheid hield immers in dat het regulerend effect van de huwelijksleeftijd al lang alle betekenis verloren had. Het gewenst kindertal bepaalde men autonoom en onafhankelijk van de huwelijksleeftijd. Ooit was het anders geweest!

Omtrent de huwelijksluiting en de huwelijksbeleving valt overigens nog wel meer te zeggen. Dat zich tijdens het interbellum en inzonderheid in de naoorlogse periode een ware huwelijksrush aftekende, brachten we zo net onder de aandacht. Even waar is het feit dat zich in de kortste keren een al even spectaculaire rush naar het advocatenbureau voltrok om tot huwelijksontbinding over te gaan. Ook de huwelijksbeleving zelf was ten andere aan herziening toe. Het ideaaltype, zoals het tijdens het interbellum gecultiveerd werd, beantwoordde tot in de perfectie aan de burgerlijke normering met de vrouw aan de haard, zorgzaam bekommerd om haar echtgenoot en veel energie in de kwaliteit van de opvoeding van één of twee kinderen investierend. Mijn kind schoon kind was er de regel. Het huiselijk interieur etaleerde deze normering nog eens extra met de vaderfiguur als kostwinnaar en de vrouw als moeder en huishoudster. Opdat niemand het zou vergeten, stond het in tal van keukens en eetplaatsen ingekaderd : *“wie werkt voor vrouw en kind, en wordt door hen bemind? 't Is vader!”*. In een variant daarop heette het : *“die thuis 't geluk niet vindt, hij zal het nergens vinden. Die thuis 't geluk niet ziet, hij vindt het elders niet”*. Een zelfde idealisatie trof men aan in Waalse huishoudens : *“ma pipe et ma femme, je le proclame, sont des bijoux dont je suis fou”*.

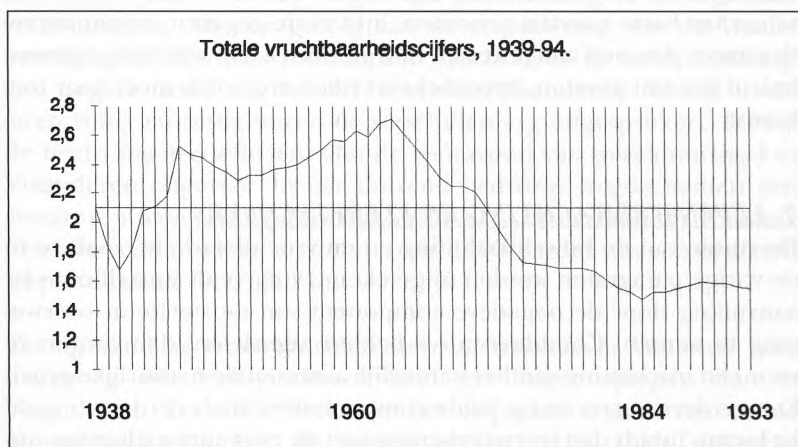
De teneur van het huwelijk, inclusief de idealisatie van huiselijkheid, van sociale zorgzaamheid en van het moederschap waren basiskennmerken tijdens het interbellum. Zoals de gangbare politieke ideologieën van die tijd het verwoordden, vindt men ze hier te lande in het gedach-

tengoed van de Nieuwe Orde hernomen. Zonder dat hieromtrent geëind onderzoek werd verricht, kan men zonder meer stellen dat ze een diepe weerklink vonden in Vlaams-Nationale gezinnen. Wat goed en wenselijk was voor de "volksgemeenschap" werd er (nog) meer dan elders ter harte genomen. Het laat zich aanzien dat de kinderwens er (iets) hoger dan normaal voor die tijd werd ter harte genomen. Een subtiel neveneffect laat zich zelfs aflezen in de naamgeving die kinderen meekregen en waarbij namen als Nele en Tijn om slechts die te noemen veel meer te vertellen hebben dan velen nu nog (kunnen) vermoeden. Het zou goed zijn om die "historische" eigenheid van de tijd eens aan een nader onderzoek te onderwerpen. Het betreft nu eenmaal subtiële, mentale ondertonen die uit het collectieve geheugen dreigen verloren te gaan, des te meer omdat de naoorlogse periode door een veelheid van omstandigheden voor nieuwe kenteringen deed zorgen.

Telkens weer gaat het om het cultiveren van burgerlijke idealen met een sterk altruïstische ondertoon. Met ingang van de jaren zestig, wanneer zich met het in gebruik komen van efficiënte anticonceptiva een seksuele revolutie voltrok, wijzigt dit waardenpatroon in menig opzicht. Individuele ontplooiing, inclusief het ambiëren van volwaardige carrière-mogelijkheden voor vrouwen, doet een compleet gewijzigde leefwereld ontstaan met veel meer (materiële) mogelijkheden maar evenzeer met veel minder zekerheden. Het vertaalt zich in een drastische terugval van het huwelijkscijfer, in een toename van het aantal echtscheidingen, in kortere dan wel langere vormen van ongehuwd samenwonen en van zogenaamde LAT-relaties. De effecten van dat alles treft men al evenzeer aan in de benutting van de vruchtbaarheid en het geboortencijfer. Niet alleen gaat men later trouwen; ook investeren in nieuw leven wordt voortaan uitgesteld, wat dan weer in een aantal gevallen van uitstel tot afstel zal leiden. Economische factoren, vervat als ze zitten in een scherp stijgende vorm van (jeugd)werkloosheid draagt er verder toe bij.

Het gevolg is alvast dat het geboortencijfer verder afneemt, in die mate dat al lang niet meer in de vervanging van de generaties wordt voorzien. Daartoe zijn in Vlaanderen zo'n 80.000 geboorten per jaar nodig. In 1996 werden er amper 64.000 geteld of een tekort van zo'n 20%. In plaats van een statistische verhouding van 2,1 kind per vrouw zoals nodig om een situatie van nulgroei te bewerkstelligen, bedraagt de vruchtbaarheid in Vlaanderen amper 1,5 kind per vrouw. De "noodkreet" die A. SAUVY en R. PRESSAT decennia geleden ten opzichte van onze zuiderburen formuleerden, namelijk "*la Wallonie se suicide*", is ondertussen al langer verworden tot een Vlaamse realiteit. Als vanzelf doet het ge'igende vragen oproepen ten aanzien van de opgebouwde sociale voorzieningen. Bovenop het proces van "ontgroening", zoals het vevat zit in de benedenmaatse benutting van de vruchtbaarheid en die vanzelf tot vergrijzing aanzet, is er namelijk het gegeven van de "vergrijzing in de vergrijzing". Ouderen blijven al maar langer leven, met alle implicaties vandien op het vlak van medische zorgen, van opvang in bejaardeninstellingen en van pensioenen. De doodsimpele maar cruciale bevraging wie dit zal (blijven) betalen, wordt m.a.w. naar de nabije toekomst toe wel heel cruciaal!

In Wallonië komt vanaf 1870 een versnelde daling van het geboortencijfer tot stand. In Vlaanderen komt dit proces decennia later op gang met, in afgeleide orde, als resultaat een veel dynamischer bevolkingsprofiel tot en met het midden van de 20ste eeuw. De kracht van het aantal, ook al kon dit politiek allerm minst vertaald worden ofschoon er door sommigen op gewezen en gespeculeerd(!) werd, gold toen zonder meer als een Vlaamse troef en een Waalse handicap. Aan die toestand is sindsdien, meer bepaald sinds de seksuele

revolutie van de jaren zestig, veel veranderd. De voorbije decennia is de terugval van het geboortencijfer in Vlaanderen zelfs sterker uitgesproken dan in Wallonië. Zo daalde het aantal geboorten in Vlaanderen tussen 1968 en 1996 met ruim 20%, in Wallonië met 15%. In Brussel, mede door de sterk heterogene samenstelling van de bevolking, wist het geboortencijfer zich te stabiliseren.

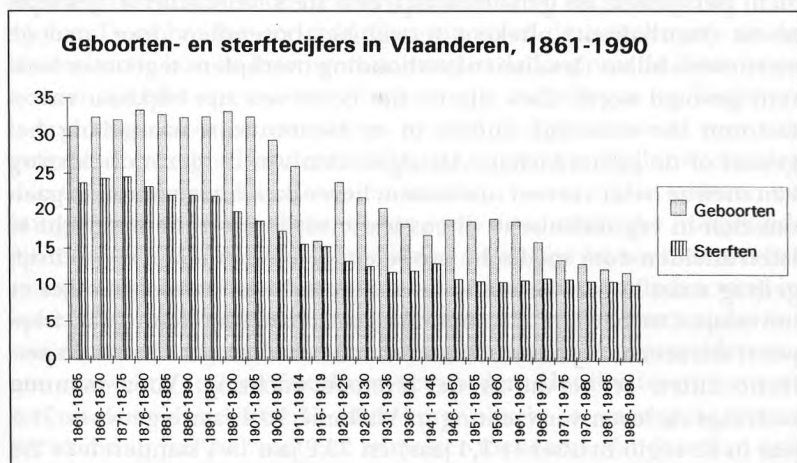
Naast de inbreng van tal van andere factoren ligt het voor de hand dat de benedenmaatse benutting van de vruchtbaarheid in verband staat met de (jeugd)werkloosheid. Absolute minima in Vlaanderen op het vlak van de geboortencijfers treft men aldus aan voor het midden van de jaren tachtig en het midden van de jaren negentig. Wanneer jongeren en jong-actieven onvoldoende toekomstkansen ervaren, is het al even logisch dat ze weinig bereidheid aan de dag leggen om in nieuw leven te investeren. Uitstel van huwelijken enerzijds, uitstel (en vaak afstel) van moederschap anderzijds zijn het resultaat. Ze versterken m.a.w. het gangbare proces van ontgroening en vergrijzing op een vrij duurzame wijze, met alle gevolgen vandien op middellange termijn om de hoogoplopende facturen van de Sociale Zekerheid betaalbaar te houden. Een geëigend gezinsbeleid, waarin de actuele en toekomstige noden van de Vlaamse gemeenschap ter harte worden genomen, lijkt in de gegeven omstandigheden meer dan ooit aangewezen. Een gemeenschap waarin het gezinsbeleid het laat afweten, hypothekeert noch min noch meer haar toekomst.

7. LEVENSVERWACHTING EN STERFTECIJFERS

De studie van de huwelijkssluiting en de vruchtbaarheid, zoals ze in de vorige paragrafen werden uitgetekend, vragen als vanzelf om een aanvulling door de negatieve component van de sterfte in overweging te nemen. Combineren we beide onderdelen, dan zorgen ze voor een inschatting van het natuurlijk accres of de natuurlijke groei. Een verdere correctie op beide componenten, zoals eerder ter sprake kwam, houdt dan tevens rekening met de migraties en laat toe om een reëel accres uit te tekenen.

Bij het uittekenen van de sterftecijfers moet zowel rekening gehouden worden met uitzonderlijke situaties als met de leeftijdsopbouw van de bevolking. Uitzonderlijke situaties, vervat als ze zitten in een mateloze verarming, zorgen als vanzelf voor oversterfte. Het was de realiteit van Arm Vlaanderen zoals we het rond het midden van de 19de eeuw in al zijn miserie kenden. Wie jong van leden en zinnen was, en dus per definitie een lager sterfterisico kende, verliet boven-

dien -zij het noodgedwongen- de vertrouwde Vlaamse heimat. Het is de reden voor de hogere sterftecófficiënten in Vlaanderen dan in Wallonië doorheen de 19de eeuw.

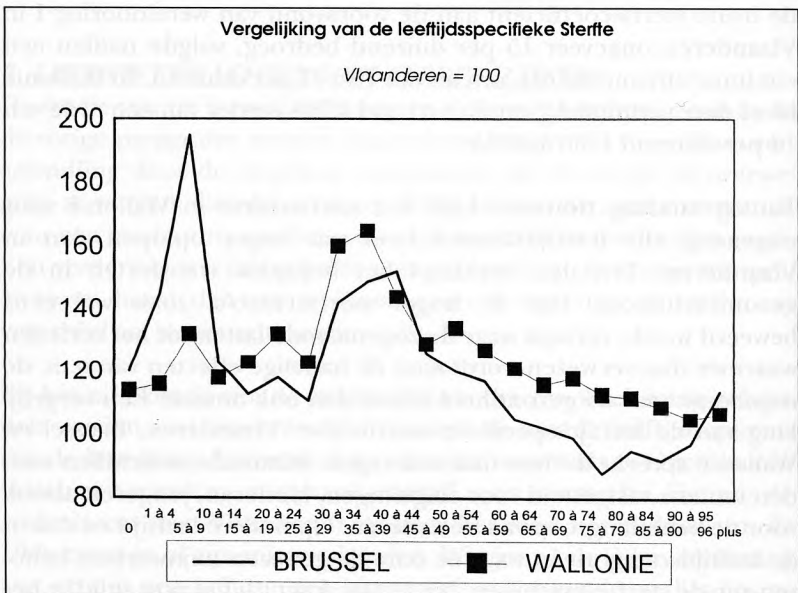

Kort na de eeuwwisseling volgde een herschikking in de regionale verhoudingen. Als een gevolg van de veroudering van de Waalse bevolking kenden onze zuiderburen voortaan -en dit tot op vandaag- een hogere bruto sterftecófficiënt dan Vlaanderen. Vooral in de jaren vijftig en zestig waren de verschillen erg uitgesproken. Terwijl de bruto sterftecófficiënt aan de vóóravond van wereldoorlog I in Vlaanderen ongeveer 15 per duizend bedroeg, volgde nadien een continue afname tot een niveau van 10 à 11 per duizend. In Wallonië bleef deze verhouding -en dit tot rond 1980- eerder van een orde van 14 per duizend (+30 à 40%).

Tot op vandaag trouwens blijft het sterfterisicó in Wallonië voor nagenoeg alle leeftijdsklassen heel wat hoger oplopen dan in Vlaanderen. Ten dele verklaart het bepaalde transferten in de gezondheidszorg. Dat dit hoger sterfterisicó's, zoals wel eens beweerd wordt, verwijst naar de zogenaamde lasten uit het verleden waarmee dan verwezen wordt naar de nadelige effecten van o.m. de mijnbouw voor de gezondheid is hoe dan ook onwaar. Een vergelijking van de leeftijdsspecifieke sterfte voor Vlaanderen, Brussel en Wallonië spreekt dit hoe dan ook tegen. Maximale verschillen worden immers vastgesteld voor zuigelingen, kinderen, jongeren alsook voor de benedengroep van de actieven. Op oudere leeftijd en dus in de leeftijdscategorieën waartoe o.m. de gewezen mijnwerkers behoren zijn de sterfteverschillen aan de lage kant, zij het nog altijd in het

nadeel van Wallonië.

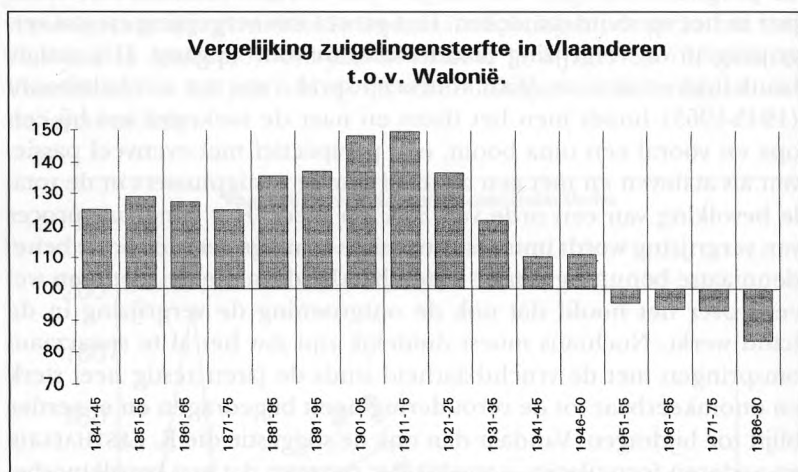
Alleen al uit deze vrij algemene indicatoren kan men besluiten dat zich, per gewest en gemeenschap, een sterk verschillend ziektepatroon (morbiditeit) aftekent terwijl het bovendien door analoge sterfteverschillen (letaliteit of verhouding overlijdens tegenover ziekten) gevolgd wordt. Ziek zijn en het besterven zijn blijkbaar risicofactoren die wezenlijk anders in te kleuren zijn naargelang het gewest of de gemeenschap. Als afgeleiden van de gezondheidszorg kan men ze beter correct inschatten, liever dan eraan voorbij te gaan om zich in erg technische discussies te verliezen of de aandacht te laten afleiden door medische profielen, een overtrokken voorschrijfgedrag naast hogere prestatiestaten met technische hoogstandjes er bovenop. Dat het hoe dan ook om andere leefwerelden gaat, frappeert ten zeerste bij het inschatten van de eindtermen. Tot in de perfectie zitten ze vervat in de levensverwachting. Voor mannen bedraagt de levensverwachting in Wallonië 70,4 jaar tegenover 71,8 jaar in de regio Brussel (+ 1,4 jaar) en 73,2 jaar in Vlaanderen (+ 2,8 jaar). Het herhaalt zich, zij het iets minder uitgesproken, voor de vrouwen met een gemiddelde levensverwachting bij de geboorte van 77,9 jaar in Wallonië, 78,9 jaar in Brussel (+ 1 jaar) en 79,5 jaar in Vlaanderen (+ 1,6 jaar). Het zijn verhoudingen uit het midden van de jaren tachtig.

Aangenomen wordt dat de levensverwachting de eerstvolgende jaren verder zal toenemen. Meer bepaald sinds het einde van de 19de eeuw werd op dit vlak een enorme vooruitgang gerealiseerd. Toen bedroeg de (gemiddelde) levensverwachting bij de geboorte zo'n 40-45 jaar. Door het fors terugdringen van zowel de zuigelingen- als de kindersterfte kon de levensverwachting in de loop van de 20ste eeuw enorm opgedreven worden. Sterfte onder zuigelingen en kinderen is ondertussen tot een minimum herleid (8,8 per duizend voor zuigelingensterfte in Vlaanderen, 10,5 per duizend in Wallonië; minder dan 0,5 per duizend kinderen en tieners). Vooral onder ouderen en hoogbejaarden wordt thans, zij het soms door medische hoogstandjes terwijl de kwaliteit van het leven er niet altijd bij wint, de sterftegraad verder naar beneden gehaald. Een kwarteeuw geleden werd in ieder dorp in Vlaanderen nog gefeest wanneer zich het unieke feit van een honderdjarige voordeed. Ondertussen is het vermelden van een eeuweling tot een fait divers geworden. Het illustreert ten voeten uit de evolutie die zich sinds kort voltrekt en waarbij de levensverwachting per jaar met een trimester toeneemt. Vandaar dan ook de prognoses die voor de nabije toekomst gemiddelden van 80-85 jaar in het vooruitzicht stellen. Het proces van vergrijzing en van vergrijzing in de vergrijzing is inderdaad in volle opgang. Het taalgebruik liegt er niet om. Waar voorheen sprake was van een babyboom (1945-1965) houdt men het thans en naar de toekomst toe bij een opa en vooral een oma boom, een perspectief met evenveel passieven als actieven en met een aandeel van de zestigplussers in de totale bevolking van een orde van 30% en meer. Het gangbare proces van vergrijzing wordt immers extra in de hand gewerkt door de benedenmaatse benutting van de vruchtbaarheid. In die zin ziet men wel eens over het hoofd dat ook de ontgroening de vergrijzing in de hand werkt. Nochtans moest duidelijk zijn dat het al te spaarzaam omspringen met de vruchtbaarheid sinds de jaren zestig heel sterk en onomkeerbaar tot de veroudering heeft bijgedragen en er verder blijft toe bijdragen. Vandaar dan ook de suggestie die R. LESTHAEGHE en anderen formuleren, namelijk het gegeven dat een bevolkingsbeleid waarin de vruchtbaarheid effectief als "policy variable" onderkend wordt zeker aangewezen is. Met een gezinsbeleid dat zowel naar middelen als bevoegdheden ten volle gefederaliseerd is, zouden de gemeenschappen deze demografische eigenheid van hun toekomst volgens passende maatregelen kunnen ter harte nemen.

Alvorens het overzicht van de steffe af te ronden komen we nog even terug op de zuigelingensterfte, d.i. het sterfterisico binnen het eerste levensjaar ten opzichte van het aantal levend geboren. Lange

tijd was het veruit de belangrijkste component van de sterfte, met verhoudingen van een orde van 150 tot 250 per duizend in de 19de eeuw. Bovendien tekenden zich uitgesproken regionale verschillen af, met maxima in Vlaanderen en dan vooral in de provincies West- en Oost-Vlaanderen en minima in Wallonië (vooral dan in Henegouwen en Namen). Zo lag de zuigelingensterfte in 1841-45 zo'n 25% hoger in Vlaanderen (4 provincies) dan in Wallonië (4 provincies). Naar het einde van de eeuw toe liepen deze regionale tegenstellingen nog verder uiteen, in die mate zelfs dat de zuigelingensterfte in Vlaanderen toen ruim 40% hoger lag dan in Wallonië. Oversterfte van zuigelingen zal ten andere een Vlaamse eigenheid blijven tot het midden van deze eeuw. Sindsdien tekenen de gunstigste verhoudingen zich af in Vlaanderen (-16% t.o.v. Wallonië). De herschikking ten opzichte van anderhalve eeuw geleden is al evenzeer binnen de gewesten zelf aanwijsbaar. Absolute minima (in 1971-75) waren aldus aan de orde in West- en Oost-Vlaanderen, absolute maxima in Henegouwen en Namen. Het lijkt wel het spiegelbeeld van de jaren 1840!

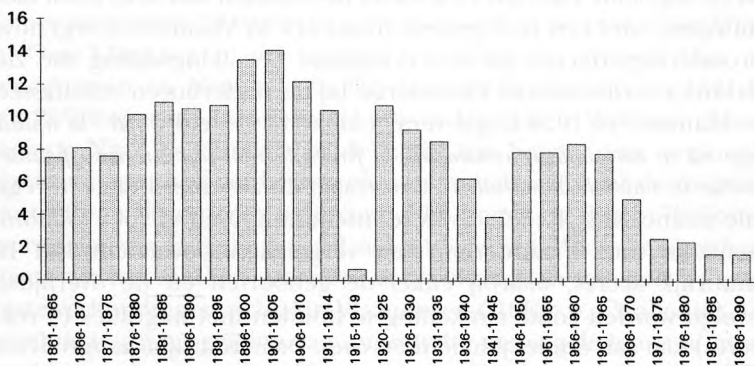

8. NATUURLIJK EN REËEL ACCRES

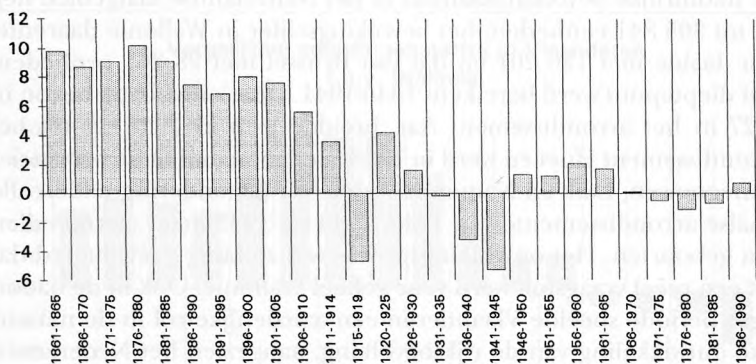
De krachtlijnen van het demografisch verhaal in de long run staan ondertussen uitgetekend, inclusief de regionale tegenstellingen en/of gelijkenissen zoals ze zich voor Vlaanderen en Wallonië laten inschatten. Werkelijk cruciaal bij zo'n vergelijkend overzicht is het verschil in timing waarmee beide regio's tot de inperking van de vruchtbaarheid overgingen. In Wallonië was dit het geval vanaf de tweede helft van de 19de eeuw, in Vlaanderen -op enkele uitzonde-

ringen na zoals in de centra Gent, Brussel of Antwerpen- kort vóór en doorgaans eerder na de eeuwwisseling. Het resultaat is dan ook dat de afgeleide effecten zich tot na het midden van deze eeuw laten aanwijzen, met een veel grotere dynamiek in Vlaanderen tegenover verouderingseffecten en een dreigende bevolkingsdaling die zich decennia eerder dan in Vlaanderen bij de zuiderburen manifesteerde. Wanneer in 1924 nogal veralgemenend gesteld werd *“la natalité belge est en décroissance continue et finira bientôt par être insuffisante à combler les vides de la mortalité”*, dan vraagt dit als vanzelf om een regionale nuancering. Reëel was deze inschatting toen al voor Wallonië, geenszins voor Vlaanderen. Een vergelijkend overzicht van het natuurlijk accres, waarbij enkel de geboorten en de overlijdens gevolgd worden zonder rekening te houden met migraties (= reëel accres) laat aan duidelijkheid niets over. De natuurlijke aangroei was, sinds de late 19de eeuw, een Vlaamse eigenheid. In de 20ste eeuw kwam dit verschil alleen maar scherper op de voorgrond. Terwijl het natuurlijk saldo positief was in Vlaanderen, telde men in Wallonië - en sedert 1935 ook in Brussel- meer sterfgevallen dan geboorten. De natuurlijke bevolkingsaanwas in het Nederlandse taalgebied liep op tot 305 841 eenheden, het bevolkingscijfer in Wallonië daarentegen daalde met 120 201 en dat van Brussel met 28 261 eenheden. Het dieptepunt werd bereikt in 1940-1941. Deze ontvolking begon in 1927 in het arrondissement Aat, breidde zich in 1928 uit tot het arrondissement Hoei en werd in 1933 veralgemeend in de provincies Henegouwen, Luik en Namen. Zonder één uitzondering telden alle Waalse arrondissementen in 1940, 1944 en 1945 meer sterfgevallen dan geboorten. Het ontvolkingsproces was zodanig geëvolueerd dat het een reëel vraagstuk werd voor geheel Wallonië. Ook in de naoorlogse periode speelde Vlaanderen een aanzienlijke rol in de natuurlijke ontwikkeling van de rijksbevolking, aangezien het Nederlandstalige gebied 83% van de totale natuurlijke aangroei leverde. Tussen 1950 en 1962 kwamen ieder jaar in België gemiddeld 44 000 inwoners bij ten gevolge van een positief natuurlijk saldo. Het aandeel van Vlaanderen in deze gemiddelde groei bedroeg 36 700 eenheden (= 83,4%). Met de jaren zestig-zeventig volgde evenwel, ook in Vlaanderen (supra), de kentering. Evenzeer werd het natuurlijk accres er nagenoeg onbestaand. Misschien wordt het zelfs al te weinig onder de aandacht gebracht terwijl het, ingeschat naar de toekomst toe, een heel belangrijke vaststelling is. Tussen de late jaren zestig en het begin van de jaren negentig daalde het geboortencijfer in Vlaanderen sterker dan in Wallonië. In afgeleide orde kan het er enkel toe leiden dat op termijn ook de relatieve veroudering zich hier te lande scherper zal laten aanvoelen.

Natuurlijke aangroei in Vlaanderen, 1861-1990.

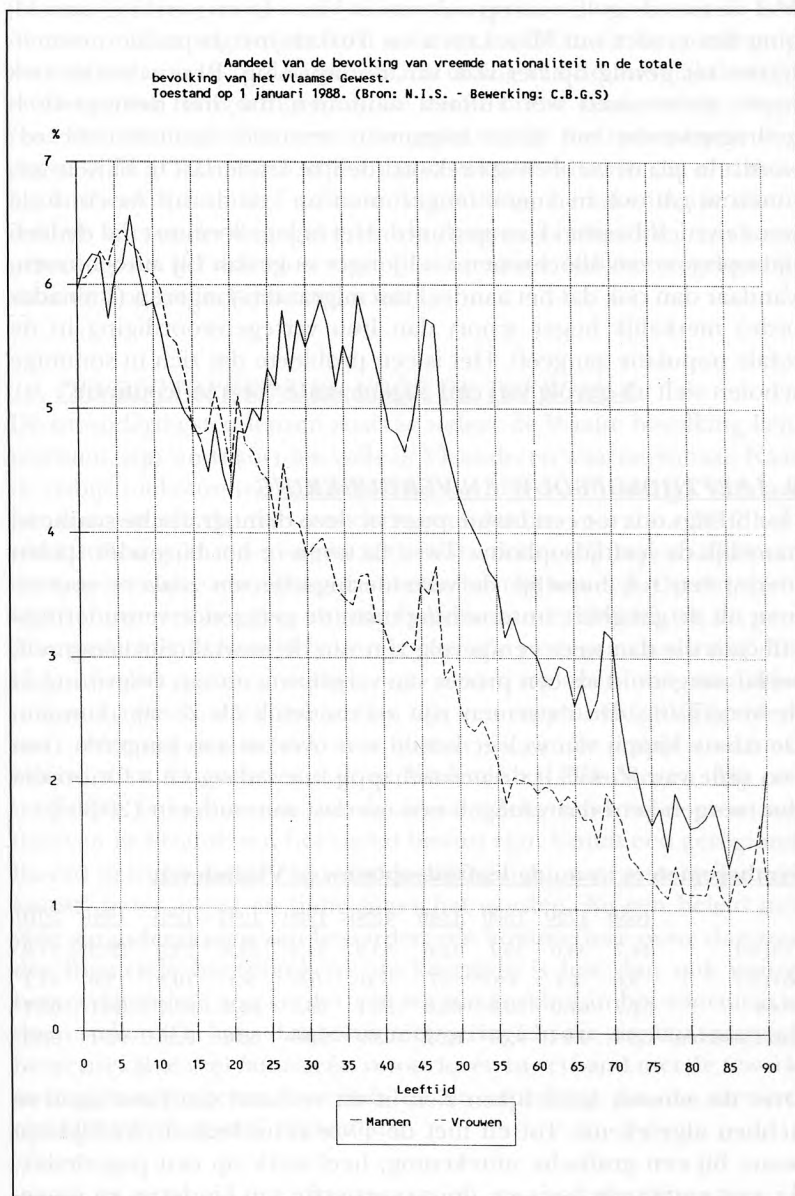

Natuurlijke aangroei Wallonië, 1861-1990.

Eerder wazen we er reeds op dat de effecten van de natuurlijke groei, door rekening te houden met de migratiestromen, moeten bijgestuurd worden. Een relatieve overbevolking in vergelijking met de tewerkstellingskansen was aldus tot het midden van deze eeuw een realiteit in Vlaanderen. Vandaar dan ook dat de migratiestromen, parallel met de oprichting van de Belgische staat meer dan een eeuw lang als een transfer van het Noorden naar het Zuiden bekend stonden. Toen niet meer of steeds minder in Vlaanderen kon gerecrueteerd worden, hetzij uit demografische overwegingen (denataliteit in Vlaanderen) dan wel omdat de economische groeipolen sterker in Vlaanderen onderbouwd geraakten, kwam de externe toestroom van

allochtonen op gang. Met ingang van de jaren zestig en zeventig werd daartoe trouwens ook in Vlaanderen overgegaan, zij het dan met een andere vorm van recrutering van migranten dan weleer in Wallonië het geval was geweest.

De regionale contrasten op het vlak van de migrantenpopulatie zijn navenant. Weliswaar is de concentratie veel geringer in Vlaanderen (5%) dan in Wallonië (13%) en Brussel (30%); naar origine is het zo dat de eerste golf migranten, die zich overwegend in Henegouwen (en Limburg) vestigden uit o.m. Italië en Polen afkomstig waren. Met de tweede golf, waarop ook vanuit Vlaanderen werd ingespeeld, ging het eerder om Marokanen en Turken met bepaalde neveneffecten tot gevolg op het vlak van de inpassing. Recent onderzoek heeft ondertussen wel kunnen aantonen dat het demografisch gedragspatroon van deze migranten versneld "gemoderniseerd" wordt. In plaats van een spreekwoordelijke kinderlast te blijven vertonen wordt ook in migrantengezinnen op een drastische controle van de vruchtbaarheid aangestuurd. Het belet allerminst dat de leeftijdsopbouw van allochtonen veel jonger oogt dan bij autochtonen. Vandaar dan ook dat het aandeel van migranten-jongeren (tot nader orde) merkelijk hoger scoort dan hun vertegenwoordiging in de totale populatie aangeeft. Het is een probleem dat zich in sommige scholen stelt als gevolg van een zogenaamde "overconcentratie".

9. LEEFTIJDOPBOUW EN VEROUDERING

Het brengt ons tot een laatste punt in deze demografische synthese, namelijk de leeftijdsopbouw. Twee factoren in het bijzonder spelen hierbij een rol, namelijk de verouderingseffecten zoals ze voorkomen uit de gangbare ontgroening naast de geëigende verouderingseffecten die dan weer een gevolg zijn van de mortaliteitsdaling zelf, veelal aangeduid als een proces van vergrijzing en van vergrijzing in de vergrijzing. De extremen zijn zo duidelijk als ze zijn kunnen. De maatschappij van weleer kende een overlast aan jongeren (van een orde van 35-45%); de maatschappij van vandaag en a foriori die van morgen kent daarentegen een overlast aan ouderen (25-35%).

Synthesemeters i.v.m. de leeftijdsopbouw in Vlaanderen

	<u>1630</u>	<u>1720</u>	<u>1800</u>	<u>1846</u>	<u>1880</u>	<u>1900</u>	<u>1947</u>	<u>1961</u>	<u>1981</u>	<u>2010</u>
- 15(%)	44,7	34,6	35,1	31,6	33,9	34,4	23,8	25,5	20,3	17,8
65+(%)	3,6	4,4	4,9	5,7	7,0	6,5	9,4	10,8	13,6	17,1
15-64	51,7	61,0	60,0	63,0	59,1	59,1	66,8	63,7	66,1	65,1
Last Passieven	0,94	0,64	0,67	0,59	0,69	0,69	0,50	0,56	0,51	0,54

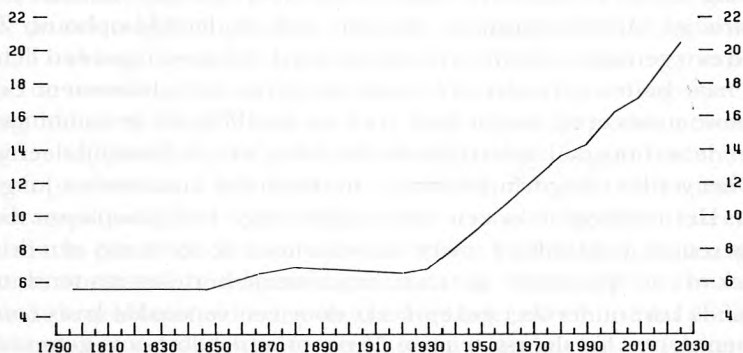
Over de eeuwen heen lijken zich in dit verband vier faseringen te hebben afgetekend. Tot en met de 17de eeuw leek de leeftijdsopbouw, bij een grafische uittekening, heel sterk op een pagodedak, d.i. met een brede basis en, door oversterfte van kinderen en jonge-

ren, een naar binnen gebogen opbouw met spitse top. Met het einde van de 18de en de eerste helft van de 19de eeuw, door een lichte daling van de kindersterfte maar vooral door het optreden van een restrictief huwelijkspatroon, wijzigde zich de leeftijdsopbouw. Zo trad een geringe relatieve versmalling van de basis op naast een lichtjes naar buiten gebogen curve voor jongeren en volwassenen. Een nieuwe nuancering volgde kort vóór en na 1900, dit in combinatie met de verhoogde kinderrijkdom, de daling van de huwelijksleeftijd en het verder terugdringen van de sterfte onder kinderen en jongeren. Het resulteerde in een meer gelijkmatige leeftijdsopbouw die, gegeven de gelijkenissen, meer dan voorheen de vorm van een driehoek of een "pyramide" aannam. Een ultieme hertekening tenslotte is sinds kort onderweg, gekenmerkt door een versmalde basis (ontgroening) en het doorstoten van de naoorlogse babyboom-generatie naar de hogere leeftijdscategorieën.

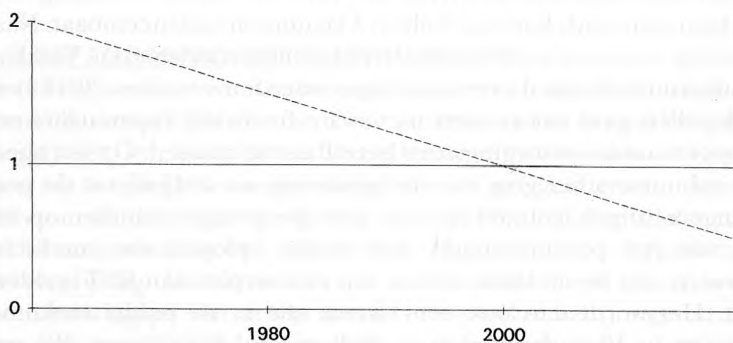
10. GEVOLGTREKKINGEN VOOR DE TOEKOMST

De verouderingstendenzen zoals ze weleer de Waalse bevolking kenmerkten, zijn sinds kort ten volle in Vlaanderen waarneembaar. Naar de nabije toekomst toe kan zich dit enkel blijven affirmeren. Vandaar het vooruitzicht dat de verouderingstendenzen vooral na 2010 heel sterk zullen gaan doorwegen met zware financiële repercussies om de opgebouwde verzorgingsstaat betaalbaar te houden. Op dat ogenblik zal immers het gros van de babyboom uit 1945-65 tot de pensioengerechtigde leeftijd behoren, met alle gevolgen vandien op het vlak van het pensioenstelsel, het verder oplopen van medische onkosten, het beschikbaar stellen van een surplus aan RVT-bedden, enz... Het wordt dan ook een factuur die in de nabije toekomst zwaarder in Vlaanderen dan in Wallonië zal doorwegen. Bij een mogelijke federalisering van de Sociale Zekerheid moet men zich daarvan in Vlaanderen heel goed bewust zijn. Vanuit een geregionaliseerd beleid houdt het in dat de uitdagingen van zo'n "grijze toekomst" beter attent en tijdig ingeschat worden. Bij een beleid met visie garandeert men zijn bejaarden een kommerloze ouwe dag zonder financiële hoofdbreken; de keerzijde is hoe dan ook weinig bemoedigend en zou eerder een sociaal kerkhof in het vooruitzicht doen stellen. De kans daartoe is niet gering! In die zin kan men zich beter niet al te veel fantasieën veroorloven in verband met de tewerkstelling van jongeren enerzijds en de inperking van de carrièreopbouw van "anciens" anderzijds.

Procent 65-plussers in Vlaanderen.

Verhouding van het aantal jobzoekers t.o.v. het aantal jobverlaters.

Voorbij het jaar 2000 komen duizende jobs vrij door het feit dat voortaan meer jobverlaters dan jobzoekers geteld zullen worden met een veelheid aan vacatures tot resultaat. Binnenkort vraagt men dus aan jongeren om meer te werken, aan ouderen om langer te werken! Het wordt de realiteit kort na 2000. Wanneer men kort vóór 2000 uit een bepaalde hoek net het tegendeel hoort vertellen, dan lijkt dit het zoveelste bewijs dat men bij het uittekenen van het beleid onvoldoende met wetenschappelijke inzichten rekening houdt. Zo werd het verouderingsproces in Vlaanderen jaren geleden in het vooruitzicht gesteld terwijl er vanuit de politieke hoek nauwelijks rekening mee gehouden werd. De snelheid en de effecten van dit verouderingsproces worden tot op heden onvoldoende en soms verkeerde-

lijk ingeschat. Hoe eraan te remediëren is, wordt al te weinig in overweging genomen. Nochtans gaat het telkens om uitdagingen die de toekomst van Vlaanderen ernstig hypothekeren. Ze tijdig onderkennen is één zaak; er terdege rekening mee houden door het beleid erop af te stemmen is voortaan de opdracht.

SELECTIEVE BIBLIOGRAFIE

- R. ANDRE - J. PEREIRA - ROQUE,
La démographie de la Belgique au XIXe siècle, Brussel, 1974.
- H. BOGAERT - M.J. FESTJENS,
Onderzoek naar de weerslag van een verouderende bevolking op de sociale zekerheid : een lange-termijnverkenning, 1992-2050, in *Ouderen in solidariteit. Vlaams Welzijnscongres*, Zaventem, 1993, pp. 41-77.
- E. BOSMAN,
Bevolkingsbeleid in België sinds de Tweede Wereldoorlog, in *Centrum Bevolkings- en Gezinsstudies*, Brussel, 1991, pp. 68-97.
- C. BRUNEEL,
La mortalité dans les campagnes. Le duché de Brabant aux XVII et XVIIIe siècles, Leuven, 1977.
- P. CABUS,
De stedelijke ontwikkeling in Vlaanderen, 1947-1976 : vaststellingen en indicaties voor een stedelijk beleid, in *Berichten Gewestelijke Economische Raad voor Vlaanderen*, 1980, pp. 109-151.
- R. CLIQUET - D.J. VAN DE KAA,
De bevolkingsontwikkeling in Vlaanderen en Nederland, in *Ons Erfdeel*, 1986.
- A. COSEMANS,
De bevolking van Brabant in de XVIIe en XVIIIe eeuw, Brussel, 1935.
- J. CUVELIER,
Les dénombrements des foyers en Brabant, Brussel, 1912-1913.
- H. DAMAS,
Le mouvement naturel de la population belge : son évolution de 1846 à 1960, in *Bevolking en Gezin*, 1964, pp. 64-120.
- P. DEPREZ - CHR. VANDENBROEKE,
Population growth and distribution, and urbanization in Belgium during the demographic transition, in R. LAWTON - R. LEE (eds.), *Urban population development in Western Europe from the late-eighteenth to the early-twentieth century*, Liverpool, 1989, pp. 220-257.
- M. DEVISCH - D. VANDERSTAPPEN,
National population bibliographics : Flanders, Brussel, 1990.
- G. DOOGHE,
De bevolking, in *Twintig eeuwen Vlaanderen*, deel 8, Hasselt, 1978, pp. 10-127.

- G. DOOGHE,
The aging of the population in Belgium, Kapellen, 1985.
- W. DUMON,
Het gezin in Vlaanderen, Leuven, 1977.
- W. DUMON,
Het profiel van het Vlaams gezin, in *Twintig eeuwen Vlaanderen*, deel 7, Hasselt, 1979, pp. 265-326.
- W. DUMON,
Het profiel van de vreemdelingen in België, Leuven, 1982.
- W DUMON - G.A. KOOY,
Echtscheiding in België en Nederland, Deventer, 1983.
- H. HASQUIN,
La préoccupation démographique dans le mouvement wallon (1912-1962), in *Hommages à la Wallonie. Mélanges d'histoire, de littérature et de philologie wallonnes offerts à M.A. Arnould et P. Ruelle*, Brussel, 1981, pp. 253-267.
- E. HELIN
Demografische ontwikkeling van de Zuidelijke Nederlanden, 1500-1800, in *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 5, 1980, pp. 169-194.
- C. HENRYON - E. LAMBRECHTS,
Le mariage en Belgique : étude sociologique, Brussel, 1968.
- C. JACQUART,
La mortalité infantile dans les Flandres. Etude de démographie Belge, Brussel, 1907.
- P. KLEP,
Urbanization in a pre-industrial economy : the case of Brabant, 1374-1930, in *Belgisch Tijdschrift Nieuwste Geschiedenis*, 1976, pp. 153-168.
- P. KLEP,
Population estimates of Belgium by province (1375-1831), in *Historiens et Populations. Liber amicorum E. Hélin*, Louvain-la-Neuve, 1991, pp. 485-507.
- R. LESTHAEGHE,
Een demografisch model voor de Oostvlaamse landelijke populatie in de 18de eeuw, in *Belgisch Tijdschrift Nieuwste Geschiedenis*, 1974, pp. 61-100.
- R. LESTHAEGHE,
The decline of Belgian fertility, 1800-1970, Princeton, 1977.
- R. LESTHAEGHE e.a.,
Demografische alternatieven voor België en hun sociale en economische implicaties, Amsterdam-Antwerpen, 1979.
- R. LESTHAEGHE,
De demografische uitdaging, in *Vlaanderen Morgen*, 1987, pp. 19-43.
- R. LESTHAEGHE - P. DEBOOSERE,
De demografische componenten van de bevolkingsveroudering in de Belgische economische context. Een exploratie op lange termijn, Brussel, 1995 (working paper, nr. 1995-1).

- G. MASUY - STROOBANT,
Les déterminants individuels et régionaux de la mortalité infantile. La Belgique d'hier et d'aujourd'hui, Brussel, 1983.
- K. MATTHIJS,
Belgoscopie. De Belgen, de Vlamingen en de Walen. Wie ze zijn, waar ze wonen en hoe ze leven, Tiel, 1988.
- R. MOLS,
 Bilan d'ensemble des recherches de démographie historique en Belgique depuis une vingtaine d'années, in P. HARSIN - E. HELIN (eds.), *Actes du Colloque International de Démographie Historique*, Luik, 1963, pp. 121-153.
- R. MOLS,
 Les Bruxellois, d'où viennent-ils, in *La Revue Nouvelle*, 1968, pp. 236-258.
- M. POULAIN - M. FOULON,
 L'immigration flamande en Wallonie : évaluation à l'aide d'un indicateur anthroponymique, in *Belgisch Tijdschrift Nieuwste Geschiedenis*, 1981, pp. 205-244.
- A. SAUVY - R. PRESSAT,
 Le problème de l'économie et de la population en Wallonie, in *Revue du Conseil Economique Wallon*, 1962, pp. 1-51.
- A. SEGAERT - H. PAGE,
 Voorkeuren inzake gezinsgrootte en -samenstelling bij Turkse en Marokkaanse vrouwen, in *Working papers Etnische minderheden in België*, Gent-Brussel, 1994.
- J. STENGERS,
Emigration et immigration en Belgique au XIXe et au XXe siècle, Brussel, 1978.
- J. THEYS,
Een analyse van de Westvlaamse grensarbeid in Noord-Frankrijk, Brugge, 1969.
- J. VAN DE KAA - R. LESTHAEGHE,
Bevolking : groei en krimp, Deventer, 1986.
- CHR. VANDENBROEKE,
 Prospekt van het historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen : in *Handelingen Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, 1976, p. 1 85.
- CHR. VANDENBROEKE,
Uit de schmerzzone. De toekomst van de Vlaamse Beweging, Tiel, 1987.
- CHR. VANDENBROEKE,
 De leeftijdsopbouw van de plattelandsbevolking in Vlaanderen tijdens het Ancien Régime, in *Handelingen Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, 1993, pp. 109-118.
- CHR. VANDENBROEKE,
 Gezondheidszorg, morbiditeit en sterfterisico's per regio, in *Vlaanderen Morgen*, 1993, pp. 29-35.
- H. VAN DER HAEGEN,
 Honderd jaar pendel naar Brussel, evolutie en evaluatie, in *De Aardrijkskunde*, 1982, pp. 119-128.

- E. VAN HYFTE,
De invloed van de taalgrens op de evolutie van de vruchtbaarheid in België vanaf 1846, in *Bevolking en Gezin*, 1976, pp. 167-181.
- F. VAN MECHELEN,
Dynamiek van over- en onderbevolking, Antwerpen, 1963.
- F. VAN MECHELEN e.a.,
Bevolkingsproblemen, Hasselt, 1966.
- P. VAN PRAAG,
Het bevolkingsvraagstuk in België. Ontwikkeling van standpunten en opvattingen (1900-1977), Kapellen, 1979.
- P. VAN PRAAG,
Demografische ontwikkeling van de Zuidelijke Nederlanden circa 1800-circa 1975, in *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, deel 10, pp. 94-105.
- D. VEYS,
De sterftetafels, transversaal en longitudinaal in België, in *Bevolking en Gezin*, 1981, pp. 205-227.
- C. WATTELAR,
Evolution et comparaison régionale de la nuptialité en Belgique, in *Recherches Economiques de Louvain*, 1966, pp. 407-441.
- P. WILLEMS,
Demografisch overzicht België : 1950-1990, in *Centrum Bevolkings- en Gezinsstudien*, 1991, pp. 1-47.
- P. WILLEMS,
Demografische vooruitzichten, 1992-2050, in *Ouderen in Solidariteit. Vlaams Welzijnscongres*, Zaventem, 1993, pp. 9-40.

BOEKBESPREKINGEN

A. JAMEES, **De oorkonden van Pitsenburg commanderij van de Duitse Ridderorde te Mechelen (1190-1794), dl. III: 17 januari 1345-16 december 1399.** Antwerpen, 1996, II-334 p.

Eerder reeds (Handelingen 1992, 1-2, p. 133-135) hadden we de gelegenheid een bespreking te wijden aan de monumentale uitgave van de oorkonden van de commanderij van Pitsenburg, het levenswerk van Alfred Jamees, ere-assistent bij het Rijksarchief. Thans ligt het derde deel voor, dat de uitgave van ruim 300 oorkonden bevat voor de periode 1345-1399.

Hoewel het werkgebied van ons genootschap in deze uitgave slechts sporadisch aan bod komt kan toch worden gewezen op enkele interessante stukken. Vermelden we o.a. een oorkonde van 14 januari 1348 verleden voor burgemeesters, voogd, schepenen en raad van de drie steden van Vlaanderen, Gent, Brugge en Ieper, in vol parlement te Brugge vergaderd betreffende een geschil waarin o.m. de procurators van Ter Duinen en Ter Doest betrokken partij waren en een akte van 28 februari 1358 verleden voor de schepenen van Diksmuide waarbij de commandeur van Pitsenburg het goed van der Alemanne te Diksmuide, Esen en Sint-Jacobs-Kapelle in cijns neemt. Een uitstekende index van persoons- en plaatsnamen verhoogt aanzienlijk de bruikbaarheid van deze uitgave.

Ingevolge een overeenkomst tussen het Algemeen Rijksarchief en het Stadsarchief te Mechelen berust het fonds Pitsenburg thans op laatstgenoemde plaats.

M. Nuyttens

JACQUES PAVIOT, **Philippe de Clèves, seigneur de Ravestein. L'instruction de toutes manières de guerroyer (...) sur mer. Edition critique du manuscrit français 1244 de la Bibliothèque nationale de France.** Librairie H. Champion, Paris, 1997, 126 p.

De studie door Jacques Paviot gewijd aan een deel van het opus door Filips van Kleef geschreven over het oorlogvoeren, ligt in het verlengde van zijn doctoraal proefschrift en van zijn bronnenpublicatie gewijd aan de relaties tussen Portugal en Bourgondië, en meer bepaald aan de maritieme politiek van de Bourgondische hertogen tussen 1384 en 1482. (Zie recensies in ons tijdschrift, jaargang 133, 1996, p. 201-206).

De hier behandelde studie bestaat uit een biografische nota over de auteur, Filips Van Kleef (1456-1528) en een kritische uitgave van het deel van diens opus dat gewijd is aan het oorlogvoeren op zee.

Hierin kan men leren dat het voeren van oorlogen, zowel te land als ter zee, niet lukraak gebeurde, maar op basis van een door de eeuwen heen gegroeide theorie van de krijgskunst die aan de bevelvoerders en in de eerste plaats aan de jonge edellieden werd aangeleerd.

Biografie Filips Van Kleef

Precies zestig jaar geleden verscheen over de heer van Ravestein een eerste en voorlopig laatste uitgebreide biografie door A. De Fouw, *Philips van Kleef, Een bijdrage tot de kennis van zijn leven en karakter* (Groningen, 1937).

Men vindt er een recensie over door Eg. Strubbe in ons tijdschrift (jaargang 80, 1937, blz. 172-173).

Hoewel in stijl en apologetische strekking wat verouderd, blijft het een lezenswaardig werk. Op basis hiervan heeft Paviot een heel wat beknopter en zakelijker biografische nota opgesteld : een goede samenvatting van een lange en bewogen levensloop.

Hiermee is het laatste over Filips van Kleef zeker niet gezegd. Zoals veel "tweede violen" behoort hij tot de relatief vergetenen van de geschiedschrijving. Nochtans heeft hij niet alleen een lang en actief leven geleid in topfuncties, maar vooral heeft hij tussen 1488 en 1492, een cruciale rol gespeeld in de Nederlanden.

In 1488 kon Maximiliaan de vernederende behandeling die hem in Brugge was te beurt gevallen, slechts beëindigen door de voorwaarden te aanvaarden die hem door de Vlaamse gemeenten waren opgelegd. Zodra bevrijd beriep hij zich op de staatsraison om de getekende akkoorden met de voeten te treden. Toen vond hij Filips van Kleef op zijn weg.

Deze nam een principieel standpunt in, verzaakte aan zijn hoge functies als legeraanvoerder en als één van de voornaamsten aan het Bourgondisch Hof, en plaatste zich aan het hoofd van de rebellerende Vlaamse en Brabantse steden tegen Maximiliaan en zijn Duitse achterban.

De strijd duurde van 1488 tot 1492. Hadden de steden niet, de één na de andere Ravestein in de steek gelaten, met Gent en Brugge als laatsten, zodat hem uiteindelijk alleen nog Sluis overbleef, dan zou de geschiedenis van onze gewesten er wellicht anders uitgezien hebben.

De middeleeuwse trouw aan het gegeven ridderwoord vond in Ravestein een late en eerder uitzonderlijke beoefenaar. "Le dernier héros du moyen-âge en Belgique" zoals G. Guillaume al in 1870 schreef.

Hiermee schreef Van Kleef een nieuwe bladzijde in de romantische geschiedenis van het geslacht Kleef, die begon met het mytische verhaal uit de Arthursage : over Lohengrin, de ridder met de zwaan, zoon van Parsifal, en eerste heer van Kleef, model van de ridder zonder vrees of blaam die belangeloos voor de bedreigde onschuld in de bres sprong.

De herinnering aan deze legendarische afstamming werd in de familie in eer gehouden, zoals bleek in 1454, toen de vader van Filips, hertog Adolf van Kleef in Rijsel een groot banket gaf waarop het wapenpas van de Gouden Zwaan volgde, dat de introductie was tot het weergaloos hertogelijk banket van de Fazant waarop de geloften werden afgelegd om op kruisvaart te trekken.

Nadat hij in 1492 het onderspit had moeten delven tegen Maximiliaan, vond Filips van Ravestein een nieuwe activiteit, door zich in dienst te stellen van zijn neef, de Franse koning Lodewijk XII. In die hoedanigheid voerde hij een allerlaatste en mislukte "kruistocht" tegen de Turken aan en werd hij gouverneur van Genua. Ook daar handelde hij heel persoonlijk door zich in de strijd tussen adel en burgerij aan de kant van deze laatsten te scharen. Noch door de Fouw noch door anderen werd tot hertoe een sluitende verklaring gegeven voor de houding van Filips van Kleef en voor de motieven die hem bezielden. Hij blijft dus nog altijd in grote mate een enigmatische figuur.

Er zijn ook nog heel wat andere aspecten die belichting verdienen.

Ravestein was bv. één van de belangrijke opdrachtgevers voor het vervaardigen van verluchte handschriften en de bezitter van één van de grote verzamelingen van zijn tijd. Zijn bibliotheek kon minstens met die van Lodewijk van Gruuthuse wedijveren. Die thans over vele openbare verzamelingen verspreide handschriften wachten nog op een globale studie en evaluatie.

Ook over zijn Brugse woning, het Hof van Ravestein (thans Molenmeers 11), over zijn veelvuldige aanwezigheid in Brugge en over zijn relaties met het Brugse stadsbestuur, vooral dan in de bewogen periode 1485-1492 is de synthese nog te maken, op basis van de vele elementen die her en der in de geschriften van de tijd te vinden zijn en die niet door De Fouw en tot hier toe ook niet door onze locale geschiedschrijving in de verf zijn gezet. Daarbij zouden ook nog zijn activiteiten kunnen gevoegd worden als heer van Wijnendale, van Ingelmunster, van Roesbrugge en van Sint-Eloois Vijve. Gelet op de familiebanden behield Filips van Kleef steeds nauw contact met de Bourgondiërs. Hij kende zijn grootoom Filips de Goede en zijn neef Karel de Stoute, kreeg zijn opvoeding samen met Maria van Bourgondië (voor wie hij zelfs als mogelijke echtgenoot werd vernoemd) en onderhield, ondanks de blijvende vijandschap met Maximiliaan, goede betrekkingen met Filips de Schone, met Margaretha van Oostenrijk en met Karel van Gent, de latere Keizer Karel. Hierbij kan er ook nog worden aan herinnerd dat het op zijn domein Wijnendale was, waar hij zelf in 1528 zou sterven, dat Maria van Bourgondië, naar aanleiding van een door hem georganiseerde jachtpartij, haar fatale val deed.

In de opdracht van zijn boek aan de jonge vorst Karel, liet Ravestein niet na er aan te herinneren dat hij zelf afstammeling was van de Bourgondische hertogen, maar tevens van de Franse en Portugese vorstenhuizen. Hij had er ook de Engelse Tudors kunnen bij vernoemen.

De biografische nota houdt toch nog een paar vergissingen in. Zo bv. schrijft Paviot m.b.t. de vader van Ravestein, hertog Adolf van Kleef: "il fut l'un des artisans de la paix de Bruges en 1485 entre l'archiduc Maximilien et les Flamands révoltés (dirigés notamment par son fils Philippe)". In deze zin worden drie afzonderlijke feiten verward.

- 1) De vrede van 1485 kwam tot stand eerder ondanks Adolf, die als raadsheer-voogd van Filips de Schone, nogal tegen Maximiliaan ageerde terwijl Filips van Kleef toen volledig aan de kant van de koning der Romeinen stond.
- 2) De Vlaamse revolutie waar Filips de leiding van had werd met een vredesovereenkomst besloten in oktober 1492, maar toen was Adolf net dood.
- 3) Waar Adolf wel in tussen kwam was om in mei 1488 zijn zoon te overtuigen mee als garant de vrede tussen Maximiliaan en de drie Leden van de Staten te ondertekenen. Filips, die – terecht zoals zou blijken – niet zo veel vertrouwen had in Maximiliaans' respect voor de plechtige eed die hij had afgelegd – liet zich pas zien nadat zijn vader hem in Sluis was gaan smeken om naar Brugge te komen en zich bij de vredesakkoorden aan te sluiten.

Ook de vermelding dat de jonge Filips van Kleef in 1482 lid van de regentschapsraad werd na de dood van Maria van Bourgondië is onjuist: het was zijn vader Adolf die deze functie vervulde.

"L'art de guerroyer"

Toen Ravestein zestig werd en naar de Nederlanden terugkeerde, vestigde hij zich eerst in Edingen (toebehorend aan zijn vrouw Françoise van Luxemburg) en daarna in zijn kasteel van Wijnendale, dat een bezoekoord werd voor prominenten (onder wie Keizer Karel), voor hoge geestelijken (Filips van Bourgondië, bisschop van Utrecht) en voor geleerden (o.m. Gerard Geldenhauer).

Hoewel hij tot aan zijn dood één van de voornaamste raadgevers van Margaretha en vertrouwensman van Karel bleef, had hij vrije tijd. Die benutte hij – en ook in dit opzicht was hij een uitzondering onder de hoge adel – om een boek te schrijven waarin hij zijn ervaringen meedeelde over het oorlogvoeren te land en ter zee.

Met deze intellectuele activiteit liep hij in het voetspoor van zijn Portugese familie.

Zijn grootvader Pedro was een erudiete man die een ascetisch tractaat schreef en Cicero in het Portugees vertaalde; zijn grootoom koning Edward schreef een werk over de trouw in de vriendschap en zijn andere grootoom Hendrik de Zeevaarder was ontdekkingsreiziger en cartograaf. Ravestein die zeer bewust was van zijn illustere voorgeslacht, zal dit ongetwijfeld geweten hebben.

Bij het schrijven van zijn boek werd hij bijgestaan door een scribent, Gontier Chastelain, bastaardzoon van de Bourgondische historiograaf Georges Chastelain en een tijdlang deken van Torhout.

Het werk verscheen pas in 1558 in druk maar te oordelen naar de vele bewaarde manuscripten en de vertalingen in het Duits en het Nederlands, moet het daarvóór al veelvuldig in de geïnteresseerde middens gecirculeerd hebben.

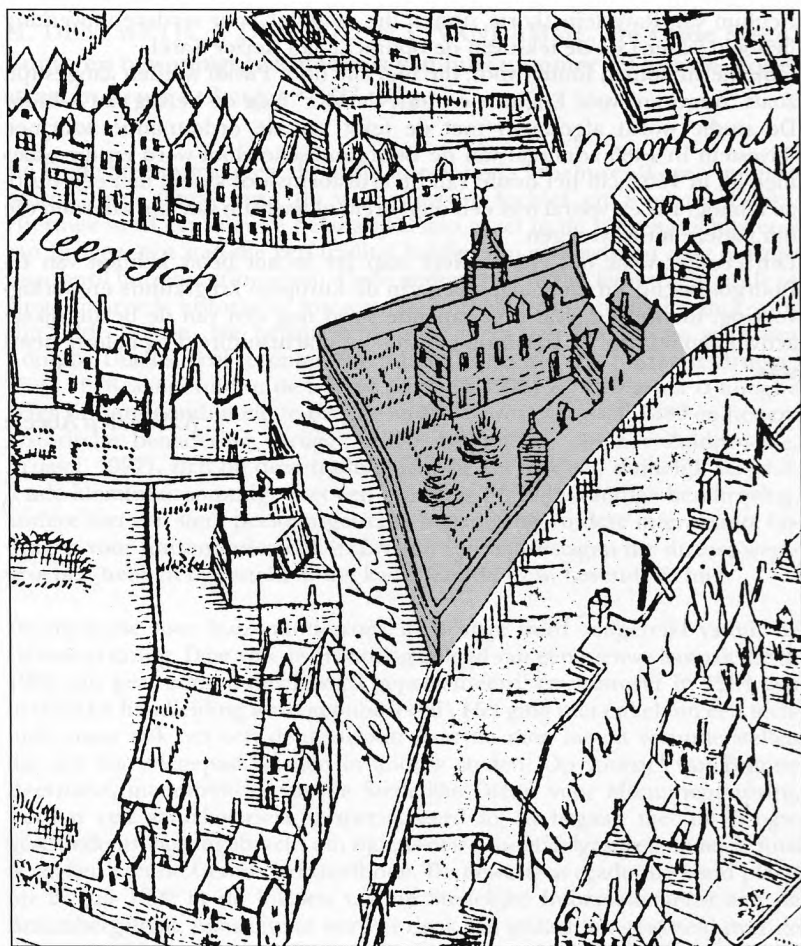
Als specialist van de Bourgondische zeemacht, heeft J. Paviot zich in zijn studie beperkt tot een kritische uitgave van het relatief korte hoofdstuk (dertig gedrukte bladzijden) gewijd aan het oorlogvoeren op zee.

Ravestein moet er nogal wat werk aan gehad hebben, want de kopiist (Chastelain of iemand anders) maakte er een potje van : méér dan 600 correcties, die waarschijnlijk door Ravestein zelf werden aangebracht, en die Paviot in voetnota's aanduidt en duidt.

Het was dus op zich al een hele onderneming om deze tekst correct en leesbaar weer te geven. Toch lijkt het wel enigszins verwonderlijk dat Paviot het bij één enkel handschrift heeft gehouden en nauwelijks een vergelijking heeft gemaakt met de zes andere bekende handschriften in het Frans (waarvan er nochtans één in dezelfde Bibliothèque Nationale en één in Valenciennes wordt bewaard) en ook niet met de gedrukte tekst uit 1558, waarvan hij vermoedt dat hij op basis van het door hem thans gepubliceerde handschrift tot stand kwam. Typisch Frans is (als we dit wat oerbiedig mogen opmerken) dat hij een Duitse studie over de manuscripten (P. Renner, *Das Kriegsbuch Herzogs Philips von Cleve*, Heidelberg, 1960) niet heeft geraadpleegd.

Dit belet niet dat er nu, alvast voor het zeegedeelte van Ravesteins werk, een duidelijke en leesbare tekst bestaat, waarin men de synthese vindt van hoe een krijgsheer, die de praktijk van de zeeoorlogen had meegemaakt, deze vorm van oorlogvoeren in zijn tijd bekeek.

Vooraan de tekst over de oorlog ter zee, heeft Paviot ook de korte inleiding van het gehele werk gepubliceerd. Deze bevatte een soort stenografisch cur-

Het Hof van Ravestein in Brugge, gebouwd op het leengoed Leffingemuur, op de hoek van de Molenmeers met de Leffingestraat (Kaart Marcus Gerards 1562)

riculum van Ravestein (korte zinnen die duidelijk voor verdere uitwerking bedoeld waren) en de tekst van de opdracht aan Keizer Karel.

Ook hierin komen fouten voor, die niet alle door Paviot werden aangestipt, zoals "Anguyen" voor Enghien en "duc des Acs" voor de hertog van Saksen. De studie wordt afgesloten met de tekst van de ordonnantie waarmee Ravestein in 1485 admiraal van de Bourgondische vloot werd en die waarmee hij in 1502 aan het hoofd van de kruistocht vloot kwam, met een nuttige bibliografie en vooral met een uitgebreid glossarium van alle woorden die om nadere uitleg vroegen.

Een erudiet werk dat een verdere stap zet in het beter kennen van de Bourgondische, en meer algemeen van de Europese krijgskunde en oorlogvoering, in een tijd waarin gewapende strijd nog één van de belangrijkste activiteiten was van de steeds op gebieds- en machtsuitbreiding beluste heersers.

A. Van den Abeele

H. DENEWETH, J. D'HONDT & L. VANDAMME, De Oude Steen. Bouw- en bewoningsgeschiedenis van huis nummer 29 aan de Wollestraat in Brugge. Brugge, 1997, 88 p.

De Oude Steen verscheen als eerste in een reeks brochures 'Leven in oude huizen', een uitgave van de v.z.w. Levend Archief en Roularta Books. Hiermee werd een nieuwe belangrijke stap gezet in de huizengeschiedenis van Brugge, een stad die een traditie huldigt van aandacht en zorg om zijn waardevol huizenpatrimonium. Geen andere stad in ons land tracht sinds zo lange tijd reeds historische interesse te koppelen aan praktische zorg voor zijn oude huizen. We herinneren onder meer aan het vroege werk van Adolphe Duclos. Veel recenter sloten Luc Devliegheer (De huizen te Brugge, Tielt, 1968, aangevuld in de tweede editie in 1975) en Catharina D'hooghe (Het Sint-Andreasdomein te Brugge en zijn bewoners tussen 1380 en heden: historische benadering, Brugge, 1996; De huizen van het Zuidproosse, Brussel, 1997), zich bij deze traditie aan, zij het met een duidelijk verschillende klemtoon: sommige met een grondige bouwdeskundige beschrijving, andere met een sterk persoonsgerichte benadering. Andere interessante bijdragen voor huizenonderzoek in Brugge zijn de verslagen die diverse werkgroepen hebben opgesteld in het kader van de v.z.w. Levend Archief.

De methode voor huizenonderzoek in Brugge werd aangereikt vanuit de Gentse ervaring. Daar was de grondslag gelegd van een nieuwe aanpak die in 1992 aan het ruime publiek werd gepresenteerd¹ en waarover in 1994 een praktische handleiding werd gepubliceerd². Het ging niet enkel om een techniek, maar ook om een denkpatroon waarvan men mocht veronderstellen dat het kon toegepast worden in andere steden. Op voorstel van Brigitte Beernaert, medewerkster van de Stedelijke Dienst voor Monumentenzorg, werden een aantal vorsers, gespecialiseerd in en begaan met de Brugse geschiedenis, bijeengebracht om tijdens een rondetafelgesprek nader kennis te maken met de Gentse werkmethode. De bewuste vergadering vond plaats op 27 juli 1992 in de lokalen van de Stedelijke Informatiedienst aan de Braambergstraat. Aansluitend werd er druk van gedachten gewisseld over de wijze waarop dit in Brugge kon worden toegepast. Het enthousiasme van de aanwezigen groeide zienderogen: het zaad van het huizenonderzoek in Brugge ging aan het kiemen.

Een werkkader werd aangereikt door de v.z.w. Levend Archief, een initiatief van stadsarchivaris André Vandewalle dat op de medewerking van velen en op de interesse van nog meer personen kon rekenen. In een eerste onderzoeksfase werden onder impuls van Jan D'hondt, medewerker van het Brugse Stadsarchief, de reeksen documenten bijeengesprokkeld die tot op heden de ruggengraat vormen van het huizenonderzoek in de Reiestad.

1 Zie: LALEMAN, M.C., Van materieel spoor tot boek. Nieuwe wegen voor het huizenonderzoek in Gent, in: Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent, Gent, 1992, jg.16 nr. 2, p. 5-8; LIEVOIS, D., Bouwhistorisch onderzoek van particuliere huizen in stedelijk milieu, in: Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent, Gent, 1992, jg.16 nr. 2, p. 9-26.,

2 CHARLES, L., e.a., Huizenonderzoek in Gent, Gent, 1994.

De Gentse ervaring laat toe te voorspellen dat deze ruggengraat in de nabije toekomst nog door andere archiefreeksen zal worden aangevuld. Daarom kan trouwens elk huisonderzoek na verloop van tijd worden aangevuld met nieuwe gegevens die vaak nieuwe en essentiële informatie verstrekken. Het is goed dat men zich ervan bewust is dat een mooi onderzoek als dat van De Oude Steen niet als een definitief product mag worden beschouwd en wij twijfelen er dan ook niet aan dat de auteurs nu reeds in staat zijn tal van relevante aanvullingen aan te brengen. Dit is een logisch gevolg van het opzet van het huisonderzoek zelf. Laten we ons daarom eerst buigen over dit opzet om in dit licht de studie over De Oude Steen beter te kunnen evalueren.

Een definitie van het huisonderzoek is niet eenvoudig te geven omdat ze zo allesomvattend is. De lezers van de brochure De Oude Steen hebben ongetwijfeld ontdekt hoe talrijke aspecten er te voorschijn traden van het rijke spectrum van het leven in Brugge. Het is niet te geloven wat er achter de gevel van een huis schuilgaat! In dit licht moet worden opgemerkt dat de term 'huisonderzoek' misschien ietwat ongelukkig werd gekozen omdat het begrip 'huis' al te eng kan worden geïnterpreteerd. Weinig woorden in onze taal hebben zo talrijke betekenissen. De kern ligt bij het feit dat het om een gebouw gaat dat voor een niet-publieke functie wordt gebruikt, hetzij voor bewoning, hetzij voor een economische activiteit, of zelfs voor meerdere functies tegelijk. Ook de erbij betrokken mensen vormen een essentieel element in het begrip 'huis'. Om aan het risico van betekenisverenging te ontsnappen hebben we destijds de term 'oikologie', naar het woord 'oikos' – Grieks voor 'huis' in een zeer ruime betekenis – voorgesteld, tevens als parallel met het woord 'genealogie' dat de klemtoon legt op het familieverband. Beide disciplines hebben gemeen dat ze een diachronische benadering van het geschiedkundig onderzoek voorstellen, terwijl andere historische disciplines worden gekenmerkt door een sterke periodisering en door het observeren van ruime verschijnselen en ingrijpende gebeurtenissen waarbij de individuele mens vaak in de plooiën van de veralgemening verdwijnt. De genealogie en de oikologie zijn daarentegen gericht op de concrete mens en zijn tevens periode-overstijgend omdat ze de band onderstrepen tussen de mensen die een huis gebruikten of die tot een familiale structuur behoorden, ongeacht de grote gebeurtenissen die hun wereld kenmerkten. Bijzonder interessant worden de beide benaderingen pas wanneer men erin slaagt de relatie te leggen met de grote stromingen en evenementen in het historische verloop. Dit schept mogelijkheden om de mentaliteit van de mens in zijn tijd op het spoor te komen, om te verklaren waarom iemand een welbepaald huis tot zijn uitvalsbasis koos en het aanpaste aan zijn specifieke wensen en behoeften, en ruimer om in te zien waarom een beperkt gebied in de stad door een zeker soort mensen bewoond werd en waarom dit mettertijd veranderde.

Het huisonderzoek is dus wel degelijk allesomvattend. Indien het correct opgevat en uitgevoerd wordt, dient men er alle menselijke functies bij te betrekken, behalve dan de publieke functies. Dit kan een hopeloze opdracht lijken omdat een archivalisch en materieel onderzoek nooit af kan zijn, onder meer ook omdat talrijke sporen van het verleden uitgewist of niet beschikbaar zijn. Daarom moet men er inderdaad mee rekening houden dat

elk huizenonderzoek, en dus ook dat van De Oude Steen, slechts als een voorlopig product mag worden beschouwd dat nog verrijkt kan worden wanneer andere archiefbronnen worden aangeboord of wanneer meer verfijnde technieken bij het materieel onderzoek worden toegepast. Hierbij moeten we helaas ook vaststellen dat de 'erosion of history' op diverse vlakken toeslaat: archiefdocumenten verslijten of verdwijnen, personen die hun getuigenis kunnen vertellen overlijden, materiële sporen zijn overbouwd of worden weggerestaureerd. Omdat deze verliezen onherstelbaar zijn, dragen alle generaties – ook de huidige – de verantwoordelijkheid het verleden te bewaren of te documenteren voor de toekomst. Daartoe moeten de signalen uit het verleden, zelfs het meest recente, worden herkend, bestudeerd en op een zo onuitwisbaar mogelijke manier bewaard.

Veel hangt hierbij af van de mentaliteit en de prioriteiten van het beleid. Indien men vooral oog heeft voor het onmiddellijk tijdsgebeuren, zal de historische continuïteit van de gemeenschap, die tijdelijk door de politici wordt geleid, door hen als onbelangrijk en zelfs als verwaarloosbaar worden ervaren. Indien zij er zich echter van bewust zijn dat ook zij slechts één schakel vormen in de eeuwenlange ketting van mensen en feiten, zullen zij zich inspannen om de sporen uit het verleden, ons collectief erfdeel, te helpen opsporen. Dit standpunt is ons inziens in Brugge zelfs meer evident dan in enige andere stad van ons land omdat de economie van de Stad en van zijn bewoners in belangrijke mate drijft op de aandacht voor het verleden. Talloze toeristen komen zich elke dag herbronnen aan het verleden dat zich als een film voor hun ogen ontrolt tijdens hun wandelingen door de straten. Bemerkt trouwens dat het internationaal toerisme, die naam waardig, zich in overgrote mate interesseert voor historische plaatsen. Dit bewijst duidelijk waar de nood en de interesse van de beschaafde mens gelegen is. Aandacht voor het verleden is in Brugge niet enkel een opdracht voor de toekomst, maar ook een zaak van het heden. Men mag hieruit zeker niet afleiden dat elke materiële getuigenis moet bewaard blijven: een stad is een levend organisme waarbij afbraak een normaal en belangrijk element is, op voorwaarde nochtans dat er wordt ingestaan voor een deskundige documentatie van het verleden en voor een vervanging door waardevolle elementen die niet enkel nuttig zijn voor het heden, doch waar men ook fier kan op zijn voor de toekomst.

Het huizenonderzoek is dus een essentiële discipline voor een stad als Brugge en daarom is de publicatie van een brochure als De Oude Steen een belangrijke mijlpaal. Het pleit voor de visie bij de uitgeverij Roularta Books dat ze het wetenschappelijke product van de Brugse vorsers ernstig nam en besliste haar technische mogelijkheden en verspreidingskanalen ter beschikking te stellen om de nieuwe benaderingswijze aan een ruimer publiek kenbaar te maken. Bovendien oogt de brochure mooi, het formaat is handig, het tekstbeeld aangenaam, de illustraties verzorgd, en bovendien blijft de prijs redelijk. Wat kan men meer vragen van een uitgeverij?

Dit alles was echter niet mogelijk zonder de kennis, bedrevenheid en enthousiasme van de auteurs en de leden van de werkgroep. Zij onderzochten talrijke historische aspecten van de geschiedenis van het pand. Een rente ten gunste van het kartuizerklooster Genadedal verwees hen naar eigenaars in de 14de en de 15de eeuw, onder meer Jacob Alverdoen, een voorname

Brugse poorter uit het tweede kwart van de 14de eeuw. In de troebele jaren van conflict met Maximiliaan van Oostenrijk kwam het pand in stedelijk bezit, doch in 1533 werd het opnieuw geprivatiseerd. Vanaf dan wordt aan de lezer een ononderbroken reeks van eigenaars voorgesteld waarvan de beroepsbedrijvigheid de diverse bestemmingen van De Oude Steen bepaalden: zijdehandelaar Ghysbrecht de Sluutere, Andries van Wymeersch, een makelaar in vastgoed, de schoolmeesters Cardinael, de textielhandel Schodet-de Reeper, de blauwververij, garentwijnderij en textielwinkel Bouv. In het begin van de 19de eeuw waren er nog de garentwijnders Jacques Gombert en François de Graeve en van 1820 tot 1991 werd De Oude Steen bewoond door de meubelmakersdynastie Van Waefelghem. Bij de vermelde economische activiteiten worden in kaderteksten duidingen gegeven waardoor men een beter inzicht verkrijgt in de verhaalde feiten. Ook de illustraties zijn bijzonder functioneel gekozen zodat de situering en de ontwikkeling van het bestudeerde pand goed kan worden gevolgd.

Voor het tweede deel van de brochure werd een beroep gedaan op de bouwhistorische ervaring van Jean-Pierre Esther van de Stedelijke Dienst voor Monumentenzorg en op het archeologisch onderzoek door Bieke Hillewaert van de Stedelijke Archeologische Dienst. Indien deze lijn in het onderzoek wordt verder gezet, zal wellicht in de nabije toekomst De Oude Steen qua typologie, ligging en eventueel zelfs datering, kunnen worden vergeleken met andere voorbeelden in Brugge. De confrontatie met de Stenen in Gent toonde trouwens reeds aan hoe nuttig dit is voor de duiding van een gebouw als De Oude Steen. Het inhaalmanoeuvre dat in Brugge werd ingezet voor het Stenen-onderzoek is veelbelovend en verdient alle aandacht.

De brochure De Oude Steen is dus duidelijk de vrucht van groepswork. De auteurs omschrijven het als een multidisciplinaire aanpak. Ook hierin is het werk vernieuwend in Brugge, al kan er nog verder gegaan worden op de ingeslagen weg. Onze ervaring leerde ons dat de waarde van de onderzoeksresultaten van elk huisonderzoek meer dan rechtstreeks evenredig is met de omvang en de diepgang van de interdisciplinaire samenwerking. We gebruiken hier met opzet het woord 'interdisciplinair' en niet 'multidisciplinair' omdat deze laatste term betekent dat elke discipline een bijdrage levert, zonder dat het tot een intensieve interactie van de disciplines komt. Een individuele aanpak door diverse wetenschappers, historici, archeologen, bouwdeskundigen, monumentenzorgers, paleozoölogen, paleobotanici, geografen, sociologen, economen en nog zoveel anderen, kan echter gevolgd worden door momenten van confrontatie en discussie. Men legt dan op een absoluut open wijze alle eigen gegevens aan de andere partners voor, doch men laat ook toe dat ze in vraag worden gesteld en men is tevens bereid de eigen interpretatie, argumentatie of zelfs onderzoek te verfijnen. Het lijkt geen twijfel dat het Brugse huizenonderzoek hier in de toekomst nog veel aan diepgang zal winnen door het creëren van een interdisciplinair werkkader. In De Oude Steen is de aanzet hiervan zichtbaar, maar het is ook duidelijk dat dit slechts het begin is van een evolutie. Een intense samenwerking tussen de Brugse stadsdiensten en deskundigen in eigen stad en in binnen- en buitenland moet alle betrokkenen ertoe aanzetten hun vakken ter beschikking te stellen en te verfijnen, vooral met het oog op een sterke integratie van het materieel – en het archiefonderzoek.

Het werd hoger reeds beklemtoond dat er op het gebied van het archiefonderzoek zeer mooi werk werd gepresteerd, ook al kan het worden aangevuld met nieuwe inzichten. Deze zullen niet enkel worden geput uit andere archiefbronnen, maar ook uit een meer diepgaand inzicht in de Brugse stadsgeschiedenis en in de ontwikkeling van de onmiddellijke omgeving van het pand. De Gentse ervaring leert dat dit inzicht vooral voor de Middeleeuwen groeit naargelang men meer dergelijke studies verricht. Geleidelijk aan komt er een netwerk van personen, realia en feiten te voorschijn waardoor de gevonden gegevens in een ruimer perspectief komen te staan en waardoor klemtonen of interpretaties zelfs kunnen worden bijgesteld.

Deze vaststelling mag niet worden geïnterpreteerd als een kritiek op de brochure *De Oude Steen*. De publicatie van de huidige stand van het onderzoek vormt immers precies de noodzakelijke voorwaarde om er toekomstige onderzoek aan te toetsen. Auteurs moeten op zeker ogenblik van hun hart een 'Steen' maken en hun geesteskind aan de drukpersen toevertrouwen, ook al weet niemand beter dan zichzelf dat er nog zoveel meer kon worden aan toegevoegd. Zij moeten dit risico durven lopen in de overtuiging een waardevolle bijdrage ter kennis te brengen van het publiek. Anders zou er nooit iets gepubliceerd worden.

We willen enkele concrete voorbeelden geven van de bedoelde aanvullingen. Een passage op p.19 roept vragen op. We citeren: 'Vanaf het einde van de 16de eeuw, een periode waarin we over uitvoerige verkoopakten beschikken, werd er steeds gewag gemaakt van een kleine landcijns van 24 schellingen parisis die men elk jaar de koning van Spanje (als opvolger van de graaf van Vlaanderen) schuldig was. Later geraakte de betaling van dit te verwaarlozen bedrag zelfs helemaal in onbruik. Dit roept de hypothese op als zou de Oude Steen oorspronkelijk deel hebben uitgemaakt van grafelijk bezit aansluitend op de Burg. Nadat de graaf in 1127 van het volledige grondgebied binnen de eerste omwalling vrije stadgrond had gemaakt, bleef de landcijns ten laste van de nieuwe gebruikers en werd ze opgesplitst in verhouding tot de verkavelde percelen. Dit zou een verklaring voor die landcijns kunnen zijn. Na verloop van tijd werd hij niet langer opgeëist, doordat de reden ervan in de loop der eeuwen was vergeten'. Einde citaat.

Een eerste bedenking hieromtrent is dat 24 schelling parisis of 2 schelling groot zelfs in de 17de eeuw helemaal niet een te verwaarlozen bedrag was. Bovendien wijst de vermelding dat de cijns verschuldigd was aan de koning van Spanje erop dat de aanduiding van de begunstigde geactualiseerd werd. Daarom kunnen we ons niet van de indruk ontdoen dat de betaling van de landcijns wel degelijk in stand gehouden werd, in principe tot het einde van het Ancien Regime. Dat 'de reden ervan in de loop der eeuwen was vergeten' is overigens niet waarschijnlijk. Op de vraag waar die betalingen geregistreerd werden, kan geen pasklaar antwoord worden gegeven. Het loont nochtans zeer de moeite dergelijke registers na te speuren: ze zouden een schitterende bron ter hand stellen voor de kennis van de opeenvolgende eigenaars van het bestudeerde gebouw, doch ook voor andere panden in Brugge waarop dergelijke cijnsen rustten. Onze bedenkingen reiken echter nog verder.

Voordat de graaf in 1127 'het volledige grondgebied binnen de eerste omwalling vrije stadsgrond had gemaakt' en de 'census mansionum' kwijtschold, waren de erven binnen dit gebied dus onderworpen aan de betaling van deze landcijns. Het voorkomen van de landcijns van 24 schelling parisis ten gunste van de graaf in de 16de eeuw lijkt echter in tegenstrijd met deze kwijtschelding. De auteurs hebben blijkbaar dit probleem goed aangevoeld, waar zij schrijven: 'Dit roept de hypothese op als zou de Oude Steen oorspronkelijk deel hebben uitgemaakt van grafelijk bezit aansluitend op de Burg'. Ook hier kan het onderzoek worden verder gezet.

De door de auteurs bedoelde hypothese houdt in dat De Oude Steen en bijgevolg ook de omgeving ervan, bijvoorbeeld de hele oeverstrook van de Reie, in 1127 nog deel uitmaakte van het gereserveerde grafelijk gebied van de Burg. Weliswaar stelt men in de literatuur³ dat dit domein werd begrensd door de Kraanrei, maar het vermoeden kan worden uitgesproken dat de oeverstrook aan de overzijde als een glacis om militaire redenen werd vrijgehouden en daarom eveneens onder de grafelijke jurisdictie viel. We bedoelen niet de strook grond die ten nadele van de breedte van de Kraanrei werd gewonnen, maar een zone die vóór deze inperking van de Reie de oeverstrook ervan vormde. Een dergelijke vrije strook werd ook aan de overzijde van de Reie, kant Burcht, vastgesteld aan de voet van de verdedigingsmuur, de zogenaamde dode strook. De beide stroken kunnen overigens ook worden vermoed ter hoogte van de Grote Markt. Tussen de burchtmuur en de Kraanrei lag er een vrij brede open zone, waarbij de vraag zelfs rijst of de knik in de burchtmuur ter hoogte van de Breidelpoort niet onder meer opgedrongen werd door de combinatie van de gebogen loop van de Reie aldaar en de wens om die oeverstrook te vrijwaren. Maar ook op de Grote Markt zelf suggereert de langgerekte voormalige waterhalle de mogelijkheid van een oorspronkelijk vrije zone. Het zou de moeite lonen om een en ander te verifiëren in de akten van onteigening door de Stad Brugge van de huizen die aldaar stonden toen de Waterhalle werd aangelegd. Mogelijk wordt daarin ook melding gemaakt van een grafelijke cijns. Aan de noord-oostzijde van de burcht bleef buiten de gebogen burchtmuur trouwens ook een open strook gevrijwaard die achteraf wél bebouwd werd met de huizen aan het Mallebergplein. Ook hier zou de aanwezigheid van een grafelijke cijns kunnen worden onderzocht en langs de zuidkant van de Philipstockstraat eveneens. Het beantwoorden van deze en andere vragen laten we uiteraard aan de Brugse onderzoekers over.

Komen we echter terug naar De Oude Steen. Het is niet denkbaar dat de graaf zou toegestaan hebben dat de oever aan de stadszijde van de Reie bebouwd werd. Een dergelijke bebouwing, zelfs in hout, zou een soort aanvalstoren gevormd hebben die in geval van conflict met de stad zijn oude residentie, het eigenlijke Steen in de Burg, rechtstreeks bedreigde. Dit bouwverbod kon dan worden opgegeven wanneer de grafelijke burcht haar

3 We raadpleegden voornamelijk: RYCKAERT, M., Brugge, in: Historische Stedenatlas van België, Brussel, 1991, en DECLERCQ, G., Oorsprong en vroegste ontwikkeling van de burcht van Brugge (9 de-12de eeuw), in: De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Brugge, 1991, p.15-45.

militaire functie verloor. Naar verluidt zou dit zelfs reeds in de tweede helft van de 12de eeuw gebeurd zijn, zodat de burcht dan enkel nog haar residentiële en administratieve functie behield. Vanaf dit moment stond niets de bebouwing en dus de vercijnzing van de oeverstrook aan de stadszijde in de weg. Resumerend willen we er dus voor pleiten dat men bij de bepaling van de grenzen van de Burg en van gelijkaardige entiteiten in andere steden zou worden rekening gehouden met het vermoedelijke bestaan van een dergelijke oeverstrook. Het doet overigens niet terzake of ze al dan niet wordt vermeld, omdat het een vanzelfsprekendheid betrof.

Men zou kunnen vermoeden dat het tijdstip van het opgeven van de militaire functie van de Burg een terminus post quem aan de hand doet voor de bouw van De Oude Steen, maar zo eenvoudig liggen de zaken wellicht niet. De beeldvorming kan immers verschillend zijn naargelang de optie die men aanneemt over de plaats waar de Romeinse weg van Aardenburg naar Oudenburg de Reie kruiste in Brugge. De twee mogelijkheden die in de literatuur worden aangereikt zijn het tracé via de Breidelstraat en anderzijds een tracé dat de Burg zou bereiken hebben via de Oude Burg en dat gebruik maakte van een meer zuidelijk gelegen overgang van de Reie, die dan mogelijk iets ten zuiden van De Oude Steen kan worden vermoed.

Als dit laatste beeld met de werkelijkheid strookt, is het niet uit te sluiten dat De Oude Steen of zijn voorganger op grafelijk initiatief werd opgetrokken als buitenverdediging van de Burg en als controle- en misschien tolplaats van de vermoede Reie-overgang. In dit geval is het opheffen van de militaire functie van de Burg te beschouwen als een terminus ante quem voor het optrekken van De Oude Steen of van zijn voorganger. Men moet zich bij dit alles niet laten leiden door het huidige beperkte erf van De Oude Steen. Het is inderdaad meer dan waarschijnlijk dat dit deel uitmaakte van een veel uitgebreider stuk grond, mogelijk voorzien van andere gebouwen. De grafelijke cijns van 24 schelling parisis zou dan uitsluitend slaan op de gebouwen en in dit geval diende elke mutatie van eigendom of elke hypothekering ervan aan de Graaf van Vlaanderen te worden gemeld. Deze transacties zouden dan genoteerd staan in een grafelijk landcijnsboek voor Brugge. Het loont bijgevolg zeker de moeite om na te gaan of een dergelijke registratie voor Brugge (nog) bestaat.

Indien daarentegen de Breidelstraat het tracé aangeeft van de Romeinse weg van Oudenburg naar Aardenburg, diende de besproken strook tussen de Wollestraat en de Kraanrei vrij te blijven van alle bebouwing en dan is het opgeven van het militair karakter van de Burg inderdaad een terminus post quem voor De Oude Steen. We laten de opheldering van dit enigma over aan de Brugge onderzoekers.

Ter afsluiting van deze voorstelling van de brochure De Oude Steen, willen we nog een tweede bedenking van methodologische aard suggereren betreffende het gebruik van cijnzen en renten als gidsfossiel bij het huizenonderzoek in Brugge. Men kan vermoeden dat er op een pand als De Oude Steen een aantal kleine cijnzen en renten waren gevestigd, vooral ten gunste van religieuze instellingen, inzonderheid de parochiekerk of de armentafel van de parochie, meer alleszins dan die ene rente ten gunste van het kartui-

zerklooster Genadedal. Dat deze rente overigens pas omstreeks 1328 door Jacob Alverdoen werd gevestigd, lijkt ons een voor een stad als Brugge vrij late aangelegenheid, die naar alle waarschijnlijkheid door tal van andere verplichtingen werd voorafgegaan. Nu blijken deze kleine cijzen en renten niet alle in de registers van de Zestendelen opgenomen; soms werden ze geglobaliseerd zonder vermelding van de afzonderlijke gerechtigden. In de akten van de klerken van de vierschaar schijnen er wél meer details betreffende cijzen en renten vermeld. De verklaring van het niet opnemen van de kleine cijzen en renten ligt mogelijk in het feit dat die bedragen als zo gering werden beschouwd dat het niet relevant leek ze op te sommen. Anderzijds mag men niet over het hoofd zien dat de eigenaars niet erg geneigd waren de hypotheeken die de waarde van hun eigendom verminderden te vermelden aan de klerken die de registers van de Zestendelen opmaakten. Hoe het ook zij, indien onze kennis van de Brugse archieven ons niet in de steek laat, bestaan er geen overzichten waarin voor elk huis alle cijzen en renten genoteerd staan. Dit heeft voor gevolg dat men wellicht telkens dient te zoeken in de Brugse rentenboeken, zonder op voorhand te weten in welke van die boeken het onderzochte pand zal te vinden zijn. Als onze veronderstelling juist is, staat dit het systematisch karakter van het huizenonderzoek in Brugge in de weg. Een voordeel is dan weer dat wij mochten vaststellen dat een aantal van die cijns- en rentenboeken in Brugge vrij ver in de tijd teruggaan, zodat het nut van dit weliswaar tijdrovend onderzoek zeer aanzienlijk kan zijn voor de 13de en soms zelfs de 12de eeuw.

Het lijkt ons alleszins aanlokkelijk deze denk- en werkpistes aan een kritisch onderzoek te onderwerpen en desgevallend te bewandelen. Vooral de eventuele registratie van de grafelijke landcijns biedt een ideale mogelijkheid om de huizingeschiedenis in en om de Burg verder te zetten. Indien de vooropgezette hypothese niet klopt, kan er worden nagegaan waarom de situatie in Brugge afweek van die in de zusterstad Gent, wat ongetwijfeld een interessant licht zou werpen op de eigenheid van de Reiestad. Dat Brugge over een eigen administratieve cultuur beschikte is zonder meer duidelijk. Men denke aan de vraag hoe de eigendomsmutaties en de hypotheeken op het onroerend goed in Brugge geregistreerd werden. Soms wordt het antwoord gegeven dat dit gebeurde via de registers van de klerken van de vierschaar, maar alles wijst erop dat het hier eerder om minuten gaat en niet om definitieve akten. Dit doet mogelijk een verklaring aan de hand waarom er zo grote hiaten voorkomen in deze reeks registers. De eigenlijke rechtsgeldige documenten zouden in Brugge de vorm hebben aangenomen van losse gezegelde oorkonden waarvan elke betrokken partij een exemplaar in bezit kreeg. Niets wijst erop dat de akten van de Brugse schepenbank (mits betaling) in registers ad hoc genoteerd werden. Ware dit wél het geval, dan zou toch minstens één ervan in de archieven opgedoken zijn of zou er via conforme afschriften naar verwezen zijn. In Gent daarentegen zijn er indrukwekkende series bewaard van registers met de akten die voor de beide stedelijke schepenbanken werden verleden en die wel degelijk echte rechtskracht bezaten. Ook hier zijn er bovendien minuten van een aantal schepenakten bewaard, die evenwel niet alle in de definitieve schepenregisters werden overgepend omdat niet iedereen bereid was het registratierecht te betalen. De voorgaande bedenkingen hebben niet enkel betrekking op een for-

meel verschil in de administratie van de beide grote Vlaamse steden. De vraag rijst immers hoe de Brugse schepenbank enige garantie kon bieden aan een kandidaat-koper van onroerend goed dat dit wel degelijk en onverdeeld toebehoorde aan de verkoper en dat het met niet meer hypotheeken belast was dan deze liet uitschijnen. Een 'mala fide' verkoper moet het wel vrij gemakkelijk hebben gehad in de Reiestad en dit lijkt ons onwaarschijnlijk in een groot commercieel centrum waar meer dan elders de rechtszekerheid een essentiële vereiste was. Dat de registratie voor een notaris een mogelijke oplossing biedt voor deze fundamentele vraag, kan evenmin aanvaard worden omdat de notarissen in de Middeleeuwen essentieel kerkelijke ambtenaren waren die voornamelijk tussenbeide kwamen bij rechtshandelingen in deze maatschappelijke sector.

Wij willen afsluiten met een herhaalde felicitatie en dank aan het adres van de auteurs Heidi Deneweth, Jan D'hondt en Ludo Vandamme die deze beslissende stap in het Brugse huizenonderzoek hebben mogelijk gemaakt gerealiseerd en aan Levend Archief v.z.w. en Roularta Books die de verzorgde uitgave van de brochure *De Oude Steen* realiseerde. We hopen met onze kritische vraagstelling te hebben aangetoond in welke mate het huizenonderzoek in het algemeen een verhelderend licht kan werpen op soms onverwachte aspecten van de stadsgeschiedenis in het algemeen⁴.

D. Lievois

4 Wij wensen onze oprechte dank uit te drukken aan Brigitte Beernaert, Georges Declercq, Jan D'hondt, Marie Christine Laleman, Marc Rijckaert, Bernard Schotte en Maurice Vandermaesen voor de verhelderende gesprekken die we met hen over de behandelde onderwerpen voerden.

Het voorliggende boek bestaat uit twee grote luiken. Enerzijds is er de kritisch-wetenschappelijke inleiding en anderzijds de eigenlijke tekstuitgave van twee Nederlandstalige varianten van Wielants "Practijcke criminele" of "Corte instructie in materie criminele omme de jonghe practisienen die de hoven ende justicien van Vlaenderen hantieren ende frequenteren willen". Over het inleidende deel kunnen we globaal bekeken zeer lovend zijn. De uitgever begint het boek (p.7-20) met een nauwkeurige levensbeschrijving van Filips Wielant (1441-1520), Vlaanderens bekendste laat-middeleeuwse jurist. Vooral het gedeelte tot 1483 is op basis van een recent in het familiebestand d'Ennetières teruggevonden, door Wielant eigenhandig geschreven autobiografie, gevoelig uitgebreid ten opzichte van het anno 1972 verschenen overzichtsartikel in het "Nationaal Biografisch Woordenboek". Daarenboven kon Monballyu dankzij het gebruik van talrijke oorkonden uit hetzelfde archiefbestand Wielants patrimonium nader beschrijven. Goede bibliografische referenties maken trouwens verdere studie aangaande Wielant, zijn familie en zijn bezittingen zeker mogelijk. Aansluitend haalt Monballyu uit de twee door hem uitgegeven tekstvarianten een massa gegevens die bevestigen dat Wielant - en niet Joos de Damhouder - de eigenlijke auteur is van de "Corte instructie in materie criminele". Het verdient overigens navolging om, zoals Monballyu, het werk met deze door Wielant zelf gehanteerde titel aan te duiden en niet langer het in de rechtsgeschiedenis meestal gangbare en door de Damhouder beïnvloede "Practijcke criminele" te gebruiken. De exacte titel geeft veel beter aan voor welke doelgroep - de jonge advocaten die hun carrière bij Vlaamse rechtbanken aanvangen - Wielant zijn werk heeft geredigeerd. Wel had de uitgever voor Wielants titel in de voetnoten, en ook achteraan in de registers, een betere bibliografische afkorting kunnen vinden dan het nogal vreemd aandoende "COINS1" (eerste redactie) en "COINS2" (tweede redactie).

Stond het auteurschap van Wielant eigenlijk sedert de vorige eeuw niet meer ter discussie, dan is de uitgever er bijkomend in geslaagd het tot op heden hangende probleem van de precieze ontstaansdatum en de verschillende varianten op te lossen (p.21-27). Aan de hand van dertien verschillende handschriften onderscheidt Monballyu drie redacties van de "Corte instructie in materie criminele". De eerste, tot op heden onuitgegeven korte versie, ontstond in 1510 en is opgedeeld in tien tijden die elk een procesfase vertegenwoordigen en achtereenvolgens met de kapitels 4-5, 6-10, 11-15, 16-17, 18-21, 22-36, 37-38, 39-41, 42-104 en 105 overeenstemmen. Van deze oorspronkelijke versie is slechts één handschrift bewaard, dat Monballyu integraal uitgeeft. Een tweede veel langere versie - we kunnen spreken van een verdubbeling van de tekstlengte - heeft Wielant tussen 1515 en 1516 geschreven. Hoewel niet ingedeeld in tijden, volgt ook deze redactie het proces fase per fase. Het is deze tweede versie die in de rechtsgeschiedenis algemeen ingeburgerd raakte. Van deze redactie heeft de uitgever liefst negen manuscripten teruggevonden. Voorts is het deze versie die door A. Orts in 1872 werd uitgegeven en naderhand door die uitgave vaak in wetenschappelijke studies wordt aangehaald. Ten slotte gebruikte de Damhouder deze versie voor zijn geplagieerde en sterk verspreide "Practijcke in criminele saeken"

en "Praxis rerum criminalium". Monballyu laat duidelijk aanvoelen dat het door Orts aangewende en nu verloren gegane handschrift - ooit in het bezit van de Gentse historicus en hoogleraar Serrure - geenszins tot de betere categorie behoort. Vandaar dat een nieuwe wetenschappelijke uitgave op basis van betere handschriften 125 jaar na datum zeker op zijn plaats is. Op het einde van zijn leven heeft Wielant het nog nodig geacht zijn succesvol tractaat te herwerken. In een derde variant keert de jurist terug naar een indeling in tien tijden en diept hij het geheel nog verder uit ten opzichte van de tweede versie. Spijtig genoeg is van deze derde oorspronkelijk Nederlandstalige en ongetwijfeld beste versie, enkel een gebrekkige Franse vertaling in drie handschriften bewaard gebleven. Monballyu bewijst minitius zijn stelling van het bestaan van drie verschillende versies middels talloze elementen uit de verschillende manuscripten. Zijn bewering dat Wielant de derde versie in het Nederlands schreef, zal ons inziens dan ook maar moeilijk meer weerlegd kunnen worden. Alleen vragen we ons af waarom de uitgever die zich jarenlang moeite getroostte om de handschriften te verzamelen en te ontleden, uiteindelijk deze derde versie in Franse vertaling niet heeft uitgegeven.

Vervolgens worden de verschillende handschriften technisch beschreven (p.27-39). Dat de uitgever geen stemma codicis heeft opgesteld zal de codicoloog misschien ontgoochelen. Het weze echter aangestipt dat Monballyus hoofddoel een goede uitgave van de "Corte instructie in materie criminele" was. Extra (tijdrovend) zoekwerk zou geen bijkomende rechtshistorische waarde voor deze uitgave opgeleverd hebben. Voor het overige gebeurde de handschriftelijke beschrijving vrij secuur. Gegevens qua inhoud, historiek van de manuscripten, schrijfdrager en schrijfstof, watermerken en boekband zijn ruimschoots aanwezig.

Monballyu slaagt er verder in om Wielants werkwijze kernachtig te omschrijven en het tractaat in de bredere 15de- en 16de-eeuwse vakliteratuur te integreren (p.39-44). Zoals gezegd fungeren als doelgroep de jonge advocaten die aan de universiteit vooral het systematische geleerde (straf)recht met zijn rationele en geschreven bewijsvoering hebben geleerd. Bij de plaatselijke rechtbanken worden zij immers geconfronteerd met een hen onbekende mondelinge procedure gekenmerkt door middeleeuws formalisme en een soms niet-beredeneerde bewijslevering. Wielants praktijkgerichte opzet leidt ertoe dat het werk in het nederlands is opgesteld, zich nauwelijks met juridische spitsvondigheden inlaat en uitvoerige verwijzingen naar de geleerde (Italiaanse) vakliteratuur achterwege blijven. Wielant staat als dusdanig rond 1500 aan de wieg van een nieuw genre strafrechtsliteratuur dat uitmunt door zijn vulgariserend karakter en een doorgedreven pragmatisme. Dit laatste veroorzaakt wel enkele nadelen. De lezer krijgt soms de indruk dat Wielant het recht louter om het recht behandelt, waarbij het strafprocesrecht dan nog de voorkeur krijgt op het materiële strafrecht. Hierbij aansluitend toont Monballyu ons dan de twee-eenheid tussen de "Corte instructie in materie criminele" en de "Corte instructie in materie civile". Wie een volledige beschrijving van het strafprocesrecht wil, zal ook Wielants andere tractaat ter hand moeten nemen omdat juist in de "Corte instructie in materie civile" een aantal algemene procesregels zijn opgenomen die in de "Corte instructie in materie criminele" niet meer worden herhaald. Enigszins verdoken - uit Wielant bewondering? - geeft de uitgever wel toe dat Wielants tekst zich grotendeels beperkt tot de strafrechtspraktijk van één instelling, zijnde de

Raad van Vlaanderen. Diens procespraktijk vormt derhalve Wielants belangrijkste bouwstof. In mindere mate maakt Wielant gebruik van het Romeinse en canonieke recht en citeert hij de klassieke middeleeuwse commentatoren. Opmerkelijk is ten slotte het regelmatig aanwenden van (Gentse) stedelijke privileges.

Monballyu vertrekt van solide opties bij zijn wijze van uitgeven (p.44-48). De eerste versie geschiedt aan de hand van het enige handschrift, de tweede versie aan de hand van het beste Middelburgse handschrift, dat naar zijn zeggen enkel wordt aangevuld met twee andere uitstekende handschriften hoewel wij verder in de uitgave toch een enkele vergelijking met andere handschriften hebben gevonden (bijv. p.217, noot 1173). Voorts streeft hij naar een compromis tussen enerzijds een vrij getrouwe weergave van de oorspronkelijke tekst en anderzijds een tekst die de hedendaagse lezer wel kan begrijpen. De eerder voor middeleeuwse oorkonden ontworpen regels van de "Koninklijke Commissie voor Geschiedenis" dienen weliswaar als leidraad, maar het is duidelijk dat Monballyu bij deze 16de-eeuwse handschriften met andere problemen werd geconfronteerd. Denken we maar aan de schrijfwijze van onder andere ii/ij/iy of uug/ung. Terecht opteert de uitgever steevast voor standaardoplossingen doorheen het werk waarbij zo weinig mogelijk aan de handschriftelijke orthografie wordt veranderd. Wie een gedetailleerde bespreking van de gevolgde werkwijze wil hoeft trouwens enkel de bladzijden 45 tot 48 na te lezen want alle editoriale moeilijkheden en oplossingen zijn er door Monballyu zorgvuldig beschreven.

De bladzijden 49 tot en met 117 bevatten de uitgave van de eerste redactie, inclusief een inhoudstafel van deze redactie. Van bladzijde 118 tot 290 volgt dan de meer uitgebreide tweede versie. Voor de vorser die zowel de eerste als tweede redactie snel wil gebruiken, stelt zich hierdoor wel het probleem dat men niet onmiddellijk merkt waar de splitsing tussen de eerste en tweede versie is gebeurd, wat tot nodeloos bladerwerk kan leiden. De tekstuutgave zelf oogt fris en is wetenschappelijk in orde. Wel heeft het gebruik van verschillende tekstverwerkingssystemen in de eerste versie jammerlijk - en buiten de wil van de uitgever - enkele zeer storende noten veroorzaakt die in een wetenschappelijke uitgave van de "Koninklijke Academie" toch niet zouden mogen voorkomen. Vooral het uit elkaar halen van woorden op éénzelfde lijn komt slordig over: and ere (p.49), mett en (p.51), zyn der (p.51), pers oon (p.56), zonderling he (p.60), enz. Deze belangrijke uitgave had zeker een bijkomende correctie van de drukproef verdiend. Gelukkig komt ditzelfde verschijnsel in de tweede versie maar sporadisch voor hoewel we ook daar splitsingen als sou ffissant (p.161), informe eren (p.173) of open baere (p.177) aantreffen. Voor het overige moet men met een vergrootglas naar mogelijke tekortkomingen speuren. Het handelt om klassieke foutjes zoals een vergeten schuindruk in de plano (p.119) of veresimiliter (p.130), het vergeten van een woord (in hs. Brussel, p.133 noot 179) of een foutieve recto-verso-aanduiding (73r. op p.55).

De uitgave wordt afgerond met drie uitstekende indices: een plaatsnamen-, een persoonsnamen- en een zakenregister. Vooral het omvangrijke zakenregister zal de (rechts)historicus heel wat nuttige diensten bewijzen. Aan de hand van hedendaagse juridische begrippen en middelnederlandse rechts-historische termen en voorzien van de nodige kruisverwijzingen, zal elkeen die met strafrechtshistorisch onderzoek geconfronteerd wordt, de door hem gezochte items in Wielants eerste en tweede redactie terugvinden.

Vergemakkelijkt het gebruik van oude juridische termen in het zakenregister zeker het zoekwerk, dan moet wel opgemerkt worden dat het gebruik van verouderde schrijfwijzen in het plaatsnamenregister (Limbourch, Spaengen, Ypres) best vermeden was geworden.

Ondanks een beperkt aantal minpunten van technische aard, verdient deze nieuwe Wielant-uitgave een plaats in de boekenkast van elke rechtshistoricus die zich met het Ancien Régime inlaat. We zijn ervan overtuigd dat deze editie net als haar 125-jarige voorganger van A. Orts - die zij als het ware vangt - opnieuw een eeuw lang dienst zal doen. Monballyus werk is in die zin zeker een terechte illustratie van de recente stelling van een Brugs archivaris : "Natuurlijk hebben bronnenpublicaties zin". Laat ons hopen dat gelijkaardige publicaties van Wielants andere werken ("Corte instructie in materie civile", "Recueil des antiquitez de Flandre", "Tractaet van den leenrechten na den hoven van Vlaenderen") vlug zullen volgen.

R.Opsommer

GUY SCHRANS, *Vrijmetselaars te Gent in de XVIII^{de} eeuw*. Uitg. Liberaal Archief Gent, 1997, 818 blz.

Guy Schrans, buitengewoon hoogleraar in Gent en advocaat, heeft op uiterst gedetailleerde wijze de Gentse vrijmetselaars uit de XVIII^{de} eeuw (en in hun kielzog ook veel XIX^{de}-eeuwse broeders) behandeld.

Naast de geschiedenis van de Gentse loges en de prosopografie van hun leden, heeft hij elk van die leden biografisch beschreven.

Bij de behandeling van de 215 geïdentificeerde leden heeft hij niet alleen hun eigen levensloop onder de loupe genomen, maar ook die van hun vóórenageslacht, van hun familie, van hun vrienden, vijanden of collegas.

Het personenregister vermeldt niet minder dan 3.500 namen. De bronnen- en literatuuropgave telt 1036 nummers.

Brugge en West-Vlaanderen komen ook in zijn verhaal voor, hoewel op eerder bescheiden wijze. De loge-activiteit beperkte er zich immers tot kortstondige loges met een gering aantal leden in Brugge en in Oostende. Behalve de in Brugge geboren advocaten Jean-Baptiste Le Cat en Anselme Odevaere, sloten zich geen Bruggelingen bij de XVIII^{de}-eeuwse Gentse loges aan.

Wél komen een aantal verwantschappen ter sprake met in Brugge residende families of personen (bv. de la Villette, Lauwereyns, de Wree, del Rio, de Blende, Walwein, de Heere, etc.). Ook zijn er verwijzingen naar XIX^{de}-eeuwse vrijmetselaars zowel in Brugge als in Kortrijk, Oostende en Menen.

In de massale hoeveelheid aan gegevens die van dit werk een Gentse 'goudmijn' aan informatie maken, zal men dus ook West-Vlaamse elementen aantreffen.

A. Van den Abeele

PERSONALIA

In memoriam M. Gysseling - Op 24 november 1997 overleed te Gent dr. Maurits Gysseling (° Oudenburg 7 september 1919). M. Gysseling promoveerde in 1945 aan de Gentse universiteit tot doctor in de Germaanse filologie met een proefschrift *Toponymie van Oudenburg* dat doorgaat voor de beste toponymische studie over een Vlaamse gemeente. Zijn verder leven zou Gysseling wijden aan de studie en de uitgave van archivalische bronnen en aan het ter beschikking stellen van wetenschappelijk toponymisch materiaal. Met dr. A. Koch publiceerde hij in 1950 het oorkondenboek *Diplomata belgica ante annum millesimum centesimum scripta*. In 1960 verscheen het *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*. In 1971 begon hij aan het groots opgezette vijftiendelige corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300). Dit corpus (verschenen in 1977-1987) bestaat uit twee reeksen : negen delen ambtelijke bescheiden en zes delen literaire teksten, bewaard in origineel of in een afschrift van vóór 1301. Daarin komen o.m. van Jacob van Maerlants "Der naturen bloeme" (II, 2) en de "Rijmbijbel" (II, 3-4).

De hierboven opgesomde werken maken reeds meer dan één levenswerk uit. Daarnaast publiceerde Gysseling nog tientallen wetenschappelijke uitgaven die blijvend van zijn eruditie en werkijver zullen blijven getuigen, o.m. over de etymologie van Brugge en over de oude toponymie in West-Vlaanderen. Ook Gent nam een belangrijke plaats in zijn onderzoek in. In 1985 verscheen een Feestbundel Maurits Gysseling (*Naamkunde*, jg. 16-17, 1984-1985).

L.D.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Licentiaatsverhandelingen Geschiedenis betreffende het oude graafschap Vlaanderen en de provincie Oost- en West-Vlaanderen

Universiteit Gent (1997)

BERTELOOT Jan, *Lentesex - herfstsex: demografisch onderzoek naar de seizoenschommelingen in de geboorten/concepties (1600-1995)* (C. Vandenbroeke).

- BEDDELEEM Alex, *De clerus in het bisdom Gent en het verzet tegen de politiek van Willem I (1815-1830)* (L. François).
- BINON Filip, *Film in Gent, 1961-1965* (R. Van Eenoo).
- BUYSE Sofie, *De touwslagerij te Hamme. Macrostudie over de touwindustrie te Hamme met nadruk op de 19de en 20ste eeuw, gevolgd door een case-studie over het touwslagersgeslacht Vermeire van de 16de tot de 20ste eeuw* (E. Vanhaute).
- COLMAN Vicky, *Zegels van vrouwen in het graafschap Vlaanderen tussen de twaalfde en de veertiende eeuw* (Th. de Hemptinne).
- COOLENS Elke, *Werking van de Gentse Burgerlijke Godshuizen (1820-1925), met casus Lousberggesticht* (E. Vanhaute).
- DE BRABANTER Els, *Voeding en sociale status. Eet- en drinkgewoonten in de veertiende en vijftiende eeuw* (W. Prevenier).
- DECKERS Bart, *Seksuele problematiek in Vlaanderen aan de hand van katholieke jeugdtijdschriften van 1945-1960* (R. Van Eenoo).
- DE LEEUW Sofie, *De familie Horenbault (+/- 1464-1626) een eeuw cartografie te Gent. Een biografische en cartografische studie* (E. Thoen).
- DE MOOR Martina, *Loonarbeid en landbouw in beweging. Een sociaal-economische studie van de Oost- en West-Vlaamse landarbeid tijdens het interbellum* (E. Vanhaute).
- DE NIL Bart, *Leest, Leert, Denkt en Ontspan U!! De Vlaamse sociaal-democratie en de roman* (J. Art).
- DE NYS Julie, *Het Liberalisme te Beervelde (1870-1921)* (J. Art).
- DE PAERMENTIER Els, *De relatie vrouw-ruimte in religieuze en caritatieve instellingen te Gent in de veertiende en vijftiende eeuw. Een onderzoek naar verschillende aspecten van de geografisch-stedelijke, architecturale, sociale en rituele ruimte bij een twintigtal instellingen* (Th. de Hemptinne).
- DEPOORTER Nathalie, *Diksmuide tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een prosopografische analyse van het verzet* (B. De Wever).
- DE RUDDER Reina, *Gentenaars aan de universiteit (1528-1569). Een onderzoek naar de relatie stad-universiteit* (H. De Ridder-Symoens).
- DE SCHRYVER Lynn, *Gemeentepolitiek tussen 1830 en 1940. Kwantitatieve analyse van een drietal gemeenten: Berlare, Overmere en Uitbergen* (R. Van Eenoo).
- DE VESTELE Bénédicte, *Bijdrage tot de studie van de stad Brugge tijdens de crisisjaren 1840-1850. De rol van het Bureel van Weldadigheid* (R. Van Eenoo).
- DIERICKX Sophie, *Deviant sexueel gedrag. Zedendelicten in Vlaanderen in de 2de helft 16de - 1ste helft 19de eeuw* (C. Vandenbroeke).
- EERAERTS Joris, *Het weversgodshuis te Gent in de 16de en 17de eeuw. Een prosopografische studie* (H. Soly).
- FLOIN Evita, *'Vuyligheyd ende onreynigheyd'. Niet-industriële milieuhinder te Gent in de zeventiende eeuw* (E. Thoen).

- FLOREN Christophe, *De rexistische beweging te Brugge* (L. François).
- GOOSSENS Dimitri, *Criminaliteit en calvinisme. Criminaliteit in Gent, zoals deze naar voor komt uit de 'Boeken van de crime' van de schepenen van de Keure tussen 1575-1583* (H. Soly).
- HOORNAERT Laurent, *Boter en kaas in de Kasselrij Veurne (16de - begin 19de eeuw)* (C. Vandenbroeke).
- JACOBS Amaryllis, *Het achttiende-eeuwse Gentse orgelambacht. Onderwerp voor onderzoek naar interactie tussen economie en cultuur* (C. Vandenbroeke).
- LERNOUT Annelies, *De boerenkrijg in West-Vlaanderen* (L. François).
- LEUS Veerle, *Misdaad in het vroegmoderne Gent: een onderzoek naar de strafrechtpleging van de Gentse schepenbank (1515-1561)* (H. Soly).
- MATTHEEUWS Danny, *De spoorlijn Gent-Brussel via Aalst in de Belgische spoorwepolitiek* (E. Vanhaute).
- ORNELIS Veerle, *Brugge: huwelijk en migratie in de stad in de eerste helft van de 19de eeuw* (C. Vandenbroeke).
- PICAVET Nico, *De houtvoorraad in de regio rond Gent tijdens de 14de, 15de en 16de eeuw. Een economische en landschappelijke studie* (E. Thoen).
- PIESSENS Jan, *Mileuhinder en openbare hygiëne in Brugge 1400-1550* (E. Thoen).
- SCHENKEVELD Roland, *De ondernemers in de moderne katoen- en linnen-industrie in Gent en Kortrijk tijdens de periode 1800-1855* (E. Vanhaute).
- STEVENS Nele, *De Jodenvervolgving en de Joodse gemeenschap in Gent tijdens de tweede wereldoorlog* (B. De Wever).
- TIMMERMAN Tom, *Quantum of Qualiteit? Theater en theatergezelschappen in Vlaanderen, 1945-1965* (R. Van Eenoo).
- VAN ACKER Kathleen, *De viltnijverheid in Lokeren (1846-1914)* (E. Vanhaute).
- VAN BAELEN Hannes, *De Spaanse Nederlanden tijdens het gouverneur-generaalschap van Alexander Farnese II (oktober 1680 - april 1682)* (H. Soly).
- VANBELLINGHEN David, *De Gentse studentenbeweging, 1968-1978* (B. De Wever).
- VAN BRUAENE Anne-Laure, *De Gentse memorieboeken als spiegel van stedelijk historisch bewustzijn* (M. Boone).
- VAN CONKELBERGHE Veerle, *Het Bureel van Weldadigheid te Gent (1821-1925)* (E. Vanhaute).
- VANFRAECHEM Stephan, *De waterverdragen tussen België en Nederland 1968-1995* (L. François - E. Vanhaute).
- VANHEUVERBEKE Karl, *Een sociaal-economische comparatieve analyse op basis van antropometrische indicatoren. Een statistische doorlichting voor de Franse Tijd* (C. Vandenbroeke).
- VAN HULLE Geoffrey, *Jeugd altijd in beweging. Jeugdbewegingen te Assebroek, 1930-1980* (R. Van Eenoo).

- VAN POUCKE Sara, *Feuilletons in de Vlaamse dagbladpers tijdens de jaren dertig. Onderzoek van acht Gentse en Brusselse kranten* (J. Art).
- VAN PUYMBROUCK Katrijn, *De organisatie en het sociaal statuut van de Brugse chirurgijn-barbiërs in de late 17de en 18de eeuw* (H. Soly).
- VAN TRICHT Filip, *Hendrik van Vlaanderen en Henegouwen. Keizer van Constantinopel (1177-1216)* (Th. de Hemptinne).
- VAN VOOREN Sebastiaan, *De criminaliteit voor de Vierschaar van Eeklo, 1746-1795* (H. Soly).
- VLERICK Wouter, *Historische geografie van Hillegem met nadruk op de bezittingen van de Gentse Sint-Pietersabdij* (E. Thoen).
- WEYNS Malik, *De Gentse brandweer 1809-1950. Van gewapend pompier tot brandweerman in burger* (L. François).

L. Francois

Vakgroep Nieuwste Geschiedenis, Universiteit Gent

Katholieke Universiteit Leuven (1997)

- BAERT Koen, *Gemeentepolitiek te Harelbeke (1795-1921)* (L. Vos).
- BAERT Lieven, *Reconstructie van het kerkelijk grondbezit en de verkoop van nationale goederen te Koekelare in de 18de en 19de eeuw* (E. Van Ermen).
- BRUSSELLE Els, *Demografische ontwikkeling, doopnaamgeving, kerkelijk leven, volksonderwijs en alfabetisatie in enkele landelijke parochies van het Brugse Vrije. Jabbeke, Stalhille en Varsenare in de 17de en 18de eeuw* (M. Cloet).
- DECRAEMER Wim, *Omvorming van Katholieke Partij naar CVP : breuk of continuïteit ? Het arrondissement Brugge 1937-1947* (E. Gerard).
- HAERYNCK Stefanie, *De verbinding Brugge-Kortrijk : een Oostenrijkse weg 1738-1775* (L. Van Buyten).
- MAGHERMAN Hans, *Criminaliteit in de Keure van het Land van Waas in de vijftiende en zestiende eeuw. Een onderzoek gesteund op baljuwsrekeningen* (F. Vanhemelryck).
- MICHIELS Hans, *Kruisen verwijderd, kerken gesloten, priesters verbannen. Het kerkelijk leven in het decanaat Dendermonde tijdens de Beloken Tijd (1797-1801)* (M. Cloet).
- MUYLAERT Beatrijs, *Vondelingen in Vlaanderen tijdens de 17de en de 18de eeuw (1600-1794)* (M. Cloet).
- SERDOBBEL Guy, *Eleonora van Poitiers (ca. 1445-1509), burggravin van Veurne en hofdame aan het Bourgondische Hof. Biografische studie van de auteur van Les Honneurs de la Cour* (J. Goossens).
- VAN DE CAPPELLE Stefaan, *De broederschap Onze-Lieve-Vrouw ter Sneeuw in Brugge tijdens de late middeleeuwen* (P. Trio).

VANDE GINSTE Sebastian, *Vanwaar komen wij ? Bondsgeschiedenis van KSA Ten Rode, Oostkamp 1928-1997* (L. Vos).

VANDENBERGHE Miriam, *Tussen leek en religieuze. Leven in het Kortrijkse Begijnhof in de Nieuwe Tijd* (M. Cloet).

VAN DER MEEREN Cynthia, *De criminaliteit te Nieuwpoort van 1400 tot 1594* (F. Vanhemelryck).

VANHAVERBEKE Katrien, *Het stadsbestuur in Brugge in de periode 1375-1407 : Sociaal-institutionele benadering aan de hand van een prosopografische methode* (P. Trio).

VANMONTFORT Bart, *Aardewerk uit een midden-neolitische context te Spiere 'De Hel' in intercultureel en intracultureel perspectief* (P. Vermeersch).

VANOVERBEKE Norman, *Het Lager Onderwijs te Ieper (1830-1879). Bijdrage tot de studie van de liberale onderwijspolitiek in België* (R. De Keyser).

WALRAEUVENS Sylvie, *Het resolutieboek als historische bron. Test-case : De baronie van Eksaarde (1653-1691)* (E. Van Mingroot).

Zie ook de brochure *Samenvattingen van licentiaatsverhandelingen en proefschriften in 1996 aangeboden aan het Departement Geschiedenis van de KU Leuven*, Leuven 1997. (Nr. 10 in deze reeks uitgegeven door het departement Geschiedenis en de vereniging Historici Lovanienses).

M. Cloet

Prijs Geschiedenis. - In 1998 schrijft de Provincie West-Vlaanderen opnieuw een prijs voor Geschiedenis uit. De ingediende studies moeten betrekking hebben op de geschiedenis van West-Vlaanderen en mogen zowel gepubliceerd (tussen 1 januari 1992 en 31 december 1997) als niet gepubliceerd zijn.

Internationaal archeologisch congres. - Het "Internationaal Congres voor Middeleeuwse en Latere Archeologie" bracht op 1-4 oktober te Brugge ruim 600 congresgangers samen die in elf secties vergaderden. De leiding van het congres was in handen van F. Verhaeghe (VUB), G. De Boe (IAP) en H. Dewitte (Dienst Archeologie Brugge). Bij de opening van het zeer goed georganiseerd congres lagen de elf geïllustreerde boekdelen met de lezingen klaar. Het is hier onmogelijk alles op te sommen wat voor ons studiegebied van belang is, maar Brugge, Ieper, Oudenburg, Walvaversijde, pelgrimstekens en de 'koffer van Oxford' komen er in voor.

Leuven : Ingenieuze neogotiek en Gothic Revival

In Leuven stond het najaar van 1997 in het teken van de neogotiek vooral rond de figuur van Joris Helleputte (1852-1925), ingenieur,

hogeschoolprofessor en politicus, over wie Professor dr. Luc Verpoest een uitvoerige publikatie in het vooruitzicht stelt. Intussen kon men terecht in niet minder dan zes tentoonstellingen, met als hoofdschotel een beeld van *De ingenieuze neogotiek 1852-1925. Techniek en kunst* (Predikherenkerk 13 sept.-7 dec.). Daar werd een goed geconstrueerd overzicht gebracht van de romantische pinakelneogotiek en de traditionele Puginiaanse neogotiek naar de vernieuwende ingenieursneogotiek met wegwijzers naar het art nouveau en het modernisme. Complementair was er een publikatie voorzien op naam van Bart De Keyser o.l.v. Jan De Maeyer en Luc Verpoest, *De ingenieuze neogotiek*. Daarin wordt op voortreffelijke wijze een beeld geschetst van de ontwikkeling van de neogotiek als kunststijl in België en omliggende landen, van de neogotiek als cultuurfenomeen en als maatschappelijk-ideologisch verschijnsel. Een index ware nuttig geweest. De tentoonstelling *Joris Helleputte en de Lewvense neogotische ateliers* (Stedelijk Museum Van der Kelen-Mertens, 27 sept.-21 dec.) leverde voor het eerst een survey van ambachtelijke bedrijven die ontwerpen uitvoerden van Helleputte en van zijn medewerkers. Het neogotische interieur was een voorbeeld van totaalkunst waartoe onder andere de ateliers van Paul Roemaet (meubelkunst) en Arthur Charlier (brandglas en keramiek) een aanzienlijke bijdrage leverden en het neogotische landschap verruimden. De uitvoerige catalogus op naam van Rie Vermeiren steekt vol nieuw materiaal. Als laatste van de expositie-evenementen opende *Neogotiek in de boekenkast* (Centrale Universiteitsbibliotheek, 6 nov.-20 dec.) waar voor het eerst een overzicht werd geboden van de neogotische vormgeving in het Belgische boek. Een zorgvuldige selectie drukwerk, handschriften en miniaturen verraadde niet alleen een groot vakmanschap maar ook een markt van verfijnde en intellectuele kopers uit rijke burgermilieus en aristocratische middens. Opvallend is daarbij het belang en de kwaliteit van Brugse ateliers zoals het lithografisch bedrijf Van de Vyvere-Petyt en de uitgaven van de Société Saint-Augustin. De Gebroeders de Pape en het Spermalieklooster betekenden hoogtepunten in de neogotische miniatuurkunst naast het meer bekende Mare-dret. De catalogus op naam van Catherine Dujardin e.a. evenaart de tentoonstelling: een lust voor oog en geest.

Van 7 tot 10 november 1997 greep een internationaal colloquium plaats ingericht door o.a. KADOC onder het motto *Gothic Revival zonder grenzen*. De eerste dag kwamen enkele algemene uiteenzettingen aan bod over 'de achtergronden van de neogotiek in de diverse landen', waarbij feitelijk niets nieuws werd gezegd. De referaten van de tweede dag pasten onder het thema: 'internationale uitwisselingen'.

Relevante gegevens werden medegedeeld door L. Vints over neogotische bouwwerken in de overzeese missies en door N.-J. Chaline over de geschiedenis en werking van *La Société de Saint-Jean*. M.-J. Lussien-Maisonneuve bood een onverwacht perspectief met minder bekende verwezenlijkingen van Jean Bethune in de streek van Rijsel en Roubaix. Van Engelse zijde gaf C. Miele briljant commentaar betreffende *English Attitudes to Monument Care on the Continent, 1837-1900*. De derde dag stond het thema van de 'relatie tussen rationalisme en de neo-stijlen' op het programma met als uitblinkers: A. Saint over *The Rationalist Church: a Contradiction* en S. Muthesius over het motto van de *Cambridge Camden Society (1841): 'Let Every Material Be Real'*. Een schitterende J.-M. Leniaud besloot het colloquium met een beeld van honderden neogotische kastelen in de streek van Maine en Loire die gebouwd werden 'à la mode et pour le plaisir des yeux' door gefortuneerde dames - tot ontsteltenis van hun echtgenoten.

Met die internationale confrontatie over de neogotiek heeft KADOC een primeur bewerkstelligd. De stand van de studie in de verschillende landen is thans duidelijker geworden. Dat Engeland met kop en schouders bovensteekt, is geenszins verwonderlijk. De neogotiek werd er geboren en sinds meer dan honderd jaar bestudeerd. De benadering van de studie gebeurde er niet alleen theoretisch maar ook praktisch. Alexandra Wedgwood en Stefan Muthesius zijn leerlingen van Nikolaus Pevsner geweest die de 'Victorian architecture' over gans Engeland systematisch in kaart hebben gebracht. A. Saint, M. Hall en C. Miele plukken de vruchten van die noeste arbeid en kunnen van op een hoger plan kijken, vergelijken, thema's uitdiepen en nieuwe conclusies trekken. In J.-M. Leniaud treffen zij een briljant Frans antwoord. Ook zijn ervaring steunt op materieel en theoretisch onderzoek dat sinds de Viollet-le-Duc-tentoonstelling in 1980 een hoge vlucht heeft genomen. In beide landen heeft men een duidelijk zicht op de omvang, de kunstgeschiedenis en de betekenis van het erfgoed. In de Duitse taalgebieden daarentegen is het onderzoek pas goed op dreef gekomen, niettegenstaande voortrekkers als G. Germann in Zwitserland die, het moet gezegd, hun kennis in Engeland opstaken. Dat is niet verwonderlijk, gezien een bij uitstek neogotisch landschap als het Rijnland tot nog toe de handen vol had met de restauraties van middeleeuwse bouwwerken. De Nederlandse vertegenwoordiging - met uitzondering van W.R.F. van Leeuwen - mistte duidelijk inspiratie en men zou de indruk kunnen hebben dat de neogotiek er gebundeld blijft steken bij Thijm en vooral Cuypers, ware er niet de referaten geweest van het restauratiesymposium van september 1996 (cf. *Handelingen* 1996, p. 232-234). Hetzelfde geldt

voor de Belgische deelname met uitzondering van de uiteenzettingen over de neogotiek in de missies en de Engelse Kolonie in Brugge die blijkbaar nieuwe gezichtspunten leverden en nog maar eens het belang van Vlaanderen voor de verspreiding van de neogotiek onderstreepten. Men mag besluiten dat de confrontatie in Leuven werkelijk de grenzen van het neogotisch studiegebied heeft verruimd, de stand van het onderzoek heeft aangetoond, waarbij Engeland en Frankrijk de weg wijzen, hoewel ze binnen de eigen grenzen blijven en geen weet hebben van interessante Nederlandstalige publicaties. Daarom alleen al was een Engelstalig colloquium aanvaardbaar, maar geen voldoende reden om het Nederlands uit te sluiten.

Lori van Biervliet

Uitgaven Algemeen Rijksarchief. - De studie van D. Heirbaut, *Over heren, vazallen en graven. Het persoonlijk leenrecht in Vlaanderen, ca. 1000-1305*, is een uitgave van het Algemeen Rijksarchief te Brussel (*Studia*, nr. 69, 423 blz.). In het boek wordt onderzocht welke leenrechtregels van toepassing zijn in de verhouding tussen heren, vazallen en graven. Het is een voorloper van R. Opsommer, *Het leenrecht in Vlaanderen, 14de en 15de eeuw*, eveneens door het ARA uitgegeven. Beide studies worden verspreid door *De Leiegouw* en zijn te verkrijgen in het Rijksarchief te Kortrijk.

Cîteaux in de Nederlanden.- Dom Anselm Hoste, OSB, één van de drie auteurs van het boek *De glans van Cîteaux in de Nederlanden. 900 jaar cisterciënzerabdijen 1098-1998*, stelde op 25 september het boek voor in het Groot Seminarie, de vroegere Duinenabdij te Brugge. In zijn spirituele spreekbeurt somde hij o.m. enkele kenmerken op van de spiritualiteit van Cîteaux : liefde voor Gods woord (de psalmen), gehechtheid aan het mensgeworden Woord (Christus), liefde tot de Moeder Gods, smaak voor de innerlijkheid (mystici zijn vindplaatsen van God), zorg voor het beschouwend leven maar met de nodige aandacht voor het materiële (bv. de landbouwuitbatingen). In het boek wordt de geschiedenis behandeld van de cisterciënzerabdijen die tot aan de Franse Revolutie in Vlaanderen hebben bestaan. Dit is enigszins in tegenspraak met de titel die laat vermoeden dat alle abdijen in de Nederlanden worden behandeld. Aan de tientallen oude en nieuwe abdijen in Frans-Vlaanderen, Nederland en Wallonië worden in totaal maar een drietal bladzijden gewijd. Waarom worden de Cisterciënzers van de stricte observantie (Trappisten) weggelaten ?

Inleidend schetst Hoste een beeld van het ontstaan van Cîteaux en van de abdijen in Vlaanderen. Daarna wordt in het kort de geschie-

denis van 34 abdijen geschetst. In de nota's van dom Hoste is dat eerder een opsomming van enkele markante feiten en worden soms eeuwen overgeslagen. Er is veel aandacht voor het kunst- en boekenbezit, maar er wordt wel eens vergeten te vermelden wat nog van de abdij ter plaatse bewaard is gebleven. Dit is bv. erg te betreuren voor de Duinenabdij te Koksijde en voor de Sint-Bernardusabdij te Hemiksem. De nota's over de Oost-Vlaamse abdijen daarentegen – opgesteld door Michel Nuyttens en Geert van Bockstaele – zijn veel beter gestructureerd en geven een normale opeenvolging van feiten. Telkens wordt ook gezegd wat er nog bewaard is gebleven. De Brugse uitgeverij 'Stichting Kunstboek' heeft gezorgd voor een mooi geïllustreerde uitgave. De afgebeelde kunstwerken bewijzen dat de Cisterciënzers zich in latere eeuwen niet hebben gehouden aan de sobere kunstvormen waarvoor Bernardus zich had uitgesproken.

De Vlaamse Primitieven te Leuven. - Als deel 18 van het *Corpus van de Vlaamse Primitieven* verscheen in 1996 van M. Comblen-Sonkes *The Collegiate church of Saint Peter Louvain*. In het boek worden drie schilderijen bestudeerd : het drieluik van het H. Sacrament en het drieluik van de H. Erasmus, beide van Dirk Bouts en het Edelheeretriптиek in de stijl van Rogier van der Weyden.

In het begin van de 19de eeuw werd het drieluik van het H. Sacrament geheel of gedeeltelijk toegeschreven aan H. Memling (door S. en M. Boisserée, K-F. Schinkel, C. de Keerbergh de Kessel, J. Schopenhauer, G. Waagen, K. Schnaase). Andere toeschrijvingen volgden, o.m. aan Rogier van Brugge (o.m. door A. Couvez), tot E. Van Even in 1858 het betalingsbewijs van het schilderij terugvond en in 1898 ook het contract van de bestelling aan de schilder publiceerde. Het drieluik vertoont op het middenpaneel het Laatste Avondmaal, een scene uit het Nieuwe Testament die op de zijluiken vergezeld wordt door vier voorafbeeldingen uit het Oude Testament. Er wordt in het boek uitvoerig aandacht besteed aan de vele meningen betreffende de juiste betekenis van elk voorgesteld onderwerp evenals van de afgebeelde personen en voorwerpen. In alles symboliek zoeken kan soms ver leiden. In de haard achter Christus staat een houten wand. De haard zou het Oud Testament voorstellen, maar de houten wand zou aangeven dat die tijd nu voorbij is omdat Christus het nieuwe Paaslam is. In het verwante Laatste Avondmaal van de Meester van de Katharina-legende in het Groot Seminarie te Brugge is achter Christus de haard wel opengebleven. Moet men in de open of gesloten haard nu echt een symbolisch gegeven zoeken? Het drieluik met De marteldood van de H. Erasmus – een uitzon-

derlijk iconografisch thema – werd in 1818 door C. de Keverberg aan Memling toegeschreven en vergeleken met de Marteldood van de H. Hippolytus in de Sint-Salvatorskathedraal te Brugge. Vele kunsthistorici stemden in met de toeschrijving aan Memling tot ook hier E. Van Even het werk op naam van Bouts kon zetten.

Het middenpaneel van het Edelheere-triptiek is een kopie van de Afdoening van het Kruis, door Rogier van der Weyden (Madrid, Prado). Het schilderij werd door J. Weale (*Le Beffroi*, 1, 1863, blz. 105-111) grondig bestudeerd. Het dendrochronologisch onderzoek bevestigt een bestelling in de jaren dertig door Willem Edelheere (+ 1439).

Willem Vrelant. - De in Utrecht geboren miniaturist Willem Vrelant (Guillaume Wielant) werkte in de tweede helft van de 15de eeuw in Brugge waar hij in 1481 overleed. Hij was ingeschreven in het Gilde der Librariërs (of van Sint-Jan-de-Evangelist) en lid van de Broederschap van O.-L.-Vrouw-ter-Sneeuw in de O.-L.-Vrouwekerk waarvan ook P. Christus, P. Coustain en H. Memling lid waren.

W. Vrelant, *Filips de Goede en de Boodschap aan Maria* ("Traité sur la salutation angélique", 1461; Brussel, K.B., hs. 9270, f°. 2 v.).

De zeer productieve Vrelant werkte zowel voor de Bourgondische hertogen Filips de Goede en Karel de Stoute als voor prelaten, rijke burgers en edelen (o.m. Lodewijk van Gruuthuse). De versiering van een tachtigtal handschriften wordt hem toegeschreven. Zijn stijl is beïnvloed door Jan van Eyck en leunt aan bij het werk van de Vlaamse Primitieven, o.m. van zijn stads- en tijdgenoot H. Memling. Een tentoonstelling in de Nassaukapel van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bracht meer dan 30 door hem versierde handschriften samen. De kleine catalogus werd opgesteld door B. Bousmanne.

Gent-Brugse miniaturen. - Rondom het luxueuse Breviarium Mayer van den Bergh (Gent of Brugge, ca. 1510) werd – na Sint-Petersburg en Firenze – in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen een tentoonstelling samengesteld, getiteld *Vlaamse miniaturen voor vorsten en burgers, 1475-1550*, gewijd aan de laatste bloei-periode van de Vlaamse miniatuurkunst, met als bijzonderste centra Brugge en Gent.

Facsimile-tentoonstelling in Trier. - Tijdens de zomermaanden van 1997 stond een prachtige verzameling facsimile-uitgaven van handschriften en boeken te kijk in het Bischöfliches Dom- und Diözesanmuseum in Trier. Afkomstig uit twee plaatselijke verzamelingen waren er 135 stukken tentoongesteld - bijna zo glanzend en rijkelijk als de originelen zelf... Daaronder bevonden zich facsimiles van de *Book of Kells*, de *Psalter van Utrecht*, de *Bamberger Apocalyps*, de *Speculum Humanae Salvationis*, het *Lehrbuch für Maximilian I*, de 42-delige *Gutenbergbijbel*, de *Apocalyps van Dürer*... De Gents-Brugse school was vertegenwoordigd met acht exemplaren: het *Getijdenboek van Jacob IV van Schotland en zijn gemalin Mary Tudor* (nr. 49), het *Gebedenboek van Karel de Stoute* dat vroeger het *Getijdenboek van Maria van Bourgondië* werd genoemd (nr. 50), een Brugs *Rosarium* (nr. 103), het *Rotschild gebedenboek* (nr. 104), het *Zwarte Gebedenboek van Maximiliaan* (nr. 111), het *Getijdenboek van Katharina van Kleef* (nr. 115), *Les Petits Heures of het Getijdenboek van de Hertog van Berry* (nr. 116) en het zogenaamde *Brugs Getijdenboek* (nr. 118). De originelen bevinden zich in de Nationalbibliotheek te Wenen (49,50, 104, 111), in de Chester Beatty Library in Dublin (103), in de Pierpont Morgan Library in New York (115), in de Bibliothèqu Nationale te Parijs (116) en in de Bibliotheca Vaticana in Rome (118).

Hoewel men reeds sinds de 16de eeuw op mechanische wijze handschriften reproduceerde, eerst door middel van de kopergravure en sedert de 19de eeuw door middel van de lithografie en de fotografie,

hebben de technische middelen van de laatste decennia resultaten bereikt die bijna aan het origineel gewaagd zijn. In 1978 maakte Belser Verlag van Stuttgart een overeenkomst met de Bibliotheca Apostolica van het Vaticaan om gedurende twintig jaar van alle kostbare boeken in de verzameling facsimiles te vervaardigen. In 1984 werd de facsimile van *Les Très riches Heures du Duc de Berry* geloofd als 'de wedergeboorte van een onvervangbaar kunstwerk'. Bij die gelegenheid werd in de Koninklijke Bibliotheek Albert I een tentoonstelling over de geschiedenis van facsimile-boeken ingericht: *Handschriften en oude drukken in facsimile van 1600 tot 1984*. Ook in Trier was men zich blijkbaar reeds lang bewust van de waarde van dergelijke uitgaven als uitstekend 'dubbel' voor de studie van het origineel uniek of kostbaar werk. Intussen zijn dat soort facsimiles ook een verzamelobject van bibliofielen geworden. De tentoongestelde boeken zijn uitstekend toegelicht in een mooi verzorgde catalogus op naam van Michael Embach, *Glanz des Mittelalters. Kostbare Faksimile aus Trierer Bibliotheken*, Trier, 1997.

L.v.B.

Centrum voor religieuze kunst. - Op 26 februari 1997 richtten de vijf Vlaamse bisdommen samen met de Vereniging van de Hogere Oversten van België, de Unie van de vrouwelijke religieuzen van België, de Vereniging van Vlaamse Norbertijenabdijen en de Katholieke Universiteit van Leuven een "Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur" op dat in de Parkabdij te Heverlee zal worden gehuisvest. Het centrum heeft tot doel het kulturhistorische kerkelijk patrimonium in stand te houden. Het wil tevens een museum zijn over de geschiedenis van het katholieke leven in Vlaanderen, tentoonstellingen inrichten en kunstwerken bewaren die het in eigendom of in bewaring heeft.

Vijftig jaar Rijksdienst voor de Monumentenzorg in Nederland. - Nog voor de monumentenzorg in Vlaanderen in 1972 een eigen dienst kreeg en zodoende niet meer uitsluitend onder de bevoegdheid van de in 1835 opgerichte monumentencommissie viel, bestond er in ons land veel belangstelling voor de Nederlandse monumentenzorg. Zo werd in 1912 de aandacht van de Koninklijke Commissie voor Monumenten gevestigd op het toen pas verschenen eerste deel van *de Geïllustreerde Beschrijving der Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst* gewijd aan de Baronie Breda. En uiteraard waren er ook persoonlijke contacten. Toen het stilaan duidelijk werd dat ook in ons land een eigen dienst meer dan nodig was, schreef R. Hotke, hoofddirecteur (1958-1966) van de Rijksdienst voor de

Monumentenzorg, op onze vraag een oriënterende bijdrage *Monumentenzorg in Nederland* in het "Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen", 15 (1964), blz. 113-155.

In 1918 werd in Nederland het Rijksbureau voor de Monumentenzorg opgericht ten dienste van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg dat in 1947 werd omgevormd tot de nu jarige Rijksdienst. Het is naar aanleiding van deze verjaardag dat het jaarboek 1997 van deze dienst helemaal is gewijd aan de geschiedenis ervan en daarbij de sprekende titel *In dienst van het erfgoed* meekreeg. In verscheidene bijdragen wordt de evolutie belicht die de Rijksdienst en de monumentenzorg zelf sinds 1947 hebben doorgemaakt. Daaruit blijkt dat de opdrachten en de activiteiten alsmar in aantal toenemen en veeleisender worden waardoor ook de organisatie ingewikkelder wordt. Ook de decentralisatie naar de gemeenten roept vele problemen op. Toen wij in 1955 enkele maanden bij de Rijksdienst op stage waren, leek ons – in vergelijking met België – alles perfect geregeld : er was een afdeling beschrijving en een afdeling restauratie. Echt bouwhistorisch onderzoek was er echter nog weinig. Eerst later onder impuls van H. Janse en zijn afdeling 'Onderzoek en Documentatie' is daar verandering in gekomen. Ook de uitgave van het "Restauratievademecum" heeft daar veel toe bijgedragen en het zou o.i. een goede zaak zijn dit vademecum met-tertijd ook als boekwerk uit te geven.

De eigenlijke geschiedenis van de Rijksdienst, met ook in Vlaanderen bekende namen als M. Ozinga, E. ter Kuile, R. Meischke, C. Temminck Groll, C. Peeters en H. Janse, is meer dan lezenswaard. Andere hoofdstukken behandelen dan weer bepaalde themata als o.m. het totstandkomen van de monumentenwet, stedenbouw, bouwhistorisch onderzoek, het erfgoed overzee. Het is opvallend – en spijtig – dat in het boek weinig of niets over contacten met Vlaanderen wordt gezegd.

De evolutie van de bescherming van het bouwkundig erfgoed na Wereldoorlog II vertoont veel gelijkenis met wat bij ons is gebeurd : de belangstelling ging eerst en vooral naar de grote openbare gebouwen en kerken, nadien naar woonhuizen en boerderijen, industriële architectuur, stads- en dorpsgezichten, 19de-eeuwse en jongere bouwkunst.

Verscheidene malen komt de belangrijke rol ter sprake die in de Nederlandse monumentenzorg particuliere verenigingen spelen naast de officiële diensten : de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, de Bond Heemschut, de Vereniging Hendrick de Keyser, e.a. Al met al blijft de centraal gestructureerde Rijksdienst

met zijn administratief archief, het foto- en tekeningenarchief en de bibliotheek een na te volgen voorbeeld.

L. Devliegheer

Oude woonhuizen in Nederland. - De in 1918 opgerichte "Vereniging Hendrick de Keyzer" stelt zich tot doel het behoud van architecturaal waardevolle gebouwen in Nederland, in het bijzonder woonhuizen, waarvan het er nu een 300 in eigendom heeft. De Vereniging was het voorbeeld voor de Brugse 'Stichting Marcus Gerards' die in 1965 werd opgericht, maar sinds enkele jaren een eerder sluimerend bestaan leidt.

In 1969 verscheen n.a.v. het vijftigjarig bestaan van de Vereniging het boek *Het Nederlandse woonhuis van 1300 tot 1800* van de hand van R. Meischke en H. Zantkuyl. Deze vernieuwende studie behandelde de geschiedenis van het Nederlandse woonhuis aan de hand van het huizenbezit van de bovengenoemde vereniging. In 1993 startte de uitgave van een volledig omgewerkte uitgave, ditmaal in vier delen. In 1997 verscheen het derde deel gewijd aan de 56 huizen in de provincies Zuid-Holland en Zeeland (door R. Meischke, H. Zantkuyl en P. Rosenberg).

Dit gebied zal onze leden wel speciaal interesseren. Zo lezen we op blz. 50 : "In de 13de en 14de eeuw lijken Holland en Zeeland op bouwgebied een provincie van Vlaanderen, en met name van Brugge". Uit een aantal voorbeelden blijkt dat de kenmerkende elementen van de Brugse architectuur o.m. werden nagevolgd in Dordrecht.

L.D.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Oudenburg. - Op 8 november 1997 werd door de stad Oudenburg het ereburgerschap verleend aan prof. em. dr. Jozef Mertens wegens zijn grote verdiensten op archeologisch gebied. Vanaf 1956 heeft hij te Oudenburg het onderzoek geleid naar het romeins castellum en het grafveld. De laudatio werd gehouden door prof. dr. H. Thoen. Van de gelegenheid werd gebruik gemaakt om in de deelgemeente Roksem een klein 'archeologisch park' in te huldigen in de weide waar in 1956 de resten van een voorromaans houten kerkje en een romaans veldstenen bedehuis werden opgegraven. L. Devliegheer hield er een korte toelichting bij het grondplan van de romaanse kerk dat er met stenen werd uitgetekend. Het scheidt echter verwarring dat de latere steunberen zijn aangeduid met hetzelfde materiaal dat voor het oorspronkelijke gebouw werd gebruikt.

Brugge. - In zijn boek *Brugge. Een stad in de geschiedenis.* gaat de auteur Roel Jacobs op zoek "naar het verleden vertrekkend vanuit het huidige stadbeeld" (p.5). Eigenlijk is het boek een uitvoerige gids voor (een gedeelte van) de stad, gesteund op wat historici onderzocht en neergeschreven hebben. Nieuwe inzichten zal men er niet in vinden. Dat een stadswandeling vertrekkend aan de Dampoort de beste manier zou zijn om het karakter van de stad te ontdekken, valt erg te betwijfelen. Er zijn immers vele mogelijkheden om Brugge te leren kennen. Dat hangt af van het onderwerp waarop de nadruk wordt gelegd : de internationale handel, de stedenbouwkundige ontwikkeling, het religieuze en sociale leven, enz. Geeft de vroegere haven- en handelsbuurt nu echt beter weer wat Brugge in de Middeleeuwen was ? Is er werkelijk zoveel belangrijks te zien ? De reie tot aan het Tolhuis, één buitenlands natiehuis en twee zwaar verminkte natiehuizen.

Hier en daar wordt een opmerking of een vraagteken geplaatst zonder dat dit een nieuwe kijk op Brugge geeft. Er is bv. het voorstel om de Vlaamse Primitieven "niet Vlaams maar Bourgondisch te noemen en niet primitief maar nieuw" (p. 98). Of de bewering "tot in de 14de eeuw beschikten alleen abdijen over klokken. Vanaf dan werden zij ook voor de steden gemaakt" (p. 76). Wat zou er dan wel achter de galmgaten van romaanse en gotische kerktorens hebben gehangen ? Twintig lijnen verder staat echter : "In 1280 hingen er reeds drie klokken in het Brugse Belfort". Er zijn nog meer dergelijke merkwaardige beweringen. Zo "De straatgevel van de O.-L.-Vrouwekerk is een getrouwe kopie van de kathedraal van Doornik" p. 121). Of "dat de gotiek in de stad hoofdzakelijk neogotiek is" (p. 34).

In een interview heeft de schrijver gezegd dat Brugge vooral interessant is als monument uit de 19de eeuw en op p. 5 lezen we dat de bezoekers vaak niet beseffen "hoe modern de straten zijn waarin zij lopen". Wat men ook moge beweren, Brugge heeft zijn Middeleeuws stratenplan en de oude kleinschaligheid bewaard. Het oude stadspatroon werd maar in de omgeving van de Schouwburg en – in veel mindere mate – aan 't Zand/Vrijdagmarkt verstoord; daaraan kunnen nog enkele gedempte reien en de verdwenen vestingen aan de Koningin Elisabethelaan/Komvest worden toegevoegd. Voor het overige bleef de Middeleeuwse aanleg opmerkelijk gaaf behouden. Dat daarin ook gebouwen uit latere eeuwen voorkomen is maar normaal. De huizen zijn dikwijls meer Middeleeuws dan de uiterlijke verschijning zou laten vermoeden. Er werd vroeger veel minder vlug gesloopt dan nu. Er werd meer veranderd en aangepast aan nieuwe noden en smaak. Daardoor bleven oorspronkelijke interieurelementen dikwijls bewaard achter of onder latere toestanden.

Het is opmerkelijk dat de auteur zich beperkt tot bepaalde themata en gebouwen, maar over grote gedeelten van de stad weinig of niets zegt, bv. over de kern van de stad, de Burg met o.m. het stadhuis en het Brugse Vrije.

Bij het illustratiemateriaal zijn vooral de foto's van Jan Vernieuwe te vermelden, niet enkel omdat ze aandacht schenken aan interessante details, maar ook omdat ze bekende gebouwen vanuit een ongewone hoek tonen.

L.D.

Uitgaven Levend Archief. - Op 20 februari 1997 vond in de kelder van het huis "De oude steen" (Wollestraat 29 te Brugge) de voorstelling plaats van de eerste twee uitgaven van de VZW Levend Archief. Het eerste boek is geschreven door G. Dumon en is getiteld *De oude straatnamen van Brugge. Een handleiding*. Het werk is een inventaris van de huidige en de niet meer bestaande straatnamen binnen de oude stad. Met behulp van de index en het stratenplan kan een gezochte straat nu gemakkelijk worden weergevonden. Het boekje is een handig werkinstrument voor alwie in een boek of op het archief geconfronteerd wordt met minder bekende straatnamen. In een latere herdruk zouden misschien ook de *bruggen* kunnen worden opgenomen. Het gebeurt inderdaad dikwijls dat bv. huizen worden gesitueerd bij één of andere brug en ook daar zijn er veranderde en verdwenen benamingen.

Het tweede boek *De Oude Steen. Bouw- en bewoningsgeschiedenis van het huis nummer 29 aan de Wollestraat in Brugge* is van de hand van H. Deneweth, J. D'hondt en L. Vandamme. Tijdens de restauratie van het huis werd in 1994 de romaanse kelder van het huis ontdekt. Dit gegeven, alsmede de ligging van het huis in de Wollestraat nabij de Oude Burg, waren voldoende redenen om extra aandacht te schenken aan de geschiedenis van het gebouw en zijn bewoners.

Jacob van Maerlant. - Indertijd heeft ons Genootschap een rol gespeeld in de van Maerlant-controverse toen pastoor J. Noterdaeme in jg. 88 (1951) van de *Handelingen* een zeer opgemerkt artikel publiceerde waarin hij stelde dat Jacob van Maerlant op de wijk Maerlant in Houtave als Jacob de Costere (Custos) "vermoedelijk in een welstellend landbouwersgezin" werd geboren en na zijn opleiding aan de Brugse kapittelschool van Sint-Donaas vermoedelijk als klerk in dienst trad van Gerardus van Roden te Snellegem, waar hij enkele werken zou hebben geschreven. De hele ingenieuze constructie van Noterdaeme vond heelwat aanhang maar werd door anderen o.m. door pater J. van Mierlo, heftig bestreden. Aan die theorie wordt nu geen geloof meer gehecht, o.m. omdat nu gebleken is dat de lezing

van de toponiem "Marlant" in een oorkonde uit 1262 onjuist is en als "Matlant" moet worden gelezen.

In 1996 schreef prof. dr. F. van Oostrom over het leven en het werk van Jacob van Maerlant het succesboek *Maerlants wereld*. De vernieuwde belangstelling voor de 13de-eeuwse Vlaamse dichter werd doorgetrokken in een tentoonstelling over hem in het Museum Meermanno-Westreenianum in Den Haag, en daarna in gewijzigde vorm, in de heropgebouwde Grote Sterre in Damme. J. van Maerlant, ca. 1230 in het Brugse geboren en in het laatste decennium van de 13de eeuw overleden, schreef meer dan 200.000 verzen. Zijn grootste werk *Spiegel Historiael* (ca. 90.000 verzen) had als bron het vierdelige Latijnse 'Speculum Historiale' van de dominicaan Vincencius van Beauvais. Maerlants wereldgeschiedenis werd ca. 1284-ca. 1289 geschreven in opdracht van graaf Floris V van Holland, maar bleef onvoltooid. (Daarna schreef hij enkel nog het gedicht *Vanden lande van over zee*, na de val van Akko in 1291). De meeste miniaturen uit het verluchte Haagse handschrift (begin 14de eeuw) zijn nu gereproduceerd in een boek dat J. Janssens en M. Meuwese dit jaar bij het Davidsfonds lieten verschijnen.

Middeleeuwse Spaanse ceramiek. - De tentoonstelling "Valencia-Vlaanderen. Middeleeuwse ceramiek" was een eerder vluchtige verschijning in het Brugse Gruuthusemuseum (14 april-18 mei). Valencia – en in het bijzonder Manises – is voornamelijk beroemd door zijn ceramiekproductie met goudluster, die in de 15de eeuw haar mooiste stukken afleverde en die ook naar het buitenland uitvoerde. Ook in Brugge en Damme bleven exemplaren bewaard.

In de luxueus uitgegeven maar door vele drukfouten ontsierde catalogus zijn er eerst twee inleidende artikels van P. Soler over middeleeuws Valenciaans aardewerk en van S. Vandenberghe over de relaties tussen Brugge en Spanje. Daarna wordt elk tentoongesteld stuk beschreven en afgebeeld. Men krijgt de indruk dat veel catalogusnota's van Spaanse stukken moesten vertaald worden zonder dat men het stuk of een afbeelding ervan voor ogen had. Alhoewel de beschrijvingen van de voorwerpen zeer uitgebreid zijn, vallen er toch enkele opmerkingen te noteren.

43. Het bord zou een *vuurpot* (plat-braser of baci) zijn. Is dat een schotel waarin de spijzen warm werden gehouden ?

46. Deze albarello was niet op de tentoonstelling. Er was wel een andere zalfpot (Madrid, Museo arqueologico nacional, inv. 60226, 3de kwart 15de eeuw).

48. De bekende 15de-eeuwse schotel uit het Sint-Janshospitaal te Damme. De achterzijde staat afgebeeld op p. 66 met de onjuiste

vermelding van de bewaarplaats (het Sint-Janshospitaal te Brugge). In de catalogusnota staat ten onrechte : "Dit stuk staat vermeld in een ordonnantie uit 1441...". Het moet zijn : "Dit soort aardewerk staat vermeld...".

49. Als een beschrijving te summier is, komen er moeilijkheden zoals hier het geval is. "Albarello of zalfpot met fruit en het wapenschild van Zeeland" wordt in het Valenciaans "Albarel-lo o recipient per a bàlsam amb fruites (pot voor zalf met fruit...). De versiering van de wand bestaat uit vijf stroken met klimopbladeren, afwisselend blauw en verguld, maar geen fruit (cfr. nr. 46).

53. We missen een afbeelding van de achterkant van deze schotel uit de Brugse Potterie, waarop een klimmende leeuw is afgebeeld.

Een laatste opmerking. Waarom moet een tentoonstelling in Brugge een tweetalige catalogus Nederlands-Valenciaans hebben ?

Orgelbouwer D. Berger. - In de 18de-eeuwse kerk van het Groot Seminarie te Brugge had deze zomer een tentoonstelling plaats over de orgelbouwer Dominicus Berger (1747-1797). N.a.v. deze tentoonstelling die Luc Lannoo, wetenschappelijk medewerker aan het Instrumentenmuseum te Brussel, voor de provincie West-Vlaanderen samenstelde, verscheen het boek *West-Vlaamse orgelklanken* waarin Lannoo bijdragen leverde over de geschiedenis van het orgel, het West-Vlaams orgellandschap, de familie Berger. Deze artikels zijn a.h.w. een kleine encyclopedie van de orgels in West-Vlaanderen. In het boek staat ook nog een bijdrage over West-Vlaamse organisten en orgel-componisten in de 18de en 20ste eeuw, van de hand van Kamiel D'Hooghe.

Fabrieken in Brugge. - N.a.v. de honderdste verjaardag van de Gistfabriek stelde het Brugse Stadsarchief een tentoonstelling samen, getiteld *Leven rond de fabriek*, gewijd aan de sociale en culturele voorzieningen in vijf grote bedrijven : de Gasfabriek (1845), de Sint-Augustinusdrukkerij (1877), de Nederlandse Gist- en Spiritusfabriek (1897), de "Brugeoise" (1902) en de Glasfabriek (1925). Deze tentoonstelling werd begeleid door een rijk geïllustreerd boek met dezelfde titel, uitgegeven door Marc Vandewiele, met inleidende teksten door A. Vandewalle, J. D'hondt, N. Geirnaert en M. Vandebroek en catalogusnota's door J. Rau. De sociale en culturele bedrijvigheid strekt zich uit van het bouwen van woningen voor het personeel tot het oprichten van sportclubs. Op die wijze ontstond ook een band met het bedrijf wat ongetwijfeld het arbeidsklimaat ten goede kwam.

Gentse abdijen. - In de Gentse Sint-Pietersabdij had in het najaar een zeer interessante tentoonstelling plaats "Ganda Blandinium. Kunst en andere schatten uit twee Vlaamse abdijen" gewijd aan de Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdij te Gent, de twee belangrijkste abdijen van het vroegere graafschap Vlaanderen.

De Sint-Baafsabdij werd in 1537 hervormd tot een kapittel van kanunniken dat in 1540 naar de Sint-Janskerk werd overgeplaatst. De Sint-Pietersabdij bleef als abdij bestaan tot in 1796. Een groot gedeelte van de gebouwen is bewaard gebleven en wordt nu als een indrukwekkend tentoonstellingscomplex benut, dat voor deze "eigen" tentoonstelling optimaal werd ingericht. Vanaf de stichting van de twee abdijen in de Frankische tijd tot het bittere einde wordt de geschiedenis stap voor stap gevolgd aan de hand van archivalia, archeologische documenten, handschriften, kunstwerken en zelfs reconstructies. Uiteindelijk komt men in de grote, pas gerestaureerde 15de-eeuwse refter – die in de kazernetijd met een betonnen tussenvloer was verrijkt – waar de aangepaste aankleding en de achtergrondmuziek voor een suggestieve sfeer zorgden. Ernaast was de abdijkeuken op originele wijze zichtbaar gemaakt.

Bij de tentoonstelling was er een kleine wandelgids, en daarnaast het boek "Ganda Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs" onder redactie van prof. dr. G. Declercq.

Roeselare. - Van 8 tot 23 november verleende het Klein Seminarie te Roeselare onderdak aan de tentoonstelling "Augustijnen te Roeselare, 1635-1797". Het was inderdaad 200 geleden dat de Franse bezetter in 1797 het Augustijnenklooster en bijhorend college sloot. In de 19de eeuw heeft het Klein Seminarie van het heropgerichte bisdom Brugge zich gevestigd in het oude klooster, waaraan nadien veel werd verbouwd.

Ledeganck en Lagae herdacht. - Honderdvijftig jaar geleden stierf Karel Lodewijk Ledeganck te Gent. Hij was amper 41 jaar oud. Vijftig jaar later, in 1897, werd in zijn geboortestad Eeklo een standbeeld onthuld, door Jules Lagae. Beide verjaardagen vormden de aanleiding om zowel dichter als beeldhouwer te herdenken. Daarbij werd zelfs de *Ledeganckcantate* van Pieter Benoit opnieuw uitgevoerd.

In de Stedelijk Academie voor Schone Kunsten te Eeklo was in november een kleine maar overzichtelijke tentoonstelling gewijd aan Ledegancks leven en werk. Terzelfdertijd verscheen een biografie op naam van P. Van de Woestijne en H. Notteboom, *Een dichter bij ons, Karel Lodewijk Ledeganck (1805-1847)*, Maldegem, 1997. Daaruit blijkt hoe Ledeganck voor zijn opgang in de maatschappij, als dichter en als

advokaat, in de eerste plaats dank verschuldigd was aan Carel August Vervier (1795-1877) uit Waarschoot. Deze was Rijksontvanger en door zijn toedoen kon de jonge dichter in 1820 aan het werk als hulpklerk op het stadhuis te Eeklo. In de geschiedenis van onze literatuur is de figuur van Vervier enigszins in de schaduw gebleven. Nochtans heeft hij op vele jonge Vlaamse letterkundigen een belangrijke invloed uitgeoefend. In 1821 liet Vervier zich opmerken bij de Koninklijke Maatschappij van Vaderlandsche Taal- en Letterkunde te Brugge met een redevoering over 'het belang der letterkundige maatschappijen die wedstrijden openen en daardoor de taalkennis, volksgeest en verbroedering bevorderden' (1). Vervier was erelid van de Brugse vereniging waar hij Ledeganck heeft geïntroduceerd. In 1828 zou de jongeman er het eremetaal weggapen met een dichtstuk over de *Lof der schilderkunst te Brugge* (1828). In die kringen ontmoette Ledeganck geestesgenoten en vrienden zoals Frans Joseph Blicck (1805-1881), Frans Rens (1805-1874) en Maria van Ackere-Doolaeghe (1803-1884) die door de Maatschappij van Tooneel- en Letterkunde met kenspreuk 'Yver en Broedermin', in 1835 te Brugge samen werden gelauwerd. Door zijn huwelijk in 1840 met Virginie de Hoon werd Ledeganck zwager van J.F.J. Heremans die de roem van de dichter bewerkstelligde door de uitgave van zijn verzameld werk in 1856. De gedichten van Ledeganck zijn thans niet meer genietbaar en zijn slechts een flauwe echo van Byrons romantiek en heldendood. *Het Burgslot van Zomergem* en *De drie Zustersteden* zijn daarentegen legendarisch geworden. De dichters grootste verdienste nochtans is ongetwijfeld de vertaling uit het Frans van het *Burgerlijk Wetboek*, een mijlpaal in de geschiedenis van de Vlaamse beweging. In het mooie gebouw van het Cultureel Centrum 'De Herbakker' te Eeklo was eveneens in oktober-november 1997 een retrospectieve tentoonstelling van het werk van Jules Lagae (1862-1930) ingericht. De verzameling telde 99 beelden waaronder bustes, ontwerpen, maquettes en afgietsels en 17 medailles van Lagae zelf, evenals 45 werken van tijdgenoten. Zijn meest bekende werk is het *Vierspan* (1905) op de triomfboog van het Jubelpark, uitgevoerd in samenwerking met Thomas Vinçotte. Dat de *Flandria Nostra* (1896) oorspronkelijk was bedoeld voor het Groeningeveld te Kortrijk was tot zover onbekend. In verkleind model, kwam het beeld uiteindelijk in Brugs bezit en werd in 1987 op het Muntplein onterecht als Maria van Bourgondië onthuld (2). Vooral was Lagae een succesvol por-

(1) Over het belang van die vereniging zie onze bijdrage *Yver en Broedermin* in 1833, in: *Biekorf*, 97(1997) p. 75-79.

(2) A. Vanhoutryve schrijft over Maria van Bourgondië in *Brugse stand- en borstbeelden*, Brugge, 1989, p. 253-256.

trettist. Zijn portrettengalerij telt veel bekende figuren, onder wie Guido Gezelle (1894), Karel Ledeganck (1897), Julien Dillens (1903), Gustave Vanaise (1905), de gebroeders Gustaaf (1906) en Hugo Verriest (1908), Albrecht Rodenbach (1909), tot zelfs Koning Albert I (1910) en Carton de Wiart (1922). Zijn natuurgetrouwe beelden bezitten ongetwijfeld kwaliteiten. Als scheppend kunstenaar evenaart hij echter niet het werk van zijn tijdgenoten zoals Jef Lambeau, Albert Bartholomé, Ernest Wijnants, Charles Samuel, Oscar Jespers. Zijn ziel steekt meer in pittoreske genrestukken als *Vader en moeder* (1897), waarvan ontelbare afgietsels bestaan, o.a. in het Museum voor Volkskunde te Brugge.

Het is overduidelijk dat de kop van *Guido Gezelle* (1894) hèt visitekaartje van Lagae is geweest. Daarvan getuigt de gesigneerde foto met de zelfbewuste kunstenaar vóór het beeld van de toen reeds beroemde Vlaamse priester-dichter. De ganse historie daarrond maakt het werk nog interessanter. Toen de jonge Jules Lagae in 1894 uit Rome terugkeerde, wou Gustaaf Verriest de beloftevolle beeldhouwer werk bezorgen en heeft hij Guido Gezelle – tegen zijn zin – overhaald om model te zitten. Lagae is toen een maand in Kortrijk geweest. Gezelle zou dertig sessies hebben moeten doorstaan, hetgeen hem danig op de zenuwen heeft gewerkt, dat hij het beeld niet eens wou zien toen het af was. Bij die gelegenheid schreef hij aan Gustaaf Verriest: ‘...tevens hoore ik dat het beeld, daar ik zoo veel me^{II} uitgestaan en afgezien hebbe, endelyk in uw bezit is’ (3). Het bleek echter een gouden handgift voor Lagae. Zijn verworven faam en pretenties kwamen o.a. aan bod in de strijd voor de opdracht van het Gezellestandbeeld te Brugge in 1930, waarvoor uiteindelijk de buste van de dichter uit 1894 model heeft gestaan. De emoties rond de affaire hebben de kunstenaar doen bezwijken, uitgerekend op de dag zelf dat Gezelles beeld werd onthuld (4). In 1996, op een veiling te Brussel van o.a. plaasteren modellen uit het atelier van Lagae werd twee maquettes voor het standbeeld aangekocht door de Brugge museumvrienden ten behoeve van het Gezellemuseum (5). De inspanning om op de tentoonstelling zoveel mogelijk beelden en medailles te kunnen tonen, heeft het rijker aanbod van Lagae’s leven en werk ongemoeid gelaten. Enkel de historiek van het Lede-

(3) P.G. de Bruijn, *Guido Gezelles handschriften uit het Engels klooster te Brugge*, Antwerpen, 1991, p. 93. Zie ook de feestrede door kan. R. Lagrain ter gelegenheid van de inwijding van het nieuwe Gezelleborstbeeld te Kortrijk op 11 juli 1990, in: *Curtricke*, 25 (aug./sept. 1990), nr. 159, p. 113-115.

(4) L. van Biervliet, *Geen beeld van Jespers voor Gezelle in Brugge 1930*, in: *Gezelliana*, 1989, p. 79-85.

(5) *Brugge Stedelijke Musea, Jaarboek 1995-1996*. Brugge 1997, p. 42.

ganckbeeld werd in de catalogus in de verf gezet. Het karakter en de handelsgeest van de kunstenaar, de situering in de evolutie van de Vlaamse bewustwording en het curieuze palet van zijn opdrachtgevers zijn spijtig genoeg niet aan bod gekomen. Desondanks was de Lagaetentoonstelling en de proeve van een oeuvre-catalogus een lofw aardig initiatief dat hopelijk tot een diepgaander studie van de kunstenaar zal aanzetten.

L.v.B.

Archief- en Museumvondsten in de Sint-Salvatorskathedraal. -

1. Vondst van niet meer bekende 19de en 20ste-eeuwse archiefstukken. Bij het opruimen werd tijdens de zomer 1996 in vier kasten van de kerkmeesterskamer in het kapittelgebouw van de Sint-Salvatorskathedraal nog een belangrijk deel van het 19de- en 20ste-eeuwse archief gevonden, hoofdzakelijk afkomstig van de kerkfabriek, maar ook van de parochiegemeenschap en van het kapittel. Volgens getuigenis van de heer Medard Vantyghem waren deze kasten gedurende heel zijn loopbaan van 42 jaar als koster van de kathedraal niet open gemaakt geweest. Het gaat in totaal over meer dan zes meter archief. Alles werd ontstof, kreeg een eerste classering en werd dan overgebracht naar het archief van het bisdom Brugge, waar het archief van Sint-Salvators berust.

Hier volgt een bondig overzicht van de voornaamste pas gevonden documenten. Er zijn in de eerste plaats bestuursstukken van de kerkfabriek : resolutieboeken van de Raad en van het Bureau, registers van de correspondentie en indices van deze correspondentieregisters (de ontbrekende 19de-eeuwse delen zijn nu terecht). Bij deze correspondentieregisters horen dozen met losse stukken : binnenkomende brieven, maar ook bijvoorbeeld dossiers van verbouwingen en restauraties, zowel van de kathedraal als van andere gebouwen, zoals o.m. de hoeven Ter Doest en Ten Bogaerde. De belangrijkste van deze verbouwings- en restauratiedossiers werden afzonderlijk geïnclassificeerd. Vervolgens is er veel archief van de boekhouding : renteboeken, fundatieboeken, eigendomstitels, rekeningenboeken, omslagen met de bewijsstukken van de jaarlijkse rekeningen. Er is ook archief omtrent de taken en de bezoldiging van het kerkpersoneel, een register van begraafplaatsen binnen het beluik van Sint-Salvators (1772-1784), een inventaris van de inboedel (1884), een eenvoudig notitieboekje van kerkmeester kanunnik A. Duclos.

In verband met het parochielevens is er nog wat archief van broederschappen bijgekomen, stukken omtrent parochiescholen, onderwijsbeurzen, patronaten en congregaties. Ook een hele reeks schrijf-

boeken met aankondigingen tijdens de zondagsmissen en agenda's met de liturgische diensten. Verder nog stukken uit de boekhouding van parochiale en decanale werken.

Er zijn ook stukken afkomstig van het kapittel, o.m. over de bouw van de grafkapel op het huidige stedelijk kerkhof en een ceremonieboekje van 1892-1896.

2. Andere aanvullingen van het archief

Bij deze gelegenheid werd ook het recente archief uit de ambtsperiode van mijn onmiddellijke voorgangers, de pastoors kanunnik Carlos Botte (1959-1975) en kanunnik Robert Lagrain (1975-1993) vanuit de dekenij naar het archief van het bisdom overgebracht. Tenslotte kreeg ik twee registers van confrerieën van de Berechting terug : zij waren achtergebleven in de families van de laatste secretarissen-penningmeesters. Ook zij zijn opgenomen in het archieffonds van Sint-Salvator op het bisdom.

3. Vernieuwde inventaris

Op het bisdom werd alles door mijn confrater, hulparchivaris Jozef Bossu, met veel zorg ingepast in het bestaande archieffonds van Sint-Salvator. Hij herwerkte ook helemaal het hoofdstuk IV "Sint-Salvator" van de inventaris van het bisschoppelijk archief : het fonds van Sint-Salvator bestaat nu uit een afzonderlijke brochure van 41 pagina's. Ik wil hem voor dit werk van harte danken.

4. Vondst van verloren gewaande koperen etsplaat uit 1671

Benevens deze archiefstukken is in dezelfde kasten van de kerkmeesterskamer een verloren gewaand museumstuk teruggevonden, namelijk de koperen etsplaat van 1671 met de bekende toekomstvoorspelling van abt Lubert Hautscilt (zie M. SMEYERS, *Lubert Hautscilt, abt van de Brugse Eeckhoutabdij (1393-1417). Over handschriften, planeten en de toekomst van Vlaanderen*, in : Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, jg. 55, 1995, nr. 1, p. 83). Ik dank stadsarchivaris N. Geirnaert die mij geholpen heeft bij de identificatie van dit stuk. Bij de herinrichting van het museum zou het zinvol zijn deze merkwaardige etsplaat samen met een (copie van een) afdruk ten toon te stellen, in combinatie met het portret en de mijter van abt Hautscilt die eveneens tot de collectie behoren.

S. d'Ydewalle, pastoor-deken van Sint-Salvator

De Panne. - Tijdens de Open Monumentendagen zijn niet enkel in de "kunststeden" allerhande gebouwen te bezoeken. Ook in kleine-

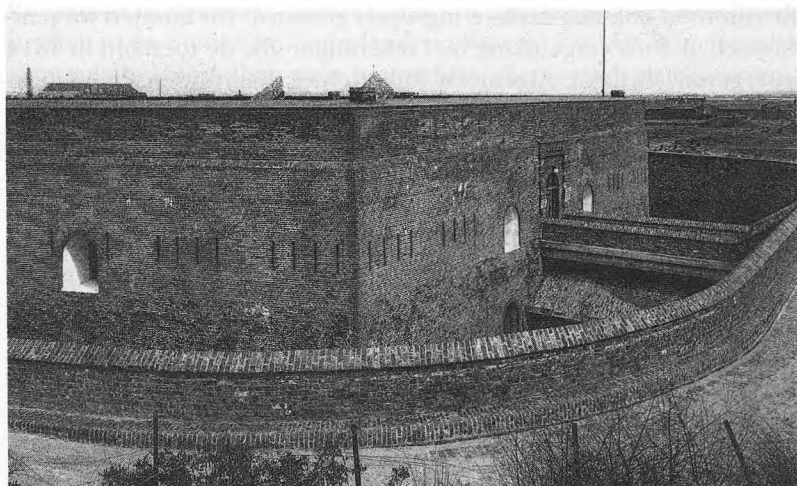
re gemeenten kunnen ontdekkingen worden gedaan. Als voorbeeld citeren we hier De Panne waar in 1996 en 1997 een speciale editie van het informatieblad *De Panne leeft* gewijd was aan de monumentendag. In 1996 werd de kustarchitectuur van de gemeente belicht aan de hand van een uitvoerige stadswandeling. In 1997 werd het bouwkundig patrimonium van de deelgemeente Adinkerke nader bekeken. De beschrijvingen werden opgesteld door lic. G. Vanthuylne.

Wagenschuur in het provinciaal domein Tillegem. - In 1997 werd bij de neogotische boerderij (1894) in Tillegem een "1810" gedateerde wagenschuur (met hoofd- en zijbeuk) uit Moerkerke (Nieuwstraat 3) heropgebouwd. De wandstijlen zijn genummerd van I tot V, de schoren tussen de stijlen en de gebinteplaat van I tot IIII. De wagenschuur is opgebouwd bij de staande wip van de boogschuttersgilden die in het domein gehuisvest zijn.

Wagenschuur (1810) uit Moerkerke, heropgebouwd in het Provinciaal Domein Tillegem te Brugge.

Fort Napoleon te Oostende. - Op initiatief van de Stichting Vlaams Erfgoed wordt thans het Fort Napoleon te Oostende gerestaureerd. Het fort dat sinds 1958 leeg stond, was stilaan in een uitzichtloze toestand van verval gekomen. Bijzonderlijk het bakstenen parement had zwaar te lijden.

Het Fort Napoleon te Oostende.

Het fort – met naar de zee gerichte punt – werd tijdens de Franse Bezetting in 1810-1814 gebouwd. De vijfzijdige centrale bouw met overwelfde kamers en gangen is omgeven door een droge gracht en een vijfzijdige buitenmuur waarvan elke zijde door twee zware steunberen is versterkt. Tussen elke zijde van de kernbouw en de overeenstemmende zijde van de ringmuur bevindt zich een lage caponnière of overdekte gang met schietgaten, van waaruit de droge gracht onder schot kon worden gehouden, mocht een aanvaller tot daar zijn doorgedrongen. Een houten ophaalbrug boven een caponnière gaf toegang tot het fort.

Het centrale gebouw telt een gelijkvloerse en een eerste verdieping en is opgetrokken omheen een vijfzijdig binnenplein. In ieder van de vijf zijden die op het plein uitgeeft, zijn er drie rondboogopeningen per verdieping, waarvan de middenste op de benedenverdieping als doorgang is uitgewerkt. Er is echter één uitzondering, nl. op de benedenverdieping waar er aan weerszijden van het zeewaarts gerichte punt geen rondboogopening maar een schietgat zit. Wegens de slechte staat van het parement worden de binnenwanden helemaal hermaakt. In elke buitenzijde zitten op de verdieping zeven groepen van telkens vier schietgaten. Het fort is afgedekt met een dakterras; de lage borstwering is doorbroken met schietgaten. Als gevolg van een gemeenteraadsbesluit uit 1929 werd het fort o.l.v. C. Loontjens ingericht als historisch en heemkundig museum. Voor dit doel werd een betonnen toegangsbrug gemaakt die nu in slechte staat verkeert en beter zou worden vervangen door een houten brug.

Er zijn toen ook nog andere ingrepen gebeurd. Dit kunnen we o.m. vaststellen door vergelijking met tekeningen die de toestand in 1814 weergeven (Brussel, Algemeen Rijksarchief, Kaarten en Plannen in hs., nr. 5578; afgedrukt in de West-Vlaamse monumenten-nieuwsbrief *In de steigers* van 1996, blz. 12). In de buitenmuur van de kernbouw was er op de benedenverdieping aan weerszijden van elke caponnière een groep van drie schietgaten (met erboven een ontlastingsboog) als flankering van de caponnières. Op de plaats van deze schietgaten zitten nu rondbogen. Door een gelijkaardige ingreep werden erboven, op de eerste verdieping, grote rondboogopeningen aangebracht, telkens in een groep van vier schietgaten. Door deze grote openingen wordt het defensieve fort karakter ernstig geschaad. Aan het binnenplein werden de twee hierboven vermelde schietgaten veranderd in twee rondboogopeningen die in de muur werden uitgehakt.

Op het dakterras komen de schietgaten in de lage borstweer bijna tot tegen de grond, zodat ze praktisch niet bruikbaar zijn. Op de tekening uit 1814 is een hoge borstwering afgebeeld zodat men rechtstaand door de schietgaten kan vuren. De huidige ongelukkige toestand is te wijten aan de aanwezigheid van een zware betonplaat uit 1941 die men in 1995, tijdens de eerste fase van de werken, heeft menen te moeten behouden.

Het Fort Napoleon heeft zo'n grote historische waarde dat het oorspronkelijk uitzicht zoveel mogelijk moet worden hersteld.

Een nieuwe functie voor het fort zal eerder beperkt zijn en o.i. in hoofdzaak moeten betrekking hebben op het fort zelf (geschiedenis, inrichting), de kustverdediging en de evolutie van de fortbouw van de 16de tot de 20ste eeuw. Voor die documentaire uitleg is er plaats genoeg in de kamers en de gangen van het fort en hoeft er geen nieuwe nutteloze vergaderzaal te worden bijgebouwd. Laat het Fort Napoleon opnieuw een echt fort worden zodat het ook in de toekomst aan de bezoeker een getrouw beeld kan geven van een grimmig, gesloten bouwwerk uit een oorlogsverleden. C.A. de Bruijn en H.R. Reinders hebben het zo verwoord in hun boek "Nederlandse vestingen" (*Fibulareeks* 3, Bussum, 1967, p. 6): "Wanneer men zich verdiept in de achtergronden van de vestingbouw en de problemen die hiermee samenhangen, zal men de strakke militaire bouwwerken, de doodse muren en de donkere gangen met andere ogen gaan bezien, en er door geboeid raken".

L. Devliegheer

Roepsteen te Heestert. - In het kader van zijn studies over de schandstraffen in de Zuidelijke Nederlanden toont dr. Paul De Win een niet aflatende belangstelling voor het rechtsarcheologisch patrimonium. Reeds vroeger werd door de professoren G. Meersseman, L. Maes en J. Van Rompaey gepoogd een inventarisatie van dit miskend patrimonium op gang te brengen, maar het bleef bij oproepen en vragenlijsten waarmede men inzonderheid volkskundigen en heemkundige kringen probeerde aan te zetten hun eigen streek te verkennen. Ook rechtshistorici als bijv. onze vroegere redactie-secretaris prof.dr. Eg. Strubbe hadden belangstelling voor rechtsarcheologie zoals enkele bijdragen bewijzen. Eerst met P. De Win werd de inventarisatie van het rechtsarcheologisch instrumentarium systematisch aangepakt. In 1996 verscheen onder auspiciën van de "Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België de driedelige inventaris van de schandpalen in België (*Juris Scripta Historica IX-XI*). In samenwerking met dr. F. Moens had hij reeds enkele jaren vroeger, in 1988, een inventaris gepubliceerd van de roepstenen in Oost- en West-Vlaanderen, resp. in de *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* en in *De Leiegouw*. Een aan de schrijvers niet bekende roepsteen die tot in Wereldoorlog I bij de Onze-Lieve-Vrouw-Bezoekingskerk te Lombardisijde stond werd gepubliceerd in onze *Handelingen* uit 1991. Onlangs zagen we een andere roepsteen die niet is opgenomen in de West-Vlaamse inventaris, en wel bij de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk te Heestert (gem. Zwevegem). Het is een achzijdige arduinen steen van ca. 70 cm. diameter die tegen de noordelijke zijbeuk (1771), links van de toren, ligt.

Tot slot willen we er ook nog op wijzen dat P. De Win in verscheidene bijdragen het Brugse rechtsarcheologisch patrimonium heeft bestudeerd.

L. Devliegheer

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Correspondentieadres : Bossuytlaan 59, 8310 Brugge

Redactieadres : Peter Benoitlaan 31, 8200 Brugge

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks 600,- BEF. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20% op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die voor zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR :

L. Devliegher (voorzitter), L. Valcke (secretaris), D. Marechal (redactie-secretaris), M. Ryckaert (adjunct-secretaris), M. Vandermaesen (penningmeester); M. Cloet, D. Dalle, A. Janssens de Bisthoven, B. Janssens de Bisthoven, G. Maréchal, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Nuyttens, A. Van den Abeele, C. Vandenbroeke, A. Vandewalle, P. Vandewalle en R. Van Eenoo.

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD

- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, (vanaf 1929; ontbreken : 1939, 1-2; 1963, 1-3; 1975, 1-2; 1976, 1-4; 1977, 1-2), per jaargang 600 BEF
- A. Schouteet, *Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male*. Brugge, 1960, in 8°, 225 blz. + 6 pl. 500 BEF
- L. Devliegheer, *Oorlogsdagboeken uit de streek tussen IJzer en Leie*. Brugge, 1972, in 8°, 247 blz. + 20 pl. 500 BEF
- A. Schouteet, *Stadsarchief van Brugge, Regesten op de oorkonden*. 1089-1300, 1973, in 8°, 217 blz (400 fr.). Tweede deel, 1301-1339, Brugge, 1978, in 8°, 362 blz. (600 fr.). Derde deel, 1340-1384, Brugge, 1979, in 8°, 352 blz. (600 fr.). Vierde deel, 1385-1420, Brugge, 1982, in 8°, 325 blz. (700,- fr).
Samen 2.300 BEF
- S. Vrielinck en R. Van Eenoo, *IJveren voor Geschiedenis. 150 jaar Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge*. Brugge, 1989, 182 blz. 850 BEF
- A. Schouteet, *Honderdvijftig jaar Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, Analytische inhoud en registers, 1839-1988*. Brugge, 1991, 413 blz. 700 BEF
- E. Dhanens, *De iconografie der Van Eycks*. Brugge, 1982, 88 blz., ill. (VHS 1) 290 BEF
- K. Geerts, *De spelende mens in de Boergondische Nederlanden*. Brugge, 1987, 200 blz., ill. (VHS 4) 650 BEF
- D. Vanysacker, *Hekserij in Brugge. De magische leefwereld van een stadsbevolking, 16de-17de eeuw*. Brugge, 1988, 204 blz., ill. (VHS 5) 795 BEF
- K. Rotsaert, *Het daensisme in West-Vlaanderen*. Brugge, 1989, 254 blz., ill. (VHS 6) 950 BEF
- J. Sabbe, *Vlaanderen in opstand, 1323-1328. Nikolaas Zannekin, Zeger Janszone en Willem de Deken*. Brugge, 1992, 132 blz. (VHS 7) 850 BEF
- C. Vandenbroeke, *Hoe rijk was arm Vlaanderen? Vlaanderen in de 18e eeuw. Een vergelijkend overzicht*. Brugge, 1995, 168 blz. (VHS 8) 950 BEF
- K. Priem, *God of de keizer? Clerus en politiek te Brugge (1780-1802)*. Brugge, 1996, 184 blz. (VHS 9) 950 BEF
- G. Dupont, *Maagdenverleidsters, hoeren en speculanten. Prostitutie in Brugge tijdens de Bourgondische periode (1385-1515)*. Brugge, 1996, 244 blz. (VHS 10) 950 BEF
- L. Van Biervliet, *De brieven van W.H. James Weale aan Jozef A. Alberdingk Thijm, 1858-1884*. Brugge, 1991, 99 blz. 400 BEF
- L. Van Biervliet, *De relatie van W.H. James Weale met Jean Bethune. Brieveneditie*. Brugge, 1996, 173 blz. 400 BEF